

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

Лидјана Минова-Ѓуркова

ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

II

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ:
ЈАЗИКОТ И НОРМАТА

Скопје 2019

ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

II. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ: ЈАЗИКОТ И НОРМАТА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА

**ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ ЗА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Том II

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ:
ЈАЗИКОТ И НОРМАТА**

Скопје 2019

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

За издавачот: проф. д-р Анета Дучевска, Декан на Факултетот

Уредник: Александра Ѓуркова

Јазична редакција: Александра Ѓуркова

CIP – Каталогизација во публикација

Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3'27(045)

МИНОВА-Ѓуркова, Лилјана

Лингвистички студии за македонскиот јазик. Т. 2,
Социолингвистички теми: јазикот и нормата / Лилјана Минова-Ѓуркова –
Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2019. – 341 стр. ; 25 см

Биографија на Лилјана Минова-Ѓуркова (1939-2008): стр. 335-337

ISBN 978-608-234-071-5 (за печатеното издание)

а) Македонски јазик – Социолингвистика – Статии и прилози
COBISS.MK-ID 111934218

Предговор

Non progredi est regredi

Во книгата „Лингвистички студии за македонскиот јазик“ од Лилјана Минова-Ѓуркова во два тома се претставени научните статии објавени во периодот од 1966 до 2011 година во славистички и лингвистички научни списанија и зборници објавени во Македонија и во странство. Прилозите се поделени тематски во два тома: 1. Граматика, синтакса и стилистика на македонскиот јазик и 2. Социолингвистички теми; јазикот и нормата. Во рамките на овие два тома не се вклучени статиите односно нивните преработени верзии кои се дел од книгите: „Сврзувачките средства во македонскиот јазик“, Скопје, 1997 и „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“, трето дополнето издание, Скопје, 2011.

При подготовката на книгата, со дигитализација на издадените статии се вклучи Димитар Попоски, во компјутерската подготовка на статиите се вклучија Томислав Трневски и Бобан Карапејовски од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици и Александра Ѓуркова од Институтот за македонски јазик, додека техничкото уредување го изработи Игор Ѓурков. Ја изразуваме нашата благодарност на Анета Дучевска и на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ за подготвеноста и за помошта како издавач.

Со објавувањето на оваа книга го одбележуваме јубилејот – 80 години од раѓањето на Лилјана Минова-Ѓуркова и ѝ оддаваме почит и благодарност за нејзината четиридесетиниска посветеност на македонската наука за јазикот и на афирмацијата на македонскиот јазик во славистички и светски рамки. Преку своите научни дела за македонскиот јазик, како и преку книгите „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“, „Стилистика на современиот македонски јазик“, „Граматика на македонскиот стандарден јазик за странци“ и др. покажа како со темелност, истрајност, упорност и со љубов кон јазикот се создаваат врвни трудови во македонската лингвистика. Со оваа своја оставина Лилјана Минова-Ѓуркова се вклучува во македонското научно и културно наследство. Оваа книга, истовремено, нека биде и пример и поттик за сегашните и идните проучувачи на македонскиот јазик.

Александра Ѓуркова

ЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ И СВРЗНИЦИТЕ (НА ПРИМЕРОТ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК)

За македонскиот јазик денес, од особена важност е контактот со српскохрватскиот јазик. Македонските родени говорители имаат можност секојдневно да се среќаваат со овој јазик – и во писмена и во усна форма – а често се случува и да се служат со него. Овде ќе се задржам на одразот на овој контакт врз составот на македонските сврзници, т.е. на појавата на прифаќање сврзници од српскохрватскиот јазик или нивно какво-такво приспособување, а гледајќи на тоа низ ставот дека „примањето на еден сврзник значи нешто повеќе од примањето на некој полнозначен збор, зашто сведочи за сфаќање на смислата на туѓиот реченичен склоп (Блаже Конески: Историја на македонскиот јазик, Скопје 1982, стр. 121).

Кога се зборува за туѓи влијанија како резултат на контакт со други јазици, во врска со македонскиот, одејќи хронолошки, на прво место се споменува грчкиот, а потоа турскиот јазик.

Општо познато е дека како заемка од грчкиот јазик се третира сврзникот *оџи*, а како калки по грчки модели се сметаат сврзниците *дека* и *зашто*. Денес, *оџи* се јавува во декларативните реченици, како неутрален еквивалент на сврзникот *дека*, а освен тоа, како причински сврзник и како прашален прилог, значи: *Оџи не дојде?* – *Оџи не можев*. Во овие видови употреба, *оџи* му придава на исказот разговорен белег. Далеку поголем е бројот на сврзниците примени од турскиот јазик. Така на пример, овде среќаваме цела низа повторени разделни сврзници: *ем – ем; ге – ге; јок – јок; ја – ја; а – а*. Сите споменати, освен можеби *јок – јок*, сè уште активно се употребуваат, особено во разговорниот јазик.

Како турски заемки во причинските реченици се јавуваат сврзниците; *заре*, *зер(е)* и *чунки*, кои имаат добиено архаичен белег, а во рамките на спротивните сврзници се споменува *ама*, сврзник со особено широка употреба во разговорниот јазик.

Деветнаесеттиот и дваесеттиот век можат да се окарактеризираат, меѓу другото и како период на поизразена свртеност на македонскиот јазик кон словенскиот свет и кон Европа. Во тие рамки може да се посматра и контактот со српскохрватскиот јазик, кој понекогаш претставувал и филтер при примањето на одделни јазични елементи што можат да се опфатат со термините интернационализми или европеизми.

Да преминеме сега кон прегледот на сврзниците, позајмени од српскохрватскиот јазик или оформени според српскохрватски модел.

Прво, збор-два за состојбата кај спротивните сврзници: наспрема литературното *но* и разговорното *ама*, често, во разговорниот јазик, но не и

само во него, се среќава сврзникот *али*, преземен од српскохрватскиот јазик.

Во книгата „Македонскиот XIX век“, во прилогот „Јазичното влијание на Стефан Верковиќ на неговите кореспонденти во Македонија“ (Скопје 1986, стр. 190–193), Блаже Конески го споменува и овој сврзник. Присуството на *али* во текстовите на македонските народни приказни од Солунско, запишани околу 1863, а објавени во 1932 во Прага, Блаже Конески го објаснува со влијанието на една личност со престиж (во случајов: Стефан Верковиќ) врз јазикот на запишувачот на овие народни умотворби, Христодул Божиќов, учител во солунското село Висока и пријател на Верковиќ, со кого и се допишувал. Во преписката се забележани истите особености во поглед на јазикот, пројавени во текстовите на народните приказни.

Покрај *али*, во составот на спротивните сврзници го среќаваме и *неџо*, кое стои наспрема литературните *џуку* и *ами*.

Ако ги споредиме *али* и *неџо* во поглед на употребата, можеме да кажеме дека *али* се употребува пошироко, дека донекаде, пообичен (колку што може да биде со оглед на сè уште присутната свест дека се работи за туѓи сврзници). Двата сврзника, меѓутоа, не се прифатени во она што ќе се нарече строго контролиран литературнојазичен израз.

Во случаите со *али* и со *неџо* имаме работа со просто позајмување, преземање – така да се каже – на лексичко ниво, затоа што овие сврзници не вршат некое влијание врз структурата на речениците во кои се јавуваат. Таков е случајот и со причинското *џошџо*, вклучено како сврзник во Граматиката на македонскиот литературен јазик од Блаже Конески, но со забелешка дека не е многу обично за литературниот јазик, а во Речникот на македонскиот јазик окарактеризирано како дијалектизам, Меѓутоа, појавата на *џошџо* во јазикот на некои македонски родени говорители денес, не се должи на фактот дека овој сврзник се јавува во некои или во некој наш говор зашто, како и во низа други случаи (во областа на лексиката), оваа појава се должи на влијанието на српскохрватскиот јазик.

Да се префрлиме на условните зависно-сложени реченици. Промените што се случуваат овде можеме да ги илустрираме со еден пример во три варијанти:

1. *Ако се влоши ситуацијата, ќе ѝобараме џомош*
2. *Кога би се влошила ситуацијата, би ѝобарале џомош.*
3. *Доколку ситуацијата би се влошила, ние би ѝобарале џомош.*

Варијантата под број 1. (со сврзникот *ако*) и во поглед на изборот на сврзникот и во поглед на глаголските времиња, како и во врска со редот на зборовите – го претставува целосно моделот на македонската условна реченица – за изразување реален услов.

Варијантата под број 2. (*кога би – би*), претставува пример за

преземена конструкција, која веќе си има зафатено позиција во нашиот јазик и со која се зголемува фреквенцијата на можниот начин, кој, како што е познато, не е особено карактеристичен за народниот јазичен израз. Прифаќањето на оваа конструкција се оправдува донекаде со потребата од диференцирање на можниот услов, но сепак останува фактот дека истата конструкција може да означува и иреален услов.

Варијантата под број 3. (со *околку*), покажува збороред што му е туѓ на македонскиот јазик, а во врска со сврзувачкото средство *околку* можеме да кажеме дека е калка на српскохрватското *уколико*, за што сведочат и примерите со *во колку*, кои беа далеку почести во периодот пред дефинитивното стабилизирање на оваа калка со предлогот *до*. Реков: стабилизирање, но треба да се каже дека сè уште има колебање во пишувањето на ова сврзувачко средство (слеано или разделено), а во врска со тоа и колебање во поглед на акцентот (*о́околку* и *до ко́лку*). Макар што не е наведено во Граматиката на македонскиот литературен јазик од Бл. Конески и макар што е вклучено дури во Додатокот на Речникот на македонскиот јазик и тоа со друго значење, *околку*, особено во последно време, се јавува многу често во јазикот на печатот и на стручно-научната литература, а најчесто во преводите од српскохрватски.

Во поглед на фреквенцијата на можниот начин, нашата литературнојазична норма се искажа уште пред четириесетина години и тоа во врска со целните зависно-сложени реченици, во кои, присуството на *оа*-конструкцијата во зависната треба да биде знак за исклучување на можниот начин.

Меѓутоа, сè уште се слушаат целни реченици со српскохрватското *како би*, а далеку поинтересни се речениците со комбинацијата *за оа би*.

Ќе завршам со еден релативно понов пример, кој се однесува на еден подтип на последичните зависно-сложени реченици. Имено, во последно време, особено масовно, како вистински моден бран, се јавуваат последични реченици во кои место литературното *ӣака ӣӣо* се употребува *ӣака оа*, на пример: *Нашиот̄ колеџ̄ив̄ гӣ вложува̄ сит̄е своӣ ӣо̄ӣенцијалӣ ӣ вна̄ӣрешнӣ резервӣ, ӣака оа̄ нашӣӣе̄ ус̄ӣесӣ не се̄ случа̄јнӣ.*

Со појавата и со употребата на *ӣака оа* почнува да се брише опозицијата меѓу *дека* и *ӣӣо* од една страна и *оа* – од друга, опозиција што претставува важна карактеристика на македонскиот јазик и истовремено балканска црта во него.

На ова место ќе се задржам на една поединост сврзана со влијанието на српскохрватскиот јазик врз македонскиот. Со оглед на сродноста меѓу двата јазика, има случаи кога се работи за преземање на некој навидум ист елемент, присутен и во едниот и во другиот јазик, каков што е, на пример, случајот со *оа*, па се мисли дека не треба да му се бара еквивалент во јазикот-примач, бидејќи не се води сметка за разликите во нивните функции. Токму тука и се крие најголемата опасност при преведувањето од еден

сроден и близок јазик, зашто некои разлики можат да изгледаат минимални, а да бидат суштински.

Примери со *џака га* нема да сретнеме во текстови што поминале низ лекторски раце, но затоа пак скоро редовно ќе ги слушнеме во различни видови јавни истапувања (дискусии на состаноци, интервјуа на радиото и на телевизијата и сл.), особено во случаите кога нашиот роден говорител се труди да му даде на својот исказ поиздржан вид.

* * *

Лесно се забележува дека скоро секој од наведените примери претставува случај за себе, но сепак, се чини дека можеме да најдеме некои заеднички елементи:

– Прво, тука е потребата за некое средство со кое ќе се изрази некое ново значење.

– Второ, тука е чувството или впечатокот дека некое средство не е доволно изразно или дека застарува, како и стремежот кон новото, кон обновување на сврзничкиот фонд.

– Трето, не треба да се заборава на фактот дека голем процент македонски родени говорители барем пасивно го владеат српскохрватскиот јазик, а не е мал ни бројот на оние што го владеат активно.

* * *

Имајќи ја предвид темата што е одбрана овде, дури и ако се ограничимо само на сврзниците, можеме да констатираме приличен расчекор меѓу она што се слуша, значи – практиката, и она што се учи – во училиштата, на факултетите, па и по различните лекторати. Дури и кај странците што зборуваат македонски според употребата на одделни сврзници може да се заклучи по нешто во врска со тоа: кога, каде и со чија помош го учеле и го усовршувале македонскиот јазик.

И на крајот, сигурно е дека имаме овде сума од различни елементи што придонесуваат за создавање ваква ситуација, и модата, барем во некои од овие случаи, не е неважен фактор. Да се надеваме дека кога ќе помине ова модно движење, ќе ни останат тие сврзувачки средства чие присуство во македонскиот јазик може да се оправда со тоа дека задоволуваат нови потреби на изразот.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

XIV научна дискусија, Семинар за македонски јазик, лијтература и култура. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1988, 113–118.

ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ НА МЛАДИТЕ ВО СКОПЈЕ

Како што е познато, административно-културниот центар на СР Македонија, Скопје, брои околу половина милион жители, а истовремено претставува и најголем универзитетски центар на оваа република. Како основа на сознанијата што ќе ги изнесеме овде пред се ни служи јазикот на студентите од Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје. Според извештајот за неговата работа, во учебната 1985/86 година на сите студиски години биле запишани околу 33000 студенти, од кои над 24000 редовни. Според националната припадност, на Македонците отпаѓаат 82,41%, на Србите 6,11%, на Албанците 3,95, на Турците 2,98%, на странските студенти 2,02%, а останатите се застапени со уште помали проценти. Меѓу поголемиот број податоци што ги дава споменатиот извештај, ќе ги споменеме оние што се однесуваат на полот на студентите на Скопскиот универзитет: се забележува, имено, дека подолг период наназад се зголемува бројот на студентките, па за кратко време може да се очекува изедначување на бројот на студентите од двата пола.

Нема сомнение дека јадрот на студентската младина во Скопје го прават младите луѓе родени во овој град, а што се однесува на нивното потекло, во најголем број случаи барем едниот или и двајцата родители дошле од некое друго место (најчесто од Македонија, но и надвор од неа). Освен тоа, на почетокот на секоја учебна година, во Скопје пристигнуваат голем број млади луѓе од внатрешноста за да студираат на некој од факултетите на Скопскиот универзитет. Оваа релативно висока концентрација на млади луѓе во овој град создава низа проблеми и дава материјал за низа интересни појави.

Во случајов нас не интересира јазичниот израз на тие млади луѓе, кои, без оглед на тоа од кој крај на Македонија доаѓаат, добиле образование на македонски литературен јазик. Овој факт може да придонесе за создавање на една наддијалектна разговорна варијанта на македонскиот м тоа токму меѓу младите и токму во Скопје. Може да се каже дека постојат извесни знаци за почеток на една таква тенденција, но сепак, како доминантна денес се јавува тенденцијата на младите скопјани да зборуваат, во огромен број, „скопски“, а младите луѓе од внатрешноста или остануваат на својот роден говор (а тоа значи дека се најчесто упатени на колегите од истите места), или пак се обидуваат да прифатат по нешто од скопскиот говор, макар што по правило, не можат наполно да се ослободат барем од некои карактеристики на својот говор (ова особено паѓа в очи при изговорот). Меѓу скопските студенти од внатрешноста има и такви што си изградуваат различни јазични изрази за двете средини, а има и такви што се враќаат во своите места

задржувајќи барем некоја црта, некои зборови од скопскиот говор, па се дочекуваат или со потсмев или со желба за имитирање.

Познато е дека секоја разлика во јазичниот израз при комуникацијата се забележува веднаш и на неа се реагира во степен што зависи од возраста и од нивото на тие што општат. Потсмевањето не е реткост и претставува особено ефикасен метод за брзо учење (се разбира, под услов тој што е изложен на потсмев да е заинтересиран за натамошна комуникација).

Сепак, најтешко се прифаќа обидот да се зборува на хиперкоректен литературен јазик и тука се младите луѓе во право зашто чувствуваат дека разговорниот јазик мора да има поголема слобода и дека кога се зборува (и за секојдневни работи, но и за најширок круг теми) при непосреден допир и особено со врсници, не може да се употребува таков речник и такви конструкции што се карактеристични за уметничката и за стручната литература, како и за средствата за јавно информирање. Во ова предавање ќе се обидеме да изнесеме некои карактеристики на јазичниот израз на скопјаните-студенти, а тоа во најголем дел ни го овозможува студентите од групата Историја на книжевностите на народите на СФРЈ (II година) и студентите од групата Македонски јазик (III и IV година – во учебната 1986/87 година) при Филолошкиот факултет, чии искажувања и текстови претставуваат основен извор за материјалот што ќе биде претставен овде. Одделно треба да споменеме две имиња: Анета Дучевска (студентка од III година од групата Македонски јазик) и Томислав Трневски, помлад асистент при Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Со оглед на нивното интересирање, како и на познавањата на оваа проблематика, со сигурност очекуваме овие млади македонисти во блиска иднина да ги дополнат и да ги збогатат сознанијата што ќе ги изнесеме.

* * *

Пред да преминеме на разгледувањето на одделните карактеристики на јазикот на младите скопјани, ќе изнесеме неколку помалку или повеќе познати факти што лежат во нивната основа и ги условуваат:

1. Јазичниот израз на младите скопјани претставува пред сè продолжение на градскиот скопски говор и содржи низа стари особености што се задржани или се (до)развијаат. Овде можеме, меѓу повеќето, да ја споменеме употребата на личната замена за III лице он, она, оно, они, како и зборообразувачкиот суфикс -уе кај глаголите (пишуе, зборуе и сл.).

2. Во тесна врска со образованието и особено во врска со наставата по мајчин јазик, природно е да се забележува влијание од литературниот јазик, односно подобро речено – приближување кон литературниот јазичен израз. Овде како пример ќе ги наведеме паралелните употреби на старите форми: рука, руки и на литературните рака, раце.

3. Особена важност има фактот дека овде станува збор за разговорен јазик, од што произлегуваат низа општи карактеристики за

ваквата јазична разновидност воопшто; висока фреквенција на форми за директно обраќање, специфичности во изговорот и во структурата на реченицата (различни видови скратување на зборовите, различни видови повторување, двојно посочување, специфична употреба на глаголските времиња и начини, мешање на директниот и на индиректниот говор, одделни видови сложени реченици и сл.), како и специфичности во изборот на лексиката итн.

Овде ќе се задржиме накратко на начините на обраќање. Како што е познато, младите по правило помалку им робуваат на различните конвенции во меѓучовечките односи, па во врска со тоа може да се спомене употребата на личната замена за II лице еднина и на личното име при обраќање особено кон врстници, како и употребата на прекарите (еве неколку: Керпич, Наска, Цек и сл. Освен тоа, при обраќање кон лица од женски пол се употребува извикот ма во врска со лица од машки пол - бе често придружени од: женска, чоек, батка и сл.: Како си ма женска/ бе чоек? Вокативните форми на личните имиња се јавуваат релативно ретко и само кај одделни имиња, а понекогаш можат да изразат потсмешлив, потценувачки или воопшто негативен однос кон соговорникот. Покрај неутралните видови роднински имиња (во форми за повикување: мамо, тате, сестро, brate итн.), се употребуваат и стилски обележени (стара, стари, систер и сл.), а некои се употребуваат и во врска со лица што не се во роднински однос (сестро, братучед итн.). Одделно ќе ја споменеме формата дечки, која во српскохрватскиот јазик има множинско значење (наши дечки), а кај извесни говорители кај нас се преосмислила во еднинска: Дечки, имаш саат? Дечки, дај да запалам! При обраќање кон возрасни често се слушаат формите чичко и тетке, а формата мајсторе се слуша насекаде, почнувајќи од автобусите, па сè до стадионите.

Кога сме веќе кај обраќањето, да наброиме и неколку типични поздрави: Здраво!, Воздра!, Чао!, Хелоу!, Хај!, Аве!

4. Младите луѓе манифестираат голема креативност во секој поглед, па и во поглед на јазикот. Кога се зборува за нивниот Јазик, многу често е тешко да се изврши разграничување меѓу некој елемент што претставува моментна, казационална креација - на една страна, и жаргонски елемент слушнат од други или преземен од друга средина, односно жаргонизам што преминал во општа употреба - од друга страна. Меѓутоа, сите овие елементи присутни во јазикот на младите ги сврзува често една карактеристика: хуморот. Еве неколку примери: антифриз значи „лоша фризура“, сивра, сивра уз врат значи дека е ептен ладно, односно „многу студено“; сув сум или суша означува немање пари. На крајот ќе наведеме еден пример сврзан со еден дел на Скопје, кој во последно време стана најатрактивно собиралиште на младите - Старата или Турска чаршија. Може да се слушне: Идеме у Турска, но и: Идеме у Техеран.

5. Општо е познат фактот дека има извесни разлики во поглед на односот кон јазикот од страна на мажите и од страна на жените. Констатирано е дека мажите помалку се оптоваруваат со правилата и конвенциите, но и дека не им се забележува толку строго кога ги кршат. Ова се потврдува и во случајот со јазикот на младите скопјани, Се забележува, имено, дека женскиот пол по правило употребува повеќе елементи од литературниот јазик и помалку обележени елементи. Сепак, треба да се каже дека разликата не е толку голема и дека во извесни случаи се работи за нијанси.

6. На крајот на овој општ преглед на јазикот на младите скопјани ќе кажеме нешто за нивниот однос кон другите јазици, односно за застапеноста на туѓите елементи во нивниот јазик. Во тесна врска со разговорниот карактер на овој јазичен израз стои фактот дека турцизмите во него, како и во нашиот разговорен јазик воопшто, си свое оправдано место (кеф, раат, цабе, шукур и сл.).

Од странските што се предаваат сега во нашата средина, можност за извесно колку-толку забележително влијание има само англискиот. Еве неколку примери: кул, транс итн.

Најзабележително е, меѓутоа влијанието на српскохрватскиот јазик, кој се учи само две години во текот на основното образование, но контактот со него е постојан и на сите нивоа, така што можеме да кажеме дека денес нема млад човек кај нас што нема барем пасивни знаења сврзани со српскохрватскиот јазик. Во врска со односот спрема српскохрватскиот јазик воопшто, може да се наведе и познатиот факт дека е тој се уште јазик-посредник при преземање туѓи елементи, макар што постепено се создаваат добри услови за непосреден контакт со другите јазици (особено со англискиот).

При позајмувањето од српскохрватскиот јазик се забележуваат следните разновидности, карактеристични за јазикот на младите скопјани:

а. директно преземање, без каква било адаптација: нада (надеж); сумња (сомневање/сомнение); вожња (возење); Јапан (Јапонија), Турска (Турција); Грчка (Грција); Беч (Виена) итн.

б. преземање со промена на местото на акцентот: програм (срхр. програма, мак. програма).

в. преземање со извесна адаптација (најчесто): доручек, доручкува (наспрема доручак, доручковати); глумец (глумац); порнич, кафич (порнић, кафић); ружен (ружан); се надам, се надаш (наспрема: надам се, надаш се) итн.

Влијанието од српскохрватскиот јазик се манифестира и на други начини:

а. со поткрепа на некои стари црти (морфемата -уе кај глаголите);

б. во редот на зборовите и во некои други карактеристики на простата реченица;

в. во сврзувачките средства на сложената реченица;

г. во реафирмација на одделни подзаборавени форми (возможен начин);

д. преку ширењето на одделни морфемии (најдобар пример претставува зборообразувачката морфема -ара, која во нашиот разговорен јазик се здоби со поголема продуктивност отколку во српскохрватскиот).

* * *

Во вториот дел на ова предавање ќе изнесеме накратко неколку особености на овој говор:

1. Во врска со карактеристиките сврзани со гласовниот систем треба да се каже дека во изговорот на вокалите говорот на младите скопјани не отстапува многу од оној во литературниот јазик, или можеби дошло до максимално приближување на претставата за правилен изговор со изговорот на вокалите во скопскиот говор.

Вокалниот систем на скопскиот говор се одликува, меѓу другото и со поголема фреквенција на вокалот у наспрема состојбата во литературниот јазик. Така, покрај формите рука, рукав, мука, мучи, пут, муж, како и: дуг, дужи, пун и сл. се јавуваат во последно време и литературните форми, но сепак говорните се сè уште почести.

Промената што го зафати сонантот љ се однесува денес на целата територија на СР Македонија и тешко може да се најде припадник на помладите генерации што ќе изговори полумекото л читајќи го знакот љ. Во скопскиот говор оваа фонема располага со прилично висока фреквенција во споредба со онаа во литературниот јазик, на пример во: се љути, кључ, пљука, но и во: хаљина, упаљач, сељак, пиљара, људски и сл. Со прилична доза на сигурност можеме да кажеме дека љ се слуша и кај некои бројни именки: иљадарка, миљон, миљарда.

Изговорот на консонантите ќ и ѓ сè уште не е стабилизан, па можеби се во право оние специјалисти што велат дека се работи за фонемии што се разликуваат од к и г од една страна и од ч и џ – од друга. Во скопскиот говор се добива една интересна ситуација во примерите што стојат наспрема зборовии што ги содржат ћ и ђ во српскохрватскиот јазик. Така, наспрема српскохрватските: финоћа, супоћа, свићати се, среќаваме: финоќа, супоќа, се свиѓа, а наспрема, пролеће, купаћи и ројендан, се јавуваат: Пролече (населба во Скопје), купачи, рогенден. Се чини дека примерите од типот на оние од втората тројка се постари заемки.

Во областа на акцентот, во тек се прилично изразни промени наспрема постарата состојба во скопскиот говор и наспрема состојбата во литературниот јазик. Изгледа дека можеме да зборуваме за слободен акцент во говорот на младите скопјани, бидејќи се среќаваат примерии со акцент од четвртиот па сè до првиот слог од крајот на зборот: на пример, најретко, на

IV слог од крајот: аутобус; на третиот слог од крајот: јадачка, седенка; на вториот слог од крајот: отгиде, ужива, онаа, другарче, жичара, ненормално, оркестар итн.; на првиот слог од крајот: оној, лудак, возач, другар и сл. Воопшто, како да се забележува една тенденција за повлекување на акцентот од III, односно од II слог за еден слог наназад.

Особено важна карактеристика на говорот на младите во Скопје претставува отсуството на акцентните целини, дури и на такви како што се целините од предлози и долги личнозаменски форми (со тебе, за него и сл.). Зачувани се само некои случаи на акцентни целини составени од негација и глагол (не знам, на пример), но и тука има примери на одделен изговор: не збори!

2. Морфолошко-синтаксички карактеристики

Од особеностите сврзани со формите на именките ќе одбележиме две. Првата се однесува на именките што се јавуваат само во множински форми, а од кои младите „прават“ еднински: фармерка, пантолана, гака и сл., со што се постигнува еден неочекуван ефект на засилување на позитивна или негативна оценка на пример: која фармерка! Ова се однесува и на именки што имаат парадигма по број, но обично се јавуваат во множинска форма, па ефектот е сличен: ципела, ципелче и сл.

Втората особеност што ја избравме за овој случај се однесува на еден долгогодишен проблем во нашиот јазик: адаптацијата на туѓите именки. Имено, како што е познато, по извесни колебања, се дојде до заклучок дека туѓите именки на вокал (освен а), ако не означуваат живо суштество, се вклучуваат со средниот род. Според ова, правилно ќе биде да се рече: едно виски. Сепак, сè уште може да се чуе: еден виски, како што е во српскохрватскиот јазик. Барајќи излез од оваа ситуација, младите во Скопје дошле до примерот: една виска (Дај една виска!).

Во рамките на зборовната група заменки се среќаваме со некои стари црти, како и со доразвивање на одделни од нив. Познато е, на пример, дека личната заменка за I лице еднина во скопскиот говор гласи ја, но скоро паралелно се слуша и јас, а за прво лице множина се употребуваат формите ние и мие. Меѓу старите црти што се чуваат добро, спаѓа личната заменка за III лице: он, она, оно, они, наспрема показната: тој, таа, тоа/това, тие.

Како и 80 некои други македонски говори, во скопскиот е прилично напреднат процесот на губење на долгите синтетички падежни форми за индиректен објект од личните и од лично-предметните заменки (нему, нејзе, кому и сл.). Односот за кој се специјализирани овие форми се изразува или со предлогот со долгата форма за директен објект, или пак само со споменатата заменска форма: Ништо не му е него; На кого (му) збориш?

Од цела низа карактеристики во синтаксата, овде ќе се задржиме на употребата на членските морфемии -от, -ов и -он, односно на начините за изразување на определеноста во овој говор.

Во врска со застапеноста на трите членски морфема во литературниот јазик, се знае дека, особено во јазикот на средствата за јавно информирање превладува членската морфема -от, членската морфема -ов се јавува во извесни случаи и тоа во прилично ограничен број (на пр.: Републикава, земјава), а членската морфема -он практично и не се среќава. Сосем лигично е да се очекува членските морфема -ов и -он да бидат далеку повеќе застапени во разговорниот јазик и тоа со оглед на нивната обележеност по блискост односно оддалеченост од говорното лице. Во јазикот на младите скопјани апсолутно превладува членската морфема -ов, која се употребува не само за означување предмети и лица блиски до говорителот, туку воопшто како генерална членска морфема, на местото на членската морфема -он се јавува далеку поретко, а и таму каде што се јавува, по правило се јавува надвор од просторственото значење.

Примери со членската морфема -ов: Во Скопјево нема ништо ново; Потрчале да му помогнат, ама од што бил виљушкарот на дизел, се запалил и човекот жив изгорел; Ќе дојдат од градежново претпријатие Маврово; А бе, човекот си е интересен, ама нашиве не дојдоа баш до изражај; Публикава не се ни смири од бисерот на Г. Георгиев, а се качува Џамбазов; Не знам само кај го најдоа водителов; Ќе заборавев. И Американците ги прикажа во елемент; ... а глумците зборат англиски со француски акцент...; А замисли кравава хаос...; И што знам влегоа у логоров и ќе ослободуваат еден професор; Кога идат испитиве полагај, полагај крај нема, косава ми попаѓа; И, ти викам, у црквава заглавивме; Се сместивме, све фино, почна музикава да свири, луѓево се разиграа, а невестава намќор како да и умрел некој; Ти текнуе кога бевме на „Монти Пајтон“ двајца без тројца у киново, дојде „Жикина династија“ луѓево се испотепаа за карти; и сл.

Примери со членската морфема -он: А критикана тогаш се љутела дека претерал со Стаљин; Моине не ме пуштаат во Истанбул; У сред гужвана низ чаршија седнал на моторчено, ама изгледа лапнат беше; Што ќе дремам на бино за работа, барем ќе студирам дупло; На крај само опна еден пљусак, колана ја паркиравме богу иза леца па додека стигнавме, накиснавме; Мене ми се свиѓаше (филм на Вуди Ален). Стварно финтине му се горе-доле исти, али забавен е; итн.

Освен ова, како забележителна карактеристика на разговорниот јазик се јавуваат случаите на удвојување на показателите по посоченост - членските морфема и показните заменки, во комбинации: -он + оној; -ов + овој; -от + тој, но и: овој + -от, оној + -от, а има случаи со показната заменка во форма за среден род без оглед на родот и на бројот на членуваниот именски збор. Примери: Море, оној фестивалон во Валандово што фрка дигна!; Да почнеле од тогаш да пуштаат порнички, сега у Вардар II на оние лимунадине немаше да гине народ; Го сретнав оној дебелион, на Марко брат му, што го плеснаа со кола; Море кути, ова Фестов нè вади малку од малку, иначе кај ќе идеш...; ... што да речам јас што имам уште дваес испити, ова факултетов ме утепа; Тешка простотија беше и мужот на оваа женскава,

едната од сестрите; Цел ден се нервирам со овие текстовиве; Му црчи у таа куќата ...; А тој инженерот, преска што ти кажував, тој сирот женет со две дечиња...; Тие изгорените биле катран; Е сеа, од тие пациентите еден беше многу заљубен у неа; Ја прашав таа црната, а бе, таа црната, Вера, под тебе што живее; И му ја дадов личната карта на тој чичкото, а он ми даде книга; Идам ја на студентски прашања и оној дечкото, не Зоки, него оној другиот ме вика: „Дај лична карта“; А овој војникот беше испратен на тој оддел затоа што сакал да убие некој шизик; Тоа куќата, а поготово кујната – као цунгла; Со тоа ќесите како клошар некој, само за влагање бев, итн.

Лексиката и фразеологијата претставуваат тема за себе, а ние овде ќе изнесеме уште само неколку примери: Тресел зелени; Се занесуа; Му чади глаата; Што да ти причам - све сами глупости; Се скичмив, Нема мука / Мука нема!; Паѓа у кома; Коматозно стање и сл. Извесни изрази се развиваат или се преработуваат, како на пример од: гола вода, преку: гола аква, аква нуда до аква минерале и аква минерал соник...

* * *

Јазичниот израз на младите во Скопје може да биде основа за одговори на низа прашања сврзани со животот и со сфаќањата на една релативно голема група говорители на македонскиот јазик, група што не може да ме се земе предвид при јазичното планирање или при предвидувањата за натамошниот развој на определени црти од литературниот јазик. Така на пример, можеме со прилична сигурност да предвидиме продолжување на нарушувањето на третосложното акцентирање, а по сè изгледа дека присуствуваме на процесот на дефинитивно губење барем на некои видови акцентни целини.

Впрочем, општо земено, нормата треба да се интересира за состојбата во разговорниот јазик и да реагира на неа ако не сака да се најде некаде далеку од вистинскиот живот на јазикот.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Предавања на XX меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“,
1988, 51–61.*

ВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЈА МЕЃУ МЛАДИТЕ ВО СКОПЈЕ

Во овој прилог ќе стане збор за јазичниот израз при меѓусебната комуникација на студентите од Скопје. Од над триесетина илјади – редовни и вонредни – студенти на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје, над 80% се Македонци, а во рамките на останатите 20% спаѓаат: Срби, Албанци, Турци и странци. Малку повеќе од половината студенти се родени во Скопје: скопјаните, значи, го прават јадрото на студентската младина на овој универзитет; малку над 40% се млади луѓе од внатрешноста на СРМ, а околу 6% – од другите републики во СФРЈ.

Ќе се задржиме на карактеристиките на јазичниот израз на македонските родени говорители, имајќи ги пред се предвид студентите на Филолошкиот факултет но и одделни претставници од други факултети на овој наш универзитетски центар.

На почетокот само неколку збора во врска со односот кон другите јазици на кои се зборува во СФРЈ: можеме слободно да кажеме дека практично нема млад човек – студент-Македонец што нема барем пасивни, но добри познавања на српскохрватскиот јазик, а голем е процентот на тие млади луѓе од оваа група што можат да се служат активно со него. Тоа се должи не толку на образованието, во чии рамки српскохрватскиот јазик се учи две години колку на постојаниот контакт со овој јазик и тоа преку стручната и убавата литература преку средствата за масовна комуникација, или пак при општење со луѓе што зборуваат на српскохрватски. Кога сме веќе кај овој вид општење, да кажеме дека поголем број од овие млади луѓе сметаат дека српскохрватскиот јазик е и треба да биде јазик за комуникација меѓу народите и народностите во Југославија (се разбира, во случаи кога не се познава јазикот на народот или народноста).

Ситуацијата со јазиците на народностите што живеат во СРМ е сосем поинаква. За разлика од поранешната состојба, кога имало наши луѓе што зборувале и по неколку јазици, а меѓу нив на прво место – турскиот, нашите млади луѓе во најголем број случаи немаат никакви познавања од турскиот или од албанскиот јазик, а тоа значи дека со претставниците на соодветните народности комуницираат на македонски.

Во случајов најмногу не интересираат ситуациите што се создаваат при меѓусебното општење на младите од различни краеви на Републикава, собрани во Скопје.

Два момента се во врска со ситуацијата што нè интересира, од особена важност:

– прво, дека сите тие млади луѓе примиле образование на македонски литературен јазик (за разлика од нивните родители или пак од родителите на родителите);

– второ, дека надвор од училиштето обично се зборува на локалниот говор.

И така, секоја година во Скопје се собираат голем број млади луѓе со добри познавања на литературнојазичната норма, а тоа значи дека при нивното меѓусебно општење може да се создаде еден наддијалектен јазичен израз – разговорен јазик ослободен од типичните црти на одделните говори, а инаку со сите карактеристики што може да му ги донесе разговорниот карактер, како и фактот дека ќе ги одразува сфаќањата и ќе ги задоволува потребите за изразување на млади луѓе.

Се чини, меѓутоа, дека во сегашнава фаза можеме да зборуваме само за почетоци во изградувањето на таков јазичен израз.

Општо е прифатен ставот дека во секојдневното непринудено општење меѓу младите (но и воопшто) не треба да се употребува строго нормираниот литературен јазик, кој инаку треба да се употребува во официјалното општење. Затоа и толку неприродно звучат дијалозите во некои драми или филмови, напишани или изговорени строго според нормата и затоа, меѓу другото, има толку успех драмските текстови „Кенгурски скок“ од Ж. Чинго и „Среќна нова 49“ од Г. Мухиќ (во превод на Б. Варошлија), во кои јунаците на сцената зборуваат како нивните прототипови од животот, од улицата.

Во поглед на односот кон литературниот јазик може да се забележи дека одделни црти (на пример: акцентните целини) и одделни зборови карактеристични за литературниот јазик или не се прифаќаат, или пак се изговараат со особен тон и став (на пример, наспрема разговорното реуматичен стои литературното ревматичен, кое се изговара со особено нагласување на в: реВматичен).

Студентите родени во Скопје (нивните родители се во најголем број случаи дојдени во овој град од различни страни) зборуваат скопски, а овој нивни јазичен израз претставува пред сè продолжение на градскиот скопски говор со извесно влијание од литературнојазичната норма, а потоа – со влијание од српскохрватскиот јазик и тоа не само во областа на лексиката туку и на други нивоа: во синтаксата, па и во зборообразувањето? Најилустративен е примерот со суфиксот -áра, кој во нашиот јазик покажува далеку поголема продуктивност отколку во српскохрватскиот, од кој е преземен, па така имаме: скрипта́ра, слатка́ра, сендвича́ра, стола́ра и сл. Меѓутоа, со оглед на контактот со српскохрватскиот јазик, за кој стана збор погоре, влијанието од овој јазик не е карактеристично само за говорот на младите скопјани: нивниот јазичен израз се одликува само со присуството на голем број жаргонизми преземени од говорот на младите во Белград.

Освен тоа, во врска со фактот дека имаме овде јазичен израз на млади луѓе, природно е да се спомене неговата експресивност, присуството на жаргонизми, иновациите од различен вид и воопшто играта со јазикот, при што првото место му припаѓа на машкиот пол. ќе наведеме неколку примери:

- За отворено – затворено: отровено-затровено;
- За опасен – опрасен: Ти си бил многу опрасен, бе!
- Ќе ти дојдеме на штана (место: на патерица) ден по именденот или

сл.

– Наспрема дијалектниот глагол опере (со значење: отепа), а по асоцијација со операта и балетот, се прави глагол обалети: Ќе те опера! / обалета! итн.

Како и студентите од Скопје, и уште повеќе, студентите од внатрешноста претставуваат хетерогена група во чии рамки има можности за различни раслојувања и поделби, но сепак, изгледа дека можеме да ги изделиме овие неколку појави:

– при општењето со луѓе од родното место се употребува соодветниот говор;

– при општењето со врсниците од други краеве и од Скопје постојат три можности:

а. да се остане на својот говор;

б. да се премине на скопскиот;

в. да се оди кон одбегнување на дијалектни црти, а тоа значи – кон наддијалектен јазичен израз.

Останувањето на својот локален говор не само со земјаци туку и при општење со поширок круг луѓе од различни средини претставува ретка појава затоа што таквите поединци се среќаваат со низа реакции од различен карактер, меѓу кои не е ретко и потсмевањето.

Не треба да се заборава дека при овој вид комуникација од особена важност е изговорот (особено на вокалите) и акцентот, а тука се јавуваат црти во врска со кои некои наши говори прилично се разликуваат.

Се чини дека сега најмасовна е појавата на прифаќање одделни црти од скопскиот говор, во што предност има женскиот пол.

Одделно е прашањето што станува при враќањето во родниот крај, тие што продолжуваат да зборуваат како што се навикнале во Скопје, за некои претставуваат пример за имитирање, а за други антипример.

Изгледа дека можеме јазичниот израз на младите скопјани да го окарактеризираме како говор со престиж за младите од внатрешноста, но степенот на тој престиж се разликува во зависност од многу фактори, меѓу кои не е најмалку важно од кое место доаѓа некој млад човек во Скопје.

Создавањето на еден наддијалектен јазичен израз, односно на една варијанта на стандардниот јазик може да се очекува зашто сите говори полека но сигурно губат понекои од своите црти и му се приближуваат. Се разбира, покрај образованието, овде играат важна улога и средствата за јавно информирање. Освен тоа, со текот на времето треба да се измени односот спрема одделни говори и застапеноста на некои нивни црти во литературниот јазик, како и односот кон литературниот јазик.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

THE VERBAL COMMUNICATION OF
YOUNG PEOPLE IN SKOPJE
(Summary)

The aim of this paper is to show some characteristics of the colloquial speech of students at the University of Skopje, SR Makedonija.

Over 50% of them were born in Skopje, and over 40% - are from different places in Macedonia.

The students born in Skopje use the dialect of Skopje, which is a dialect of prestige for the others.

Nevertheless, there are some tendencies to leave dialectal features in general, and to use an over-dialectal colloquial speech.

Југословенски психолингвистички среоби '87. Скопје: Сојуз на друштвата на психолозите, Сојуз на друштвата за применета лингвистика, Филозофски факултет, 1988, 229–233.

МАКЕДОНЦИТЕ ДЕНЕС ЗА ЈАЗИКОТ

Во овој прилог ќе бидат изнесени некои ставови на Македонците денес за одделни прашања сврзани со јазикот, почнувајќи од состојбата во образованието, во стручната и убавата литература, потоа во средствата за јавно информирање, па и во секојдневната комуникација. Меѓу различните ставови секако има и такви што не се докрај прифатливи, но и тие се за нас драгоцен, затоа што, од своја страна, можат да послужат за објаснување на низа појави во македонскиот јазик, вклучувајќи го тука и односот спрема него.

До ставовите за кои ќе стане збор се дојде врз основа на една анкета што опфати околу 250 македонски родени говорители, на кои им беа поставени триесетина прашања. Може да се каже дека со анкетата беше покриена практично целата територија на СРМ, а што се однесува на составот на анкетираниите, најголем е бројот на студентите, потоа доаѓаат оние со високо и најмал е бројот на анкетираниите со средно и со основно образование.

Анкетата беше спроведена во текот на март, април и мај 1988 година и тоа од: студентите од III година на групата Македонски јазик при Филолошкиот факултет во Скопје, одделни студенти од IV години на наведената група и некои (особено помлади) колеги од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет во Скопје. На сите што помогнаа во реализирањето на анкетата им изразувам и на ова место длабока благодарност.

Анкетираниите беа поделени на две групи: I — родени до 1938 година и II — родени од 1938 до 1966 година. На анкетираниите од првата група им беше поставувано прашање за тоа на кој јазик или на кои јазици го примиле образованието. Овде се јавуваат во основното и во средното образование српскиот и бугарскиот јазик, а далеку поретко и грчкиот. Тие што го продолжувале образованието студирале во: Софија, Белград, Загреб, Љубљана, а има и одделни случаи на анкетирани што студирале на чешки, германски и други јазици. Овие испитаници се служеле со учебници на повеќе јазици: српски, бугарски, руски, германски, француски, словенечки, италијански, англиски.

Според коментарите на испитувачите, дадени на крајот на секој анкетен лист, јазичниот израз на испитаниците од оваа група најчесто претставува мешаница од родниот говор и од оние јазици на кои го добиле образованието. Еден сообраќаен инженер на 65 години изјавува дека му е многу жал што не го учел систематски македонскиот литературен јазик и сега со голем напор, но без многу успех се труди да му се приближи, меѓутоа често не може да пронајде соодветен македонски збор, па се служи со

зборови од интернационалната лексика или позајмува од српскохрватскиот јазик. И понатаму: многу зборови што се предложени во релативно поново време му „звучат вештачки“ (цепарлак, паричник, кафуле, вработен).

Од испитаниците од II група се бараше да дадат оценка на јазикот на своите учители и професори. Овде имаме поединечни одговори од типот:

- *Не обрнував особено внимание!*

- *Професорката ѝо македонски се занесуваше дека зборува литературно, а другите не се трудела ни полку!*

- *Само во основното образование се води сметка за граматиката, а на факултет — прагматика!*

- *Никога и кај никој не бил литературен!*

Во најголем број случаи на учителите и на професорите им се забележува што не биле во состојба да се ослободат од своите родни говори, покрај тоа уште и дека не можеле да го совладаат влијанието од други јазици, особено од српскохрватскиот, а на некои им се забележува поради пројавената негрижа за јазикот.

Во врска со наставата, во анкетата беше застапено и прашање за тоа на кој јазик биле учебниците со кои се служеле анкетираниите од втората група. Според одговорите, сите анкетирани со високо образование, како и студентите, одговориле дека во текот на студиите се служеле и со помал или поголем број учебници на српскохрватски јазик, што доведува до тешкотии во усвојувањето на материјата, до несигурност во терминологијата и сл.

Едно прашање се однесуваше на тоа дали се чита уметничката литература, и ако се чита, на кои јазици. Постарите учесници во анкетата читаат или читале белетристика на по веќе јазици и тоа најчесто на српскохрватски, а потоа на македонски, англиски, бугарски, руски, германски итн. Кај помладите учесници превладува српскохрватскиот јазик, потоа македонскиот, па англискиот и, во многу мал број, други јазици (руски, чешки и др.).

Второто прашање што се однесуваше на убавата литература ги поттикнуваше анкетираниите да дадат оценка за преводите од други јазици на македонски, како и да се изјаснат: во случаите кога им се на располагање преводи на едно дело на различни јазици (на пр. на македонски и на српскохрватски) за кој превод би се решиле.

Одговорите на постарите учесници на првиот дел од прашањето можеме да ги окарактеризираме како благи и компромисни наспрема оние на помладите учесници. Имено, постарите велат дека се, во принцип, против преводите и дека настојуваат да читаат во оригинал. Има искажувања дека преводите на македонски не се многу добри („неприфатливи зборови, србизми, лош склоп на реченицата, нејасност на изразот“), но сепак, повеќето од анкетираниите од оваа група се определуваат за превод на македонски.

Кај втората група анкетирани се среќаваме со прилично остри забелешки во поглед на квалитетот на преводите на македонски, на пример:

- Во Македонија секој се занимава со ѝревод, се ѝреведува ѝосредно (од срѝскохрваѝскиоѝ ѝревод), се врши аѝенѝаѝи врз ориѝиналоѝи.

- Превоѝиѝе на македонски не оѝушевувааѝи, Не се знае дали се лоши ѝреведуваѝиѝе или е македонскиоѝи јазик сирѝомашен.

- Реѝиѝи се квалиѝеѝниѝиѝе ѝреводи, Оѝиѝио кај нас нема криѝериум ѝри изборѝи на ѝреведуваѝиѝе — најчестѝо се враѝѝени во редакѝиѝиѝе и без ѝознавања на јазикоѝи од кој ѝреба да ѝреведувааѝи.

- Изборѝи на лиѝераѝураѝа ѝиѝо се ѝреведува е оѝраничен и честѝоѝаѝи лош.

- Понекоѝаѝи македонскиоѝи ѝревод „делува!“ некако вешѝачки, се уѝоѝребувааѝи зборови и речениѝи коѝиѝо никоѝаѝи не можаѝи да се слушнаѝи во секојдневниоѝи ѝовор.

- Преведуваѝиѝе ѝреба да се враѝаѝи во ѝрво одделение за да научаѝи некои основни ѝоими од ѝрамаѝикаѝаѝа.

Голем број од анкетираниите од оваа група се определуваат за преводите на српскохрватски јазик, со многу пофалби за квалитетот и за јазикот: преводите се поадекватни, поприродни, поблиски до оригиналот, а јазикот — побогат и поубав.

Има искажувања и во полза на преводите на македонски, со добри зборови за квалитетот како и за изборот на делата, а при определувањето за македонски превод се наведуваат и националните побуди, па и мисли од типот:

- На крајѝи на краѝиѝаѝа и ние имаѝе свој јазик и ѝреба да ѝо ѝочѝиѝуваме!

Во одговорите на прашањето кои весници и списанија се читаат, се наведуваат практично сите весници и списанија што излегуваат во нашата земја на македонски и на српскохрватски јазик. Од весниците што излегуваат на македонски најмногу се чита „Нова Македонија“ (се забележуваат пофални зборови за додатокот ЛИК), а веднаш потоа доаѓа „Вечер“. Меѓутоа, кај постарите учесници далеку попопуларен (од „Вечер“) е весникот „Политика“ (кој, како што е познато, излегува во Белград на српскохрватски јазик). Воопшто, сите изданија на издавачката куќа „Политика“ се ползуваат со голема популарност и тука на прво место доаѓа списанието НИН, макар што сретнавме и едно вакво искажување:

- До скоро чѝѝав „Полиѝика“ и НИН — но сеѝа смеѝам дека се со националиѝиѝко обележје.

На печатот што излегува на македонски јазик му се забележува поради отсуството на пошироко познати новинарски имиња, поради задоцнувањето во објавувањето на вестите, поради лошата опрема и неквалитетната техничка обработка итн.

Женскиот дел од анкетираниите наведува голем број наслови на списанија од типот „жена — дом“, кои излегуваат во Белград и во Загреб, а машкиот дел — спортски списанија и весници, списанија од типот „направи сам“ и некои други.

Може да се каже дека практично нема учесник во анкетата што не наведува и некој наслов на српскохрватски, а има и такви учесници во анкетата што следат печат и периодика единствена на српскохрватски јазик.

Три прашања од анкетата се однесуваат на проблемот на преведувањето емисии и филмови што се во оригинал на српскохрватски, или пак ги добиваме како преводи на српскохрватски. Ова се однесува на програмата на ТВ Скопје и на филмовите што се прикажуваат во киносалите низ Македонија (неодамна, како што е познато, беше донесен закон за задолжително преведување на сите филмови на македонски јазик). Што се однесува на ТВ Скопје, некои драми, филмови и серии се преведуваат (со титлување) на македонски, а други се преземаат директно. Овде се мислењата на анкетираниите поделени:

- Треба се да се синхронизира, како што се прави тоа во многу средини.

- Ништо што го дава од српскохрватскиот јазично подрачје не треба да се преведува затоа што сите го разбираме, а децата треба да го слушаат уште од најрана возраст затоа што треба да го научат.

Некои учесници во анкетата истакнуваат материјалниот момент или „економскиот аспект“ во прилог на непреведувањето на програмите што се преземаат од српскохрватското јазично подрачје.

Од друга страна, голем број анкетирани се согласуваат во голема мера во поглед на оцената на квалитетот на преводите и тоа особено на филмовите што се прикажуваат во кинорежата, на пример:

-Преводиите се лоши. Публиката се смее на јазичните „бисери“ на неспручниите преведувачи.

-Со оглед на квалитетот на преводиите — тие повеќе пречат.

-Според тоа како се преведува — подобро да не се преведува!

-Јазикот на преводиите на филмовите е каласифрофален. Преводиите не се на македонски јазик на некоја смешна верзија.

За илустрација на разликите во ставовите по овие прашања ќе ги изнесеме одговорите на двајца анкетирани од групата со високо образование родени по 1938: едниот е новинар роден во Кичево, а доселен во Скопје во 1967 година, а другиот стоматолог роден во Струмица, доселен во Скопје во 1962 година.

Новинарот смета дека телевизиските емисии за возрастни задолжително треба да се преведуваат бидејќи во спротивно се врши „голема пропаганда на српскохрватскиот јазик“. Стоматологот смета дека не треба да се преведуваат тие емисии — тој разбира сè — а преводот не може да биде подобар од оригиналот.

Во врска со прашањето за синхронизација на детските емисии новинарот смета дека треба да се врши бидејќи влијанието на српскохрватскиот јазик, кое е големо, најголемо е кај децата – место да го учат мајчиниот јазик, тие го расипуваат со многу србизми. Стоматологот смета дека не е потребна синхронизација на детските емисии од српскохрватското јазично подрачје затоа што не е штета човек да знае и некој друг јазик.

На крајот, новинарот смета дека треба строго и доследно да се спроведува законот за македонски превод на филмовите во кинорежата, а стоматологот забележува дека тој не е економичен, но нема ништо против неговото спроведување, само ако не се одразува на квалитетот на репертоарот.

Воопшто, во врска со законот за задолжително преведување на филмовите во кинорежата многу повеќе се искажуваат помладите учесници и меѓу нив — студентите:

- Немаше ѝој треба од донесување на ѝој закон!

- Не ѝ треба да се сјроведува закономѝ зашѝо само се жубаѝ финансиски средсѝва, а се жуби и ѝублика зашѝо сѝѝе оние шѝо не разбирааѝ добро македонски (војнициѝѝе, на ѝпример) не можайѝ да следаѝ филм ѝреведен на македонски.

Ќе завршине со прашањата што ги ставаат Македонците и нивниот јазик во југословенски контекст, и тоа:

- На кој јазик ѝ треба да се насѝаѝува на јавни собири и ѝреку средсѝваѝа за јавно информирање: дали да се користи усѝавноѝо ѝраво на ѝојој треба на мајчиниоѝ јазик, или ѝак да се насѝаѝува на јазик шѝо (барем се ѝреѝѝо сѝавува) им е разбирлив на сѝѝе?

Околу 60% од анкетираниите изразуваат мислење дека во наведените форми на јавно настапување треба да се употребува еден јазик, наречен од некои од нив: службен, официјален, јазик на мнозинството во СФРЈ, општојугословенски и сл., а повеќето нагласуваат дека тоа треба да биде српскохрватскиот јазик.

И овде ќе цитираме некои мислења:

- Едно време срѝскохрваѝскиоѝ беше службен и ѝоодобро беше, ако сакаме да се разбираме.

- Поѝребно е на едно ниво да се реши ѝрашање бидејќи оваа сѝѝуација ириѝира. Треба да се зборува на јазик разбирлив за сѝѝе (срѝскохрваѝскиоѝ). Треба да се засѝаѝуваме за ѝолеранција, а не за инаеѝ.

- Треба еден југословенски заеднички јазик.

- Се злоѝојој треба усѝавноѝо ѝраво за да се ѝприкријаѝ националисѝичкиѝѝе ѝенденции.

- Невкусно е да се инсѝѝира ѝо секоја цена на своеѝо. Треба да се зборува на јазик разбирлив за сѝѝе — ако знае некој срѝскохрваѝски, ѝ треба

да зборува на мајој јазик. Истакнувањето на националноста на мајој начин — не служи на ништо. Треба да се оди кон приближување.

-Подобро е во цела Југославија да најдеме нешто заедничко. Може секој да зборува како што сака, но до каде ќе се оди со тоа ?!

-Треба да се користи мајој јазик што го разбираат сите; јазикот не служи како средство за диференцијација, туку за комуникација.

Во групата на останатите 40% има и такви што сметаат дека решението зависи од условите, а неколку анкетирани изјавуваат дека би било идеално секој да зборува на својот јазик, но под услов (неисполнет) да се разбираат сите меѓу себе. Во оваа група ги вклучуваме и одговорите во кои се инсистира на почитувањето на уставното право секој да зборува на својот јазик, но тука се согледува потребата од обезбедување превод.

Овој преглед на резултатите од нашата анкета ќе го завршиме со одговорите на прашањето на кој јазик комуницираат Македонците (во Македонија и надвор од неа) со припадници на другите народи и народности на СФРЈ. Според одговорите, македонските родени говорители како јазик на општење со припадниците на другите народи и народности во Југославија (надвор од територијата на Македонија) го избираат српскохрватскиот. На територијата на Македонија, со припадниците на народите се комуницира на српскохрватски и на македонски, а со припадниците на народностите — на македонски.

* * *

Овде изнесовме дел од одговорите на некои од прашањата во нашата анкета. Се работи за мала анкета, но се чини дека проширувањето на кругот на анкетираниите нема да доведе до некои суштествени или драстични промени на резултатите.

Од анкетата се гледа дека се Македонците, по правило, критички расположени спрема состојбите во својот јазик, како и воопшто спрема сето она што произлегува од нивната средина, а од друга страна пројавуваат стремежи кон одржување и негување на духот на југословенството, при што на српскохрватскиот јазик гледаат како на еден од кохезионите елементи. Најголемиот дел од анкетираниите покажуваат голема толеранција спрема српскохрватскиот јазик, но наша цел овде не беше да го определуваме карактерот на таа толеранција, или пак причините за неа.

Што се однесува на критичкиот став спрема состојбата на јазикот почнувајќи од наставата, преку литературата, се до средствата за јавно информирање, сметаме дека е тој за поздравување зашто претставува неопходен услов за подобрување на сегашните состојби.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

MACEDONIANS ABOUT THEIR LANGUAGE

Summary

During the spring of 1988 we led an inquiry among Macedonian native speakers about the state of the Macedonian language in the process of education, in massmedia, in the literature and so on. We also tried to understand Macedonians' attitude about the position of Macedonian language in Yugoslavia.

Macedonian native speakers criticized strongly the general treatment of the Macedonian language, so there are many things to do in order to improve the situation.

Годишен зборник кн. 15. Скопје: Филолошки факултет на Универзитетот, 1989, 91–98. // Предавања на XXI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1989, 61–72.

ИМЕНСКОТО ОБРАЌАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Обраќањето претставува неисцрпна и инспиративна тема во социолингвистичките испитувања. Особено место, пак, во тие рамки, му припаѓа на т.н. именско обраќање.

Во нашата поширока, југословенска заедница, сведоци сме, во последно време, на забележителни промени, меѓу другото, и во врска со обраќањето. Така, се јавуваат барања за подобрување на квалитетот на меѓусебното однесување, па и на начините на обраќање, се формираат различни друштва за убаво однесување итн. Ова наоѓа свој израз и во средствата за јавно информирање. На пример, во еден неодамнешен разговор емитуван од ТВ Титоград, водителот му се обрати на еден професор (и доктор) со:

–Госјодине Павличићу!

Од друга страна пак, на брановите на Радио Скопје имавме можност да следиме еден разговор на водителот со двајца соговорници, на кои водителот им се обраќаше приближно вака:

–Петровски, каков е Вашиот одговор?

–Илиевски, да го чуеме Вашето мислење!

Со тоа водителот ни даде пример за обраќање ослободено од какви било непотребни додатоци и украси ...

Секако, не треба да нагласуваме дека токму во нашава средина има потреба од една широка размена на мислења во врска со обраќањето. Овој прилог треба да биде сфатен како поттик за дискусија.

Видови обраќање

Кај јазичните средства што ги употребуваме за обраќање кон соговорникот доаѓа до најчист граматички израз *конативнаија* (или: *импресивна, прагматичка, реиторичка* и сл.) функција на јазикот. Според Јакобсон, конативната функција на јазикот непосредно ја изразуваат императивот и вокативот, кои се разликуваат од другите именски и глаголски категории, и тоа: синтаксички, морфолошки и фонемски.

Освен тоа, кон императивот и кон вокативот, како средства за непосредно општење со соговорникот по пат на обраќање треба да ги приклучиме и личните заменки за второ лице еднина и множина, како и соодветните заменски придавки (*Твој...; Ваш...*) и глаголските форми за соодветните лица.

Треба да се има предвид и фактот дека заповед може да се изрази и со други јазични средства, а при повикување, за да привлечеме нечие внимание можеме да се послужиме и со извици, гестови или шумови.

Освен тоа, треба да се одбележи дека кај императивот и вокативот *конативна* функција доминира, но во изборот на формите, во интонацијата и во други придружни елементи доаѓа до израз и т.н. *емоционална* или *експресивна* функција на јазикот (Јакобсон, Милевски).

Меѓутоа, како што е познато, не е секоја заповедна форма на глаголот истовремено и заповед, ниту пак секоја вокативна форма на именката служи за директно, непосредно обраќање. Овде ќе ги споменеме извиците од типот: *Боже!*; *Мајко моја!* и сл., а што се однесува на вонимперативната употреба на заповедниот начин (К. Конески), за илустрација може да ни послужи примерот: *Ги оставивме срдечните и шрчај ваму!*, во кој се среќаваме со нагласување на интензитетот на еднократно дејство во минатото.

Сите споменати средства за обраќање (вокативните и императивните форми, личните заменки за второ лице еднина и множина со соодветните заменски придавки и личноглаголски форми) се наоѓаат во тесна меѓусебна врска, а често се јавуваат и заедно.

Посматрано малку пошироко, обраќањето може да се разгледува и во врска со јазичните форми што ги употребуваме при *евокација* (т.е. кога зборуваме за некое лице што најчесто не е присутно) и при *идентификација* (т.е. претставување на присутно лице непознато за соговорникот). Искуството ни покажува дека постои поголема блискост меѓу јазичните форми што ги употребуваме за обраќање и за идентификација, а формите што ги употребуваме за евокација, може да се каже дека често многу се разликуваат и го илустрираат нашиот вистински став и однос кон лицето на кое се однесуваат.

Во социолингвистичката литература особено внимание му се посветува на степенот на владеењето на правилата за употреба на јазикот во конкретни говорни ситуации. Всушност, како што забележува М. Радовановиќ, при обраќањето е од особена важност не само значењето на кодот (јазичниот систем) туку и *значењето на правилата на комуникацијата*, т.е. на употребата на јазичните средства што му се на располагање на говорителот.

Станува збор, значи, за *комуникативната компетенција*, која вклучува во себе обврски за учесникот да постапува според својата улога и според својот статус (воопшто и во конкретната говорна ситуација) и да се приспособува кон полот и возраста на соговорникот, да биде свесен за местото и за времето, за степенот на официјалноста на ситуацијата и за темата на разговорот. Кон сите овие елементи, како најширока рамка треба да се приклучат општествените односи, кои го условуваат изборот на комуникативните средства, а не треба да се заборава и целта на учесниците во комуникацијата, кои можат да сакаат да изразат: моќ или солидарност, почит или презир, дистанцираност или интимност, формалност или фамилијарност итн. На крајот, при комуникацијата може да дојде до израз и

несигурноста на говорителите во поглед на изборот, па ова доведува до отсуство на каква било форма за обраќање.

Да им се вратиме сега на јазичните форми за обраќање и да кажеме дека има основа за нивна поделба на три трупи, и тоа: *заменски*, *глаголски* и *именски форми за обраќање*, односно, кога зборуваме за обраќањето, можеме да кажеме дека имаме: *заменско*, *глаголско* и *именско обраќање*. Уште еднаш ќе повториме дека меѓу овие три вида обраќање има тесни врски, а има и некои особености што врзуваат некои од нив. Така, заменското и глаголското обраќање, на кои овде нема да се задржуваме, ги сврзува проблемот за изборот на формата за учтивост (во нашиот јазик, како што е познато – формата за второ лице множина).

Социолингвистичките испитувања на обраќањето, всушност, започнуваат токму со прашањето за изборот на заменката *Ти* или *Вие* при обраќање кон едно лице во различни јазици. Што се однесува на нашата поширока заедница, правени се анкети и има повеќе прилози посветени на ова прашање во српскохрватскиот јазик. Испитувањата на македонскиот јазик од овој аспект допрва претстојат.

Замена или избегнување на именските форми за обраќање

Како што споменавме погоре, може да се случи, поради несигурноста во поглед на тоа која именска форма да се употреби во врска со некое (познато или непознато) лице се прибегнува кон избор на други средства. На пример се употребува т. н. најучтив императив: *Извинете!*, како и учтиви изрази од типот: *Ако сакајте... Ве молам* и сл. Наспрема овие, учтиви форми што ги дава јазикот, можеме да ги споменеме извиците од типот: *Еј! Ало!*, потоа свиркањето и сл., а може да се слушне и еден звук што би можеле да го претставиме со: *а-а-а...*

Како краен пример за целосно избегнување на каква било форма за обраќање треба да се спомене случајот карактеристичен за некои семејства во кои, по правило мажот, а може и жената, не го употребуваат името на брачниот другар, ниту пак која било друга именска форма за директно обраќање. Ова претставува комплексна и недоволна испитана појава, но секако во нејзината основа, како и во други средини, лежи проблемот на табу-елементите во јазикот.

На крајот на овој дел ќе споменеме еден не многу распространет случај на замена на вокативните форми од именките и на формите за второ лице од глаголите. Имено, во рамките на некои интервјуа, може да се случи репортерот на соговорникот да му се обрати на следниов начин:

–*Што значи оваа ролја за артистката Снежана Конеска?* место обичното:

–*Што значи за Вас оваа ролја?*

Репортерот што се обраќа вака го избегнува повторувањето на формите за директно обраќање, се поставува во извесна смисла поблиску до публиката и не сака да се истакнува себеси.

Местото на именското обраќање во јазичниот систем

Во литературата постои целосна согласност во поглед на специфичниот статус на именските форми што ги употребуваме за директно обраќање — наспрема другите именски форми од една страна и наспрема другите делови на реченицата — од друга. Како што е речено: тоа се флективни форми на именски лексеми во функција на апел, а освен тоа: самостојни единици, бидејќи не влегуваат во никакви синтаксички врски со другите елементи на реченицата.

За Лајонс, *вокативнаија функција* претставува една од двете основни функции на имињата (покрај *референцијалнаија*).

Според З. Тополињска, основен и универзален показател на автономниот статус на вокативната именска синтагма е интонацијата. Макар што во повеќето словенски јазици вокативните синтагми добиваат соодветни наставки, се забележува и губење во некои од нив. З. Тополињска смета дека чувањето на вокативните форми во аналитичките словенски јазици како македонскиот и бугарскиот претставува доказ за тоа дека во случајот со вокативот не станува збор за падеж.

Основна функција на формата за повикување е *означување на адресаиои* — него го повикуваме за да го идентификуваме, да воспоставиме контакт со него и да го воведеме во говорната ситуација. Во такви случаи употребуваме: лично име, роднински и професионални имиња, како и некои општи именки.

Меѓутоа, формата за обраќање може да се употреби и со други цели — *ојределување на нашиои однос кон соговорникои, негово карактеризирање* (позитивно или негативно) како израз на тој однос.

Како илустрација овде може да ни послужи следното соопштение:

„За достоинствена дебата во Собранието, им се забранува на пратениците меѓусебно да си се обраќаат со зборовите како: *лажливец, ѝредавник, расијник, лудак, глупак, расијано суициесто*. Други изрази можат да се употребуваат само во ограничен обем и само во рамките на страсна дискусија.“

Оои Еан Квонг

Говорник на Државното собрание на Пенанг во Северна Малезија

Во рамките на оваа, т. н. вторична употреба на формите за обраќање се среќаваме со повеќе разновидности:

– редувантна употреба, кога вокативната форма се употребува само за одржување на воспоставениот контакт, на пр.: *Просиј ми, Марко!*;

Глујосѝ најравив луѓе мои! и сл.,

– изразување емоционален однос: *Мили мои ѝријашѝели!*

– давање оцена, карактеристика: *Кај си бе, орел!*; *Нафѝаш!*; *Беѝај бе, жоѝурѝ низаеден!*; *Вошкар!*; *Гнидо!* итн.

– протоколно-етикетна функција, која доаѓа до израз во случаите кога обраќањето повеќе служи за изразување почит: *Просѝеѝе, друѝар судија; Ве молам друѝарке декан!*; *Почѝиѝуван ѝреѝседаѝеле!* и сл.

Одделно е прашањето за частиците и извиците што можат да се појават заедно со формите за обраќање, или пак самостојно, како нивна замена: *бе, бре, ма, мори, еј, ало* и сл.

Морфолошкиот аспект на именското обраќање

Од гледна точка на формите, Б. Видоески, врз основа на богат материјал, заклучува дека во македонскиот јазик постои општа тенденција „вокативот да се искажува без наставка, при што се разликува со интонацијата“, а може да дојде и до продолжување на вокалот од крајниот слог како и до употреба на извици, со кои се прецизира вокативната функција на употребената именка.

Наспрема постарите фази од развитокот на нашиот јазик, Б. Видоески одбележува дека некои наставки за вокатив се губат, а други се генерализираат и, така:

а. се напуштаат:

– наставката -е кај именките од машки род, за да се избегне хомонимијата со деминутивите наспрема овие именки (*волк-волче*);

– наставката -о кај именките од женски род, за да се избегне хомонимија со имиња од машки род (*Ивка-Ивко*).

б. се проширува сферата на употребата на:

– наставката -у кај именките од машки род (*ѝолковнику – волку*);

– наставката -е кај именките од женски род (*Ивке, ѝеѝѝке*).

Се разбира, и во поглед на напуштањето и во поглед на проширувањето на сферата на употребата на наведените наставки можеме со најмногу право да зборуваме пред сè за (јасно изразени) тенденции,

Овде ќе споменеме уште една особеност на македонскиот јазик, во врска со именското обраќање, а имено, во случаите со именски синтагми составени од повеќе членови, обично е белегот за повикување да се јави само со едниот член, па дури и воопшто да не се појави, на пример: *Почѝиѝуван друѝар ѝреѝседаѝел(е)!*; *Друѝар судија!* и сл. Само со придавките *драѝ* и *мил* имаме извесни отстапувања: *Драѝ ѝријашѝеле!*; *Мили ѝашѝко!* итн.

Лексичкиот аспект на именското обраќање

Изборот на лексиката зависи од повеќе фактори, меѓу кои спаѓаат времето и општествените услови, но и конкретната ситуација, односно

видот, темата на текстот, За илустрација ќе наведеме неколку примери од текстовите на Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ: *Влези, злиј калуѓере, да јадеш хлеб!*; *Слушајтѐ, чеда божји, мои мили Христијани!*; *Владичице моја, ѝресвјајтаја Богородице, ѝвозможи ми!*; *Избави, Христие Боже наш, од ѝоѓо мисленнаѓо волка!*; *Сине мој, милиоѝ мој, за хаѝир мој ѝпросѝи на душмани ѝвои!* и сл.

При именското обраќање правиме избор меѓу: личните имиња, и презимиња, роднинските имиња, именките што означуваат професија, звања, титула и извесен број општи именки.

Личните имиња ги употребуваме пред сè за повикување, т. е. во примарната функција на вокативната форма. По правило, личното име обично оди со еднинската форма од личната замена за второ лице, како и со соодветните глаголски форми, освен во некои специфични случаи, на пример при обраќање кон помлади соговорници (колеги) со кои е односот официјален. Презимето, по правило, не оди само, на пример *друѓар Пеѝковски*, а се употребува со формата *Виѝ* и со множинските форми на глаголите.

Сепак, во врска со личните имиња треба да се спомене дека постојат можности и за изразување извесен однос кон соговорникот — носител на името, на пример, кога ги употребуваме за непосредно општење формите: *Александра!*; *Сашка!*; *Наѝаша!* и сл. се работи за она што го нарекува Бл. Конески „поизискано обраќање“. Што се однесува на формите: *Александра!*; *Наѝашо!*; *Сашке!* и сл. тие можат да бидат употребени:

а. неутрално, од страна на говорители во чиј роден, говор сè уште се чуваат такви форми (често се работи за луѓе с пониско образование);

б. со желба да се изрази извесен однос кон соговорникот (потсмешливост, потценување итн.), од страна на говорителите во чиј роден говор не се познати вакви форми.

Како што е познато, македонскиот јазик располага со прилично развиен систем на именување на роднинските врски. *Роднинскиѝе* имиња ги употребуваме, меѓу другото, и при обраќање кон лица што се носители на соодветни роднински врски со нас, но барем за некои македонски говорни средини се јавува како карактеристична една специфична употреба на роднинските имиња, кога говорителот го употребува за обраќање кон соговорникот-роднина токму тоа роднинско име што му припаѓа нему во дадената релација, на пример дедото му се обраќа на внукот:

— *Кажѝ дѝдо, шѝѝо сакаш?*

Интерпретацијата на примерите од овој вид може да биде двојна:

а. *Кажѝ, внучѝ на дѝдо ...*

б. *Кажѝ, дѝдово внучѝ ...*

Во повеќе средини е забележана појавата на дестабилизација на системот на роднинските имиња при обраќањето, која се состои во широката употреба на некои роднински имиња при обраќање кон нероднини, при што

се воспоставува однос на солидарност со соговорникот. Ова важи и за македонскиот јазик. Многу често ги среќаваме формите: *Брајуче!*; *Тејке!*; *Чичко* и сл., упатени кон непознати лица. Особено е широка употребата на роднинското име *брај* и на неговите изведенки или варијанти, на пример: *брај!*; *брају!*; *браје!*; *брајко!*; *бајко!*; *бајка!*; *баје!*; *баце!*; *баци!* па дури и *брај ми*, како во примерот: *Кај си бе, брај ми?*

Именкиите што означуваат звања, титулите и професија претставуваат прашање за себе. Во случајов на нив ќе се задржиме од гледна точка на полот на лицето на кое му се обраќаеме, а во светлината на познатиот факт дека поголемиот број такви именки се од машки род. Во актуелниот момент можеме да ги наведеме следните варијанти при обраќање кон лице од женски пол:

а. При строго официјално обраќање ја употребуваме именката другарка, со која го сигнализираме природниот род на соговорникот, на пример: *Другарке проректор!*; *Госпоѓо амбасадор!* и сл.

б. Во одделни (релативно ретки) случаи употребуваме соодветни именки од женски род, на пример: *Учиштелке!*; *Професорке!* и сл. При ваквото обраќање не се употребува именката *другарка*, ниту пак името или презимето.

в. Од различни, но сосем јасни причини, во низа случаи се употребува именка од машки род и при обраќање кон лице од женски пол, на пример: *Шефе, стигна пошта!* *Секретарке, може ли да излезам?*

Општите именки (како: *човек*, *дејие*, *комишја* и сл.), употребени во функција на обраќање, се приближуваат кон употребата на личните имиња или на титулите. За разлика од литературното сосед, именката *комишја* или *комиш* има широка употреба и тоа не само при обраќање кон соседи, при што, како што е забележано, станува збор за интеракциска метафора базирана на психосоцијални мотиви (Радовановиќ). Ваква е употребата и на некои други општи именки, како *земјак*, *пријател* и сл.

За некои посепцифични случаи на именско обраќање Колега, колешка

Во факултетските, но и во голем број други средини каде што има групирање на професионална основа се употребуваат именките *колега* и *колешка*. На пример, не е редок случајот административен службеник или продавач да кажат: *Тој ми е колега*; *Таа ми е колешка*.

Што се однесува на факултетските средини, се забележува дека професорите, по правило, им се обрнуваат со таа етикета на студентите и на помладите наставници, меѓутоа, се смета за необично, ако не и навредливо, помладиот колега да му се обрне со колега на постариот.

Господин, госпоѓа, госпожа, госпоѓица, госпожица

По сè изгледа дека етикетата *господин* и паралелите за женски лица *госпоѓа* и *госпоѓица*, односно *госпожа* и *госпожица* не се широко прифатени во македонската говорна средина при обраќање кон сонародници. Наспроти ситуацијата кај нас, во некои други наши средини (во рамките на српскохрватското јазично подрачје) особено во последно време се проширува употребата на овие, инаку стари но извесно време скоро напуштени форми на обраќање. И во врска со употребата на овие етикети во српскохрватскиот/ хрватскохрватскиот јазик се правеле анкети и една од нив, организирана во Загреб дава резултати што покажуваат релативно голема наклонетост кон ваквиот начин на обраќање особено кон лица (непознати или познати) спрема кои треба да се покаже почит и учтивост (Жиц-Фухс).

Во „Македонскиот XIX век“, Бл. Конески како србизам во јазикот на Христодул Божиќов, запишувачот на народните умотворби за Стефан Верковиќ, ја наведува употребата на именките *госпоѓа*: *Госпоѓа, ѝти со моља, ох, госпоѓа!* Освен тоа, Бл. Конески забележал и честа употреба на *господине* при учтиво обраќање, што може да се објасни со следење на примерот на етикецијата во српската средина.

Бл. Корубин (1980) е категорично против употребата на *господин* при меѓусебното обраќање на нашите луѓе затоа што оваа етикета изразува надживевани меѓучовечки односи и не може да ѝ се измени основното значење. Овој автор смета дека етикетата *господин* нема перспектива не само во Македонија туку и во Југославија. Меѓутоа, како што одбележавме на почетокот, во нашата поширока заедница, се чини сè повеќе се употребува. Единствена форма за која Бл. Корубин вели дека се употребува во извесна мера е *госпоѓа* при обраќање кон повозрасни лица од соодветниот пол, со тоа што можеме да додадеме дека има повозрасни македонски родени говорители што ја употребуваат формата *госпожа* во исти ситуации.

Едно поопстојно испитување на состојбите во овој поглед во јазикот на нашите писатели ќе даде сигурно интересни резултати, а ние овде ќе изнесеме неколку примери од „Петрафил за вечната земја“ од Миле Неделковски:

- А Вие, *господин Трио*, нема да ги купите ни по многу повисока цена од таа што ние ќе им ја понудиме на господата бегови.

- Не правиме комуна, *господин Крайчев*, рече Михаил...

- Со пари или без пари, *вие госпожа*, грабате, ѝ се здаде на Ленка Ерменката.

Другар, другарка

Како што е познато, етикетите *другар* и *другарка* се официјални форми за обраќање кај нас. Повеќе автори (Б. Марков, Бл. Корубин, М. Радовановиќ, М. Жиц-Фухс) се занимаваат со сегашниот однос кон нив, но

даваат и некои податоци од кои може да се следи еволуцијата на тој однос. Така, се вели дека во периодот по војната *друѓар* и *друѓарка* биле прогласени за единствени општествено прифатливи форми за обраќање. Така, како што забележува Радовановиќ, во повоените години етикетата *друѓар* била знак за *солидарносѝ*, а со текот на времето полека преминала кон знак за *дисѝанцираносѝ*, со тоа што сега се употребува за сигнализирање на значењето на *сѝаѝусна разлика*, т.е., се употребува како некој вид *ѝѝѝула*, како статусен предзнак: *друѓароѝ X*.

Бл. Корубин вели дека етикетата *друѓар* во нашата средина брзо фатила место зашто, според негово мислење, таа е најсоодветна за нашево општество и за меѓучовечките односи во него, но и тој забележува дека има извесни пречки во нејзината употреба, на пример кај младите луѓе доаѓа до колебање во обраќањето кон повозрасни со *друѓар*.

Се чини, меѓутоа, дека етикетата другар полека но забележливо се повлекува од широка и неутрална употреба, задржувајќи се при строго официјални ситуации, или во ситуации кога се комуницира со непознато лице, но дијалогот не е многу пријателски:

- *Друѓар*, редот е од оваа страна!

- Ама *друѓарке*, што мислите Вие. Што се буткате?

Што се однесува на строго официјалната употреба, се забележува дури и тенденција кон напуштање на *друѓар*. Оваа тенденција е особено видлива при евокацијата и празнината овде ја пополнуваат титулите како *докѝор* и *маѝѝѝер*.

Мајстор

Празнината што настанува со неупотребувањето на етикетите *ѝосѝодин* и *друѓар* или не се пополнува, т.е. не се употребува никаква именска форма за обраќање, или пак се пополнува, но кај различни групи говорители — различно. На пример, се шири сферата на употребата на роднинските имиња и за нероднини, како и на именките од типот: *комиѝѝа*, *земјак*, *ѝријѝѝел*, *шеф*; често се слуша обраќање со: *Женска!*; *Девојко!*; *Мали!*; *Деѝѝе!*; *Дечко!*; *Дечки!* (за едно лице) итн.

Особено е забележливо проширувањето на употребата на именката *мајѝѝор*. Таа со употребува не само во врска со вистинските мајстори т.е. занаетчии и сл. туку и при скандирање на стадионите (*Дарко, мајѝѝоре!*) во врска со мајсторите на спортот, а може да се каже и за добри специјалисти во повеќе области. Меѓутоа, се забележува и употребата на оваа именка при обраќање кон повозрасни лица од страна на помлади, но, како што забележува Бл. Корубин, „без некој напoлно сериозен, почитувачки однос“.

Формата мајсторе! се употребува и при обраќање кон шоферите во автобусите. Во различни средини има различни навики и начини на обраќање кон возачите и кондуктерите во јавниот сообраќај. Така за британскиот англиски се карактеристични низа галовни имиња (од типот на

џулајче!) што ги употребуваат при обраќањето кон лицата од споменатиот профил не многу образовани родени говорители на англискиот. Кај нас, покрај споменатото *мајсџоре*, можеме да чуеме и конструкција без именски форми, како: *Ве молам!*; *Ако сакајте!* и сл., но и не многу учтиви, на пример: *Ойвори море, кашкавал!*

Сигурно е дека секоја форма на обраќање што е широко прифатена, како *мајсџоре!*, не се појавува само затоа што треба да задоволи извесна потреба, да пополни извесна празнина; таа истовремено одговара на низа барања што се во согласност со нивото на онаа група говорители што ја употребуваат. За ова сведочи една добро позната анегдота:

Во автобус што се движи кон Домот „Гоце Делчев“ во Скопје се вози странец, по сè изгледа студент и слуша:

Мајсџоре, средња!

Мајсџоре, задња!

Мајсџоре, љолека, не возиш комјури!

Автобусот стигнува пред домот, студентот-странец станува и вели:

Маесџро, средна!

А во автобусот – општо смеење ...

* * *

Како комплексна социолингвистичка категорија, обраќањето во македонскиот јазик заслужува сериозно внимание и обработка. Резултатите од евентуалните анкети и воопшто испитувања на состојбите можат да ни кажат многу за нас.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

Божидар Видоески, „Образување на вокативната форма кај именките“. *Македонски јазик* 1/8, 9-10 (1950); 191-192; 231-235.

Блаже Конески, *Македонски XIX век*, Скопје 1988.

Кирил Конески, „Значењата на императивот во македонскиот јазик“. *Македонски јазик* XXIV/1973, 131-156; XXV/1974, 145-167.

Благоја Корубин, *Јазикот наш денешен* III, Скопје 1980, 78-81.

Борис Марков, „Проблемот на обраќањето кон други лица“. *Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура* 1984, Скопје 1985, 53-64.

Свенка Савић, „Прагматички аспекти рода *nomina agentis* у српскохрватском/хрватскохрватском језику“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 13/1, Београд 1984, 247-258.

Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia, Warszawa 1984.

R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd 1966.

- John Lyons, *Semantics* 1, 2, Cambridge 1979.
Tadesz Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1965.
R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A Grammar of Contemporary English*, London 1986.
Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad 1986.
Gerald Stone, "Address in the Slavonic Languages". *The Slavonic and East European Review* LV/4 1977, 491–505.
Zuzanna Topolińska, *Remarks on the Slavic Noun Phrase*, Wrocław 1981.
Milena Zic Fuchs, "Osnovna obilježja oslovljavanja u Zagrebu". *Sol*, god. 3, svezak 2, Zagreb 1988, 27–38.

Литературен збор 35/5-6, 1989, 3–13.

ЗА БИЛИНГВИЗМОТ И ОКОЛУ НЕГО

МАКЕДОНЦИТЕ ЗА СВОЈОТ ЈАЗИК ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНА ЗАЕДНИЦА

Ќе почнеме со мислењата и забелешките на тројца странски слависти и балканисти за некои од прашањата што не интересираат овде.

Хорас Лант¹ зборувајќи, меѓу другото, за официјалните јазици во Југославија (како што е познато: српскохрватскиот, словенечкиот и македонскиот), забележува дека е српскохрватскиот фактички доминантен јазик во нашата земја и „сите Македонци имаат барем пасивно познавање на овој јазик, а повеќето се способни доволно коректно да го употребуваат. Републичкиот закон предвидува учење на српскохрватскиот јазик во македонските училишта (во траење од две години). Телевизиските и радио-програмите на српскохрватски се популарни, а весниците на српскохрватски (особено „Политика“) прилично масовно се читаат. Во секојдневната комуникација, Македонците можат добро да поминат во Србија, Црна Гора и Босна и Херцеговина служејќи се со својот јазик; источните говорители на српскохрватскиот јазик обично го разбираат Македонецот. Во Македонија, на говорител на српскохрватски јазик ќе му се одговара на македонски се додека не стане јасно дека дошло до недоразбирање; двојазични разговори се сосем обични. Меѓутоа, одејќи на запад, во Хрватска и Словенија, треба да се употребуваат српскохрватскиот јазик“² (од страна на Македонците).

Виктор Фридман³ вели дека „секој Македонец што сака да работи во југословенското општество треба да го учи српскохрватскиот јазик, а не мораат да го владеат тие што се задоволуваат со работа во рамките на Македонија, на пр. во селските населби. Практично сите Македонци се во непосреден допир со српскохрватскиот јазик преку средствата за масовно информирање, за жал, особено преку телевизјата и преку домашните и странските (титлувани) филмови. Македонците со високо образование мораат да го познаваат српскохрватскиот јазик бидејќи дел од учебниците им се на овој јазик... Кога зборуваат со странци, Македонците што го владеат српскохрватскиот јазик ќе се обидат да комуницираат на него, претпоставувајќи дека е поверојатно странецот него повеќе да го знае

¹ Horace G. Lunt, *Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian; Language and Literary Theory* (Papers in Slavic Philology, 5) Ann Arbor, Mich 1984, стр. 83–132.

² Цит. статија, стр. 86.

³ Victor A. Friedman, *The sociolinguistics of literary Macedonian; International Journal of Soc. Lang.* Amsterdam 52 (1985) стр. 37–57.

(отколку македонскиот). Тие исто така ќе го употребат српскохрватскиот јазик кога зборуваат со Југословени што доаѓаат од други републики и покрај фактот дека овие веројатно ќе го разберат македонскиот. Сепак Лант⁴ има право во забелешката дека помладите Македонци (сега средовечни) немаат чувство на јазична инфериорност. Преминувањето на српскохрватски се прави повеќе за да се докаже дека е говорителот ‘образован’ во таа смисла што може да се служи со странски јазик.⁴⁵

Волф Ошлис⁶ во своето реагирање на полемиката во врска со прашањето дали може да се зборува за билингвалност (со српскохрватскиот јазик) на македонската нација и до какви последици би можела таа (ако ја има) евентуално да доведе, вели: „Мене повеќе ме загрижува тоа што е очигледно дека во свеста на Македонците сопствениот јазик е јазик само за ‘домашна употреба’. Македонецот што ќе се најде само еден чекор надвор од Македонија, ќе зборува чиј било јазик, само не својот. Ако во една група Македонци има само еден не-Македонец, веднаш сите ќе зборуваат српскохрватски. Последнава недела бев со кајче во Заум – мина барем еден час додека го убедив возачот дека треба со мене да зборува македонски. (Да не кажам ништо за продавачите на пазарите во Охрид и во Струга – нивниот редослед секогаш е: германски, англиски, српски и дури по голема пауза – македонски!) Доаѓам на семинариве (се однесува на Семинарот за македонски јазик, литература и култура) многу години. И со секоја година мене сè повеќе ми се чини оти длабоко во македонското срце се крие еден ‘јазичен комплекс’ на помала вредност. („А што те мачи, брате, да се научиш македонски,’ – ми рече еден Македонец во Заум.“)

Сигурно е дека однесувањето на Македонците спрема јазичните прашања воопшто, им дало елементи на наведените специјалисти да ги изнесат своите забелешки, кои, како што се гледа, во одделни поединости прилично се разликуваат. Со желба да ја збогатиме претставата за состојбите, овде ќе ги изнесеме одговорите на две прашања поставени во рамките на една анкета за јазикот што ја спроведовме во првата половина на 1988 година со помош на колегите од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици и на студентите од III и IV година од групата Македонски јазик при Филолошкиот факултет во Скопје, анкета што опфати околу 250 македонски родени говорители од сите краеве на СРМ. Имено, сметавме дека ќе биде добро да ги поттикнеме Македонците да ги изнесат своите ставови за својот и за другите јазици во Југославија, од гледна точка на комуникацијата меѓу Југословените.

⁴ во една статија посветена на создавањето на стандардниот македонски јазик, објавена во 1959 година.

⁵ в. Фридман, цит. статија стр. 48.

⁶ Волф Ошлис, Билингвална или полилингвална нација, ЛИК, 31 VIII 1988, год. III бр. 47, стр. 3–4.

Едното од овие прашања гласи:

— Што мислите за појавата – претставници на народите и народностите на СФРЈ во јавните настапи да го користат уставното право за употреба на мајчиниот јазик? (На пример: Словенците да зборуваат словенечки, Македонците – македонски и сл.).

Прегледот на одговорите покажува дека околу 60% од анкетираниите сметаат дека не е добро да се инсистира на уставното право за употреба на мајчиниот јазик во јавни настапи за целата југословенска заедница; тие се застапуваат за употреба на еден јазик – заеднички и разбирлив за сите Југословени (според нивно мислење) – и најчесто го предлагаат за ваква употреба српскохрватскиот јазик. Околу 30% се застапуваат за тоа секој да настапува на својот мајчин јазик, т. е. за строго почитување на уставното право, а останатите околу 10% се искажуваат или како неутрални (дури има и воздржани), или пак предлагаат некои други решенија.

Анкетираниите ги поделивме на две групи и тоа според годината на раѓањето (родени до 1938 и по неа), а во рамките на овие групи, извршивме поделба според образованието. Од сите овие групи, највисок процент анкетирани што се застапуваат за употреба на еден заеднички јазик за целата територија на СФРЈ – во јавните настапи – и што предлагаат тоа да биде српскохрватскиот јазик, има во групата на оние што се родени по 1938 година и имаат основно или средно образование (69,5%), а највисок процент анкетирани што се застапуваат за настап на својот мајчин јазик има меѓу студентите (36,5%).

Преминуваме на разгледувањето на одговорите, почнувајќи со тие во кои доаѓаат до израз ставовите на мнозинството анкетирани, т. е. тие во кои се среќаваме со застапување за еден заеднички јазик во јавните настапи на ниво на Југославија. Овде има пред сè такви одговори во кои се изразува несогласување со појавата на користење на мајчиниот јазик, а во еден одговор се вели: „Крајно невкусно (инсистирањето на употребата на мајчиниот јазик) зашто ништо не може да се разбере, на пример словенечки. Треба сите да зборуваат на еден јазик за да можеме да се разбереме.“ Без образложение, но категоричен е следниот одговор: „Без оглед на уставното право – сите да настапуваат на еден јазик, а еден анкетирани лекар вели: „Пред сè треба да се разбереме. На последниот конгрес Македонците што настапија со реферати на македонски не беа добро примени.“ Во неколку одговори се инсистира на потребата од заеднички јазик, но не се дава конкретен предлог, на пример: „Треба еден југословенски заеднички јазик“; „Сите да настапуваат на ист јазик“; „Еден јазик е најубаво да се користи во цела Југославија и сите да се разбираме“; „Треба југословенски да се изразуваат за да разберат од Триглав до Гевгелија“; „Само еден јазик да биде службен“; „Треба да се зборува на официјалниот јазик на земјава“, „Треба да се зборува на официјалниот јазик, а не да се злоупотребува уставното право“; „Тоа е како разговор на глуви. Сите треба да зборуваат на ист јазик при јавните настапи“; иронично интониран е одговорот: „Па ако им е целта

да не се разберат, тогаш секој нека зборува на својот јазик!“ Среќаваме и одговори со пошироки образложенија како резултат на искуството на анкетираниите, на пример: „Ова работа треба да се унифицира: на едно ниво да се реши тоа прашање, инаку сегашнава состојба иритира. Треба да се зборува на јазик што е разбирлив за сите. Треба да се застапуваме за толеранција, а не за инает“; „Невкусно е да се инсистира по секоја цена на своето. Истакнувањето на националноста не служи на ништо, треба да се оди кон приближување“; „Може секој да зборува како сака, но до каде ќе се оди со тоа? Повеќе личи на парада ... Целта не е само да се декларираме – на Југославија не ѝ требаат декларации, туку конструктивна дејност.“

Во поголем број одговори од оваа група се споменува српскохрватскиот јазик и се препорачува тој да се употребува при јавната комуникација за југословенски аудиториум. Овде среќаваме одговори без образложенија, но далеку повеќе такви во кои се нагласува дека е српскохрватскиот јазик заеднички и разбирлив за сите, дека им е познат на сите, дека е службен јазик во СФРЈ, дека е поголем јазик, односно јазик на мнозинството во Југославија. Еве неколку примери: „Да употребуваме еден јазик – српскохрватскиот и тоа да важи за сите народи и народности“; „Во емисији што ги пренесува ЈРТ треба да се зборува на српскохрватски“; „За полесно меѓусебно разбирање – да се употребува еден заеднички јазик, а тоа е српскохрватскиот“; „Треба да се настапува на српскохрватски – јазик што ќе го разберат сите“; „Сите да зборуваат српскохрватски затоа што колку толку сите го разбираме, додека словенечки и други ретко кој разбира“; „Подобро е при јавните настапи да се користи српскохрватскиот како познат јазик“; „Српскохрватскиот е најразбирлив и тој треба да се користи во јавните настапи“; „Треба да се прифати еден официјален јазик, на пример српскиот“; „Треба да се зборува српски затоа што е службен“; „Сите да зборуваме на еден јазик. Едно време српскохрватскиот беше службен и подобро беше – ако сакаме да се разбереме“; „Ако сакаш да те разберат, треба да зборуваш на поголем јазик“; „Во меѓурејпубличка комуникација да се употребува јазикот на мнозинството — српскохрватскиот“ итн. Одделно го наведуваме одговорот: „Потребно е сите да го користат српскохрватскиот јазик, бидејќи тоа право (уставното) се злоупотребува“. Еден одговор тргнува од однесувањето на Македонците од една и на Словенците од друга страна спрема ова прашање. Одговорот гласи: „Ако зборуваат сите на својот мајчин јазик — добро. Ама Македонците не зборуваат никогаш македонски, а Словенците секогаш зборуваат словенечки. Затоа подобро да зборуваат сите српски“.

Во рамките на најмалата група (околу 10%) среќаваме воздржани учесници, т. е. такви што немаат став или не сакаат да го изнесат своето мислење, а покрај нив има и такви што се застапуваат за правото на сопствен избор, и тоа во зависност од околностите („Зависи од приликите!“); одделни учесници сметаат дека на ова прашање треба да му се пристапи „со флексибилност“ („Може да се настапи дел на својот мајчин јазик, а дел на

српскохрватски“). Цитираме уште неколку одговори од ова група: „Не е секогаш оправдана употребата на мајчиниот јазик; зависи од средината и од местото каде се употребува“; „Употребата на еден јазик е во зависност од местото и од мнозинството присутни“; „Да се употребува тој јазик што е најразбирлив во дадената ситуација“. Имаме и еден предлог: „Во ЈНА и во највисоките тела да се употребува еден јазик, а на други места – секој да настапува на својот мајчин јазик.“

Забележително е дека се одговорите од третата група (тие триесетина проценти од вкупниот број) особено кратки и дури стереотипни, на пример: „да“ и „треба (сите да го користат тоа право“, како и: „добро е“, „исправно е“, „се согласувам“ се јавуваат прилично често. Сепак, и овде, макар и во помала мера, можеме да наведеме неколку поинтересни одговори; „Да се користат трите службени, официјални јазици“; „Ако е со мера — во ред е (ако нема друга позадина“; „Ќе беше идеално да можевме да се разбереме.“ Приличен број од учесниците што се застапуваат за употреба на мајчиниот јазик во официјалните настапи на југословенско ниво покажуваат свест за тоа дека при тоа може да дојде до недоразбирања, па затоа изразуваат мислења дека треба да се обезбедува и превод („Има доволно преведувачи“ — забележува еден учесник). Одделни анкетирани се судираат и со прашањето за правото на народностите на употреба на својот мајчин јазик, па велат: „Народите можат да настапуваат на трите јазици, а народностите — на некој од нив, зашто не ги разбираме“; „Народите може, но народностите нема да ги разберат на јавни настапи да зборуваат на свој јазик“. Овде исто така среќаваме и коментари во поглед на однесувањето на некои македонски родени говорители при јавните настапи, но и не само тогаш, на пример: „Во ред е секој да настапува јавно на својот јазик, само да има превод. Појавата на Македонци што настапуваат на српскохрватски е израз на комплекс на пониска вредност, страв и слично“; „Секој да настапува на својот јазик. Не се согласувам со Македонците што настапуваат на српскохрватски“.

Второто прашање што ќе го разгледаме овде гласи:

— На кој јазик комуницирате (во секојдневниот живот) со претставници од други народи и народности на СФРЈ (Срби; Хрвати, Словенци, Албанци, Турци итн.) во Македонија и надвор од неа?

Околу 20% од анкетираниите, на ова прашање одговорија дека при општењето со претставници од другите народи и од народностите го употребуваат единствено македонскиот јазик. Останатите учесници го споменуваат и српскохрватскиот, и тоа особено при општењето надвор од нашата република. Има одговори од типот: „Почнувам на македонски, а кога ќе видам дека не ме разбираат, преминувам на српскохрватски.“ Една учесничка, меѓутоа, во врска со ова вели: „Забележувам дека обично и не се трудат да ме разберат!“ Одговорот на еден царински службеник гласи: „Без разлика дали сум во Македонија или надвор од неа – со Срби и Хрвати зборувам српски, а со Словенци – македонски. Имам лошо искуство со Словенците – зборуваат само словенечки.“ Како што се гледа,

инсистирањето на своето понекогаш. може да предизвика соодветна реакција што е далеку од толеранција. Во овој дух се и следниве одговори: „Ако си држи некој на својот говор, и јас не отстапувам од македонскиот“; „Ако има тенденциозност, не попуштам!“

Само неколку анкетирани тврдат дека преминуваат на јазикот на соговорникот, односно дека се приспособуваат кон јазикот на средината, а во еден одговор се толкува толеранцијата во поглед на јазикот на соговорникот како „последница на долготрајната потчинетост.“

Во одговорите во кои се споменуваат и народностите, се наведува дека во комуникацијата со претставници од нив најчесто се употребува македонскиот јазик.

Интересен е случајот со македонските родени говорители од Куманово и Кумановско. Во своите одговори на ова прашање тие наведуваат дека со секого најчесто комуницираат на кумановски!

На крајот, го наведуваме одговорот: „Треба да има култура на комуницирање. Ако се познава јазикот на средината – тој да се употребува.“

* * *

Одговорите на овие две прашања од нашата анкета покажуваат дека кај Македонците денес преовладува свеста за потребата од одржување и негување на дух на заедништво меѓу југословенските народи и народности. Со ретки исклучоци, Македонците гледаат на српскохрватскиот јазик како на едно од кохезионите средства во нашата многунационална заедница. Пак со ретки исклучоци, превладува духот на толеранција и стремежот да се создадат услови за непречено меѓусебно разбирање, па и по цена понекогаш да се откажеме од уставното право за употреба на мајчиниот јазик, односно на официјалниот јазик во нашата република и еден од трите официјални јазици во СФРЈ.

Во цитатите дадени на почетокот, како причини за широката употреба на српскохрватскиот јазик од страна на Македонците во комуникацијата со претставници од другите народи и од народностите во Југославија, но и со странци, се наведуваат: комплексот на пониска вредност и желбата да се покаже познавање на еден странски јазик. Како што можеше да се забележи, комплексот на пониска вредност беше споменат и во еден од цитираните одговори во анкетата.

Придонесот на оваа анкета во овој поглед го наоѓаме во фактот што Македонците сами ја објаснуваат оваа појава како последница на желбата да бидат разбрани без тешкотии и да не создаваат проблеми со претерано инсистирање на истакнувањето на своето.

Од друга страна, присуството на одговори во кои се препорачува употреба на мајчиниот јазик и во јавната и во секојдневната комуникација (со претставници од други народи и народности), покажува дека е за извесен

број македонски родени говорители реална можноста за меѓусебно разбирање и на овој начин. Дали треба да сметаме дека се овие одговори насочени против заедништвото? Секако не! На нив треба да се гледа како на израз на поголема самодоверба, како и на желбата македонскиот јазик да биде прифатен во нашата поширока заедница како еден од трите официјални јазици.

На крајот, нешто за иднината: ако се воведат информативни курсеви по словенечки и по македонски јазик во рамките на наставата на основното образование на српскохрватски наставен јазик, со текот на времето, новите генерации ќе можат да комуницираат без тешкотии и тогаш кога секој претставник на определен народ ќе си го употребува својот мајчин јазик.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литературен збор 36/1-2, 1989, 3–9.

НИЗ СТРАНИЦИТЕ НА ЛИНГВИСТИЧКОТЕРМИНОЛОШКИТЕ РЕЧНИЦИ

На читателите на нашево списание им е познато дека уште во 1980 година Т. Димитровски, во прилогот под наслов „Некои аспекти на усвојувањето на стандардниот јазик кај нас“, меѓу другото, забележа: „Цели средини, а пред сè луѓето во културната дејност, во просветата, администрацијата, во масовните медиуми се во постојан контакт со српскохрватскиот јазик. Слободно може да се каже дека голем број наши луѓе се билингвални... И природно е дека билингвалноста на нашите луѓе, пројавувана во нивната македонска реч во мошне лош вид, го забавува процесот на стабилизацијата на нашиот јазичен стандард...“ („Литературен збор“, 1980/6, стр. 21).

Меѓутоа, до поширока дискусија за ова прашање, како што е познато, дојде дури во текот на летото оваа, 1988 година, по интервјуто на Тр. Стаматоски во ЛИК. Во неколку броеви на овој прилог на „Нова Македонија“ се појавија искажувањата на неколку наши познати луѓе од перото. Сметаме дека има место и за наш прилог кон оваа дискусија. Нашата цел е овде да ги изнесеме, т. е. да ги прикажеме сознанијата до кои дошла досега во врска со ова прашање науката за јазикот во светот, а потоа да се обидеме да ги најдеме нашите специфичности и да изведеме заклучоци во врска со нив. Како пример за тоа дека има проблеми што треба да се разгледаат може да ни послужи прашањето на термините (патем да кажеме дека во РМЈ и во Правописот не сретнавме ниеден од нив). Дали треба да употребуваме: *билингвизам*, *билингвалност* или *двојазичност*, или пак *диџлосија*; *билингвален*, *билингв*, или *двојазичен*; дали ќе го прифатиме терминот *билингвал*, и што ќе одбереме меѓу: *мноџујазичен*, *йовеќејазичен*, *мулџилингвален*, *йолилингвален* и *йлурилингвален*? За ова ќе стане збор кон крајот на замислената серија написи на темата „За билингвизмот и околу него“.

За овој напис предлагаме еден преглед на дефинициите за билингвизмот што ги сретнавме во извесен број речници на лингвистички термини.

Така, во Речникот на Марузо¹, на билингвизмот се гледа како на способност на едно лице или на население слободно да се служи со два јазика без забележлива наклонетост кон некој од нив. Во Речникот на американската лингвистичка терминологија од Е. Хемп билингвизмот се карактеризира како владеење со два јазика во иста мера како со мајчиниот јазик. О. С. Ахманова во својот речник воведува уште едно значење на

¹ Списокот на речниците е даден на крајот на овој прилог.

терминот билингвизам (двојазичност); имено, покрај дефиницијата дека е двојазичноста еднакво совршено владеење со два јазика, таа вели дека како двојазичност може да се окарактеризира и владеењето со два јазика што се употребуваат во различни услови на општење, на пример: родниот дијалект и литературниот јазик. За ова, второ значење, Ахманова наведува дека во францускиот јазик се употребува терминот диглосија.

Во Речникот на Голомб, Хајнц и Пољањски, билингвизмот е окарактеризиран како општествено-јазичен факт што се базира на истовремена употреба на два различни јазика и тоа секојдневно – од страна на определена општествена група. Како природна причина на оваа појава се наведува мешаниот етнички карактер на населението на дадена територија, при што една етничка група чувствува потреба покрај својот, да го употребува и јазикот на другата поради блиските контакти. Билингвизмот е во овој речник окарактеризиран како главен извор за т. н. јазични калки, чие влијание може да доведе до промена на структурата на еден јазик. Од европските земји во кои владее билингвизам, авторите ги наведуваат: Белгија, Швајцарија и Југославија.

Р. Симеон, во врска со двојазичноста, нејзините видови, пројави и последици, забележува дека тој што се служи со два јазика, лесно ги заменува елементите и конструкциите од едниот во другиот, а добиените новитети понекогаш ги преминуваат границите на двојазичниот ареал.

Во Речникот на Хартман и Сторк билингвизмот е определен како употреба на два јазика од страна на еден говорител или на социјална група, но се нагласува дека постојат различни видови билингвизам, на пр. во зависност од начинот и од времето на учењето на вториот јазик (билингвизам кај деца на родители од различна националност и билингвизам на лице што успеало да го совлада странскиот јазик преку образованието). Меѓутоа, билингвизмот е пред сè и најмасовно резултат на контакт меѓу јазиците и затоа е чест во подрачја што се карактеризираат со јазични контакти (како: Швајцарија, Холандија). Билингвизмот, според авторите, претставува мошне важен фактор во појавата на промени во еден јазик. Диглосијата, пак, во овој речник се карактеризира како паралелна употреба на т. н. висок стил, т. е. јазичен израз што се употребува во официјалното општење и т. н. низок стил или јазичен израз што се употребува при секојдневното општење. Примери за диглосија се наоѓаат во грчкиот, арапскиот и германскиот јазик.

Во Енциклопедијата на полската наука за јазикот, за билингвизмот, меѓу другото, се вели дека е најчест кај претставници на таква етничка група што игра помала улога во една средина и тоа од општествени или од политички причини. Овде се дава примерот на Лужичките Срби во ДРГ и се вели дека секој Лужички Србин покрај својот мајчин јазик го владее и германскиот и слободно се служи со него, но многу се ретки тие Германци што владеат еден од лужичкосрпските јазици покрај својот мајчин јазик.

Во Малиот речник на лингвистички термини под редакција на Р.

Конрад, билингвизмот се дефинира како способност за совршена употреба на два јазика (како пример се наведува лужичкосрпско-германскиот билингвизам на Лужичките Срби во ГДР).

Во овој речник се прави осврт и на некои појави што ги придружуваат јазичните контакти и билингвизмот. Се вели, имено, дека врз основа на контактите меѓу јазиците и на билингвизмот доаѓа до влијанија од еден јазик на друг и тоа во лексиката, па и во граматиката, што може да доведе до промени во јазикот што ги прима тие влијанија (а тоа е, се чини секогаш, мајчиниот јазик).

Во својот Енциклопедиски речник на модерната лингвистика, Д. Кристал го определува билингвизмот како појава особено интересна во проучувањата во областа на социолингвистиката и во применетата лингвистика. Двојазичноста може да се пројави во различни видови и степени (од совршено владеење со вториот јазик до минимално познавање). Авторот нагласува дека е од особено значење начинот на кој, при проучувањето на двојазичноста, се вклопува анализата на општествената, психолошката и националната проблематика, на пр. општествениот статус на одделни јазици и сл. Во врска со диглосијата и Д. Кристал го прифаќа толкувањето на овој социолингвистички термин како употреба на различни стилови од еден јазик: висок и низок, односно: официјален и секојдневен.

Во Енциклопедискиот речник на науките за јазикот од О. Дикро и Ц. Тодоров, билингвизмот се разгледува во статијата посветена на плурилингвизмот и се дефинира како владеење со два јазика, при што вториот јазик е научен како и мајчиниот.

Треба да се потцрта дека во овој речник се става под внимание влијанието на билингвизмот (или на плурилингвизмот) врз познавањето на секој од јазиците што ги владее индивидуата. Ова прашање се поставува овде од теоретска гледна точка и може да се каже дека влијанието, и кога постои, не е секогаш видливо зашто билингвалната личност може „совршено добро“ да зборува на двата јазика, меѓутоа влијанието може да се одрази на некое релативно апстрактно ниво: на нивото на фонолошкиот систем, на нивото на граматичките правила што се употребуваат, на нивото на категориите на мислењето (ако е точно дека секој одделен јазик подразбира и своја категоризација во областа на значењата).

Овој преглед на сфаќањата на билингвизмот изнесен во речниците на лингвистичките термини го завршуваме со Лингвистичкиот речник на Ларус од група автори. Најопшта дефиниција на билингвизмот е дека е тоа јазична ситуација во која говорителите употребуваат, во зависност од средината и околностите, два различни јазика. Во продолжение се дава преглед на одделни видови билингвизам и тоа:

а. Билингвизам кај семејства или групи од емигранти што не се доволно вклопени во своите нови средини, па меѓу себе комуницираат на свој мајчин јазик, а надвор од семејството или од групата — на официјалниот јазик на новата средина. Билингвизмот за овие говорители

претставува збир од јазични, психолошки и социјални проблеми. Како примери се овде наведени случаите со африканските работници во Франција и Порториканците во САД.

б. Во земји во кои еден дијалект се прогласува за јазик на штета на другите, билингвизмот, (т. е. еден негов вид) претставува природна ситуација за поголемиот број говорители, кои во секојдневната комуникација остануваат на својот локален говор, а официјалниот јазик го употребуваат само при јавно општење. Овој тип билингвизам е најраспространет. Како пример се наведува случајот со Французите од северниот дел на Франција.

в. Во некои држави како што е Белгија, билингвизмот се сврзува со збир од официјални правила (закони) што му осигураат или имаат тенденција да му осигураат на секој јазик на кој се зборува – статус на официјален јазик.

Во повеќејазични заедници може пак да се зборува за билингвизам на два официјални јазика. Таков е случајот со Советскиот Сојуз, во кој е рускиот јазик — јазик на Сојузот, па во одделните републики може да се зборува за билингвизам со него како втор јазик по мајчиниот. На пример, во Украина може да се зборува за руско-украински „државен“ билингвизам (и двата јазика се официјални).

г. Билингвизмот може да биде и резултат на движење со кое се настојува со официјални мерки и преку образованието да се генерализира употребата на еден странски јазик наспрема мајчиниот. Во вакви случаи може да се каже дека е тој билингвизам резултат на политичко движење базирано на сфаќање и идеологија според кои учењето на странскиот јазик во определени услови ќе овозможи говорителите да почнат да размислуваат и да се однесуваат на друг начин, а со тоа ќе се придонесе кон губење на националните спротивности.

(На крајот на статијата за билингвизмот во овој речник се наведува дека имало предлози терминот билингвизам да се употребува за ситуации кога се работи за јазици со еднаков статус, а диглосија – за ситуации кога едниот од јазиците има од социо-политичка гледна точка инфериорен статус. Авторите, меѓутоа, изразуваат мислење дека ова разликување не било пошироко прифатено и билингвизмот останал како општ термин.)

Овој преглед на статиите посветени на билингвизмот во наведените лингвистичкотерминолошки речници ја покажува еволуцијата и збогатувањето на сознанијата за оваа комплексна појава, која не може ниту да се разгледува, ниту пак да се објасни надвор од социјално-политичкиот и културниот контекст.

Во следното (второ) продолжение ќе ги прикажеме мислењата на неколку познати автори на курсеви по општа лингвистика.

Тајјана ГОЧКОВА
Анеџа ДУЧЕВСКА
Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Цитирана литература:

1. J. Marouzeau, *Léxique de la terminologie linguistique*, Paris, 1943.
2. Э. Хэмп, *Словарь американской лингвистической терминологии*. Москва, 1964.
3. О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*. Москва, 1966.
4. Zb. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa, 1968.
5. R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb, 1969.
6. R. R. K. Hartman, F. C. Stork, *Dictionary of Language and Linguistics*. Great Britain, 1976.
7. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław, 1978.
8. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*. Leipzig, 1981.
9. D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd, 1985.
10. O. Dikro, Cv. Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 2*. Beograd, 1987.
11. J. Dubois, M. Giacomo, *Dictionnaire de linguistique* – Librairie Larousse. Paris, 1973.

Литературан збор 36/1-2, 1989, 11–15.

ЗА БИЛИНГВИЗМОТ И ОКОЛУ НЕГО (II)

КОНТАКТИТЕ МЕЃУ ЈАЗИЦИТЕ, ЗАЕМАЊЕТО И БИЛИНГВИЗМОТ

Билингвизмот (двојазичноста), барем во некои случаи стои во тесна врска со појавите како што се:

— заедничкиот живот на говорители на различни јазици на една територија;

— нивните меѓусебни односи: политички, економски, културни итн.;

— заемната поставеност на одделни јазици, вклучувајќи го и прашањето на јазикот на кој се прима образованието;

— влијанието на еден јазик врз друг.

Тоа значи дека билингвизмот можеме да го посматраме како последица на некои фактори и појави, но и како причина за други и во овој прилог ќе изнесеме неколку мислења во врска со тоа.

Како што наведува *Рудолф Филиповиќ* (в. список на користена литература на крајот од овој прилог), уште кон крајот на XIX век се споменува билингвизмот (двојазичноста) како еден од условите за јазично заемање. Занимавајќи се со теоријата на јазиците во контакт, Р. Филиповиќ се задржува на два проблема: билингвизмот и интерференцијата, т. е. проникнувањето на одделни елементи од еден јазик во друг.

Контактите меѓу јазиците ги зема предвид и *Фердинанд де Сосир*, кој прашањето за односот на лингвистичките феномени со просторот го вклучува во т.н. надворешна лингвистика. Де Сосир, меѓу другото, одбележува дека во процесот на запознавањето со одделни јазици паѓа в очи нивната разновидност. Ова го забележуваат и тие говорители што не се свесни за разликите, односно за промените што настануваат во нивниот јазик со текот на времето. Де Сосир се застапува за тоа науката да ги констатира разликите меѓу јазиците (или дијалектите), но и сличностите или аналогиите, со што се доаѓа до низа сознанија, меѓу другото и за постоењето на јазичните фамилии. Овој автор одделно се задржува на т.н. компликации на географската разновидност, нагласувајќи дека не мисли на познатите случаи на проникнување на еден јазичен систем во друг (овде е даден примерот на влијанието — во лексиката — од францускиот на англискиот јазик), како и за случаите каков што е оној во Швајцарија, каде што повеќе јазици се територијално јасно разграничени. Во фокусот на овие посматрања Де Сосир ги поставува случаите кога, според него, некои јазици можат да „живеат“ еден покрај друг, на исто место, да коегзистираат, а да не се измешаат. До вакви појави доаѓа како резултат на освојувања, но и, поретко,

на мирољубиви преселби, а коегзистенцијата на повеќе јазици во една област не исклучува и територијална распределба. Како област во која постои вистинска мешаница од јазици се наведува овде Македонија, а како јазици што се среќаваат меѓусебно во неа: турскиот, бугарскиот, српскиот, грчкиот, албанскиот и романскиот, измешани на различни начини. Со оглед на годините во кои Де Сосир ги држел своите курсеви по општа лингвистика на Универзитетот во Женева (1906/7; 1908/9; 1910/11) може донекаде да се сфати фактот што македонскиот јазик не е наведен во овој список, но едно попрецизно искажување секако би ги содржело и македонските дијалекти (во оваа смисла требало да интервенира и преведувачот и уредникот на српскохрватското издание на Општата лингвистика).

Ф. де Сосир споменува еден вид двојазичност: базирана на односот меѓу литературниот јазик и локалните говори. Литературниот (или можеби подобро: стандардниот) јазик тој со право го дефинира како култивиран јазик (официјален или неофицијален) што ѝ служи на една цела заедница. Сам за себе, оставен само на себеси, јазикот познава само дијалекти, кои не влијаат еден на друг и понатаму постојано се делат. Цивилизацијата, меѓутоа, ги засилува врските и со текот на времето се izdelува или се избира еден дијалект што добива ранг на официјален и општ јазик, кој се развива натаму, примајќи и елементи од другите дијалекти, а истовремено секогаш се чувствува неговата дијалектна основа. Де Сосир забележува дека литературниот јазик не успева да се наметне веднаш, па голем број говорители остануваат долго двојазични, зборувајќи истовремено и на општиот јазик и на локалниот говор (како пример се дадени ситуациите во Франција, Германија и Италија — во тоа време).

Еовард Сапир, еден од класиците на американската лингвистика, меѓу другото се занимава со прашањето за влијанието меѓу јазиците, поврзувајќи го со контактите од различен вид. Тој со право нагласува дека јазиците, како и културите, ретко си се доволни на самите себеси. Потребите за меѓусебно општење доведуваат до директни и индиректни контакти и тоа со соседните јазици или со јазици што припаѓаат на доминантна култура. Контактот може да биде пријателски или непријателски, а може да се одвива на различни нивоа и во различни области (трговија и воопшто деловни врски, религија, уметност, наука и сл.), но без оглед на степенот или на природата на контактот меѓу народите, тој доведува до некаков вид јазично влијание, најчесто во една насока (каков што е веќе цитираниот пример за влијанието од францускиот врз англискиот). Наједноставен вид влијание од еден јазик на друг е заемањето зборови. Всушност, како што забележува Е. Сапир, внимателното разгледување на заемките може многу да каже за културната историја. Присуството на туѓите зборови во различни јазици зборува и за навлегувањето на идеите и сознанијата на народите од чии јазици се заемало. Е. Сапир izdelува пет јазици што имале решавачка важност како носители на културата во светот: класичниот кинески, санскритот, арапскиот, грчкиот и латинскиот.

Сепак, на влијанието од други јазици, според Е. Сапир, не може да се гледа како на решавачки фактор во процесот на промените на еден јазик: јазикот е, изгледа, еден од најотпорните социјални феномени, феномен со изразита автономија, феномен што не дозволува (барем не лесно) дезинтеграција.

За *Леонард Блумфилд*, американски лингвист, еден од основачите на т.н. дескриптивна лингвистика, билингвален говорител е тој што може да се пофали со скоро вродено владеење на два јазика. Најчест случај на т.н. совршен билингвален говорител е тој што го усвоил вториот јазик во раното детство, а тоа се случува кога се работи за дете на родители со различен мајчин јазик, потоа за семејство што живее изолирано во една туѓојазична средина, или пак за семејство што живее во близина на некоја јазична граница. Кај вакви говорители практично не можеме (барем не веднаш) да погодиме кој им е мајчиниот јазик. Наспрема овој, т.н. ран билингвизам, постои и т.н. доцен и овде Л. Блумфилд ги споменува имигрантите, луѓето што студирале или специјализирале во туѓојазични средини и сл.

Одделно внимание Л. Блумфилд му посветува на заемањето во јазикот, определувајќи го како прифаќање црти што отстапуваат од главната традиција на еден јазик. Тој разликува дијалектно заемање (т.е. заемање во рамките на една јазична област) и културно заемање (т.е. заемање од други јазици), но треба да се одбележи дека меѓу нив не можат да се повлечат остри граници.

Културното јазично заемање Л. Блумфилд го доведува во врска со појавата наречена од етнолозите културна дифузија, поим со кој се означува процесот на ширење на предмети (природни и производни), обичаи, технички, воени, религиозни појави и процедури и сл. од една средина во друга, а заедно со нив одат често и соодветните јазични форми. Кога го познава добро јазикот од кој заема, говорителот може во прво време да го задржи оригиналниот изговор, а подоцна доаѓа до фонетска супституција, чиј степен ќе зависи од говорителите и од условите во кои се прифаќа заемката. Доаѓа, така, до различни видови адаптација, со која туѓата форма ќе се приспособи на основните закони на јазикот-заемач. Сепак, во извесни услови и особено ако се заемките многубројни, може да дојде до влијание врз фонетскиот систем.

Познавањето на јазикот од кој се заема може да доведе и до појава на калкирање.

Воопшто, културното заемање покажува што научила една нација од друга. Така, на пример, поновите заемки од францускиот во англискиот јазик, според Л. Блумфилд, се однесуваат на сферата на модата, од италијанскиот – на музиката, од индијанските јазици наведува заемки како: *шомахавк*, *шобоџан*, *мокасин* и сл. Од друга страна, од англискиот во други јазици се прошириле поими сврзани со секојдневниот живот – со јадењата (*бифтек*), со спортот (*меч*, *џолф*, *фудбал* и сл.) итн.

Културното заемање на јазичните форми е обично двонасочно – се

одвива во една насока само кога едната култура има повеќе да даде. Како пример Л. Блумфилд го наведува случајот со заемањето низа поими сврзани со религијата од латинскиот во староанглискиот, без заемање во спротивна насока.

Наспрема културното заемање, како еден специфичен вид, Л. Блумфилд разликува т.н. интимно заемање, до кое доаѓа кога два јазика се зборуваат во рамките на една политичка заедница. Вакви ситуации настануваат како резултат на освојувања, но и на мирни (економски) миграции. Основна карактеристика на интимното заемање е дека е еднонасочно. Овде се разликува на една страна јазикот на привилегираната група или на освојувачот, т.н. доминантен, повисок, односно престижен јазик, а од друга – јазикот на имигрантите или на потчинетиот народ, т.н. понизок или непрестижен јазик. Се разбира, заемањето се врши од доминантниот јазик, кој може да прими само мал број елементи од непрестижниот, а за разлика од него – вториот прифаќа огромен број заемки, добива, така да се каже печат на престижниот јазик.

Како илустрација на особеностите на интимното заемање, авторот го разгледува случајот со имигрантите во САД: тие, при употребата на својот мајчин, непрестижен јазик, почнуваат со заемање зборови што означуваат нови поими, па го шират кругот на заемките, а во извесни случаи вршат и калкирање и почнуваат да употребуваат конструкции карактеристични за доминантниот јазик. Од друга страна, повеќе фактори го упатуваат имигрантот да го напушта својот мајчин јазик и да го употребува, и тоа колку што може покоректно, доминантниот јазик.

Судирот меѓу јазиците поставени во ваков однос може да добие различни форми и да доведе до различни пресврти: може да доведе до гаснење, до напуштање на еден од јазиците. Така, може да дојде до прифаќање на престижниот јазик и до откажување од мајчиниот, непрестижен (тоа е најчест случај со имигрантите), но може да дојде и до целосна преориентација кон непрестижниот јазик (класичен пример за ваква појава претставува конфликтот меѓу францускиот и англискиот јазик во периодот од 1100 до 1350 година, конфликт во кој англискиот бил непрестижен јазик и трпел особено силно влијание од францускиот пред сè во лексиката, а излегол како победник во судирот, носејќи до денес траги од тој период).

Л. Блумфилд разгледува и други случаи на интимно заемање, на пример кога е престижниот јазик усвоен од голем број говорители, но во една некоректна, понекогаш жаргонска форма, како и случаите кога судирот меѓу двата јазика може да заврши со една избалансирана мешаница од елементи и од едниот и од другиот. Авторот им посветува особено внимание на т.н. креолски јазици, чија основна карактеристика е, според него, фактот што се туѓи за сите говорители, а претставуваат компромис предизвикан од потребата за комуникација меѓу говорители на различни јазици.

Во рамките на дијалектното заемање Л. Блумфилд се занимава со прашањето за настанувањето на литературните (стандардните) јазици и за нивното влијание врз дијалектите во смисла на нивно приближување кон него. Како фактор во стандардизацијата на јазикот тој ја наведува писмената традиција.

Чарлс Хокит, современ американски лингвист, еден од главните претставници на американската структуралистичка школа, го разгледува билингвизмот, меѓу другото, и од гледна точка на степенот и видовите на меѓусебното разбирање. Тој изразува мислење дека вистинскиот механизам на процесот на заемната координација не е познат и претпоставува дека секој зборува на свој начин, а се учи да ги разбира туѓите јазични модели што се разликуваат од неговиот. Во некои случаи, сепак, може да се согледа механизмот на заемното приспособување: на пр. образован Данец може да комуницира без тешкотии со образован Норвежанец, при што секој од нив ќе го употребува својот јазик, поради тоа што искуството ги научило да го разбираат јазичниот модел на другиот. Оваа појава можеме да ја наречеме делумна двојазичност (с е м и б и л и н г в и з а м): пасивниот билингвизам му е придружник на активниот монолингвизам.

Според ова, на заемното разбирање може да се гледа повеќе како на прашање на степенот отколку на видот, но не секогаш и како на прашање на заемност.

Проблемот на заемањето, Ч. Хокит го разгледува од гледна точка на јазичните промени, т.е. ширењето на иновациите во јазикот. Тој укажува на необичноста на терминот заемање затоа што тој заем не мора да биде вратен, давателот не поднесува никаква загуба и не треба да го молиме за дозвола! Заемањето, природно, се јавува при контакти од дијалектот или со јазикот од кој се врши и тоа може да биде: дијалектно и јазично. За второто како услов Ч. Хокит наведува извесен степен на билингвизам. Контактот меѓу јазиците, меѓутоа, не дава гаранција дека едниот ќе земе од другиот. Ч. Хокит наведува два услова што треба да се исполнат за да се пристапи кон заемање:

1. Говорителот на јазикот А мора да разбира (или да мисли дека разбира) определен исказ на јазикот Б, исказ што го содржи елементот што ќе биде предмет на заемање.

2. Говорителот на јазикот А мора да има некој мотив или повод за заемање (јавен или таен).

Овде Ч. Хокит споменува два мотива: мотивот на престижот и мотивот на задоволување на потребата.

Мотивот на престижот постојано дејствува при заемањето од еден дијалект во друг, а при заемањето од друг јазик станува важен единствено под специјални услови, на пример кога имаме билингвални говорители, едниот јазик е јазик на власта, доминантен, а другиот непрестижен. Факторот на престижот доведува до засилување на заемањето од доминантниот јазик. Заемањето во спротивна насока е многу ограничено и се врзува со сосем поинакви мотиви.

Како најважна меѓу мотивите за заемање се јавува потребата за пополнување на празнините во јазикот што го врши заемањето. Тоа се однесува на низа нови појави и предмети чие именување се поставува како итна задача, а таквите задачи, како што знаеме и од нашето искуство многу често се решаваат на тој начин што се прифаќа и името заедно со предметот.

* * *

Согледувањата и ставовите што ги наведовме овде, меѓу другото, го осветлуваат билингвизмот како појава сврзана со нашиот однос кон сопствениот јазик, однос што во голема мера го условува и односот кон другите јазици.

Контактите меѓу јазиците се природна појава, како што се резултат на природна потреба контактите меѓу народите. Влијанието, пак, од еден јазик на друг се должи на фактори што не спаѓаат меѓу условите без кои не се може, на пример мотивот на пополнување на празнините може да се задоволи и на друг начин, а не само со заемање.

Таијана ГОЧКОВА
Анеџа ДУЧЕВСКА
Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

1. Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb, 1986.
2. Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*. Beograd, 1969.
3. Edward Sapir, *Language*. New York 1949.
4. Leonard Bloomfield, *Language*. New York—Chicago—San Francisco, 1961.
5. Charles F. Hockett. *Kurs językoznawstwa współczesnego*. Warszawa.

Литературен збор 36/3-4, 1989, 111–117.

ЗА БИЛИНГВИЗМОТ И ОКОЛУ НЕГО (III)

КРЕОЛИЗАЦИЈАТА НАСПРЕМА КУЛТУРНОТО ПОКЛОПУВАЊЕ

Во првите два написи од серијата „За билингвизмот и околу него“, ги разгледавме дефинициите за билингвизмот во неколку речници на лингвистички термини и мислењата на некои автори на курсеви по општа лингвистика. Третото продолжение, всушност, претставува надоврзување на претходното бидејќи ги изнесува мислењата на уште двајца познати лингвисти — Андре Мартине и Џон Лајонс.

Францускиот лингвист Андре Мартине е автор на голем број трудови од областа на општата лингвистика, општата, дескриптивната и дијахрониската фонологија и типологијата на јазиците. Овде ќе изнесеме неколку негови размислувања во врска со билингвизмот. Главно ќе се задржиме на неколку прашања и тоа:

- прашањето за термините билингвизмот и диглосија;
- постоењето на креолски јазици, сабири и пицини, како настануваат и во што се разликуваат;
- во какви ситуации влегува поединецот кога ја менува средината;
- прашањето за мајчиниот јазик, за еднојазичните и двојазичните говорители;
- јазичната интерференција како појава што се среќава на сите нивоа на јазиците во контакт.

а) Прашањето за двата термина билингвизмот и диглосија, го споменавме во првиот напис од серијата, кога ги дадовме дефинициите за билингвизмот. Некои автори (Хартман-Сторк и Кристал) ги разграничуваат овие термини со тоа што за билингвизмот би зборувале ако имаме два јазика со еднаков статус, а за диглосија ако имаме употреба на различни стилови од еден ист јазик. Сепак, некои други лингвисти, меѓу кои и А. Мартине, сметаат дека но е потребно вакво разграничување, па се задржуваат на терминот билингвизам, кој ќе ги покрива сите ситуации.

б) Прашањето за креолските јазици А. Мартине го разгледува врз примерот на јазичниот израз на потомците на робовите донесени од Африка во Новиот Свет и на островите во Индискиот Океан. Со овие јазици се служат компактни групи говорители, а нивната структура не поседува ништо што би ги спречило да станат официјални јазици. На пример жителите на француските Антили меѓусебно комуницираат на креолски јазик чиј основен лексички фонд е преземен од францускиот, а граматичката структура носи

белег на афричките јазици, додека како официјален јазик го учат францускиот. Наспрема креолските јазици стојат сабир јазиците, кои претставуваат помошни јазици. Тоа се мешани јазици со слаба структура м со ограничена употреба. Познати се и под името *lingua franca* што претставува јазик којшто цветал во пристаништата на Средоземјето и којшто служел како јазичен посредник на сите народи што живееле во одредена географска зона. Истата улога денес ја имаат пицин јазиците на островите во Тихиот Океан. Нивниот речник е главно позајмен од англискиот јазик. Во Речникот на Д. Кристал креолскиот јазик се дефинира како пицин што ѝ станал мајчин на некоја говорна заедница (ова се однесува на некои бивши колонии, како Јамајка, Хаити и други). Со процесот на креолизација се проширува структурата и стилистичкиот дијапазон на пичинизираниот јазик, така што креолскиот јазик може да се спореди со други јазици во поглед па формалната и на функционалната комплексност.

в) Што се однесува до поединецот кој се населува трајно или привремено во друга јазична средина, различна од неговата, можат да се изделат две ситуации: 1) поединецот може да си го задржи својот прв јазик како единствен, а вториот евентуално да го позава пасивно (ваквите примери се чести, особено во САД, кај постари доселеници) и 2) поединецот може да го научи новиот јазик исто како родените говорители на тој јазик, а својот прв јазик потполно да го заборави. Сето ова зависи од возраста на која дошол поединецот во новата средина, од степенот на својата култура и интелигенција и од средината во која живее.

Ако има голем престиж мајчиниот јазик на поединецот, тој често не е принуден да го учи новиот јазик на средината во којашто се нашол. На пример, еден Англичанец може цел живот да престојува по хотелите на Азурниот брег, а да не проговори ниту еден француски збор.

г) Во досега наведените случаи, се јавуваат двојазични или повеќејазични ситуации. Во таа смисла, А. Мартине се обидува со помош на некои факти од искуството да го отфрли сфаќањето дека билингвизмот претставува ситуација кога еден ист поединец еднакво совршено се служи со два јазика. Прво се задржува на терминот *мајчин јазик*. Според А. Мартине, првиот научен јазик не е нужно јазикот на мајката. Тоа може да биде јазикот слугата или на кое било друго лице со кое е детето во контакт. Исто така, не мора првиот научен јазик да биде јазикот што поединецот ќе го зборува најлесно. Голем број млади луѓе се служат посигурно и полесно со новиот научен јазик, отколку со јазикот со кој се служеле во детството. Колку е покорисен и со поголем престиж едниот јазик, толку се помали шансите истиот да избледи или да се загуби. Можни се и ситуации во кои еден од двата јазика се употребува во определени ситуации. На пример, може да се случи еден лекар што е љубител на музиката, да не може да дискутира за неа на јазик со кој се служи при работата.

Определбата „совршенство“ во врска со владеењето на двата јазика за А. Мартине нема никакво значење, затоа што насекаде има еднојазични говорители што употребуваат неправилни форми. Таквата определба не би можела да се употреби ниту за јазиците што ги зборува повеќејазичниот субјект, бидејќи е неопходно да помине извесно време за да може да се смета дека лицето се вклопило во некаква општествена заедница. За унилингви или еднојазични говорители, А. Мартине ги смета оние луѓе кои во сите видови јазична комуникација употребуваат секогаш една иста фонолошка структура, иста морфологија, иста синтакса па дури и иста лексика. Од друга страна, постојат луѓе што умеат, повеќе или помалку успешно, од една до друга порака сосема да го изменат кодот, да употребат друга фонологија и друга синтакса. Тие луѓе А. Мартине ги нарекува билингви или двојазични субјекти.

д) За јазичната интерференција или проникнување е јасно дека е во тесна врска со контактите меѓу јазиците. Според А. Мартине, за лингвистот е основно прашањето во која мера двојазичниот говорител успева да го спречи евентуалното мешање или проникнување на јазиците со кои се служи. Познато е дека знаците на секој јазик претставуваат, во принцип, своевидна структура, своевиден одраз на дејствителноста, така што нема автоматско поклопување или буквално соодветство меѓу елементите на одделните јазици. Како илустрација, А. Мартине го наведува случајот на интерференција во врска со лексемата куче кај билингвалните говорители на францускиот и англискиот јазик. Имено, еден таков говорител знае дека на француското *chien* (куче) му одговара англиското *dog* (куче) и тоа може да го наведе во сите ситуации на местото на *dog* да употреби *chien*. Ова погрешно сфаќање, може да доведе до формирање на сложенката *chien chaud* (буквално ‘врело куче’) наспрема англиското *hot dog* со што се означува специјален вид печиво со хреновка. Образованите билингви успеваат да ги избегнат ваквите случаи на интерференција. Според зборовите на А. Мартине, сепак, мал е бројот на билингвалните говорители што се способни да се служат со јазиците без мешање меѓу нив.

Интерференцијата, како што е познато, се пројавува на сите нивоа на јазиците во контакт: во областа на лексиката, на гласовното подрачје и во синтаксата, во врска со која А. Мартине забележува дека до интерференција доаѓа особено често во јазиците со слободен ред на зборовите.

Во овој случај ќе се задржиме на примерите што ги наведува А. Мартине во врска со интерференцијата во областа на лексиката. Во оваа област може да дојде: до *проширување на значењето и на употребата на одделни зборови* (како што се наведе погоре случајот со зборот *chien* во францускиот јазик), до *заемање* (на пример, *сџар*, *вестерн* во македонскиот јазик и во францускиот) и до *калкирање* т.е. до комбинирање на два постојани знака според странски пример (сп. фр. *fin de semaine*, според англ. *week-end*).

ѓ) Британскиот лингвист Џон Лајонс е забележан во почетокот на шеесеттите години со книгата „Structural Semantics“, а во 1968 год. ја објавува книгата „Вовед во општата лингвистика“, каде што ги изнесува своите погледи за јазикот воопшто. Овде ќе изнесеме неколку од нив во врска со билингвизмот.

Вистинскиот билингвизам според Џ. Лајонс подразбира асимилација на две култури. Практичното искуство добиено од учењето на странски јазици, ни кажува дека многу бргу ги откриваме и ги учиме зборовите и изразите што се однесуваат на предметите од областа на *културнојшо йоклојување* (ситуација кога повеќе институции, обичаи, делови на облека, мебел, храна карактеристични за една средина ќе се најдат во друга). Кај Блумфилд оваа појава е наречена културна дифузија. Џ. Лајонс претпоставува дека ова културно поклопување постои во поголема или помала мера помеѓу кои било две земји. Значи оние предмети и ситуации од областа на културното поклопување бргу ги идентификуваме, а зборовите и изразите што им оговараат ги учиме многу лесно, додека значењата на другите зборови ги учиме потешко, а нивната правилна употреба доаѓа, ако воопшто дојде, со долго вежбање. Џ. Лајонс дава и теоретско признание на овие факти, велејќи дека во областа на културното поклопување се прави влез во семантичката структура на другиот јазик и дека кога еднаш се пробил кругот, веќе можеме постепено да го градиме и обликуваме нашето познавање на останатите зборови.

Што се однесува до заемањето, Џ. Лајонс се сложува со општо познатиот факт дека јазиците во географскиот или културниот контакт заемаат зборови еден од друг сосема слободно. Сличноста во вокабуларите на два различни јазици може да се должи или на нивното меѓусебно заемање или на заемање од некој трет јазик. Притоа, Џ. Лајонс забележува дека: „... ако го користиме терминот „заемање“ за да ги означиме не само зборовите што се директно земени од класичните јазици, туку и зборовите што се направени во последно време преку намерна комбинација од делови на грчки и латински зборови, тогаш мораме да кажеме дека повеќето модерни научни термини, како и имињата на модерните пронајдоци: *телефон, телевизija, автомобил, кино* и други, се индиректно земени од грчкиот и латинскиот јазик“. Џ. Лајонс го разгледува и прашањето на препознавање на заемките меѓу другите зборови. Тој вели дека со нашето познавање на јазиците и на општиот развој на европската култура, сепак имаме мали тешкотии во нивното препознавање. Притоа додава дека ако не сме во состојба да ги препознаеме тие зборови и ако ги исклучиме од анализата, тогаш, најверојатно, ќе го прецениме степенот на односот помеѓу два одредени јазици. Тука ги споменува и основачите на компаративната филологија, кои биле свесни дека зборовите лесно преминуваат од еден јазик во друг, но немале сигурен начин на кој би ги разликувале заемките од останатите зборови. Авторот забележува дека не може да се одрече дека постојат т. н. „културни“ зборови коишто полесно се заемаат од другите, но исто така,

прашање е дали постои некаков фонд на зборови толку основни за да бидат имуни на заменување со заемање. Меѓутоа, Лајонс смета дека ова прашање е помалку важно отколку што би можело да изгледа затоа што, како што вели, во случајот со оние јазици што се најуспешно испитувани од компаративна гледна точка, бил напуштен непрецизниот термин *сличноси* во полза на попрецизниот — *системско соодвешство*.

* * *

И така, во врска со контактите меѓу јазиците, со потреба од комуникација меѓу разнојазичните говорители, со појавите на различни видови интерференција и заемање и со различните видови билингвизам го поставивме прашањето на креолизацијата на јазичниот израз на една група од една страна, и влијанието на културното поклопување врз јазичниот израз — од друга. И за едната и за другата појава можеме да најдеме соодветни елементи и во ситуацијата на Балканот, но за тоа во некој од следните прилози.

Татјана ГОЧКОВА
Анеџа ДУЧЕВСКА
Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература

1. Andre Martine, *Jezik i funkcija — Funkcionalna teorija jezika*. Sarajevo, 1973.
2. Andre Martine, *Osnove opće lingvistike*. Zagreb, 1982.
3. Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd, 1985.
4. John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, 1968.

Литературен збор 35/5-6, 1989, 23–27.

ОБРАЌАЊЕТО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Обраќањето претставува прилично обработувана тема (од одделни аспекти) во повеќе јазици, вклучувајќи го и македонскиот, па дури пред неколку години (во 1984) Борис Марков одржа и предавање на оваа тема на Семинарот за македонски јазик, литература и култура.

Пристапни белешки

Овде ќе се обидеме да кажеме нешто за специфичностите што ги пројавува македонскиот јазик во поглед на средствата што се употребуваат при директно, непосредно општење – средствата за обраќање, т.е. средствата во кои доаѓа до најчист граматички израз конативната (Јакобсон) или импресивната (Милевски, Билер) функција на јазикот. Според Јакобсон, како што е познато, конативната функција на јазикот непосредно ја изразуваат императивот и вокативот, кои пак според него, се одликуваат од другите именски и глаголски категории, и тоа на синтаксички, морфолошки, па и фонемски план... Кон императивот и вокативот се придружуваат уште и личните заменки за второ лице еднина и множина, соодветните-заменски придавки, како и глаголските форми за второ лице, Природно е што сите средства за обраќање се наоѓаат во тесна меѓусебна врска, а често се јавуваат заедно.

При обраќањето е од особена важност познавањето, владеењето на правилата за употребата на јазикот во конкретни говорни ситуации. Всушност, како што забележува Милорад Радовановиќ, при обраќањето е од особена важност не само знаењето на кодот (на јазичниот систем) туку и знаењето на правилата на комуникацијата, т.е. на употребата на јазичните средства што му се на располагање на говорителот. Станува збор, значи, за комуникативната компетенција, која вклучува во себе обврски за учесникот да ја знае својата улога да биде свесен за својот статус, да води сметка за полот и за возраста на соговорникот и за пошироките рамки што ги поставуваат местото и времето, потоа свеста за ситуацијата според степенот на официјалноста и приспособеноста кон темата на комуникацијата итн. Кон ова, како важен фактор треба да се наведат општествените односи, кои го условуваат изборот на комуникативните средства, а не треба да се заборави и целта на учесниците во комуникацијата да изразат: моќ или солидарност, почит (или- презир), дистанцираност, формалност, а може да дојде до израз и нивната несигурност во поглед на изборот и избегнување на каква било форма на обраќање.

Макар што, како што рековме, формите за директно обраќање стојат во тесна врска едни со други, во овој преглед ги даваме одделно, со обид да

откриеме барем некои од нивните специфичности. Така, ќе ги разгледаме: заменските, глаголските и именските форми за обраќањето, или пократко: заменското, глаголското и именското обраќање.

Заменски форми за обраќање

Како што е познато, социолингвистичките студии на обраќањето започнуваат токму со прашањето за изборот на заменката за второ лице Ти и Ви при обраќање кон едно лице. Македонскиот јазик спаѓа меѓу тие јазици што ја прифатиле формата Ви како знак на почит кон лицето на кое му се обраќаеме. При тоа, судирот меѓу фактичката сингуларност на лицето и множественоста на формата се манифестира во несигурност особено во случаите со глаголско-именски прирок, појава забележана во повеќе словенски јазици (Стоун).

Евидентна е социјалната функција на заменското обраќање. Милорад Радовановиќ во својата „Социолингвистика“ се задржува на ова прашање во српскохрватскиот јазик и констатира:

1. а. симетрично Ти – Ти (во кругот на семејството, меѓу пријатели, децата меѓу себе) изразува солидарност меѓу соговорниците, базирана на: генерациска припадност, учество во еднаква животна ситуација, роднински врски, идеолошко или политичко определување, емоционална поврзаност и сл.

1. б. симетрично Ви – Ви кое се изразува: дистанцираност, официјалност и формалност, базирани или на неприпознавање на соговорникот или пак на карактерот на ситуацијата.

2. несиметрично Ви – Ти, кое сигнализира статусна разлика, а се базира на старосна разлика или на разлика во општествените улоги на соговорниците.

Врз основа на резултатите од една анкета спроведена во неколку центри од српскохрватското јазично подрачје, Весна Половина како прв, најважен фактор при определувањето за учтивата форма Ви ја наведува староста, потоа: дистанцата, почитта, рангот и образованието, и на крајот – обичаите.

За македонскиот јазик, интересна е забелешката на Блаже Конески во врска со јазикот на запишувачот на приказните на Верковиќ – Христодул Божиќов. Бл. Конески, имено, меѓу другото, вели дека е во јазикот на записите и на приказните што ги запишал Божиќов етикецијата изразито застапена, „се чувствува близината на стариот град Солун“. Еве неколку примери (од описите на обичаите): Е! Сфато, сега што сакати, вашо милос?; (од приказните): Са моља, кира, на вас!; Молим на вашо величество да го пуснати.

Во поново време, според исказите на некои членови на КП и на СКОЈ, во годините на војната и непосредно по неа обраќањето со Ви било окарактеризирано како буржоаска навика.

Денес, во семејството од децата не се бара да им се обрнуваат на родителите со Вие, но има случаи на вакво учтиво обраќање кон постари подалечни роднини. Во текот на образованието младите се навикнуваат на наставниците да им се обраќаат учтиво. Што се однесува на наставниот кадар, учителите, наставниците, професорите – во најголем број им се обрнуваат на учениците (во основното и во средното образование) со Ти, а на факултетите, професорите во најголем број (со ретки исклучоци) на студентите им се обрнуваат со Вие.

При официјално обраќање (на состаноци, на суд, во различни установи, во трговијата, во рамките на интервјуата) се употребува Вие, освен во некои младински емисии и списанија, каде што се среќава заменката Ти како одраз на навиките барем на извесен број млади говорители.

На крајот да споменеме патем уште и дека Ти и Вие можат да се употребат и за повикување, за привлекување внимание, често придружени од извикот Еј! Се разбира, често има потреба од прецизирање на лицето, па се дава и дополнителен податок по правило со зависна именска синтагма: Еј, ти со белата маица!

Учтив начин на обраќање без форма за повикување е изразот: Ве/Те молам!

Глаголски форми за обраќање

Овде пред сè мислиме на заповедниот начин и на некои лексички средства, значи форми во кои доаѓа до непосреден израз т.н. деонтичка (волунтативна) модалност. Во врска со тоа е и: фактот што императивните реченици, како што забележал Јакобсон, не можат да се подложат на тест на вистината како што можат исказните.

Кирил Конески дава низа примери за заповедно значење изразено со партикули (ела, ајде, на), извици (марш, аман), прилози (напред!). Како што нагласува тој, како доказ за ова може да послужи и: фактот дека некои од нив се јавуваат со множинската наставка -те: елате, ајдете, аманте, бргуте, полекате, достате.

Заповед може да се изрази и со именска синтагма изговорена со соодветна извична интонација, но и со прашална реченица, на пример: Што плачеш? (со значење: Не плачи!); Што стоиш? – Не стој!

Како пример за една од формулите за учтиво обраќање можеме да го наведеме примерот: Ќе дозволите ли да почнеме? На оваа литературна форма ѝ одговара народната: А бре човече, што копаш тука? Ако не ми кажеш, братенце; Меанци, те молиме ако не го пратиш калвата еден час да ни го донесит есапот!

Заповедниот начин со заповедно значење се употребува често заедно со вокатив и со соодветните заменки, т.е. различни комбинации, со што се постигнуваат различни ефекти. Така на пример, кога се употребува

заменката пред императивната форма се постигнува посилна експресивност (Ти остани!), а послаба – кога е заменката зад глаголската форма (Запејте виѐ!). Заповедниот начин, освен тоа, се употребува и заедно со партикули (ај, ајде, де, ја), со извици (ама, море/мори, бре/бе, еј, аман, со прилози (Слушај ваму!; Седи тука!).

При учтиво обраќање се употребува множинска форма од глаголот придружена од заменската форма Виѐ. Ова е карактеристика за литературниот јазик, но одделни примери се забележани и кај Цепенков, на пример: Едно го видела и со радос го пречекала: Заповедајте, синко, заповедајте, што сте се мачеле олкуа далечен пат да одите? (1,281); Заповедајте малце прженава риба, чорбаџи, да касниме едно мезе! (2,56).

На крајот на овој краток приказ на глаголското обраќање ќе кажеме дека учтивост и почит се изразуваат со одделни заповедни форми, како: Дозволете!; Извинете!; Повели/Повелете!; Простете!; Бидете љубезен/љубезна!, како и со одделни изрази што го придружуваат заповедниот начин, односно ја ублажуваат неговата острина: Ве молам дојдете!; Ако сакате отворете го прозорецот!; Ако немате против затворете ја вратата!

Именско обраќање

Пред да преминеме на разгледување на карактеристиките на именското обраќање, ќе изнесеме неколку случаи кога доаѓа до нивна замена или до избегнување на какви било форми за обраќање.

1. Во интервјуа, не многу често, се среќаваме со специфичен начин на обраќање (барем за македонскиот јазик) – употреба на трето лице со личното име или со именска синтагма од која е јасно дека станува збор за интервјуираниот, на пример: Што значи оваа ролја за артистката Снежана Конеска?; Што мисли Снежана Конеска за оваа ролја? На овој начин се постигнува ефект на приближување кон читателите односно кон слушателите или гледачите, се избегнува повторувањето на формите за директно обраќање, а новинарот го избегнува и себеистакнувањето.

2. Поради несигурност во поглед на изборот на некое од именските средства за обраќање, со непознати лица често се прибегнува кон избор на други средства, како што се веќе споменатите: Извинете!; Ве молам!; Ако сакате! и сл.

3. Како не многу учтива форма што се употребува пред сè за привлекување внимание ќе го споменеме свиркањето. Освен тоа, се употребуваат и извици како еј!, ало! и: сл., а може да се слушне и еден звук што би можеле да го претставиме како; а-а-а...

4. Во одделни семејства или микро средини од друг тип, значи меѓу луѓе што се познаваат добро бидејќи живеат заедно. Има случаи, на пример, кога сопругот систематски избегнува да го употреби личното име на сопругата (обратните случаи се поретки). Вакви примери, познати во други средини, можат да се поврзат со специфичниот однос кон некои јазични

елементи („табу“), макар што има во нив и елементи на манифестирање на супериорност, како и прикривање на несигурност или страв од соодветното лице.

Преминуваме сега на именското обраќање:

Во литературата постои целосна согласност во поглед на специфичниот статус на именските форми што се употребуваат за директно обраќање – наспрема другите именски форми од една страна и наспрема другите делови на реченицата – од друга страна. Како што е речено (во Граматиката на полскиот јазик) тоа се флективни форми на именски лексеми во функција во синтаксички врски со другите реченични елементи.

Вокативната функција, Лајонс ја смета за една од двете основни функции на имињата (покрај референцијалната).

Според Зузана Тополињска, основен и универзален показател на автономниот статус на вокативната именска синтагма е интонацијата. Макар што во повеќето словенски јазици вокативните синтагми добиваат соодветни наставки, се забележува и нивно губење во некои од овие јазици. З. Тополињска смета дека чувањето на вокативните форми во аналитичките словенски јазици како македонскиот и бугарскиот, претставува доказ за тоа дека во случајот со вокативот не станува збор за падеж.

Основна функција на формата за повикување е означувањето на адресатот – него го оовикуваме за да го идентификуваме, да воспоставиме контакт со него и да го воведеме во говорната ситуација. Во тој случај употребуваме лично име, роднински и професионални имиња, како и некои општи именки.

Меѓутоа, формата за обраќање може да се употреби и со други цели – определување на нашиот став, однос кон соговорникот, негово карактеризирање (позитивно или негативно) како израз на тој однос (Лажливец! Издајник! и сл.) Во рамките на оваа т.н. вторична употреба на формите за повикување/обраќање се среќаваме со повеќе случаи:

- редувантна употреба, кога вокативната форма се употребува само за одржување контакт (Прости ми, Марко!; Глупост направив, луѓе!);
- изразување емоционален однос (Мили мои!);
- карактеристика, оценка (Море, јогурт!; Вошкар!; Гнидо!; Дунстер!; Орел!; Нафташ! итн.);
- протоколно-етикетна функција – доаѓа до израз кога обраќањето повеќе служи за изразување почит и тоа значење доминира (Простете, другар судија!; Ве молам другарке декан! итн.).

Одделно е прашањето за частиците и извиците, кои, покрај самостојната употреба за повикување можат да се јават и со формите за обраќање (во случајов – со именските). Станува збор за: мори, ма, бре, бе, еј, ало и сл. (на пример: Ало, женска!)

Што се однесува на формите, Б. Видоески, врз основа на богат материјал заклучува дека во македонскиот јазик постои општа тенденција

„вокативот да се искажува без наставка, при што се разликува по интонација“, а може да дојде и до продолжување на вокалот од крајниот слог и до употреба на извици. Освен тоа, за избегнување на појава на хомонимија се напуштаат:

- наставката -е кај именките од машки род (волче)
- наставката -о кај именките од женски род (Ивко).

Истовремено доаѓа до проширување на сферата на употребата на:

- у кај именките од машки род (полковнику)
- е кај именките од женски род (тетка).

Во случаите со именски синтагми составени од повеќе членови, обично е белегот за повикување да се јави само со едниот член, т.е. со центарот, па дури и тоа не е задолжително, на пример: Почитуван другар претседател(е)! Извесни отстапувања се забележуваат само со придавките драг и мил: Драги пријателе!

При именското обраќање на прво место се зборува за личните имиња, кои се употребуваат пред сè за повикување, во рамките на примарната функција на вокативната форма. По правило, личното име оди обично со личната заменка Ти, освен во некои специфични случаи – при обраќање кон помлади лица со кои е односот официјален. Презимето, по правило не оди само: другар Петровски и со него се употребува заменката Вие.

Сепак, во врска со личното име треба да се спомене дека постојат можности и за изразување извесен однос кон соговорникот – носител на тоа име. На пример, формите: Александра!; Сашка!; Наташа! и сл. можат да бидат употребени неутрално од страна на говорителите што се придржуваат кон својот роден говор, а во него се таквите форми обични. Поинтересна е употребата на горенаведените форми од страна на говорители за чиј роден говор не е обично, неутрално, ваквото обраќање. Тие ги користат овие форми за изразување потсмешлив или потценувачки однос кон соговорникот.

Во врска со роднинските имиња, паѓа во очи широка употреба на некои од нив во врска со нероднини (доаѓа, значи, до дестабилизација на системот на роднинските имиња). Притоа, се воспоставува со соговорниците однос на солидарност: чичко, тетко/тетке, братучед и сл. Широка е употребата на роднинското име брат и на изведените од него: брату, брате, брат, батко, батка, бате, баце, баци. Одделно внимание заслужува изразот брат ми: Кај си бе, брат ми?

Барем за неколку македонски говори е карактеристична една специфична употреба на роднинските имиња; говорителот при обраќањето кон член на семејството го употребува токму она роднинско име што му припаѓа нему (на говорителот) во дадената релација, на пример, дедото му вели на внукот: Кажи, дедо, што ти е? и сл.

Во врска со именките што означуваат звање, титула, професија и сл., се поставува, меѓу другото, прашањето за односот меѓу обраќањето и полот

на лицето на кое му се обраќаме. Овде можеме да ги споменеме следните случаи:

1. обраќање: другарке проректор и сл. – во строго официјални ситуации. Етикетата другарка ни овозможува да го сигнализираме природниот род, а именката што ја означува функцијата е од машки род;

2. обраќање: професорке, учителке, наставничке и сл., не се јавува ниту со етикетата другарка, ниту со името односно презимето;

3. обраќање: шефе, секретаре. Станува збор за полуофицијално обраќање; етикетата другарка е исклучена, а именките што го сигнализираат природниот род (шефица, секретарка) се сметаат за несоодветни.

Општите именки: човек, дете, девојка, пријател и др., употребени во функција на повикување се приближуваат кон употребата на името или титулата. За разлика од литературното сосед, именката комшија или комшии има широка употреба при обраќање и тоа не само меѓу вистински соседи. Со нејзината употреба во такви случаи пак се постигнува ефект на солидарност меѓу соговорниците. Далеку поретко во ваква функција се употребува именката земјак.

Ќе завршиме со неколку белешки во врска со употребата на етикетите: другар, другарка и господин, госпоѓа, госпоѓица, госпожа, госпожица. Етикетата другар се задржува, во последно време, во сферата на строго официјалното обраќање, а во секојдневното општење (по телефон, на разни места – меѓу непознати соговорници) се забележува нејзина употреба повеќе во ситуации што се создаваат при судири, недоразбирања и расправи. Етикетата господин, практично не се употребува при општење на македонските родени говорители меѓу себе, а етикетата госпоѓа односно госпожа може да се слушне во врска со повозрасни женски лица. Празнината што настанува со неупотребувањето на етикетите господин и другар или не се пополнува, т.е. не се употребува ни една именска форма за обраќање, или пак се пополнува и тоа кај различни групи говорители на различни начини, на пример: Дечко!, Мали!, Девојко!, Комшија!, Земјак!, Шефе! и особено популарното: Мајсторе!

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Л и т е р а т у р а :

Божидар Видоески, „Образување на вокативната форма кај именките“. *Македонски јазик* I/8, 9-10 (1950), 191-192; 231-235,

Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1982.

Блаже Конески, *Грамајка на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1966.

Блаже Конески, *Македонскиот XIX век*, Скопје 1988.

Кирил Конески, „Употребата на негиран императив во македонскиот јазик“. *Македонски јазик* XXIII/1972, 117-132.

- Кирил Конески, „Значењата на императивот во македонскиот јазик“. *Македонски јазик* XXIV/1973, 131-156; XXV/1974, 145-167.
- Благоја Корубин, *Јазикот наш денешен* III, Скопје, 1980, 78-81.
- Борис Марков, „Проблемот на обраќањето кон други лица“. *Предавања на XVII семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура* 1984, Скопје, 1985, 53-64.
- Весна Половина, „Употреба једнине и множине личних заменица у обраќању саговорнику у савременом српскохрватском језику“. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 13/1, Београд, 1984, 185-195.
- Gramatyka wspozczesnego języka polskiego, Morfologia*, Warszawa, 1984.
- R. Jakobskon, *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966.
- John Lyons, *Semantics* 1,2 Cambridge, 1979.
- Tadeusz Milewski, *Językoznanstwo*, Warszawa, 1965.
- Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad, 1986.
- Gerald Stone, “Address in the Slavonic Languages”. *The Slavonic and East European Review* LV/4 1977, 491-505.
- Zuzanna Topolińska, *Remarks on the Slavic Noun Phrase*, Wrocław, 1981.

Предавања на XXII меџународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 1990, 13–21.

ЗА РАЗГОВОРНИОТ ЈАЗИК НА МАКЕДОНСКИТЕ РОДЕНИ ГОВОРТЕЛИ

Под **разговорен јазик** овде се подразбира онаа разновидност на кој било народен јазик со која се служат говорителите во секојдневното, непринудено (и неофицијално) општење. Од ова произлегува дека разговорниот јазик може да се јави и во говорна (усна) и во писмена форма. Меѓутоа, кога зборуваме за разговорен јазик, обично мислиме на неговата говорна форма зашто тој во неа најчесто се изразува и тука, пак најчесто, станува збор за дијалози, макар што ни монолозите не се исклучени.

Разговорниот јазик е далеку послободен од строго нормираниот стандарден (литературен) јазик, т.е. оној што се употребува во официјалното општење и тоа и во писмена и во усна форма. Всушност, разговорниот јазик и не се подложува на кодификација, а освен тоа во него, природно, се забележуваат — послабо или посилено изразени — траги од месните говори.

Два фактора се решавачки за разговорниот јазик: **говорната ситуација** (ситуационата рамка) и **соговорниците** (учесниците во говорната ситуација). Можеме, главно, да разликуваме три типа ситуации на општење: 1. дијалози на непознати; 2. општење на познати, блиски говорители во ситуации што ги наметнува секојдневниот живот и 3. општење на познати или непознати соговорници во рамките на професионалната или на социо-културната сфера од животот. Соодветно на тоа се менуваат и темите, па и средствата на јазикот, на пример — лексиката. Што се однесува на учесниците во општењето, на нивниот јазичен израз влијае: возраста, полот, професијата, нивните меѓусебни односи, целта што си ја поставиле (секој за себе) при општењето итн.

За разлика од некои разновидности на стандардниот јазик, разговорниот јазик во најбуквална смисла на зборот претставува сопственост на сите родени говорители на еден народен јазик, со тоа што има и такви родени говорители за кои е разговорниот, практично, единствена јазична изразна форма... А бидејќи меѓу говорителите има разлики од различен вид, при разгледувањето на разговорниот јазик можеме да тргнеме од наједноставните пројави, со основен зборовен фонд и со едноставни синтаксички конструкции, а да завршиме со случаите на вистински креативен однос кон јазикот, изразен преку создавање нови зборови или изрази, или пак преку преосмислување на старите, преку вистинска игра со јазичните средства (често придружена со хумор). Ваквиот однос кон јазикот најшироко е застапен кај младите ... И кога сме кај нив, да кажеме дека професионалните говори или социолектите имаат свои карактеристики што се прекршуваат преку призмата на разговорниот јазик. Така, на пример, учениците во својот јазичен израз го имаат широко застапено т.н. описно и

скратено именување, карактеристично за разговорниот јазик, на пример: *Хемија ме диџна; На физика ѝра(в)евме ѿесѝ; Македóнски мноџу се занесуе* и сл., односно името на предметот (често и тоа скратено) се употребува и во врска со наставникот и во врска со часот.

Зависноста од говорната ситуација и од соговорниците, како и фактот дека во најголем број случаи станува збор за говорна форма на јазикот, повлекува по себе неколку особености на разговорниот јазик:

— Говорната ситуација, само по себе, решавачки влијае на изразот зашто многу елементи произлегуваат од неа и нема потреба да се оформуваат јазично: тоа би претставувало повторување на информацијата. Овде можеме да ги споменеме и надворешнојазичните средства за комуникација: мимика, гестови, израз на лицето (т.н. кинезичка) и меѓусебната поставеност на соговорниците (проксемичка комуникација). Поради ова, разговорниот јазик има услови да се одликува со економичност, како и со своеобразна елиптичност, со испуштање (или поточно: неупотребување) на оние делови од исказот што се јасни за соговорниците во конкретната ситуација.

— Од друга страна, како и во врска со секоја човекова дејност, и при разговорниот јазик доаѓа до израз линијата на помал напор и таа може да се изрази во две насоки: во насока на скратување на исказот и обратно — кон повторување на одделни елементи или па одделни сегменти од информацијата, т.е. кон појава на редуванција и тоа не само за да се избегне недоразбирањето поради шумовите и другите пречки при општењето туку и затоа што е за оформување кратка, стегната, максимално информативна и минимум редувантна порака потребен поголем ментален напор.

— Учесниците во комуникативната дејност му даваат белег на комуникативниот акт и на јазичниот израз. Тој, имено, зависи многу не само од нивната заемна поставеност, од нивните изразени или скриени цели туку и од фактот дали може да се зборува за заеднички искуства на соговорниците (тогаш е комуникацијата поуспешна), па и од заемната или едностраната симпатија или антипатија. Овие факти многу илустративно ја објаснуваат заинтересираноста на социолингвистиката и на психолингвистиката за разговорниот јазик.

— Разговорниот јазик се одликува и со непосредност и неподготвеност. Во него доаѓа до израз тесната врска меѓу јазикот и надворешнојазичната дејствителност. Во разговорниот јазик многу лесно се доаѓа до тие начини и средства за изразување што се сметаат за природни, односно соодветни на ситуацијата. Така, во разговорниот јазик многу почесто отколку во стандардниот, ќе се сретне употреба на именки од женски род во врска со лица од женски пол (*судијка, шефица* и сл.). Се случува, особено во јазичниот израз на говорителите со пониско образование, колективните именки да се употребуваат со множинска конгруенција, па дури и со броеви (*Населението се вработени во рудникот; Имам за чииање уише ѝеѝ лекѝири* и сл.).

Од спонтаноста, како и од тесната врска со надворешнојазичната дејствителност, произлегува и пројавувањето своевидна негрижа (условно речено) за структурата на исказот. Така, од експериментите во областа на психолингвистиката е познат примерот во кој станува збор за тоа дека еден капач го спасил спасувачот. Реченицата била оформена во пасивна дијатеза: *Спасувачој беше сѐсен од кајачој*, па сепак испитаниците, тргнувајќи од типичното, од тоа што го сметале за природно и обично, и во овој случај, му давале активна улога на спасувачот.

— Важна карактеристика на разговорниот јазик претставува ориентацијата кон соговорникот: тој е присутен, од него зависи дали ќе сака да ја прими пораката и, ако ја прими, како ќе реагира на неа. Свеста за ова ги тера соговорниците да употребуваат такви (јазични) средства што ја изразуваат непосредно т.н. конативна функција на јазикот. Така, разговорниот јазик изобилува со форми за обраќање (заменски и именски), како и со заповедни форми од глаголите. Меѓутоа, конативната (или импресивна) функција на јазикот, односно ориентацијата кон соговорникот може да дојде до израз и на други начини, од кои овде ќе споменеме два:

а. При роднински релации (на пример, *дедо* — *внук*; *мајка* — *дете* и сл.), постариот говорител ја употребува при обраќањето кон помладиот онаа именка-етикета што го означува токму него во дадената релација: *Земи, дедо, од лејчево!*; *Дојди си, мама, дома, сѐудено е!* и сл.

б. Се случува, постари членови на семејството, при зборување со помлади, за себе или за други постари членови да зборуваат од гледна точка на помладите членови. На пример: *Не ѝлачи, баба Зора ќе дојде и ќе ѝи ѝомоџне*, може да биде исказ од лицето што е баба Зора за соговорникот, или пак од некое друго лице, со кое именуваното лице не е во именуваната релација.

— Во разговорниот јазик, покрај импресивната, доаѓа до особен израз и експресивната или емотивна функција на јазикот и тоа преку присуството на големиот број извици, преку изборот на лексиката и воопшто во начинот на кој се изразува целта на општењето. Формите за обраќање (именски, заменски и глаголски) можеме да ги посматраме и од гледна точка на говорното лице — избирајќи некоја именска, заменска или глаголска форма за обраќање кон соговорникот тоа се карактеризира и себеси, а понекогаш и без да сака открива нешто што настојува да го скрие. Именското обраќање заслужува поопстојна обработка и на него овде не се задржуваме. Сепак, може да се каже дека нашите родени говорители за обраќање кон соговорниците, во зависност од односот спрема нив, употребуваат различни форми, некои од нив се и заемки, на пример: *Кукло!*; *Дивџан!*; *Лејоџице!*; *Комџа!*; *Шконџер!* и сл. Именските форми за обраќање, како што е познато, можеме да ги употребиме за да го привлечеме вниманието на соговорникот за да воспоставиме контакт со него, но поинтересна е употребата на некои форми за карактеризирање на соговорникот. Од ова произлегува една специфична употреба на формите за обраќање (обично оние што изразуваат

негативен однос): полугласен изговор на формата како последица на претпазливоста на говорното лице пред евентуалната негативна реакција на соговорникот: *Вамѝир сѝар!*; *Сељанка!*; *Зелка низаедна!* итн. Да споменеме овде и дека една иста именка што може да биде употребена за карактеризирање на соговорникот, може да биде употребена за изразување крајно негативен однос, но и сосем спротивно на тоа — нежност. Таков е случајот со фреквентната именка: *Ѓубре!* За изразување симпатија може да се употреби и формата: *Ѓубренце!*

Погоре кажавме дека разговорниот јазик изобилува со извици и меѓу нив најмногу од групата на оние со кои изразуваме емоции, како и тие со кои се служиме за повикување: *Оф!*; *Леле!*; *Еј!* и сл. Освен тоа, извесен број именски форми се јавуваат во функција на извици: *Леле мајко!*; *Боже!* и сл. Во последно време прилично често се слуша формата *чо(в)ече!*, на пример: *Шѝо сум видел еден сисѝем, чо(в)ече!*; *Чо(в)ече, си сегайѝ сѝѝе и никој нејке да рабоѝѝ!* и сл.

— Од тоа што се кажа досега јасно произлегува фактот дека разговорниот јазик се одликува со присуство на такви средства што ги изразуваат непосредно емоциите на говорителите. Кон емотивниот и кон експресивниот карактер на разговорниот јазик ќе го приклучиме и присуството на хуморот, иронијата, па и на сарказмот.

— Од јасни причини, во разговорниот јазик ќе го сретнеме и најстарото и најновото: стандардниот јазик, за кој е речено дека се карактеризира со еластична стабилност, во секоја етапа од својот развој се наоѓа во извесна смисла понапред од разговорниот, прогласувајќи некои елементи за застарени, а истовремено оди по него, го следи, затоа што се уште (во една определена фаза) не ги примил сите нови елементи, не се изјаснил за нив, не ја озаконил нивната форма, а тие навлегле во разговорниот јазик наложени од животот.

Во врска со ова, некои започнати процеси, регистрирани во определена фаза од нивното напредување во стандардниот јазик, во разговорниот отишле понапред. Таков е случајот со губењето на падежните форми кај личните заменки и кај лично-предметната именска заменка *кој*, односно генерализирањето на една падежна форма за изразување на сите падежни односи. Така, како што е познато, за личната заменка за трето лице еднина машки род се генерализира формата *неѓо* (*Речи му(на) неѓо!*; *Ќе дојдеме со неѓо* и сл.), а за *кој*: *коѓо* (*На коѓо збориш?* и сл.). Наспрема овие две заменки, кај кои се генерализира акузативната форма, кај личната заменка за трето лице женски род се генерализира (по сè изгледа) дативната долга форма: *Речи и на нејзе!* (како формата и да не се чувствува како дативна); *Викни ја нејзе!*; *Со нејзе ќе одам* итн.

— Во поглед на лексиката, разговорниот јазик се карактеризира со активна употреба на такви лексеми што се ограничени во употребата, односно окарактеризирани како стилски обележени, какви што се некои турцизми за кои има соодветни лексеми во стандардниот јазик (*мерак*, *севда*,

кеф и сл.). Истовремено, како што кажавме погоре, разговорниот јазик е отворен за нови зборови што навлегуваат заедно со поимите, односно со предметите, на пример: *хамбургер*, *чизбургер*, *видеоџека*, *џедеџека* и сл. (Меѓу говорителите нема согласност во врска со тоа што се подразбира под *хамбургер*: само месото или и она во што е ставено тоа месо, односно дали е правилно да се каже: *сендвич со хамбургер* или е тоа своеобразно повторување на информацијата.)

Во разговорниот јазик, исто така, се јавуваат нови зборообразувачки форманти и нови изрази, како и синтаксички конструкции. Што се однесува на лексиката, сепак, најчеста се чини појавата на приспособување на познати зборови кон актуелната ситуација, нивно преосмислување, каков што е случајот со именката екипа, со која во последно време се означува група луѓе и тоа: сопственик на кафуле, персоналот и тесен круг пријатели, на пример: екипата на „Хај фај“.

* * *

Во продолжение ќе се задржиме на одделни особености на разговорниот јазик на македонските родени говорители.

Од зборообразувањето: два продуктивни суфикси

Овде ќе стане збор за два суфикса за кои е заеднички само фактот дека се продуктивни во нашиот разговорен јазик денес, а се разликуваат и по потеклото и во поглед на обележеноста од стилска гледна точка. Тоа се суфиксите *-ара* и *-иџа*.

Суфиксот *-ара* го доживеа врвот на својата продуктивност околу половината на претходната деценија. Не е карактеристичен за македонскиот јазик а именките што се добие ни со него не се вклопуваат во акцентниот систем на македонскиот јазик бидејќи имаат акцент на вториот слог од крајот. Со овој суфикс, преземен заедно со неколку заемки од српскохрватскиот јазик, се изведуваат во нашиот разговорен јазик именки што означуваат објекти од различен вид: индустриски, трговски, услужни и сл. Интересен е фактот дека *-ара* не служи само за изведување нови именки, туку, меѓу другото, ги истиснува старите суфикси *-арница* и *-илница*. Треба да се каже и тоа дека во нашиот јазик суфиксот *-ара* покажа поголема продуктивност отколку во српскохрватскиот. Ликовите: *слајќара*, *рибара*, *лебара*, *сендвичара*, и уште педесетина вакви, сè уште се врзани за разговорниот јазик, а останува отворено прашањето како ќе се однесува кон нив нормата.

Суфиксот *-иџа* е, како што е познато, изделен со адаптирање на турските именки *-иџи* и со извесни осцилации продолжува да трае во нашиот јазик воопшто, а особено во разговорниот. Наспрема застарените именки на *-иџа*, кои практично излегле од употреба (на пр. *гурмаџија*), стојат такви

стари именки на *-џија* што се употребуваат во разговорниот јазик поради нивната експресивност (на пр. *дубарџија*). Својата продуктивност, овој суфикс и ја должи на својата експресивност, па се јавува именки на *-џија* наспрема оние на неутралните *-ар* и *-ач* (*џејач* и *џејџија*; *ракијар* и *ракиџија*). Во голем број случаи, именките на *-џија* што се употребуваат активно во разговорниот јазик кај нас денес означуваат лица со некаква (привремена или постојана) особеност: *чашикаџија*; *џрсџенџија* (човек што покажува наклонетост кон носење на именуваниот вид накит). Се забележуваат и случаи на развивање нови значења кај постојните именки на *-џија*. Така, именката *чорбаџија*, која се помалку се употребува со значење ‘богат човек’, како резултат на шеговито поврзување со именката *чорба* се употребува за означување ‘човек што сака многу чорба’.

Збор два за глаголските форми

Како што е познато, разговорниот јазик се одликува со широка употреба на глаголските времиња и начини надвор од нивните примарни значења, каков е случајот со употребата на формите на сегашното време и на заповедниот начин за претставување минати дејства. Покрај тоа, не се ретки случаите на повторување на глаголските форми за нагласување на интензитетот на дејството (*Одам јас, одам, се заборавив во одење!*; *Моли, моли и џак ниџиџо!*).

Овде ќе изнесеме еден специфичен случај на употреба на минатото определено време.

(1) — Како се викаше овој?

— Зар си заборавил?!

(2) — Пред дваесетина години одам јас кај еден, беше претседател на комисијата, Самоил се викаше...

— Зошто „се викаше“? Не е умрен!

— Е, така де, така — уште се вика Самоил...

Од горната илустрација е јасно дека во примерот под (1), со употребата на минатото време говорителот сигнализира дека името му било познато во минатото. Во примерот под (2) говорителот, спонтано употребува форма за минато време зашто и името на лицето за кое раскажува го поврзува со настанот од минатото.

Заменките и членските морфеме

I. Заменките, а особено **личните**, покажуваат низа специфичности во поглед на употребата во разговорниот јазик.

A. Во разговорниот јазик често се среќаваат вакви примери:

(1) Ќе се разбереме *ние со џебе*!

(2) *Вие со неџо одете, а јас ќе дојдам после.*

Една од можните интерпретации на овие примери е:

(1а) *Ќе се разбереме јас и џи!*

(2а) *Ти и џој одете/ Вие одете, а јас ќе дојдам после.*

Во примерите (1) и (2) се среќаваме со своеобразно повторување на информацијата затоа што во формата *ние* се содржи и *џи*, а во формата *вие* — и *џој*. Оваа појава на редунација се објаснува со потребата од точно и непосредно определување на лицето на кое му е, синтаксички, определена второстепената улога (сигнализирана со предлогот *со*).

Б. Покрај различните видови редунација, како трајна карактеристика на разговорниот јазик беше наведена ориентацијата кон соговорникот, свеста за неговото присуство. Овде ќе наведеме уште еден случај во кој доаѓа до израз ориентацијата кон соговорникот или кон трето лице, кое е присутно, но не учествува во разговорот. Говорното лице, имено, може да се изрази и на тој начин што ќе употреби замена за прво лице множина и соодветни глаголски форми и покрај тоа што е јасно дека не учествува во тие дејства, на пример:

(1) *Сеџа ние ќе си седнеме џред џелевизороџ и ќе си џледаме филм, џа џио сака нека биде!*

(2) *Не сакаме ние да учиме!! Кој видел аир од учење?!*

Во примерот под (1) имаме исказ упатен кон соговорникот што ги врши именуваните дејства самиот, донекаде п против волјата на говорното лице. Во примерот под (2) дејството му се припишува на трето лице, кое не учествува во разговорот, но присуствува на него и треба да го чуе тоа што се зборува за него.

В. Ќе започнеме со еден пример:

(1) *Го виде сеџа каков е Марко?*

Оваа реченица претставува резултат на спонтаниот карактер на разговорниот јазик: говорителот започнал со кратката личнозаменска форма за директен објект и можел да продолжи вака:

(1а) *Го виде сеџа Марко?*

Меѓутоа, во текот на зборувањето говорителот оформува зависносложена декларативна реченица, во која зависната дел-реченица врши функција на директен објект. Можеби при тоа одиграла важна улога желбата на говорителот да нагласи дека прашува токму за тоа каков е Марко, но како и да е, сме добиле еден хибрид, една сложена реченица со два директни објекта за глаголот *види*: *џо и каков е Марко*.

Да ја започнеш говорителот реченицата ро цел да оформи декларативна реченица, немаше да ја употреби кратката личнозаменска форма, односно ќе речеше:

(1б) *Виде сеџа каков е Марко?*

Како варијанти на примерот (1) можеме да ги наведеме и речениците:

(2) *Го виде се(џ)а ш(ӣ)о чо(в)ек е Марко?*

(3) *Го виде сеџа кој е Марко?*

Примерот (3) е двозначен, во зависност од тоа со какво значење е употребена заменката *кој*:

(3а) *Виде сеџа кој е (од ѝрисуй̄нӣӣе оној ш̄ӣо се вика) Марко?*

(3б) *Виде сеџа каков човек е Марко?*

Г. Нема сомнение дека дативните форми од личните заменки, како и од повратната замена, имаат важно место во разговорниот јазик, а некои видови нивна употреба се карактеристични токму за него.

а. Прашањето на т.н. извичен (екскламативен) датив во нашиот јазик можеби треба да се посматра и низ призмата на генерализирањето на по една долга форма од личните заменки — за функции надвор од субјектната. Ова го велеме затоа што кај: *Тешко мене!*, нема можност да се разликува дативната од акузативната форма, а покрај: *Тешко нему!*, и, се чини далеку почесто, се слуша: *Тешко неџо!*

б. Дативот на заинтересираното лице или етички датив, наречен уште и плеонастички датив, па и чувствен, како што е познато, во текстот не се наоѓа на она информативно ниво што е основно, туку го покажува односот на говорното лице спрема соговорникот, или пак спрехма содржината што ја соопштува. Примери:

(1) *Како ми помина на пат?*

(2) *Знаеш што направил Горан? Ти го викнале на свадба ...Оди — не оди, што да прави, се реши и ѝи отишол... Ти јадел, ѝи пиел и кај дванаесет, на полноќ, вика: Си одам! . .*

в1. Во врска со посесивниот датив на прво место треба да се спомене употребата на кратките дативни форми на личните заменки и на повратната замена — зад роднинските имиња, со што се блокира појавата на членските морфемии: *дедо ми*. Во разговорниот јазик при вакви случаи често се среќаваме со примери во кои информацијата за припадноста се повторува, односно се изразува и со кратките дативни заменски форми и со посесивните заменски придавки:

(1) *Дедо ми мој се борел со Турците.*

в2. Припадноста, односно посесивното значење, може да се изрази со дативните заменски форми на повеќе начини и во различни контексти, а често не може остро да се разграничи од т.н. датив за цел (полза или штета). Еве неколку примери:

(1) *Ви учи вас ќеркаѝа?*

(2) *Хокеј му иџра синоѝ (на Марко).*

(3) *Му свириме на Стојков нешто, некоја македонска райсодија ли, што ли...* (= Свириме едно дело од Стојков ...)

(4) *Јас на нив ќе им учам, како не!*

г. Како што е познато, т.н. авторски датив или датив на субјектот, односно на вршителот на дејството се употребува за означување на логичкиот предмет, односно за сигнализирање на вистинскиот вршител на дејството или носител на состојбата. Освен случаите како: му се спие и сл., овде можеби можат да се вклучат и примерите:

(1) *Марко ми се виде помладен.*

(2) *Нивните деца ми изледаат многу пораснати.*

II. Наоѓајќи се во конкретни говорни ситуации и зборувајќи за конкретни предмети или за лица што можат да бидат и присутни, многу често имаме потреба да ги посочиме, да ги покажеме. Ова го правиме и со надворешнојазични средства (како што се гестовите) и со јазични — со **показните заменки**, за кои е таа употреба (т.н. деиктичка) основна.

Меѓутоа, разговорниот јазик покажува и некои други особености во врска со показните заменки. Овде ќе изнесеме две:

A. Како пројава на повторување на информацијата во поглед на определеноста се третираат примерите во кои имаме членувани именки (или именски групи) со кои се јавуваат и показни заменки, значи имаме појава на двојно определување, како со примерите:

(1) *Ова другариве твои, богами, добри се!*

(2) *Сврши во тоа последното сокаче!*

Како редувантни во овие случаи се чувствуваат показните заменки, а може да се постави овде и прашањето дали се воопшто употребени (показните заменки) во некоја од нивните примарни функции, или пак со една вторична, која може да се определи како стилска и за која ќе стане збор во следната точка.

Б. Во примерите:

(1) *Зем ми тише книги и почни да учиш!*

(2) *Е, овој Марко етиен до прешера!*

(3) *Што ќе правиме со ова дете?*

(4) *Скојје, Скојје, остиа веќе со тоа Скојје!*

показните заменки се изговараат без акцент, за разлика од случаите кога имаме деиктичка употреба на показните заменки (*тише книги, а не овие; ова дете, а не тоа или она* и сл.).

Неакцентираниот показни заменки претставуваат средства на експресивната функција на јазикот зашто служат за (до)изразување на ставот на говорителот кон лицата или кон предметите и појавите за кои станува збор.

III. Како што е познато, во разговорниот јазик ги среќаваме членските морфемии и со лични и со географски имиња (*Ленчејто, Мирчено, Скојјево* и сл.). Ваквата употреба на членот претставува еште една пројава на експресивната функција на јазикот.

За сложената реченица

А.а. Природно е, во сврзничкиот фонд на секој јазик да има и такви **сврзници** што се сврзуваат пред сè за разговорниот јазик. Таков е случајот, на пример, со сврзникот *ама*, кој стои наспрема литературното *но*, потоа со причинското *дека* наспрема *заштоа* *што* и сл.

б. Повторувањето на одделни елементи беше споменато како важна особеност на разговорниот јазик. Во областа на сврзниците се среќаваме со своевидно повторување на информацијата, кое се состои во употреба на по два блискозначни сврзници. Оваа појава се забележува особено во ситуации кога сметаат говорителите дека треба да покажат поголема грижа кон јазикот или повисоко ниво на владеење со него:

(1) Главата сега не ме боли, *а додека* нозеве не можам да ги мрднам.

(2) Три дена немавме вода, *иа така да* сите цевки замрзнаа.

в. Најкарактеристична појава во врска со сврзниците во разговорниот јазик кај нас денес претставува преземањето сврзници од српскохрватскиот јазик, на пример: *али, нешто, чим, штошто* и сл.

Б. **Релативната реченица** во разговорниот јазик се јавува во наједноставните видови, на пример тогаш кога знаеме многу малку за некое лице или за некој предмет, односно знаеме за нив само преку нивното учество во некое дејство, на пример:

(1) *Кој беше штој што дојде вчера кај вас?*

Освен тоа, во најголем број случаи станува збор за такви синтаксички функции на релативните заменки што не бараат предлози (подмет и директен објект). Во другите случаи, на функцијата на апсолутниот релатив што може да се укаже со употреба на анафорска замена заедно со соодветниот предлог, но многу често со ништо не се укажува на функцијата на релативниот сврзувачки збор, во согласност со линијата на помал напор, а покрај тоа и како последица на убеденост дека има работи што се очигледни и се подразбираат, без оглед на тоа како се изразени. Наведуваме два примера за илустрација:

(1) — *Која чаша се скрши?*

— *(Таа) Што беше што (од неа)!*

(2) — *Те бараше еден оруѓар.*

— *Кој?*

—Ш̄ӣо бев̄ӣе заедно во Ш̄ӣӣӣ.

В. **Декларативните реченици**, особено во врска со директниот и индиректниот говор, односно во врска со претставувањето на туѓи и на свои искази во нови говорни ситуации, претставуваат особено застапен тип зависносложени реченици во разговорниот јазик. Тие претставуваат интересен предмет за испитување од повеќе страни, а ние овде ќе се задржиме само на една позната појава на редунација како резултат на мешањето меѓу директниот и индиректниот говор. Ова, секако, се должи на спонтаниот карактер на разговорниот јазик. Наведуваме еден пример (заедно со двете негови нормирани варијанти):

(1) *Одам јас кај неџо, а њој ми вика дека знам јас ш̄ӣо сака̄ӣе с̄ӣӣе вие, ама нема да добие̄ӣе!*

(1а) *Одам јас кај неџо, а њој ми вика дека знае ш̄ӣо сакаме с̄ӣӣе ние, ама нема да добиеме!*

(1б) *Одам јас кај неџо, а њој ми вика: „Знам јас ш̄ӣо сака̄ӣе с̄ӣӣе вие, ама нема да добие̄ӣе!“*

Г. Овој преглед на одделни особености на разговорниот јазик го завршуваме со неколку примери што можат да се сметаат како еквиваленти на одделни типови сложени реченици (на еден или на повеќе). Некои од нив се јавуваат и во стандардниот јазик, но во најголем број случаи го задржуваат разговорниот белег:

а. Со причинско-последичен однос меѓу дел-речениците се одликуваат следниве примери:

(1) *Од ш̄ӣо ми е мака, ќе се изедам!*

(2) *Од ш̄ӣо бев о̄ӣе̄ӣан, не можев да с̄ӣанам!*

Парафрази на овие реченици се:

(1а) *Толку ми е мака ш̄ӣо ќе се изедам.*

(2а) *Бев њолку о̄ӣе̄ӣан ш̄ӣо не можев да с̄ӣанам.*

Така добивме обични последични зависносложени реченици, а загубивме многу од експресивноста.

Освен тоа, наспрема (1) можеме да ја наведеме реченицата:

(1б) *Ќе се изедам од мака!*

Овде, на зависната дел-реченица од (1) ѝ одговара прилошка определба за причина.

б. Причинско-последичниот однос може да се изрази на повеќе начини, а овде ќе изнесеме уште еден, базиран на повеќезначноста на дел-речениците со како ш̄ӣо:

(1) *Како ш̄ӣо е зас̄ӣан, може и да њадне!*

(2) *Како ш̄ӣо беше бесен, с̄ӣӣе ѓи ис̄ӣо̄ӣе̄ӣа.*

в. Сложена реченица со како што може да изрази и временско сопоставување на дејствата:

(1) *Како штио рабоиџеа, дремка ѓи фаџи.*

г. Овде се среќаваме и со еден особен вид употреба на да-конструкцијата:

(1) *Да знам — не знам, ама можам да ѓрашам.*

(2) *А бе, да сака — не сака, ама ѓа(к) ќе мора нештио да најра(в)и!*

На местото на да-конструкцијата во овие примери може да се употреби глаголска именка со предлогот за:

(1а) *За знаење — не знам. . .*

(2а) *За сакање — не сака...*

Се чини дека најточна интерпретација на двете верзии може да биде:

(1б) *Ако станува збор за тоа дали знам, можам да кажам дека не знам, но сепак. . .*

Конструкциите: *да знам — не знам*, односно (*колку*) *за знаење — не знам* и сл., можеме да ги гледаме л како средства за експлицитно определување на функционалната реченична перспектива, т.е. за izdelување на темата и за нагласување на темата.

д. Говорните ситуации често ги наведуваат соговорниците да реагираат со иронија, па, меѓу другото, и со т.н. контрафактивни реченици или дел-реченици. Овде ќе наведеме два примера:

(1) *Дека ѓи кажав, ѓа ѓи ме ѓслуша!*

(2) *Дека многу ѓи има ова авиобусиве, ѓа овој мораше да се искључи да не ѓрави ѓужва!*

Во примерот (1) во втората дел-реченица се соопштува факт што е во спротивност со дејствителноста (контрафактивна дел-реченица). Целиот пример, инаку, може да се интерпретира со допусна зависносложена реченица, со тоа што ќе се извршат соодветни промени во контрафактивната дел-реченица:

(1а) *Иако ѓи кажав, ѓи не ме ѓслуша;* или со спротивна независносложена:

(1б) *Ти кажав, ама ѓи не ме ѓслуша.*

Не треба да се нагласува дека и во (1) и во (2) станува збор за причинското дека.

Во примерот (2), како контрафактивна се јавува дел-реченицата со *дека*, а натаму се минува во иронија.

ѓ. Како градациски можат да се окараактеризираат примерите од типот:

(1) *Кај не дошол ниеднаш кај нас, ѓа уштие сака ние да му одиме!*

Како блискозначна може да се наведе следната варијанта: (1а) *Не само ш̄ӣо не дошол ниеднаш кај нас т̄уку уш̄ӣе сака ние да му одиме!*

Градацијата е овде посилна зашто втората дел-реченица донесува факт што претставува спротивност на логичната последица од дејството во првата дел-реченица.

е. Многу често, во разговорниот јазик како одговор или како реплика се употребува прашање. Со прашањата може, меѓу другото, индиректно да се изрази и спротивен став, како во примерот:

(1) *Шо ќе кӯуе с̄ӣан, коа ќе му даат̄?!*

Овој пример ја илустрира и употребата на кога во сложени реченици во кои не станува збор за временска сопоставеност на дејствата. Овде кога воведува дел-реченица што ја донесува причината за ставот изнесен во прашањето.

* * *

Како што беше речено, разговорниот јазик претставува предмет на социолингвистичките и на психоллингвистичките проучувања со оглед на неговата тесна поврзаност со односите меѓу луѓето и воопшто со животот во една средина.

Меѓутоа, разговорниот јазик е од особена важност за нормата: како за следење на одделни процеси така и како основа за јазичното планирање.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литературен збор 38/1-2, 1991, 31–43.

СТРАНСКИТЕ ЈАЗИЦИ ОД АСПЕКТТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Пред сè: се согласувам со секоја иницијатива за застапеност на повеќе од еден странски јазик во нашето основно и средно образование. Изучувањето на два странски јазика нема да биде новина за тие што помнат малку подолго, туку обновување на нешто што било практика кај нас пред војната и извесен период по неа. И, можам да кажам: добра практика, зашто им овозможуваше на учениците барем запознавање со тие јазичи, им даваше една основа што можеше натаму да се развива според афинитетите и според способностите. Сегашната практика на само еден светски јазик претставува осиромашување на образовниот систем и ограничување особено за оние млади луѓе што го продолжуваат образованието. Перспективата, пак, тој единствен светски странски јазик во образованието да се сведе на еден конкретен јазик, значи немање можност за избор, значи, во перспектива, создавање основа за билингвалност, основа што ќе биде силно поддржувана од/со средствата за масовно општење, меѓу другото и со директното преземање на програмите на одделни радио станици и телевизиски канали.

Стара вистина е дека тој што се наоѓа повисоко гледа (или барем – треба да гледа) подалеку. Точно е дека нашето Министерство за образование треба да ги има предвид желбите на учениците и на нивните родители, но тие желби се само еден елемент од повеќето што треба да ги земе предвид при донесувањето на некое решение. Ако имаат учениците и родителите право на грешка во процената, Министерството треба да биде оној фактор што ќе направи глобален преглед и врз основа на целите и визиите за иднината – ќе ја насочи наставната практика.

Исчезнувањето на францускиот, како јазик со најдолга традиција и најширока распространетост кај нас, на рускиот како единствен словенски светски јазик и на германскиот како јазик со извесна традиција, но многу повеќе како јазик од животна важност за голем број семејства на нашите нови печалбари за кои обично употребуваме заемка токму од него (што секако не е случајно), исчезнувањето на овие јазичи од нашето образование ќе се одрази лошо на нашите идни генерации, како и на општата културна атмосфера кај нас; тоа ќе биде знак за отсуство на свест за традицијата, за минатото, и недоволна одговорност кон иднината.

* * *

Темата на моето излагање е изучувањето на странските јазичи од аспектот на македонскиот јазик. Јасно е дека изучувањето на странскиот јазик на сите нивоа и видови образование подразбира и запознавање со

културата сврзана со тој јазик. Тоа изучување и тоа запознавање нè поставуваат пред еден суптилен проблем и пред една важна задача: да се одржи рамнотежа меѓу македонскиот и странскиот јазик и меѓу соодветните култури и традиции, да не превладеа странскиот јазик како јазик со поголем престиж и соодветната култура барем со некои нејзини поагресивни манифестации. Со други зборови да не создаваме луѓе што ќе му дадат предност на туѓото пред своето. За остварувањето на таа рамнотежа потребно е многу, но пред сè согласност дека треба да ја има (рамнотежата), потребна е соработка, размена на искуствата, меѓусебно помагање на специјалистите по македонски јазик од една страна и на специјалистите по одделните странски јазици – од друга. Делењето, отсуството на дијалог – може негативно да се одрази и на едната и на другата страна.

Во контекстот на сето горекажано, ќе си дозволам да го изнесам мислењето дека општиот курс по македонски јазик за јазичните групи на Филолошкиот факултет треба да се зголеми по обем, т.е. македонскиот јазик да се изучува место во два – во четири семестри.

Област во која можеби највпечатливо се одразува состојбата околу рамнотежата за која зборувам се чини дека е преведувачката дејност. На почетокот, во 50-тите, па и во 60-тите години како преведувачи превладуваа специјалистите по македонски јазик, кои, се случуваше и да не го познаваат јазикот на кој било напишано делото, па преведуваа често од преводи на некој од јужнословенските јазици.

Развивањето на студиите по странски јазици создаде услови за појава на нови генерации преведувачи, кои, по правило, го владеат јазикот на оригиналот и од него преведуваат. Меѓутоа, ако им недостигаше на нашите први преведувачи владеење на странските јазици, во врска со некои од преведувачите – специјалисти по странски јазици мораме да одбележиме отсуство на адекватно владеење не само на македонскиот стандарден јазик, т.е. компетенција на кодот туку и отсуство на компетенција на употребата на изразните средства со кои располага нашиот јазик.

Во рамките на една анкета за македонскиот јазик, организирана од членовите на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици во 1987/88 година имаше и прашања во врска со преводната литература на македонски јазик. Поголемиот дел од анкетираниите 300 македонски родени говорители имаа критички забелешки за квалитетот на преводите и тоа токму од аспектот на јазикот. Освен тоа, дел од анкетираниите изјавија дека кога би можеле да избираат меѓу македонски и српскохрватски превод на едно дело – ќе се определат за српскохрватскиот.

Предметот Теорија и практика на преведувањето може многу да придонесе во подобрувањето на квалитетот на преведувачкиот кадар, во создавањето компетентни преведувачи, па и такви што ќе се специјализираат за одделни литератури, периоди, или пак автори...

На крајот, ќе дадам еден прилог кон историјата на македонската преведувачка дејност, но и на ставовите и сфаќањата за улогата на

преведувачот, за неговиот однос кон делото, меѓу другото и од гледна точка на оние на кои им е наменет преводот на тоа дело: како повод за дискусија во врска со овие прашања може да послужи текстот на Григор Прличев КРИТИЧАРОТ И ПРЕВЕДУВАЧОТ, напишан по поразната критика на неговиот прв препев на Илијадата и објавен од неговиот син Кирил во списанието „Македонски преглед“ во 1928 година.

* * *

Заемното проникнување меѓу македонскиот и странскиот јазик може да придонесе за поквалитетна настава и на едниот и на другиот јазик.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

RÉSUMÉ:

LES LANGUES ÉTRANGÈRES DU POINT
DE VUE DE LA LANGUE MACÉDONIENNE

La discipline de la Théorie et la pratique de la traduction pourrait en fait améliorer la qualité de la traduction et former de bons traducteurs qui se spécialiseraient en traduction d'auteurs et de littératures différents.

La bonne connaissance du macédonien et de la langue étrangère serait la garantie pour la qualité de l'enseignement de deux langues données.

Странскиите јазици како светозглед. Скопје: Сојуз на друштвата за странски јазици и книжевности на РМ, Филолошки факултет, 1993, 63–65.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА АКТУЕЛНИТЕ МАКЕДОНСКИ СОСТОЈБИ

Појавите за кои ќе стане збор во ова предавање имаат свои соодветства во други средини, затоа што се работи:

- или за односи меѓу луѓето насекаде во светот,
- или за карактеристики на т.н. земји во транзиција,
- и, на крајот, за особености на малите земји што излегуваат од поголеми заедници-држави.

Сепак, постои една разлика, еден факт со кој се изделува од другите нашава земја, па и нашиов јазик (барем од современа гледна точка). За ова ќе стане збор на крајот од предавањето.

* * *

1. Во овој период на *повеќепартијски плурализам* (како што велат некои наши новинари, но и јавни работници) меѓу најчесто употребуваните лексеми спаѓа именката *демократија* и соодветната придавка. Ова може да се илустрира и само со наведувањето на имињата на поголемиот број од партиите што се појавија на нашата политичка сцена последниве две години (некои и се загубија во меѓувреме):

- *Лиѓа за демократија;*
- *Социјалдемократска партија,*
- *Партија за демократски просперитет,*
- *Народна демократска партија;*
- *ВМРО – Демократска партија за македонско национално единство;*
- *ВМРО – Демократска партија,*
- *Демокристијанска партија;*
- *Илинден – слободни демократи;*
- *Социјалдемократски сојуз;*
- *Демократска партија;*
- *Сиранка (партија) за демократска акција;*
- *Демократски сојуз на Турција.*

Освен тоа, во јавната употреба на јазикот многу често се среќаваме со именски синтагми од типот:

- *демократски сили – права – процеси;*
 - *демократски плуралистички амбиент*
- и слични, со кои се карактеризира периодот по т.н. *едноумие*.

Сложенката *едноумие* се употребува со апсолутно негативна конотација, но како да се забележува, на моменти, и извесно жалење за времето кога барем некои работи беа јасни и немаше потреба од многу размислување (ова жалење може да се толкува и како резултат на појавата именувана како: „страв од слободата“).

2. Што се однесува на размислувањето и на слободата да се донесува решение врз основа на сопствените искуства и ставови, ќе го изнесам овде примерот со обраќањето. Порано се знаеше дека во официјалното обраќање треба да се употребува етикетата *друѓар*, а оваа етикета, како што е познато, стана на крајот нешто како титула за поистакнатите раководители што не беа *маџисџири* или *докџири*. Некои *друѓари* сега станаа *џосџога*, но има и такви што се навредуваат кога им се обраќа некој на друг начин освен со *друѓар*. Етикетата *друѓар*, природно, сè уште живее и во секојдневната комуникација и на програмите на Македонската радио-телевизија. Покрај ова, етикетите: *џосџодин*, *џосџоџа* и *џосџоџица* можеме да ги чуеме изговорени на таков начин (на пример во Собранието на Република Македонија) што можат да се примат како навреда.

Општо земено, значи, ова е период на извесна несигурност при обраќањето, барање решенија, создавање традиција.

...А еден есеј објавен во првиот јулски број (во 1993 година) на *Time International* покажува дека и во други средини (на пример во американската) има колебања во врска со обраќањето. Авторот на есејот, Мајкл Кинли, се занимава со прашањето за односот кон луѓето што вршат услуги од типот на: чистење, чување деца, носење багаж, отворање и затворање врата, возење лифт, послужување во ресторани и сл., па се задржува и на прашањето какво треба да биде обраќањето меѓу давателите и корисниците на тие услуги. Меѓу другото, авторот се заложува за *една* форма на обраќање од почит, и тоа форма што ќе ја употребува и едната и другата страна, но нагласува дека не мисли на етикетата *друѓар* (*comrade*).

Да завршам со обраќањето во нашава средина: најважна, но и очекувана промена во оваа област е преминот – некаде побрз, некаде побавен – кон етикетата *џосџодин*. Таа се слуша и во Собранието, но и во секојдневната комуникација, макар што им е на македонските родени говорители сè уште тешко да се ослободат од идеолошките оптоварувања во врска со неа.

3. Од конституирањето на повеќепартиското Собрание на Република Македонија, се вовеле практика на директно и целосно пренесување на неговите заседанија на една од програмите на Македонската телевизија. На овие заседанија доаѓаат до израз разликите меѓу пратеничките групи, па и во самите нив. Природно, има пратеници од различно потекло и на различно ниво, па кога ќе се додаде кон тоа отсуството на традиција во оваа сфера, како и недо(из)работеноста на собранискиот систем (деловник за работа и сл.), јасно е дека преносите често ги надминуваат и најдраматичните филмови. Во јавноста се јавија мислења дека особена пречка за успешна,

плодотворна и ефикасна работа на Собранието претставуваат некои пратеници – примитивни и некомпетентни лица, лица што си ги лекуваат комплексите со своите изживувања особено врз некои членови на Владата. Се јавија и предлози да се престане со пренесувањето на заседанијата. Вистина е дека токму со овие преноси многу нешто ѝ беа, по посреден пат, соопштени на најшироката јавност и токму тоа целосно пренесување на заседанијата, а не интерпретациите и дозираните преноси, му овозможува на избирачот да оформи сопствен став, а не да прифаќа готов.

Што се однесуваа на јазикот, македонските родени говорители-пратеници ја одразуваат реалната состојба во поглед на употребата на јазикот во јавните настапи, па најчесто се забележуваат траги од родниот говор, потоа – на една страна се инсистира на фолклорен израз, а на друга – се читаат текстови што потсетуваат многу на поранешните политички реферати, се употребуваат често клишеа, кои се јавуваат, брзо се шират и исчезнуваат, како *јолиџички маркеџинџ*, на пример. Има, се разбира, и пратеници што покажаа говорничка дарба и коректно владеење на јазикот. Сè на сè, ова Собрание претставува чекор напред наспрема поранешното, а преносите придонесуваат да се подига нивото на политичката култура и кај избирачите и кај пратениците.

4. Во врска со верската припадност, за македонските родени говорители, како што е познато, на прво место доаѓа Македонската православна црква.

Всушност, само во врска со службата во објектите на оваа црква можеме со сигурност да кажеме дека се врши на македонски јазик (со црковнословенски, се разбира). Неколку години наназад Македонската православна црква се ползува со голема популарност. Како нејзин успех може да се спомене и објавувањето на Библијата на македонски. Треба да се каже, меѓутоа, дека овој успех ќе беше уште поголем да се направеше напор да се одбегнат извесен број отстапувања од нормата, главно од синтаксички карактер, како што е, на пример, употребата на несвршени форми од свршени глаголи со некои сврзници.

Што се однесува, пак, на непосредното општење со верниците, Македонската православна црква, се чини, не прави доволно за ширење и за одржување на своето влијание. Свештените лица како сè уште да не се приспособиле кон новите услови. Популарноста на еден роден беседник како што е владиката Михаил може да послужи како доказ дека црквата треба да му посвети поголемо внимание на живиот збор, на контактот со новиот аудиториум.

5. Во печатот, радиото и телевизијата на различни начини се одразуваат промените во политичкиот живот.

Сепак, има нешто заедничко, нешто што се однесува на поранешните државни средства за информирање: состојбите ги илустрира, меѓу другото, еден коментар објавен во весникот „Нова Македонија“ (19 јули 1993) од Е. Ризаов, во кој се укажува на опасноста македонската јавност да нема

можноста да биде сестрано и објективно информирана. Во коментарот се наведуваат и причините, меѓу кои: ограничениот пазар и сè поголемото осиромашување на населението, а како основна причина – одбегнувањето и на „позицијата“ и на опозицијата – со закон да се регулира приватизацијата на јавните гласила.

Таканаречените државни средства за информирање во прилична мера остануваат на своите физиономии, па сепак, се забележуваат помали или поголеми промени. Од аспект на јазикот, меѓу поголемите промени на радиото и особено на телевизијата може да се наведе онаа во врска со српскиот јазик: извештаите на дописниците, ако се на српски или хрватски, сега редовно се покриваат со превод на македонски; српскиот ретко се слуша и во музичките емисии. За телевизијата промената е највпечатлива затоа што македонскиот гледач, според испитувањето Што ги изврши пред три години ТВ Скопје, го слушаше српскохрватскиот јазик, во различни прилози, повеќе отколку македонскиот.

Друга впечатлива промена во овие гласила е новата рубрика: обраќање од партиите и здруженијата од различен вид: за некои од нив тоа е единствениот начин за комуницирање со јавноста.

5а. Збор-два за алтернативните средства за информирање: се чини дека е најлесно да се купи радио-предавател и да се емитува програма по сопствен вкус, а најтешко – да се издава дневен весник и тоа не толку поради недостиг на новинари или материјали односно идеи, туку можеби повеќе поради ограничените материјални можности на читателите. Ова најдобро го илустрира историјата на весникот „Република“, кој беше најавуван како дневен, потоа прерасна во неделник и – згасна. Неколку партии се обидоа да издаваат свои гласила, кои излегуваа(т) одвреме-навреме: Лигата за демократија – „Демократски форум“, ВМРО-ДПМНЕ – „Глас“, Социјалдемократскиот сојуз – „Демократија“.

Наспрема богатата издавачка дејност на „Нова Македонија“ („Вечер“, „Екран“, „Скок“, „Пулс“) од јуни оваа година почна да излегува информативно-политичкиот неделник „Дело“.

Паралелно со македонскиот, во Македонија се продава и комплетниот печат на СР Југославија – и „позициониот“ и опозициониот, а на ограничен број места и во ограничен број – и други странски списанија (на англиски, француски и германски јазик) – најмногу забавни.

5б. Ако ги оставиме настрана можностите за врзување со сателитска програма, просечниот телевизиски гледач во Македонија може да следи три програми на МТВ, со тоа што програмата на Третиот канал има рекламно-забавен карактер, па гостите, но и водителите на овој канал ги илустрираат сите можни варијанти на говорниот македонски јазик. Еден канал служи за комплетно преземање на програмите на одделни европски ТВ станици, па се слуша: англискиот, францускиот или германскиот јазик – превод нема.

Остра конкуренција на МТВ, пред сè во професионален поглед претставува приватната ТВ станица под име А1 – независна телевизија со

комплетна програма (од вести, преку разговори на жешки теми и филмски маратони, сè до реклами – куриозитет на станицата – ТВ реклами на турски јазик!).

Кај водителите и кај новинарите (со исклучоци) се забележува непознавање на правоорот, а преведувачите, покрај непознавањето на македонскиот јазик понекогаш манифестираат и непознавање на јазикот од кој преведуваат (најчесто станува збор за англискиот јазик).

5в. Во фаза на испитување на желбите на гледачите се наоѓа приватната радио и телевизиска станица РТА, која се определува – на ТВ за забава, а на радиобрановите емитува програма на три станици: 1. Радио А, кое располага со свои вести и со свој рекламен простор, но најголем дел од програмата се покрива со Гласот на Америка за Европа – на англиски јазик, 2. програмата на БиБиСи – исклучиво на англиски и 3. станица за класична музика *Gaudeamus musicum*, која емитува и реклами и најави на македонски јазик. Македонското радио – Радио Скопје емитува четири програми, а „Нова Македонија“ има своја радиостаница под мотото: „Прашање на добриот вкус“ (емитува, односно презема вести на англиски и на германски јазик). Само Deutsche Welle од Келн емитува вести на македонски јазик секој ден во траење од триесет минути.

Покрај наведените, во Скопје можат да се следат програмите на уште најмалку шест приватни радиостаници: Радио Рос, емитува само новокомпонирана музика во народен дух и реклами. Останатите пет се определени пред сè за поп и рок музика; некои емитуваат и народна новокомпонирана, како и ромска и српска; говорните прилози се ретки, рекламите – широко застапени. Јазикот на рекламите можеме да го окарактеризираме како македонско-англиска смешна комбинација.

Приватните радиостаници, по правило, не располагаат со професионални спикери и тоа до прилична мера се одразува на квалитетот на говорниот дел на програмите. Освен тоа има сопственици што инсистираат на употреба на скопскиот говор (таков е сопственикот на Скај-радио).

* * *

Овој бум од телевизиски и особено од радиопрограми доведе до далеку поширока, не толку строго контролирана јавна употреба на македонскиот јазик. Интересно ќе биде да се проучува поопстојно јазичниот израз на тие, пред сè млади луѓе што имаме можност да ги слушаме на опие радиостаници. Овде ќе споменам дека, во рамките на особеностите во поглед на изговорот, се забележува процес на натамошно затврднување на полумекото *л*, т.е. *л* пред *и* и *е*.

6. Излегувањето на Република Македонија од СФРЈ се одрази на свој начин во целокупниот живот во неа и тоа во сите негови пројави. На пример, издавачката дејност на македонски јазик, во границите на можностите, се засили, меѓу другото и со појавата на приватни издавачи, па и на изданија на

авторите. Во областа на народната, како и на поп-музиката, Македонската Радио-Телевизија најде сили за едно особено богата музичко-касетенa продукция со текстови на македонски јазик. Овде, како пример, ќе го наведем текстот на една песна исполнета од групата „Меморија“.

Разбира се!

Претседателот: *Ти да си седниш! Ти да се седниш на месџојџо!*

Прв глас: *Госџодине џрејџседајџеле!* (понатаму нејасно)

Втор глас: *Че Ве моља. џосџодин џрејџседајџеле да џо осџајџе да каже шџо има!*

Претседателот: *Не! Не! Гојџово! Гојџово!! Ја џрекинуам сџдницајџа!
Давам џауза до ујџре!*

Првиот глас: *Целајџа македонска јавносџ џребе да знае! И врајџџије на џранкијџе знајџ шџ џраејџе вие... и врајџџије знајџ!*

Пијте сложно, браќа мили,

Тоа нам ни дава сили,

Да забравиме на сџ!

Разбџра се!

Зошто трезни сте секогаш бесни?

Кога сте пијани сте лесни!

Што ви е гајле

Што нема струја до сабајле?!

Имало-немало и не е битно,

Потрошете го и она ситно

Што под перница

Го чувате!

Ако чекате од банките,

Да ви ги вратат марките

Среде лето

Ќе се санкате!

Оние горе што ги чуваат

Као Дон Корлеоне,

Преку ТеВе

Ви порачуваат:

„Пијте сложно, браќа мили,

Тоа нам ни дава сили,

Да забравиме на сџ“

Разбџра се!

7. Од другите јазици со кои контактира или може да контактира македонскиот роден говорител – на прво место треба да се спомене англискиот. Меѓутоа, ни контактот со српскиот не е прекинат: тука е печатот, тука се радиостаниците, па и гостувањата на познати актери и пејачи од Југославија, Што се однесува на секојдневното општење, во последно време на нашите пазари покрај некои други се појавија и граѓани на Србија како продавачи, а со нив македонските родени говорители комуницираат на – српски!

8. И на крајот, збор-два за она по што се разликуваме од другите, барем од современа гледна топка, како што реков: тоа е непризнавањето

- на државата,
 - на нацијата,
 - на името,
 - на знамето
- и така сè по ред...

Приемот на Република Македонија во Организацијата на обединетите нации под привременото име (Бивша или: Поранешна југословенска република Македонија) беше повод за различни реакции, коментари, па и шега, на кои овде нема да се задржуваме, но сепак ќе изнесам еден пример. Во белградско „Vreme“ од 5. април 1993 година беше објавено писмо од еден читател, посветено на македонското прашање, со непосреден повод: името „Бивша Југословенска Република Македонија“. Читателот прогнозира дека Македонците ќе се навикнат на своето ново име затоа што се навикнати на навикнување. Така, неговиот познајник *Кирче Појовски* во текот на својот живот неколку пати менувал своето презиме – бил *Појовиќ* (во стара Југославија), па *Појов* (во текот на бугарската окупација), *Пора* (кога било неговото село на територијата на Грција), *Поји* (кога ѝ припаѓало селото на Албанија)! Читателот изразува мислење дека е логично Македонците со оглед на името на државата, во своите патни исправи да добијат еден додаток кон презимето, на пример за неговиот познајник ја предвидува формата: *Кирче Пок Појовски*, а *Пок* значи *јокоен*. На тој начин ќе се препознаваат Бившите Македонци, како Шкотите (*со Мас*), или Ирците (*со О*).

Општо земено, со општествено-политичките промени што настанаа последниве две-три години, пред македонскиот јазик се поставија низа нови задачи.

Цврсто верувам дека овој јазик и натаму сосем добро ќе одговара на сите нив.

Лиљана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Предавања на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
1994, 31–38.*

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (1945-1995)

Предмет на овој прилог се специфичностите на македонскиот стандарден јазик во периодот од 1945 година до денес, предизвикани од дејствувањето на надворешнојазични фактори.

1. На прво место треба да се спомене кодификацијата: на 2.08.1944 (Прво заседание на АСНОМ) македонскиот јазик беше прогласен за официјален во македонската држава; државна комисија составена од специјалисти, писатели и општествени работници даде предлози за азбуката (3.05.1945) и за правописот (7.06.1945) на македонскиот стандарден јазик. Така, македонскиот ја доби определбата најмлад словенски стандарден јазик.

Во врска со кодификацијата се наметнуваат следните прашања:

а. зошто доаѓа толку доцна до неа? – Причините за ова лежат во историските околности во кои живееле македонските родени говорители сè до 1945, меѓу другото: Македонија останува најдолго во границите на Турската империја, а нејзиното ослободување од турско ропство доведува до нејзина поделба на три дела во кои се забранува употребата на македонскиот јазик, т.е. на македонските говори.

б. дали имало обиди за кодификација пред 1945? – Најсветол пример е К.П. Мисирков и неговата книга „За македонските работи“.

в. во врска со основата на стандардниот јазик – се постапило во согласност со принципите што ги определил К. П. Мисирков – кодификаторите на македонскиот стандарден јазик се определиле за западномакедонските А-говори, кои се, истовремено, најблиску до источните, т.е. што се граничат со нив. На тој начин се обезбеди народна основа што им е блиска на сите македонски родени говорители - од една страна, а од друга – како што забележа и Мисирков – се зеда оние говори што беа еднакво оддалечени и од српскиот и од бугарскиот стандард. Освен тоа, во основата на стандардниот јазик влегоа и црти од другите говори. Овој факт, како и доцната кодификација, придонесе за големата блискост меѓу стандардот и народните говори, а ова – за широко прифаќање на нормата.

г. Како стандарден јазик, македонскиот спаѓа меѓу оние во чија основа влегуваат неколку говори, а не јазикот на главниот (или најголемиот) град. Голем е бројот на аргументите во прилог на овој избор (селекција), но во поглед на описот (дескрипцијата) требаше и можеше повеќе да се стори, како и во поглед на разработката (елаборацијата) на нормата, макар што

можеме да кажеме дека нормата, почитувајќи ја пред сè народната основа, даде низа добри решенија во поглед на одделни прашања. Во врска со прифаќањето (акцептуацијата), спроведувањето (имплементацијата) и ширењето (експанзијата) на нормата, покрај многу други, не може да се одмине фактот дека Скопје, во меѓувреме, порасна многу како административен, индустриски и образовен центар и привлече жители од сите краишта на Македонија, со што, меѓу другото, се создадоа услови за употреба на стандардниот јазик, односно – се создадоа услови за изградување наддијалектен јазичен израз. Доминацијата во создавањето на наддијалектниот израз му припаѓа на скопскиот градски говор: изговорот на гласовите карактеристичен за скопскиот градски говор претставува синоним за стандарден изговор; дестабилизацијата на акцентниот систем, губењето на акцентните целини – исто така се должат, меѓу другото, и на влијанието на скопскиот градски говор.

2. За периодот од 1945 година до денес, како надворешнојазичен фактор од првостепена важност за македонскиот стандарден јазик и за неговиот статус кај македонските родени говорители – треба да се наведе фактот дека до 1990 година, Република Македонија беше една од шесте републики на ФНРЈ – СФРЈ, многунационална држава во која со уставот од 1974 година беа прогласени три официјални јазици: српскохрватскиот, словенечкиот и македонскиот, но според бројот на говорителите, како и поради низа други елементи, првиот од наведените јазици беше јазик со апсолутен престиж и тоа не само на сојузно ниво туку и во рамките на НРМ-СРМ: службен јазик во ЈНА беше српскохрватскиот; во сојузните органи македонските претставници, по правило, се служеа со него; во основното образование две години се изучуваше српскохрватски; во високото образование доминираа учебници на српскохрватски; во областа на белетристиката – најпопуларни беа преводите на српскохрватски, дури, во извесни случаи, кога имаше превод и на македонски, српскохрватскиот се оценуваше како поиздржан; печатот и периодиката на српскохрватски се ползуваше со голема популарност итн. Постојаниот контакт со овој јазик со сите сфери на животот и на сите нивоа се одржуваше пред сè преку средствата за масовно општење, а овде главно место ѝ припаѓаше на телевизијата како на најмоќен медиум: едно испитување вршено од страна на самата МТВ – тогаш ТВ Скопје, покажа дека телевизиските гледачи во Македонија најголем број минути го слушаат српскохрватскиот јазик, потоа доаѓаше македонскиот, па англискиот. За одбележување е и фактот дека директно се преземаа дури и детски емисии, така што децата, уште во фазата на формирање на својот јазичен израз, се среќаваа и со српскохрватскиот јазик. Во рамките на една анкета организирана од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет во Скопје во 1988 година беше поставено и прашањето за тоа на кој јазик би требало да комуницираат меѓу себе претставниците на одделни југословенски народи:

поголем беше бројот на оние македонски родени говорители што се застапуваа за тоа комуникацијата да се одвива на српскохрватски. Ваквиот толерантен однос кон наведениот јазик се должи, секако, на тоа како ја сфаќале Македонците југословенската заедница и своето место во неа.

Како последица на сето ова, почна да се зборува за билингвалност на македонските родени говорители – со втор јазик – српскохрватскиот, макар што ова тврдење не беше пречекано со одушевување од сите.

Истовремено, отсутствуваше каков било посериозен контакт со вториот соседен јужнословенски јазик – бугарскиот.

* * *

3. Периодот од 1990/91 година до денес се карактеризира со појави што имаат свои соодветства во други средини, затоа што се работи:

- или за односи меѓу луѓето насекаде во светот;
- или за карактеристики на т.н. земји во транзиција;
- или пак за особености на малите земји што излегуваат од поголеми заедници-држави.

Ќе се задржам на неколку примери:

а. Во секојдневното општење, официјално и неофицијално, дојде до големи примени во употребата на етикетите за обраќање: етикетата *друѓар*, која беше широко прифатена, полека ѝ го отстапува местото на етикетата *џосифин*, но не без отпори и не без голема несигурност, поради идеолошкиот белег што го имаа и едната и другата, како и поради отсуството на извесна подолга традиција во употребата на втората кај Македонците во периодот пред 1945.

б. Македонската политичка сцена многу се промени: преку средствата за информирање широката јавност има можност да се сретне со борба на мислења, со различни идеологии, со различни видови употреба на јазикот во политичката пропаганда. Важно место во овој однос има повеќепартиското Македонско собрание, чии заседанија се пренесуваат на МТВ директно и целосно. Што се однесува на јазикот, македонските родени говорители – пратеници ја одразуваат реалната состојба во поглед на употребата на јазикот во јавните настапи, па најчесто се забележуваат траги од родниот говор, потоа – на една страна се инсистира на фолклорен израз, а на друга – се читаат текстови што потсетуваат многу на поранешните политички реферати, се употребуваат често клишеа, на пример: *оаза на мирој* или *политички маркејинџ* (има изгледи оваа синтагма од крајно негативно да добие неутрално значење).

в. Во врска со верската припадност, за македонските родени говорители на прво место доаѓа Македонската православна црква (која се осамостои во 1968 година). Всушност, само во врска со службата во објектите на оваа црква можеме со сигурност да кажеме дека се врши на

македонски јазик. Неколку години наназад Македонската православна црква се ползува со голема популарност. Како нејзин успех може да се спомене објавувањето на интегралниот текст на Библијата на македонски во 1990 година. Сепак, Македонската православна црква, сè уште не се изборила за тоа да биде важен фактор во јавниот живот на Републиката.

г. Во печатот, радиото и телевизијата на различни начини се одразуваат промените во политичкиот живот.

Таканаречените државни средства за информирање во прилична мера остануваат на своите физиономии, па сепак се забележуваат помали или поголеми промени. Од аспектот на јазикот, меѓу поголемите промени на радиото и особено на телевизијата може да се наведен онаа во врска со српскохрватскиот – српскиот јазик: извештаите на дописниците, ако се на српски или хрватски, сега редовно се покриваат со превод на македонски; српскиот и хрватскиот ретко се слушаат и во музичките емисии. За телевизијата промената е највпечатлива затоа што веќе не може да се слушне непокриен српски односно хрватски текст.

Се јавуваат низа алтернативни средства за информирање: весници, како и партиски гласила, приватни телевизиски и радиостаници. Вистинскиот бум од телевизиски, а особено од радио-програми доведе до далеку поширока, не толку строго контролирана јавна употреба на македонскиот стандарден јазик, а има и примери на употреба на локалниот говор од страна на некои водители.

Излегувањето на Република Македонија од СФРЈ се одрази на свој начин во целокупниот живот во неа и тоа во сите негови пројави. На пример, издавачката дејност на македонски јазик, во границите на можностите, се засили, меѓу другото, и со појава на приватни издавачи и на самостојни изданија на авторите. Во областа на народната, како и на поп-музиката, Македонската Радио-Телевизија најде сили за една особено богата музичко-касетенa продукција со текстови на македонски јазик.

Од другите јазици со кои контактира или може да контактира македонскиот роден говорител – на прво место треба да се спомене англискиот, јазик со апсолутен престиж во нашава средина денес. Сè поголем е бројот на македонските родени говорители што можат да се служат со овој јазик, или барем – да го разбираат. Контактот со англискиот се врши најефикасно и најмасовно преку телевизијата: има канали што емитуваат програми само на англиски и без превод, а на останатите, во филмската програма апсолутно доминираат филмови на англиски јазик. Кога се има предвид дека кај нас не е прифатена синхронизација на филмовите, јасно е дека сега, на која било телевизиска станица кај нас нашиот гледач најмногу/најдолго контактира со англискиот. Во врска со радиото треба да се спомене дека постојат две радиостаници што ја преземаат програмата на *Гласој на Америка за Европа (VOA Europe)* и на *Би Би Си (BBC)*. Време е Република Македонија да се избори за тоа во програмите на овие станици да

биде вклучен и македонскиот јазик, т.е. да се емитуваат и вести на македонски јазик, како што прави, на пример, *Гласоѝ на Германија од Келн (Radio Deutsche Welle)*. Печатот и периодиката на англиски имаат многу помалку конзументи, но затоа пак во нашиот печат се јавуваат сè повеќе текстови-преводи од англиски и овде доаѓа на преден план прашањето за оспособеноста на преведувачите од англиски: тие треба да го владеат не само англискиот туку и македонскиот стандарден јазик и да настојуваат македонскиот текст да биде оформен во духот на македонскиот јазик и да не преземаат, некритички, зборови од англискиот, особено кога имаме наши зборови, особено поради разликите во граматичката структура на двата јазика. Ова ќе го илустрираме само со еден пример: место *мини бизнис центар* можеме да кажеме *мал деловен центар*, прво затоа што формата *мини* (која ние ја земаме како придавка) не може да го сигнализира родот), а со именката *бизнис* се добива комбинација од две именки *бизнис центар*. Вакви групи се карактеристични за англискиот, но не и за македонскиот јазик.

Од друга страна, ни контактот со српскиот јазик не е прекинат: тука е печатот (сè уште има продавници на *Полиѝика* и на *Борба* низ Македонија), тука се радиостаниците, па и гостувањата на познати актери и пејачи од Југославија. И сè уште се случува, при општење со граѓани од СРЈ, македонски родени говорители да го употребуваат српскиот јазик.

Општо земено, со општествено-политичките промени што настанаа последниве две-три години во Република Македонија, пред македонскиот јазик се поставија низа нови задачи, меѓу кои не е најмалку важна таа тој да биде средство за општење на сите граѓани на оваа Република. Во контекстот на ова, македонскиот јазик треба да се здобие со престиж кај националностите што живеат во Македонија, а особено е важен односот кон нивните јазици. Така, пописот на населението на Република Македонија во 1994 година се изврши на шест јазици: албански, влашки, македонски, ромски, српски и турски. Прашањето е, секако, комплексно: треба да се одржи извесна рамнотежа, со меѓусебно почитување. Сепак, во пописот, македонскиот јазик, кој треба да биде официјален јазик на државата, доби третман како *еден* од шесте јазици и тоа не може да биде придонес кон неговата афирмација ни во земјава ни надвор од неа.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литературен збор 41/3, 47–51.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ДЕНЕС

I

Ова излагање е дел од еден поширок преглед на односот меѓу состојбата на македонскиот јазик во моментот на кодификацијата и – денешната состојба, со осврт на некои фактори што се решавачки за последнава.

Со оглед на повеќе елементи и факти од дотогашната историја и на тогашната состојба на работите, може да се каже дека решението – во основата на стандардниот јазик да влезат централните говори – секако било најдобро.

Што се однесува, пак, на описот на овие говори од една страна, и на разработката на стандарднојазичната норма, на нејзиното прифаќање, спроведување и негување, треба да се каже дека во подобри услови и со повеќе сили можело да се створи повеќе, макар што не е добро, ниту пак соодветно на фактичката состојба – да се негира постигнатото. За целиот изминат период нормата е вреднувана и оценувана (па и коригирана), особено во врска со некои типични отстапувања.

Последниве неколку години се пројавува еден поширок интерес за јазикот, а се развија и две полемики: едната околу прашањето за тоа дали се Македонците денес билингвални со втор јазик српскохрватскиот (и ако е така – како треба да се гледа на оваа појава и втората – во врска со кодификацијата на македонскиот јазик.

Со цел да се осветлат колку што е можно причините за некои појави во македонскиот јазик денес, ќе набројам неколку фактори што се решавачки за неговата состојба.

1. Скопје како главен град на Република Македонија и универзитетски центар, во меѓувреме израсна, според бројот на жителите, во трет град во Југославија. Ова придонесе, меѓу другото, скопскиот градски говор да застане на некој начин наспрема централните говори, па и да надвлее, особено во поглед на изговорот и на акцентот. Така, изговорот на вокалите според оној во скопскиот градски говор претставува синоним за стандарднојазичен изговор, а во поглед на акцентните целини (на поголемиот дел од нив) може да се каже дека е најголем придонесот на скопскиот говор во насоката кон напуштање на стандарднојазичната норма. Кога сме кај акцентните целини, можеби треба да се каже дека за нивното губење (особено на некои видови) има цел комплекс од причини: почнувајќи со формулацијата дека акцентни целини не се удобни или препорачливи со туѓи именки, преку односот кон централните говори особено кај помладите, во комбинација со фактот дека тие (акцентни целини) не се обични за

источните говори, а не треба да се заборава и можното влијание на писмената форма (се пишуваат одделно, а со изговараат заедно!).

2. Поставеноста на стандардниот македонски јазик во нашата средина, односот кон него, грижата за него и свеста за важноста на почитувањето на нормата и тоа во јавното општење, во образованието и во средствата за јавно информирање беа предмет на голем број критички прилози во нашите стручни списанија, но и во дневниот печат.

Политичките промени настанати во текот на последнава година доведоа до тоа на една страна да се инсистира на македонството и меѓу другото да се настојува македонскиот јазик да се постави на прво место како средство за општење на Македонците во Македонија но не и на југословенско ниво, па сега, за разлика од порано, има случаи врвните луѓе од Република Македонија во своите јавни настапи да зборуваат само на македонски, односно и на македонски, а од друга страна, општата демократизација во сите сфери на животот доведува и до објавување поинакви ставови, каков што е, на пример, ставот на еден „приватен стопанственик“ претставен во воведната статија на списанието „Млад борец“ (29. IX 1990 год.) како: „Приватник, вози мерцедес, презира дипломи и вели: Колку пари имаш – толку ти е умот!“ Не навлегувајќи во политичките ставови на овој наш сограѓанин, ќе го цитираме само она што го изјавил во врска со јазичното прашање: „Уште во војска кога бев, сфатив дека српскиот треба да е службен во Југославија!“

Што се однесува на средствата за јавно информирање, до пред малку повеќе од една година, низ целата територија на Македонија беше забележително застапен печатот на српскохрватски јазик што доаѓаше од соодветните подрачја во Југославија. Сега овој печат се продава на определени места, но и понатаму има широка читателска публика. Печатот на македонски јазик, како и информативните емисии на радиото и на телевизијата во најголем број случаи донесуваат вести што доаѓаат од Танјуг и тоа на српскохрватски јазик, значи, во најголем број станува збор за преводи што се правени во ситуации на временски ограничувања.

На телевизијата се среќаваме и со висок процент на директно преземени емисии од српскохрватското подрачје. Сепак, треба да се нагласи дека овде се забележуваат тенденции кон промена на ситуацијата во полза на застапеноста на македонскиот јазик.

3. Со оглед на фактот дека Македонците во Република Македонија живеат во рамките на Југославија, се наметнува прашањето за нивниот однос кон српскохрватскиот јазик, како јазик на кој зборуваат најголем број граѓани на Југославија. Во една анкета спроведена во 1988 година, во одговор на прашањето на кои јазици треба да комуницираат меѓу себе претставниците на југословенските народи поголем беше бројот на оние Македонци родени говорители што се застапуваа за тоа комуникацијата да се одвива на еден заеднички јазик и тој да биде српскохрватскиот. Анкетата ја

повторивме оваа година и ни покажа дека ставовите на македонските родени говорители не се многу изменети. Дека работите сепак се менуваат, ни покажа потребата да ја изведеме анкетата меѓу пратениците на Македонскиот парламент. Околу дваесет од нив, без оглед на партиската припадност (со повеќе или со помалку ентузијазам) се застапуваа за тоа на македонскиот јазик да му се дава предност во општењето, особено во јавното.

4. Присуството на англискиот јазик во секојдневниот живот, во киносалите и на телевизиските екрани (особено со воведувањето на сателитската програма и со ширењето на мрежата на видеотеки, во кои филм на друг јазик освен англискиот и со друг превод освен со српскохрватски – претставува вистинска реткост, односно исклучок) станува сè поважен фактор, за кој треба да се води сметка особено во врска со јазикот на младите, имајќи предвид дека е тој веќе прилично долго – странски јазик со најголем престиж (и) кај нас.

5. Промените во политичкиот живот, во општествениот систем, во стопанството – на свој начин се одразија и се одразуваат врз јазикот. Сведоци сме на еден силен бран на демократизација во сите области на животот: старите весници и списанија се менуваат (некои си ги променија и имињата), а се јавуваат и нови: органи на партии или независни. Особено важни и читани се рубриците Писма на читателите, а на радиото и на телевизијата – контактните емисии. Со следењето на споменатите рубрики и емисии може, меѓу другото, да се дојде до извесни заклучоци за нивото на совладувањето на стандарднојазичната норма од страна на поширок круг македонски родени говорители.

II

Во вториот дел од излагањето ќе изнесам неколку примери што ја илустрираат состојбата на македонскиот јазик денес.

1. Ќе почнам со именското обраќање, еден вид употреба на јазичните средства што може да претставува непосреден израз на влијанието на идеологијата врз комуникацијата со помош на јазикот. Познато е дека во нашата средина, при официјалното општење, за обраќање, како и при авокација, се употребуваше етикетата *друѓар(ка)*, која на почетокот беше знак за солидарност, а со текот на времето стана знак за дистанцираност, за статусна разлика, и на крајот се употребуваше како некој вид (така, за тие *друѓари* што беа *докџори* или *маџисџри* на одделни науки, при евокацијата отпаѓаше етикетата *друѓар*). За целиот изминат период, паралелно со етикетата *друѓар(ка)*, во врска со лица од т.н. западни земји се употребуваа етикетите *џосџоџа* и *џосџоџин*.

Сега, во новиот парламент, и бившите комунисти често им се обраќаат на присутните со: *Дами и џосџода!*, макар што и во парламентот и

надвор од него има и такви говорители што си остануваат на етикетата *друѓар*.

Од друга страна пак, и едната и другата етикета можеа и можат да бидат употребувани за изразување некаков однос кон соговорникот, за негово карактеризирање, и овде како краен пример може да се наведе обраќањето кон комунистите со *Господа друѓари!*

2. Во областа на морфологијата, во врска со именките се потврдуваат и се продолжуваат некои забележани тенденции во сферата на категориите род и број. Овде ќе се задржиме само на два случаја:

а. Во врска со категоријата број се забележуваат појави на адаптација на туѓите именки од среден род на *-o* и *-e*, кои сè почесто добиваат множински наставки како и секоја друга именка од среден род на *-o* или на *-e*: *решо – реша; биро – бира; клише – клишиња; резиме – резимиња; финале – финалиња; макраме – макрамиња*.

Оваа појава се забележува прилично често во разговорниот јазик, но и во печатот, особено во различните огласи, реклами и слични текстови.

б. Во врска со родот на персоналните именки сè уште трае процесот чиј конечен резултат треба да биде: на секоја персонална именка од машки род да ѝ се сопостави соодветна од женски род, т.е. таква што ќе одговара со својата форма на природниот род на носителката. Ситуацијата е сè уште нестабилна. Така, на 23. V 1991 година Македонското радио во рамките на вестите објави дека *француската ѝ премиерка Едит Кресон изразила задоволство што има можност уште еднаш да даде поддршка на југословенските политички и економски реформи и дека А. Марковиќ изразил задоволство од разговорите што ги водел со францускиот ѝ премиер, Ѓоспоѓаќа Е. Кресон*. Следниот ден, „Нова Македонија“, известувајќи за истиот настан зборува само за *францускиот ѝ премиер Едит Кресон*. Истиот весник на овој ден ја објавува следната вест: *Вдовицаќа на Раџив Ганди, Соња, денес одби да ја ѝ преземе Функцијаќа ѝ рејсесдаќел на Конѓреснаќа ѝ ариќија... Појќесноќо раководсќиво на Конѓреснаќа ѝ ариќија ја избра синоќа Соња Ганди за претседателка*.

3. Од областа на синтаксата овде ќе кажам само збор-два за сврзниците. Тие, како зборовна група, минуваат низ големи промени и се чини, претстои ако не целосна, сигурно високопроцентна замена на стариот сврзнички фонд со нов: *али, неѓо, ѝошќо, чим, док, како би, ѝаќа да, маќар да, јер, меќуќим* итн., претставуваат сè повеќе единствени сврзници за соодветните типови реченици во јазикот на извесен број македонски родени говорители.

4. Во рамките на зборообразувањето се забележува дека некои модели, меѓу другото и такви на кои им се одрекувала продуктивност или пак не биле препорачувани – сè уште постојат во јазикот и се одликуваат со помала или со поголема продуктивност. Освен тоа, се јавуваат и сосем нови ликови.

а. На прво место ќе ги споменам именките изведени без суфикс, изведувања познати и во народната поезија и во поетскиот јазик од времето на кодификацијата на македонскиот јазик. Се покажува дека е овој модел витален и дека само од поетската инспирација зависи уште колку вакви именки ќе се појават. Примери: *ѝосеѝ, воскрес, вознес*.

б. Суфиксот *-ба* за образување девербативни именки, кој во македонскиот јазик, од причини, доживеа продуктивност „како во никој друг словенски јазик“ (Бл. Корубин) и денес претставува релативно чест зборообразувачки формант: *зложба, замолба, настѝојба, оѝстѝојба, разовиѝба, ѝресѝројба, ѝрдовѝба, согледба, сознајба, суредба*. Именката *ѝреобразба*, толку често употребувана во последно време, во РМЈ е окарактеризирана како ретка.

в. Суфиксот *-ѝија / -чија* (со превладување на првата варијанта дури и во несоодветни фонетски услови, што ќе може да се види од примерите) покажува извонредна продуктивност, создавајќи персонални именки со кои се означуваат не само носители на определена професија туку и воопшто лица што се во некаква врска, во некаков однос со поимот именуван со основната именка. Овој суфикс исто така се јавува и во сферата на стилски обележената лексика. Покрај ова, има и случаи на развивање нови значења кај постојните именки на *-ѝија*.

Примери: *авѝобусѝија* (приватни автобусѝии – автобуски превозници), *авѝомобилѝија, бељаѝија, викендѝија* (сопственик на викендичка), *дубарѝија, кафанѝија* (наспрема постарото: кафеѝија), *коњаѝија, лакрѝаѝија, лекѝириѝија* (употребено при обраќање кон учениците) *ознаѝија, ѝенѝрекѝија, ѝоорумѝија, рабаѝија* (прост човек), *ѝеѝиѝаѝија, фесѝивалѝија, филмаѝија, чаѝикаѝија, чорбаѝија* (преосмислено, поврзано со именката *чорба*: човек што сака и што јаде чорба), *шеѝиѝаѝија*.

г. Суфиксот *-ара* го доживеа врвот на својата продуктивност околу половината на претходната деценија, а сè започна во шеесеттите години. Овој суфикс не е карактеристичен за македонскиот јазик: до појавувањето на првите именки на *-ара* во него немало такви. Именките на *-ара* (денес над 50 на број) не се вклопуваат во македонскиот акцентен систем, бидејќи имаат акцент на вториот слог од крајот. Со овој суфикс, преземен заедно со неколку заменки од српскохрватскиот јазик, се изведуваат во нашиот разговорен јазик именки што означуваат објекти од различен карактер:

– имиња на индустриски објекти или комплекси, како и нивни погони (*брикеѝѝара, винѝара, ѝиѝсѝара, ѝумѝара, железѝара, злаѝѝара...*);

– имиња на објекти каде што се прави и се продава нешто (*лебаѝара, мекѝиѝара, сенѝвѝиѝара, ѝаѝиѝара...*);

– имиња на објекти каде што се продава нешто (*билеѝѝара, браѝиѝара, книѝѝара, месѝара, слаѝиѝара...*).

Суфиксот *-ара* ги истиснува старите суфикси *-арница* и *-илница* а во споредба со состојбата во српскохрватскиот јазик покажува далеку поголема

продуктивност во нашиот јазик.

Полека но сигурно, именките на *-ара* навлегуваат во официјална употреба.

5. Лексиката најнепосредно ја одразува од една страна состојбата во македонскиот јазик како последица на факторите што ја условуваат, а од друга страна – од неа можат да се извлечат многу заклучоци за надворешнојазичната дејствителност. Овде ќе ги наведем следните појави:

а. Промената на односот кон Црквата како институција и спрема правото на вероисповед, се рефлектира во активирање на лексичкиот фонд сврзан со религијата – веќе може да се каже (јавно) и: *Госпоод нека ни е најомош!* (ова се слуша од говорницата на Македонскиот парламент, а излезе од устата на еден бивш комунист).

б. Пред сè самостојно, но во извесни случаи и како одговор на некои појави од другите средини во Југославија, расте свеста за големината македонското револуционерно минато (подаlechното), се црпи инспирацијата од него и се бара аналогија со некои денешни состојби. Во врска со тоа, не изненадува појавата на вклучување и на низа лексеми, често од турско потекло, сврзани со нашето минато, но употребени во врска со современи појави и личности: *комиџи, војводи, сајби, зулумџари, душмани, берикей, јаничари, кодоши* и сл.

в. Од несловенските јазици, главен извор за збогатување на лексичкиот фонд претставува англискиот јазик: лексиката или се презема скоро без каква било морфолошка адаптација, или пак се адаптира понекогаш и по туѓ модел. Примери: *маркејинџ, менаџмент, фер-џлеј*, (политички) *сџриџиз, фајџер, џокери: мини-бој и биџ-бој, бејби-џамп, хард, хеви, њу-комиџи* (култура, ѕвезда, мафија) и сл.

г. Во активниот лексички фонд на македонските родени говорители, а особено во нивниот разговорен јазик (што е за некои единствен вид јазично изразување) во сите слоеви и во сите сфери од професионалната до онаа што се однесува на секојдневниот живот егзистираат заемки од српскохрватскиот јазик, директно преземени или делумно адаптирани (*ослонец; да се џревазиџај* сите блокади; *ќе ги обрадувајте* пензионерите! и сл.).

Со оглед на фактот дека за оваа појава се пишувало и се пишува, за илустрација овде ќе наведем само три примери:

Пример 1. На 31. V 1991 година на третиот канал на МТВ, во рамките на контактната програма, водителот, им објаснува на гледачите кои се наградите во рамките на наградната игра организирана таа вечер и вели:

Прва награда е ова *синџирче*, што ние си го викаме *ланче*.

Пример 2. На 2. VI 1991 година, на втората програма на Македонското радио, во рамките на една контактна емисија, водителите поставуваа провокативно прашање во врска со еден фудбалски *наџџревар* (Куп на европските шампиони: Црвена ѕвезда – Олимпик). Се јавуваа голем

број слушатели (за кратко време – петнаесетина) и сите, без исклучок, зборуваа за *ушакмица*.

Пример 3. За македонскиот еквивалент *русокос* (и *рус*) на придавката *ѝлавокос* (и *ѝлав*) во српскохрватскиот јазик, досега се пишувало повеќе пати, па сепак во разговорниот јазик се среќава по правило: *ѝлав*, *ѝлава* и сл., а во јазикот на печатот – една неверојатна калка што доведува до очајание некои наши работници на полето на јазикот. Примерите се сретнати во нашиот печат во почетокот на 1991 година: *лажно синокоси девојки*, *синокоси мажи и жени*: синокосиот *Калифорниец*, како и: *сини ѝерики*.

Ќе завршам со еден цитат од есејот „Нељубов кон родната реч е себеуништување“ од Љубимир Тошев (Нова Македонија, 8. V 1991 година).

„За современиот македонски јазик наизуст се говори и се пишува од разни сезнајковци – зборосопственици што се определиле за поинаква струка, но тоа ни најмалку не им пречи да тврдат дека македонскиот јазик е ‘хибриден’ како да постои некој јазик што не е ‘хибриден’... иако тој збор со вкус на царевка и мирис на мерино овца не може да се однесува на толку чувствителна материја каква што е јазикот; тие не можат да сознаат дека јазикот е најсовершена духовна творба, прва и највисока естетска категорија; занимање со неа бара многу љубов, духовен немир и осаменост, а хибридно зборуваат оние што не прават разлика меѓу способни и неспособни зборови; не можат да сознаат дека современиот македонски јазик е дете од стара мајка, и тоа мајка на сета сесловенска мисла, а за такво дете, ако расте во љубов, без да се воспитува (т.н. воспитување е присила и лицемерие; тоа успева само таму каде што нема мисла; мислата е и отпор и бунт кон сè што содржи присила, натурање, кон сè што се подразбира под зборот власт) *не ѝ треба да се бере ѓајле!*“

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

The Macedonian Language Today (Summary)

The aim of this paper is a comparison between the state of the Macedonian language at the moment of codification (in 1945) and the Macedonian language today. It is necessary for this purpose to throw light on some factors that condition the actual state of our language such as:

The status of the Macedonian language in Macedonia and in Yugoslavia; respect for linguistic norms; the influence of other languages (Serbocroatian, English); the impact of political changes in Macedonia.

The paper provides a survey of certain cases in morphology and syntax, word-formation and lexicology. Political developments have brought big changes

in the use of the forms of address: instead of *drugar/ka* 'comrade', now, in official address dominate: *gospodin* and *gospog'a*, and *dami i gospoda!*

One of the most interesting features in the word-formation is the status of the nominal suffix from Turkish: *-džija*, which is very productive and can be combined with various bases: *avtomobildžija*, *vikendžija*, etc.

A completely new suffix in Macedonian is *-ara*, borrowed from Serbocroatian. The case of this suffix is interesting because it is much more productive in Macedonian than in Serbocroatian. Today, in Macedonian, especially in colloquial speech, there are over 50 nouns in *-ara* (*pivara*, *zlatara* etc.). Nouns in *-ara* are not integrated in the Macedonian system, however, since they have a stress on the penultima.

Studies in Macedonian Language, Literature and Culture.
Benjamin Stolz (ed.), Ann Arbor: Slavic Publications, 1995, 121–132.

ОГЛАСОТ КАКО ЗНАК

Американскиот логичар-филозоф со прагматичка ориентација Чарлс Сандер Пирс или Перс (1839–1914), кој ја поставил основата на модерните семиотички студии, кон крајот на својот живот, во едно писмо, меѓу другото вели: ... „без оглед на тоа што испитував – проблеми од областа на математиката, на метафизиката, на гравитацијата... или вистот, односите меѓу мажите и жените, виното, метеорологијата – никогаш не бев во состојба да ги проучувам поинаку освен како семиотика.“ За Пирс, како што е познато, знакот е тријадична релација на **основа**, **објект** и **интерпретант**. Најинтересен е за нас, во овој случај, пристапот на Пирс кон знакот, формулиран на следниов начин: „Знаците не се одделни класи појави што се разликуваат од другите (како глумците меѓу животните или масите меѓу другите видови мебел). Сè може да учествува во релацијата знак, како основа, објект или интерпретант, сè зависи од местото што го зафаќа во знакот: прво, второ или трето.“ Овде ќе дадеме само еден пример: човек што учи некој јазик, на пример француски, среќава збор на тој јазик, на пример *l'homme*. Наспрема него, во сопствениот јазик стои зборот *човек*. И едниот и другиот збор се однесуваат па определена класа живи суштества. Зборот *l'homme* е знак-основа, класата живи суштества е објект, а зборот *човек* е интерпретант, посредник меѓу знакот-основа и објектот.

Ролан Барт (1915–1980), како што е познато, тргнувајќи од јазикот како систем од знаци, кои од своја страна имаат означувачка и означена компонента, доаѓа до **митот** како второстепен семиолошки систем: за митот, јазичен знак е означувачка компонента, а потоа тој има своја означена компонента и тие две го даваат знакот во рамките на овој семиолошки систем. Овде ќе го дадеме примерот што тргнува од јазикот: при учењето граматика на некој јазик (кај Барт се дава пример од латинскиот), за илустрација најчесто се наведуваат примери, меѓу другото, и речениците. Речениците – примери за илустрација имаат свое значење, своја содржина – на јазично ниво, но содржината нивна е второстепена, зашто тие треба да го поткрепат граматичкото правило, па при анализата тие се за нас интересни само од гледна точка на тоа правило, значи претставуваат знаци на повисоко ниво.

Во својот есеј за семиологијата на значењето, под наслов „Во заднината на знакот“, Дубравко Шкилјан при определувањето на знакот тргнува од надворешнојазичен **феномен** или појава и го поврзува со **содржината** и со **изразот** на знакот, при што меѓу феноменот и содржината постои однос на едно пресликување, а меѓу изразот и содржината – однос на придружување. Д. Шкилјан нагласува дека ако се прифати ваквото толкување на знакот, „не е тешко да се забележи дека во човековиот

универзум постои цело множество знаковни феномени, кон понекогаш многу се разликуваат меѓу себе.“ Авторот натаму дава повеќе примери за различни појави што можеме да ги третираме како знаци: покачена температура како симптом за болест, молчење како знак за согласување или за несогласување со некое тврдење и сл. Се разбира, списокот може да се зголемува и со други примери: лошо одржуван автомобил, употреба на дрога од извесен слој жители.

Во овој текст ќе стане збор за т.н. **мали огласи** што ги среќаваме во нашите средства за информирање. Огласот, па и малиот оглас претставува еден вид вербална комуникација; неговата основна функција е давање информација со определена цел, или поточно: тоа е краток текст мотивиран од некоја потреба и објавен со надеж дека ќе дојде до оној што ќе ја задоволи потребата. Краток е овој текст од повеќе причини: тој, како и телеграма, треба да го соопшти најважното. Така, за бесплатните мали огласи што се објавуваат во некои наши весници постои ограничување на 15 зборови, а ова ограничување е, секако, базирано на искуство и можеме да го окарактеризираме како реално. Друго е прашањето што таквото ограничување влијае врз јазичниот израз, го ограничува, го осиромашува, доведува до појава на клиширани изрази итн.

Мали огласи среќаваме денес пред сè во печатот, но исто така имаме и специјални комерцијални програми/ емисии на телевизијата и на радиото што објавуваат и вакви текстови. Не е необична и појавата на огласи и на некои јавни места со поголема фреквенција на потенцијални интересенти (на пример, кај факултетите на почетокот на учебната година се јавуваат огласи за станови, а постојано има огласи за оформување магистерски и докторски дисертации). Печатот е, сепак, на прво место – радиото е најмалку сигурно и ефикасно во пренесувањето ваков вид информации.

Порано, во печатот (зашто само таму и ги имаше) огласите се ограничуваа практично на оние од типот **Загубено – најдено**, на пример: *Загубеношо сведителство за завршено осмо одделение на име Н.Н. се огласува за неважно*, зашто тоа беше законски услов за вадење ново свидетелство.

Со настапувањето на т.н. период на транзиција дојде до вистинска експлозија на личната иницијатива, многу граѓани на овие простори како да се разбудиле и пројавиле исклучителна снаодливост и креативност. Во рамките на овие пројави едно од истакнатите места ѝ припаѓа на иницијативата за издавање на периодичната публикација **Огласник М** (се изговара ЕМ, без оправдување), од страна на приватното **Новинскоиздвачко претпријатие М** – на почетокот како списание, а сега како весник за информативно-економска дејност. **Огласникот М** содржи пред сè огласи и реклами (така, на страниците на овој весник се среќаваме со рекламите на триесетина радиостаници, најчесто приватни, на овој простор, на пример, од Тетово и Гостивар – дури осум) а покрај тоа: ја објавува телевизиската програма, па возните редови и поважните телефони, на почетокот

објавуваше изводи од Гинисовата книга на рекорди (за тоа кој издржал најдолго под вода, за најдолгиот штрајк со глад и сл.), а сега објавува прилози од областа на спортот и филмски и видео-вести; трајна рубрика е *Хороскојој*, кој, секако, донесува многу важни и интересни текстови, а од јазична гледна точка претставува богат извор на илустративен материјал за некоја студија посветена на јазичната култура кај нас. Оваа концепција на Редакцијата ветува убава перспектива во секој поглед, а пред сè отсуство на конфликти со власта затоа што „не се меша во политиката“ (како што се вели). Рекламата, пак, за **Огласникот М**, според која овој весник се продава „во сите трафики, киосци и бутки“ и тоа: на скопските „Нова Македонија“ и на „Тутун“, но и на белградските „Политика“ и „Борба“, непосредно ни го илустрираа спроведувањето на политиката на еквидистанца спрема сите соседи, прокламирана од нашата официјална политика.

Тоа што ќе биде изнесено овде тргнува од материјалот ексцерпиран од повеќе броеви на **Огласникот М**, и тоа од неколку причини:

–извонредната концентрација на материјал;

–класификацијата на огласите (другите весници се обидуваат да ја лимитираат, но без успех). Ја наведувам во целост: 1. *Сџанови*; 1.1. *Гарсоњери и егнособни*; 1.2. *Двособни*; 1.3. *Трособни и џоголеми*; 1.4. *Барам*; 1.5. *Издавам*; 1.6. *Менувам*; 2. *Соби*; 3. *Куќи*; 4. *Викенд-куќи*; 5. *Имојши и џлацеви*; 6. *Гаражи*; 7. *Деловни џросџорши*; 7.1 *Издавам*; 7.2. *Продавам*; 8. *Мојторни возила*; 8.1. *Авџомобили*; 8.2. *Мојџоцикли*; 8.3. *Комбиња и џриколки*; 8.4. *Камиони и авџобуси*; 8.5. *Авџо-делови и ојрема*; 9. *Машини и алајши*; 10. *Градежни мајџеријали*; 11. *Домаќинсџво*; 12. *Мебел*; 13. *Елекџронска ојрема*; 13.1. *Телевизори*; 13.2. *Видео ојрема*; 13.3. *Аудио ојрема*; 13.4. *Осџанайџо*; 14. *Фојџо ојрема*; 15. *Музички инсџтрументџи*; 16. *Сџорџи и камџување*; 17. *Умејџнини*; 18. *Накиџи и крзно*; 19. *Облека и обувки*; 20. *Дейска и беби ојрема*; 21. *Живојџни*; 22. *Расџенија*; 23. *Сџоковна размена*; 24. *Рабојџа*; 24.1. *Нудам*; 24.2. *Барам*; 25. *Часови и инсџрукцији*; 26. *Сервис и одржување*; 27. *Услужџи*; 28. *Деловни конџакџи*; 29. *Лични конџакџи*; 30. *Хоби*; 31. *Иџри и забава*; 32. *Лекови*; 33. *Книџи и сџисанија*; 34. *Изџубено-најдено*; 35. *Разно*; 36. *Комџџуџерска ојрема*.

–Третата и најважна причина поради која ги разгледувам токму огласите објавени во овој весник е фактот дека Редакцијата го почитува изразот на авторот на огласот, вклучувајќи ги и јазичните особености (така, и покрај тоа што се решила самата за ликот: *викенд куќа*, во огласите многу почесто се среќава варијантата *викендичка*, а најчесто: *викендица*, под влијание на српскиот односно хрватскиот јазик).

* * *

Малите огласи, тие суперкратки текстови – пораки за некој непознат – можат да се разгледуваат од повеќе аспекти: ако ја оставиме настрана нивната примарна функција, можеме да ги читаме како возбудлива проза во

која пулсира животот на луѓето од оваа средина, доаѓа до израз квалитетот на нивниот живот, нивните навики, нивниот менталитет, нивната култура; во нив можеме да пронајдеме општочовечки елементи, но и такви карактеристични само за нив, или поточно, за помал број човекови заедници. Затоа се овие текстови интересни и од социолингвистичка и од психолингвистичка гледна точка.

Од **психолингвистички аспект** на прво место доаѓа прашањето за мотивот на испраќачот на пораката и за начинот на кој се обидува тој да ја задоволи својата потреба или да ја постигне својата цел. Затоа тој настојува да го истакне само позитивното во она што го става на располагање, па не изненадува големиот број суперлативи во огласите, на пример: **Најнови, најразновидни, најевтини нелиценцирани програми за персонални компјутери** (овој оглас е интересен и од друг аспект – влегува во рамките на една раширена појава: преземање програми без да се плати лиценца); **Најповолни услови, најповолни цени; Најквалитетни ролетни; Најдобар авто-сервис на Балканои; Најјак тим на Балканои за челични конструкции; Најобра школа (за тјано) во Македонија** итн. Самофалењето се изразува и со други (јазични) средства: **Суџер џонуда!**; **За секој вкус секој џеј; Врвно џознавање, врвен квалитет!**; **Невозможно евин превоз на секаков вид сџоки**, и на крајот: **Гарантирано само јас можам да ви џомам!**

Дали треба да се објаснува причината поради која се огласува нешто? Прегледот ни покажува дека тоа се прави прилично ретко, а и кога се прави, којзнае дали треба да се прими резерва. Овде ќе наведам два примера – едниот гласи: **џоради одење во сџрансџво**, а другиот: **џоради финанси!** Во одделна група можеме да ги вклучиме примерите во кои е причината почесто воведена со **заради**, а значењето може да се интерпретира како: *'затоа што сакам да...'*, односно со целна реченица. Примери: **Тричлено семејство би чувале сџари и изнемошени лица џоради сџановање во Скопје; Брачен џар бара сџаро лице за чување заради прџишување на сџан или куќа.**

Со наведување причини се среќаваме најчесто во огласите од рубриката **Лични контакти**, на пример: **Би заџознал женска особа заради оружење и забавување; Слободна женска особа... би заџознала дечко или маж џоради џријателство; Женска... бара маж да биде сџуиран заради брак** и сл.

Тематиката, секако, го диктира изборот на лексиката што се употребува во огласот; над тоа доаѓаат и некои други, некогаш и психолошки условени, фактори. Така, во огласите во кои се ставаат на располагање за продажба предмети наменети за деца, а особено за бебиња, редовно се среќаваме со деминутиви: **креветче, душечке, дубалче** и сл.

Редот на зборовите претставува одделно и многу интересно прашање. Обично на прво место се поставува лицето што се предлага себеси или што бара, односно предметот што се продава или што се бара за купување, потоа се набројуваат нивните особености и тоа по таков ред што може да збуни

(понекогаш), но авторот на огласот може да биде мирен – заинтересираниот ќе го прочита правилно! Всушност, со ова доаѓаме до едно поопшто прашање: употребата на јазикот не е и не може да биде секогаш совршена, без какви било непрецизности, па и грешки: доволно е да се разбереме! Овде ќе наведем два примера со интересен ред на зборовите, изразувајќи ја својата убеденост дека читателите без проблеми правилно ги сфатиле пораките: *Бараме жена за чување дејше со искуство; Кујувам Голф дизел 90 ѝрв сојсѝвеник со чейири врайи.*

Ако му пристапиме на огласот од **социолингвистички**, а пред сè од **социолошки аспект**, забележуваме дека буквално секој сегмент од текстот на огласот може да ни даде некаква информација во врска со состојбите и односите во општеството за кое се интересираме. Така, во првите броеви на **Огласникот** (на почетокот на 1991 година) имаше голем број огласи во кои, за неопходниот контакт, се наведуваше адресата на лицето – автор на огласот; во последниве броеви на весникот доминираат телефонски броеви, дури и кај огласите дадени од лица што бараат каква било работа.

Го дефинирав огласот како резултат на некоја потреба: во нејзината основа лежи, во најголем број случаи, материјалниот момент, па така, се разбира со исклучоци (какви што се, на пример, огласите со кои се моли за подарок) во огласите се зборува за пари и тука, макар што се знае дека имаме средство за плаќање, многу често вредноста ја изразуваме со едно туѓо.

Овде е местото да се спомене една специфичност на нашата средина, како и на некои од останатите бившојугословенски републики: девизните сметки на граѓаните се блокирани, а тоа значи дека граѓаните ги имаат своите девизи (зашто за влоговите гарантира државата), а истовремено ги немаат (зашто не можат да ги подигнат). Како резултат на ваквата состојба се јавуваат, меѓу другото, и огласите од типот: *Кујувам/ ѝроодавам заробени девизи*, со тоа што тие што купуваат предлагаат однос 1:2, а тие што продаваат 1:1,50, што е разбирливо!

Можеме слободно да кажеме: ако цути нешто кај нас, тоа е пред сè пазарот на недвижности и на стари автомобили! Факт е дека имаме голем број потстанари на една страна и сопственици на повеќе станови – на друга, но ние нема да навлегуваме во овој проблем. Огласите за купопродажба или за замена на станови покажуваат и други нешта, на пример кои населби во Скопје се по- или најатрактивни (*Аероором – Кајшшшѝец – Карѝоиш*), а оние од типот: менувам/ продавам стан во *Чаир* за сличен или помал во *Аероором*, како и обратно, сведочат за една појава што може, без претерување, да се нарече: етничко (само) чистење или етничка хомогенизација.

Кога сме кај становите, ќе цитирам еден оглас од 1991 година, кој денес (се надевам не за долго) влегува во невозможното: *Издавам сѝан за Грци шѝо сѝудирааѝ во Скопје!* Блокдата од нашиот јужен сосед е реалност, но сепак, во последниве броеви на Огласникот среќаваме огласи со кои се нуди облека од Грција.

Пазарот на автомобили претставува вистинско огледало на животот, реагира на секоја законска определба и тоа веднаш. Така, во 1991 година важеше законот според кој автомобил од странство можеа да купат само инвалиди. Како резултат на тоа доаѓаат огласите од типот: *Купувам/продавам инвалидска дозвола за увоз на автомобил*. Што се однесува на актуелната состојба, и кратка прошетка по улиците на кој било наш град ни покажува дека на една страна имаме сè постари автомобили, а на друга – најнови модели, и тоа од поскапите. Во Огласникот среќаваме голем број огласи со кои се предлагаат за купување стари автомобили (доминираат оние од „Застава“ – Крагуевац), а бидејќи има и препродавање, сега се наведува и „*прв сојсџивеник*“ и „*прва боја*“ (тоа, најчесто гласи: „*прв џазра*“ и „*прва фарба*“).

Од останатите пројави што можат да се насетат од огласите, ќе се задржам на оние со кои се нуди држење часови: овде водат математиката и англискиот јазик; далеку подолу доаѓаат: германскиот, па францускиот јазик, а со него се споменува и латинскиот (!). За часови по македонски јазик (како што се наведува: *џрамаџика*) сум сретнала досега само два огласа. Во поглед на познавањето на други јазици илустративен е примерот со огласот: *Вриам џелефонски разговори со сџрансџиво на џермански и анџлиски*. Кога сме кај познавањето на јазиците, во последно време се бараат и секретарки со познавање на: македонскиот, турскиот и албанскиот јазик, а во еден оглас читаме: *Барам работџа Зборам македонски, албански и др*.

На преминот кон строго јазичните прашања сврзани со огласите, стојат имињата на населбите, објектите, трговските центри, застапени во овие текстови. Овие имиња играат важна улога во комуникацијата, а нас нè интересираат нивните форми; така, населбата *Шуџо Оризари* се вика *Шуџка*, а *Ѓорче Пејџров* – често се вика *Ѓорче*. Кај некои населби дојде до промена на името, па новото прилично тешко се пробива, на пример: *Аеродром* наспрема *Јане Санџански* и *Синџелиќ* наспрема *Ченџо*. Најинтересен е примерот со еден комплекс од згради за живеење, но со голем број угостителски и трговски објекти, во населбата *Карџош*. Овој комплекс, и во Огласникот го носи името *Лејџокарија*, според некое место во Грција. Од разбирливи и познати причини, треба добро да се размисли пред да се официјализира ова име, да не се додаде кон списокот на примери за узурпација од наша страна!! Во врска со големиот број трговски центри, паѓа в очи дека некои го добиваат просто името на населбата или на маалото во кое се изградени; меѓу исклучоците спаѓаат: *Мавровка* и *Шамџионче*.

* * *

Преминуваме сега на оној дел од текстов во кој ќе биде образложена и оправдана основната причина поради која ги разгледуваме малите огласи објавувани во текот на овие неколку години во Огласник М: огласите ги посматраме како **знаци за јазичната култура** кај нас. Фактот дека во

весникот се објавуваат огласите такви какви што се предложени од нивните автори, значи без лекторска интервенција и фактот дека се работи за големи бројки (во наши услови) нè тераат да заклучиме дека е ова најдобра можност да се добие претстава за карактерот и за нивото на јазичната култура кај најширок круг говорители на македонскиот јазик, или поточно, малите огласи ни овозможуваат да добиеме претстава за тоа како се употребува македонскиот јазик (во неговата пишувана форма) од страна на граѓаните што живеат на овие простори. Велиме „во пишувана форма“ затоа што Редакцијата на Огласникот со право не прифаќа огласи по телефон; значи, граѓанинот што сака да даде оглас мора да се потруди да го напише, но тоа не мора да значи (за некого) и обврска и да се потруди да го напише правилно, пред сè затоа што знае. Така, овде ги среќаваме, во пишувана форма познатите случаи на неправилно научени, најчесто странски зборови, инаку широко употребувани од извесни слоеви наши граѓани. на пример: *алансер, веџрина, ѓрамафон, конфорен, оригинал, релна, саксафон, сџалажа* и сл.

Сосем природни, со оглед на сè, ги сметаме отстапувањата од правописните правила, на пример, апсолутно преовладува ликот *ефџин* наспрема *евџин*; евидентни се колебањата во пишувањето на *лј* (среќаваме само: *аџеље, фотџеља*); *ѕ* како да го нема во азбуката (се пишува само: *ѕидан, ѕидање, џрозирна*); колебања има во пишувањето на *ј* (*џеачи*) итн.

Разговорниот карактер па јазичниот израз во малите огласи се манифестира на повеќе начини. Така, бидејќи и овде, како и во разговорниот јазик, се оди кон пократок текст, скоро редовно, неколку познати синтагми се сведуваат на определбите, на пример: *џарно (џреење), далечинско (уџравување), длабоко (замрзнување)*; машината за перење, пак, станува *џерална*.

Не можам овде да одминам еден пример со пошироко значење, зашто непосредно го покажува влијанието на изговорот врз пишувањето во случаите кога не сме се сретнале со конкретна лексема во нејзината пишувана форма. Примерот гласи: *бандаши*. Кај лексемата *бандаж*, при зборување, доаѓа до обезвучување на последниот консонант, па тоа говорител што не ја видел напишаната оригинална форма, ја прима и ја учи како *бандаш* и потоа прави нормална множинска форма.

Кога сме кај множинските форми, ќе наведем еден оглас: *Продавам/купувам белеџрисџика, лекџири, сџие видови романџиња, џорноџраџии, Плеџбој, Сџирџоџеки*. Секако, нема голема потреба да нагласуваме дека колективните именки од типот на *лекџира* означуваат, со својата единска форма – множествена (во случајов – од книги) и не треба да се употребуваат за означување еден предмет од множеството (*една лекџира* со значење *една од лекџираџи*). Употребата па *лекџира* во множина може да означува токму такво сфаќање на оваа именка.

Текстовите што ги разгледуваме даваат интересен материјал во врска со состојбите во зборообразувањето и во морфологијата на македонскиот

јазик. Така, овде апсолутно преовладува суфиксот *-ара*, и тоа за мали и за големи објекти, на пример: *книжара*, *џилџара*, *сеновичара*, *сушара*, *цементџара*, *цветџара*. Уште еднаш ќе нагласам дека станува збор за суфикс преземен од српскиот јазик, дека тој суфикс нема основа во нашиот јазик и дека именките што ги добиваме со него отстапуваат и по акцентот од македонскиот акцентен систем (да се потсетиме на рекламите на *Пивара Скопје*, емитувани на телевизија!)

Во врска со некои именки среќаваме варијанти, како оние со *викендичкиџе*; на пример: *кафик* – *кафич* – *кафуле*; *комби* – *комбе*. Лексемата *комби*, уште кога се појави, беше јасно дека ќе претставува проблем со оглед на завршокот, меѓу другото и во врска со множинската форма. Во нашиот материјал нема пример за множинска форма *комбија* наспрема нормираното *комби*, но затоа пак има многу примери за множинска форма *комбиња*. На ова се надоврзува примерот со именката *реле*, со таа разлика што ја среќаваме во две множински форми: *релеа* и *релиња*; именката *диско*, пак, се среќава во множинска форма *диска*, а *макраме* како *макрамиња*.

Од зборообразувачки аспект е можеби интересна големата фреквенција на суфиксот *-ка* за именување машини или нивни делови, на пример: *балансерка*, *двојгловка*, *демонџерка*, *дозирка*, *микробушалка* и сл.

Факт е дека за изразување различни односи: на припадност, на намена и сл., во македонскиот јазик употребуваме именски групи зависни од име. Во нашите мали огласи, секако како последица на потребата за економија на изразот, во некои вакви случаи се јавуваат придавки, на пример: *вилска населба*; *џиџарски засилувач*, *сџанска разводна џабла*; *џрескина џриколка*.

Ќе наведам овде и една особеност во поглед на употребата на членот; всушност, се работи за отсуство на членска морфема таму каде што треба да биде употребена. Ова е малку поширока појава, карактеристична за скопскиот градски говор, а комбинирана (можеби) со барањето за економичност. Примери има многу: *сџан во сџроџ ценџар на Скопје*; *џросџорџи во ценџар на Скопје*; *деловен џросџор во џрџовски ценџар во Карџош*; *деловен џросџор кај кџџоличка црква*; *дукан до Грчки конзулаџ*, *близу Зоолошка џрадина*; *во близина на џекара Жџџо Лукс*; *Поџправам елекџрични аџарџџи за домаџкинсџво*; *Плаќање џо земање* и сл. Наспрема сите овие ќе наведам еден: *Продавам сџан во ценџарџџи на Охрид*.

Доаѓаме сега до прашањето за влијанието од други јазици: се разбира дека во најголем број случаи ги прифаќаме новите предмети заедно со нивните оригинални имиња, особено ако нема некоја јака тенденција кон преведување или поголемо приспособување на лексемите. На почетокот на овој дел сакам да изнесам еден интересен пример што го покажува непосредно патот по кој може да дојде некое влијание, а тоа е преводот од нестручно или недоволно стручно лице. Во еден од поновите броеви на Огласник М среќаваме оглас преведен од бугарски јазик. Во огласот се

аутиореверс, зуми кониненциал, йлава боја, фантаситично очуван, йродавам за фиксно 4800 дем (ни марка мање).

– **Каскадер злумец** бара работиа во снимање на филм за комедични ситиуаци и пример: йагање од коњ, дрво, во вода, ирчање йо мраз и сл. Искључиво да се јават йпрофесионалци со камера.

– **Подземна вода** со комјутерски апарат. БОДИ-ВАДИ систем йоитиолно сигурен.

– **Барам доктйор** или личност која ишо усйешно може да ме излечи „Карактйер Нервоз“ со йсихотерапија или йсихоанализа со надокнада и вечна благодарност.

– Ви йомагаме да најдете йарйнерка за љубов, брак и йријателсйиво без озлед на вашите желби.

– Две бандери 12 мейри йродавам.

– Маитемайтикаита не е лесна, но ќе биде како йесна, йо заедничките часови.

Од разбирливи причини го изделувам огласот:

– Барам сйонзор за издавање комйлейен маитеријал за изучување на македонскиот јазик (учебник и видео лентии).

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Предавања на XXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 1995, 37–47.

ЛЕКТИРАТА ВО ОСНОВНОТО И ВО СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Во учебните 1994/95 и 1995/96 година, во рамките на дејностите сврзани со проектот „Македонскиот јазик од 1945 до 1995 година“, пријавен кај Министерството за наука при Владата на Република Македонија, беше организирана и една анкета со цел да се согледа донекаде местото на уметничката литература во вредносниот систем на младите луѓе денес и тоа не на кои било млади луѓе, туку на тие што се подготвуваат за професии помалку или повеќе сврзани за овој вид творештво. Оваа анкета ја изведовме со околу 300 студенти од сите групи на Филолошкиот факултет во Скопје, како и на Интердисциплинарните студии по журналистика, па така, практично, добивме одговори од претставници од скоро сите градови во Република Македонија: Берово, Битола, Винаца, Гевгелија, Гостивар, Делчево, Демир Хисар, Кавадарци, Кичево, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Куманово, Македонки Брод, Неготино, Охрид, Прилеп, Пробиштип, Радовиш, Свети Николе, Скопје, Струга, Струмица, Тетово, Титов Велес и Штип. Анкетата содржи осум прашања, а во овој прилог ќе се задржиме на одговорите на првото од нив, кое гласи:

– *Дали се читаат и како се обработуваат делата предвидени за лектира во основното и во средното образование?*

Можеби затоа што беше прво, ова прашање како најмногу да ги инспирира нашите испитаници и нивните одговори на него се најобемни и најисцрпни. По правило, испитаниците зборуваат за сопственото искуство, а тоа значи за состојбите од пред најмалку три години (за последниот клас од средното) до најмногу петнаесет години (за првите одделенија од основното образование). За илустрација може да ни послужи следното искажување: „За време на моето школување во основно па дури и во средно образование, книгите предвидени за лектира се менуваат во програмата секоја година. Најчесто, во основно тоа беше литературата од НОБ и со исклучок на ‘Ранолетните орли’ не се секавам многу на другите.“ Од своја страна пак, една студентка, меѓу другото, прави споредба на сопствениот однос кон лектирата со односот на својата помала сестра, констатирајќи големо влошување на состојбите: „Сега (т.е. во 1996 година), според искуството на мојата сестра и нејзините вршници, учениците (од I до IV одделение) препишуваат веќе обработени лектури и ги читаат сè поретко.“ Патем речено, овој цитат не поттикнува на тоа да ставиме една „јазична“ забелешка: скоро сите испитаници зборуваат за *лектури*, како да станува збор за именка од типот *книга – книги*, а не за збирна именка што има

еднинска форма а означува множество и поради тоа не може да се јави ниту во множинска форма ниту со броеви, на пример: **йрочийав йей лекџири* и сл.

Одговорите даваат интересен материјал, кој ќе биде објавен на друго место заедно со одговорите на другите прашања, а овде ќе изнесеме неколку општи изводи и примери. На почетокот ќе го наведеме целосно одговорот на една студентка од Прилеп, зашто во него се опфатени сите аспекти на проблемот со лектирата во основното и во средното образование кај нас, макар што таа овде го изнесува сопственото видување на работите: „Книгите предвидени за лектира во основното образование се читаат од поголем број ученици. Јас ги читав и во основно и во средно образование, додека општо кај учениците во класот можам да забележам дека беше многу слабо. Што се однесува на обработувањето на истите, во основното образование тоа се врши по устен пат, т.е. со раскажување, а во средното се чита претходно обработената лектира во тетратка. Притоа, најголем дел од учениците препишуваат една обработена лектира од некој соученик, или уште полошо сите ја препишуваат од некоја копија од претходните генерации. Интересно би било да се разгледаат причините за ваквиот пристап кон обработката на лектирите. Честопати и тие се со неинтересна, несоодветна тематика, па дури и премногу застарена (на пример литературата со тематика од НОБ). Што се однесува, пак, до самите книги што беа предвидени за обработка на часовите и нивната обработка, таа е вистинска катастрофа. Содржината на книгите се диктира на часовите и тие преминуваат во еден вид Ресавска школа, а на часовите за утврдување од учениците се бара да го знаат напамет диктираното. Се разбира, ова не се однесува за сите професори, но за жал ги има и такви. Учениците се вистински жртви на ваквиот метод на работа зашто тој ја укинува индивидуалната креативност, размислувањето, и сè се сведува на папагалско повторување.“

* * *

Од одговорите на нашето прашање произлегоа следниве согледувања:

Споредба на третманот на лектирата во основното и во средното образование. Фактот што уште во прашањето се делат основното и средното образование, во најголем број случаи како да влијае на испитаниците да вршат споредби. Не може да се каже дека има едногласност во оцената на состојбите: за едни испитаници било подобро во основното образование (често се споменува залагањето на наставникот), а за други – во средното. Сепак, како општ заклучок може да се каже дека во основното образование повеќе се читаат делата предвидени за лектира, а полошо се обработуваат, додека во средното – помалку се читаат, а подобро се обработуваат. Како и да е, испитаниците многу често забележуваат дека делата предвидени за

лектира и во основното, а особено во средното образование – не се читаат од сите ученици, дека е голем процентот на учениците што не ги читаат овие дела. Испитаниците во своите одговори се обидуваат и да ги изнесат причините за овој однос. За овие причини ќе стане збор подолу, а овде ќе го цитираме следниов одговор: „Поради не толку добро организираната обработка на лектирите во основното и средното образование, лектирите не се читаат во доволен обем (можеби само оние поинтересните или по квантитет најмалите). Доколку би се посветило повеќе време за обработка на една книга (а не само два часа за книга од 500 страни со посериозна содржина) можеби ученикот нема да ја чита книгата како обврска туку со задоволство. Кога наставникот ќе ве предупреди со зборовите: ‘Мора!’ и ‘Единица!’, волјата за читање на тие нежни уметнички дела ја снемува.“

Кога сме кај споредбите, да кажеме уште и дека извесен број испитаници ги споменуваат и делата предвидени за задолжителна обработка. Сите што ги споменуваат овие дела се едногласни во заклучокот дека и наставниците/професорите и учениците имаат далеку посериозен однос кон овие отколку кон делата предвидени за лектира.

Во врска со прашањето за формите на обработката на делата предвидени за лектира, испитаниците наведуваат, главно, две, кои можат да се комбинираат: писмено наспрема усно претставување на делото. Писменото претставување на делото во вид на домашна задача, во извесен број на случаи се чита на час и, евентуално, се води дискусија, со тоа што се забележува дека во дискусијата се вклучуваат мал број ученици. Писмената обработка на делото, доведува, според повеќето испитаници, до еден сигурно несакан резултат: голем е бројот на учениците што ги препишуваат обработките или од свои соученици или од претставници на претходните генерации.

Факт е, секако, дека уметничката литература не мора еднакво да ги привлекува сите ученици, на што укажуваат и некои испитаници нагласувајќи дека во т.н. стручни училишта, можеби поради структурата на ученичкиот состав, професорите и да сакаат не можат да постигнат поголеми ефекти, особено не со сите ученици. Меѓутоа, препишувањето на еден текст од генерација на генерација, без оглед на видот на училиштето, би требало да биде забележано од наставникот/професорот, а освен тоа треба да се бара таков начин на обработка на делото што ќе ја спречува појавата на ваквиот третман на делата за лектира. Како што одбележуваат повеќе испитаници, усната обработка на делата доведува до тоа тие повеќе да се читаат. Сепак, и ова не е секогаш наполно сигурна форма, зашто и при таков начин на обработка се забележува дека на часовите биле активни само по неколку ученици, а останатите биле само пасивни посматрачи.

Изборот на делата предвидени за лектира секако треба да се земе како фактор што може да придонесе за подобар однос кон книгата воопшто. Повеќето испитаници наведуваат дека делата треба да бидат соодветни за

возраста и интересни за учениците. Само неколку испитаници наведуваат и наслови на дела што ги сметаат за несоодветни, или пак за такви што бараат далеку посериозен однос и повеќе внимание од страна на наставникот/професорот: „Илијада“, „Пеколот“, делата на Тагоре, „Лелејска гора“, „Тивкиот Дон“, „Ана Каренина“, „Фауст“, „Чајлд Харолд“, „Злосторство и казна“, „Сидарта“ итн.

Како особено позитивна се наведува постапката да им се овозможи на учениците да се определат сами за едно дело што сакаат да го обработат и да го претстават пред другите ученици.

Во поглед на начините на обработка на делата, се прави разлика не само меѓу основното и во средното образование, туку и во рамките на основното образование, што е, секако сврзано со возраста на учениците и со степенот на нивната упатеност во литературното творештво. Еве што наведува една студентка од групата Македонски јазик, која го завршила основното и средното образование во Кочани: „Во основното образование, во нижите одделенија (од прво до четврто) се читаат лектирите и се обработуваат по шемата: белешка за писателот, содржина на книгата и анализа на главните ликови. Веќе во почетокот на петтото одделение почнува обработка на прозните дела со анализа на петте етапи на дејството (експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет). Обработката на поезијата се изведува преку читање и учење наизуст одредени песни, а и се пронаоѓаат стилските фигури. Во средното образование на книгите предвидени за лектира им се обрнува помалку внимание во споредба со делата кои се обработуваат на час. Тоа се изведува преку читање на напишаната лектира кое оди по еден однапред поставен ред: белешка за писателот, тематско-идејна основа на делото, анализа на петте етапи на дејството, анализа на главните личности (која опфаќа надворешен и внатрешен опис, однос на средината кон личноста и обратно), јазикот и стилот на писателот. Потоа следува дискусија за некој проблем кој произлегува од самото дело.“

Најголемиот број испитаници споменуваат дека во основното образование анализата на делата се сведува на прераскажување, а за средното образование се наведува дека се барало од учениците да пишуваат: белешка за авторот, содржина (кратка или во подробности), карактеристики на ликовите, а потоа: тема, идеја, мотив, заклучок, време и место на настаните, „целта на писателот“. Од ова може да се изведе и заклучокот дека се оправдани забелешките на одделни испитаници дека обработката на делата се шаблонизирала и тоа може да придонесе за незаинтересираноста на поголемиот број ученици. Се разбира, извесен план треба да постои, но не треба да му се робува, зашто секое дело има свои специфичности, а освен тоа неговото толкување се менува со текот на времето, и тоа не само како последица на новите сознанија на критиката за него.

Заинтересираноста на учениците за делата предвидени за лектира, која се манифестира, меѓу другото, и како (не)читање на овие дела, претставува едно од клучните прашања сврзани со овој сегмент од предметот Македонски јазик. Зошто не ги читаат учениците овие дела, односно кои ученици ги читаат? Се докажува дека во секоја генерација има едно јадро од ученици што ја сакаат литературата и што се живо заинтересирани за неа, па нивниот интерес не може да биде уништен ниту со неинвентивен пристап во наставата. Што се однесува на останатите ученици, кои се во далеку поголем број, како фактори за читање на книгите за лектира во основното образование се споменуваат родителите, нивната контрола и настојување учениците да си ги исполнуваат обврските, а за средното образование како фактор се споменува строгоста на професорите, редовната проверка на домашните работи, строгата евиденција, фактот дека нечитањето на книгата може да ја намали оценката. Според одделни испитаници, процентот на читаност на одделни книги зависи и од стилот на авторот, од обемот на книгата, од попустливоста на професорот спрема оние ученици кои немаат обичај да читаат, од (не)инвентивноста во водењето на часовите, како и од желбата за читање. Не треба да се занемарат исказувањата дека одделни книги учениците не можат ниту да ги купат ниту да ги најдат во своите градови (во библиотеките или кај приватни лица). Одделно внимание заслужува мислењето на една студентка од Гевгелија дека желбата за читање треба да се негува и да се развива од страна на образовниот систем, кој треба да ги насочува младите луѓе кон литературата.

Се чини дека наставникот/професорот, неговиот однос кон обработката и воопшто третманот на лектиратата можеме да го определиме како најважен фактор во буењето на интересот кај учениците за уметничката литература и за негување на правилен однос кон неа. На одделни наставници и професори, во оваа анкета, им се упатуваат забелешки дека не се обидуваат (не сакаат или не можат) да утврдат дали ја прочитале сите ученици книгата за која станува збор на часот. На други пак, им се забележува дека се служат со принуда, со закани, што значи дека читањето кај учениците се поврзува со чувството на обврска, а тоа може да влијае на оформувањето однос кон литературата воопшто. Се критикуваат одделни наставници, а особено професори што го наметнуваат сопственото видување за делото, или пак, што е изгледа најчест случај – видувањето на официјалната критика. Релативно голем е бројот на студентите што наведуваат дека професорите не биле заинтересирани за нивното мислење. Шаблонската обработка на делата („Што сакал да каже писателот?“), работата само со неколку ученици, барањето при одговорите за оценка да се повторува она што било кажано од професорот („од збор до збор“) не можат да придонесат за изградување активен однос кон литературата, па и кон предметот земен во целост и кон наставникот, односно професорот. Во еден одговор се наведува и дека поради формалната и површна обработка на литературните дела во основното и особено во средното образование, кога

доаѓаат на факултет, се чувствуваат неподготвени за анализата што се бара од нив.

Од друга страна, не е мал бројот на студентите што ги izdelуваат своите наставници или професори по тоа што развивале љубов кон литературата кај своите ученици, и тоа на различни начини, а пред сè со почитување на личноста на ученикот, почитување на неговото мислење, неговото сопствено доживување на делото што е во прашање. Во продолжение ќе наведеме неколку искажувања:

– „Не знам како се обработуваат во другите основни училишта, но јас имав извонредна наставничка по македонски јазик, кај која секоја лектира задолжително се обработуваше, почнувајќи од авторот, темата, преку содржината и секој лик одделно и завршувајќи со идејата и стилот. Секоја карактеристика на ликот беше поткрепена со соодветен цитат од книгата.“ (студент од Скопје).

– „Дали ќе се читаат лектирите и ќе се обработуваат на добар начин, по мое мислење, зависи од професорот и од неговата способност да ги заинтересира учениците. Во основно училиште имав извонредна професорка и сите лектури редовно ги читав...“ (студентка од Куманово).

– „Според мене, лектирите што се задолжителни во основното училиште многу повеќе се читаат отколку во средно. Со текот на времето интересот опаѓа, меѓутоа не целосно, затоа што има навистина добри книги што вреди да се прочитаат. Најголем проблем, барем за мене, е тоа што тие книги се задолжителни и мора да бидат прочитани, а сè што е задолжително го смалува нашиот интерес. Во врска со обработката на лектирите можам да кажам дека сè беше во ред. Моите професорки, посебно таа во основното имаа навистина добри методи на работа. При секоја обработка најпрво ја разгледувавме кратката биографија на писателот и неговите најзначајни дела. Потоа доаѓаше содржината на делото и карактеристиките на ликовите, а по нив локализацијата на делото, темата и идејната порака на писателот. На крајот се зборуваше за стилот, јазикот и формата, како и за најубавите моменти во делото.“ (студентка од Штип).

* * *

И овој релативно мал, донекаде маргинален сегмент од предметот Македонски јазик во основното и во средното образование покажува колку е тешка, одговорна и компликувана задачата на наставникот и на професорот по овој предмет. Барањата што се поставуваат пред нив се толку големи што им даваат за право да бараат тие од своја страна специјален третман во рамките на образовниот систем и поинаков однос кон нивниот труд, поинаков статус во општеството во целина. Оттука треба да се почне ако

сакаме да постигнеме успех и во поглед на третманот на лектирата во основното и во средното образование кај нас, зашто почитувањето на трудот на наставникот/професорот е основен услов за евентуалните барања што ќе му ги поставиме за подобрување на состојбите. А дека од него во голема мера зависи дали ќе има подобрување – во тоа не можеме да се сомневаме.

*Јадранка ВЛАДОВА
Лилјана МИНОВА – ЃУРКОВА*

Литературен збор 43/3-4, 1996, 89–95.

НОРМАТА И ПРАКТИКАТА

Пред да изнесам неколку белешки за односот меѓу македонската јазична норма и соодветната практика денес, ќе потсетам на некои (познати) факти што се одразуваат на овој однос, или пак го условуваат.

1. Ќе почнам со нешто што е можеби во најдалечна врска со темава: со начинот на кој го претставуваме македонскиот јазик – како балкански и јужнословенски, па и како најбалканизиран (јужно)словенски јазик и оваа карактеристика има сигурна основа, но сметам дека треба, особено кога се зборува од социолингвистички аспект, да се одбележи дека е тоа јазик што и припаѓа на европската културна традиција, дека ја одразува, но истовремено и ја збогатува.

2. Македонскиот стандарден јазик, како што е познато, спаѓа во оние јазици во чија основа лежат неколку говори, а не говорот на главниот (или најголемиот) град. Голем е бројот на аргументите во прилог на овој избор (селекција), а што се однесува на описот (дескрипцијата) на избраните говори – како етапа кон кодификацијата – мора да се каже дека досега можеше повеќе да се стори.

Како резултат на почитувањето на народната основа, заложено во процесот на кодификацијата, можеме да изнесеме низа добри решенија на нашата норма. Овде ќе го споменам само изделувањето на *збирна множина кај именките* како решение со кое, со право, му се дава предност на множественото значење на овие форми.

Од друга страна, за некои области остана задачата подоцна да се нормираат, како што е, на пример, оформувањето на сложените реченици.

Во рамките на разработката (елаборацијата) на нормата се појавија низа трудови, меѓу нив и такви што донесоа решенија на одделни проблеми, како што беше, на пример, прашањето за приспособувањето на туѓите именки на самогласка.

Во врска со прифаќањето (акцептуацијата), спроведувањето (имплементацијата) и ширењето (експанзијата) на нормата, покрај голем број други, не може да се одмине фактот дека Скопје, во меѓувреме, порасна многу како административен, индустриски и образовен центар и привлече жители од сите краишта на Македонија, со што, меѓу другото, се создадоа услови за употреба на стандардниот јазик, односно (што е пореално и помасовно во оваа фаза), се создадоа услови за изградување на наддијалектен јазичен израз. Доминацијата во создавањето на наддијалектниот израз му припаѓа на скопскиот градски говор: и покрај отпорот на голем број припадници на другите говори, скопскиот градски говор сега

претставува говор со најголем престиж и се наметнува со низа свои црти, како што е, на пример, изговорот на вокалите.

3. За македонската јазична норма од важност е контактот со други јазици. До пред две-три години, во рамките на СФРЈ имавме три официјални јазици, но еден од нив имаше најголем број говорители и најголем престиж – српскохрватскиот. Секојдневниот контакт со овој јазик во сите сфери на животот и на сите нивоа, пред се преку средствата за масовно општење (а меѓу нив на прво место доаѓаше телевизијата) доведе до тоа да се зборува дека се Македонците билингвални со српскохрватскиот јазик како втор. Истовремено, отсутствуваше каков било контакт со другиот соседен јужнословенски јазик – бугарскиот.

Последниве години, како странски јазик со најголем престиж (се разбира не само кај нас) се наметнува англискиот – најмногу е застапен на телевизијата, а има и радиостаници што емитуваат говорна програма на англиски.

4. Во литературата посветена на нормата се наведува, меѓу другото, дека секој стандарден јазик треба да ги обединува следните димензии и карактеристики, или позитивно да одговара на следните барања:

- автономност, историчност, книжевна традиција;
- виталност и утилитарност;
- кодификација, правилност;
- грижа за јазикот;
- поддршка од државните институции;
- национален и социјален престиж;
- симболизирање на единството и на идентитетот на неговите родени говорители.

Овде немам за цел да се задржувам на сите наведени барања, па сепак треба да се каже дека е грижата за јазикот точка каде што доаѓа до израз вреднувањето на сопствениот јазик – одделно и наспрема другите јазици.

Уште од решението на АСНОМ од 2 август 1944 година, со кое се прогласува македонскиот јазик за официјален во НРМ – СРМ – РМ, државните институции се обврзани да му даваат поддршка на јазикот прогласен како официјален и тие тоа го прават, макар што, за жал, има и поинакви примери, за што се, секако, виновни и специјалистите. Најнов и најдрастичен од овие „поинакви“ примери е случајот со овогодишниот тест по македонски јазик за прием на ученици во средното образование. Имено, токму установите што требаше да им дадат поддршка на специјалистите, или подобро — само да ги прифатат нивните аргументи – постапија од позиција на сила, покажувајќи крајно непочитување на вистината.

Односот меѓу нормата и практиката е сложен. Не е доволно да се каже само дека се противставени, дека во употребата на стандардниот јазик можат да дојдат до израз центрифугални или центрипетални сили или движења.

Во практиката го среќаваме и најновото и постарото во јазикот – и она што го напуштила нормата и она што уште не успеала да го анализира. Во практиката можеме убаво да го следиме напредувањето на некои процеси веќе сигнализирани и предвидени од нормата (каков што е случајот со натамошното губење на падежните форми кај некои заменки). Во практиката се среќаваме, исто така, и со низа отстапувања од нормата; некои од нив се јавуваат кај голем број родени говорители. Причините за отстапувањата се различни, тргнувајќи од наједноставните, кои се должат на влијанието на изговорот врз начинот на пишувањето (слеано наспрема одделено пишување: *неможе, несака, сеуштие* наспрема нормираните: *не може, не сака, сè уштие*), односно – влијание на напишаниот лик на зборот врз неговиот изговор (на пример изговорот на л и / одделно во: *илјада, Билјана* и сл.), преку можностите една информација да се даде со различни изразни средства, па да не се чувствува потреба да се учи правилото за некое од нив (на пример: *во среда = секоја среда; во средата = минајатта среда; в среда = следнатта среда*); можеме исто така да ги споменеме и случаите на некаков вид хиперкоректност, претерана доследност во спроведувањето на нормата – така како што ја сфаќа говорителот (овде спаѓаат примерите од типот: *нивен* наспрема нормираното *нивни*, потоа: *ѝрисаѝен, оѝсаѝен* наспрема нормираните *ѝрисуѝен, оѝсуѝен*); се до примерите што можеме да ги толкуваме и како последица на недоследност на нормата (на пример, во врска со акцентните целини со број, според нормата, може да се каже: *ѝеѝѝ ѝари*, а не: *ѝеѝѝ ноѝи*).

Овој, инаку отворен список на мотиви за отстапување од нормата ќе го завршам со случаите во кои станува збор за недоисказаност на нормата и за туѓо влијание.

Меѓу првите спаѓаат и такви што се третираат како грешки во повеќе јазици зашто се некоректни од логичка гледна точка (на пример: *Тој е еден од оние луѓе што знае да убедува*, наспрема правилното: *Тој е еден од оние луѓе што знаат да убедуваат*).

Поголем е бројот на случаите кога не може се да се реши со логиката – тука е потребно нормата да си го каже зборот. Овде ќе наведам еден случај од збороредот во именска група со развиен предикативен атрибут:

1. *ѝредвидениѝе со закон услови*;
2. *ѝредвидениѝе услови со закон*;
3. *со закон ѝредвидениѝе услови*;
4. *условиѝе ѝредвидени со закон*.

Анкетите и дискусиите со повеќе генерации студенти од групата Македонски јазик на Филолошкиот факултет во Скопје ме убедуваат дека како норма треба да се прифати збороредот наведен под 4., а примерот под 3. се прифаќа како случај со обележен збороред.

Во рамките на пројавите на туѓи влијанија, најинтересните и најилустративните примери му ги должиме на влијанието на српскохрватскиот – српскиот јазик. Проучувањето на нашиот однос кон

српскиот јазик и на елементите што ги преземаме од него, потоа начинот на кој ги преземаме и, евентуално, ги приспособуваме (адаптираме) – сето тоа може многу да придонесе за донесување и извесни заклучоци со пошироко значење. Ми се чини дека треба да се запрашаме: каков ќе биде односот на нормата спрема многубројните примери на целосно преземени или лежерно но неелегантно модифицирани елементи од српско-хрватскиот – српскиот јазик? Грите услови за прифаќање на еден елемент од страна на нормата, познати од литературата по оваа проблематика, не можат многу да помогнат. Според овие услови, елементот што е во прашање треба:

1. да одговара на структурата на јазикот-примач;
2. да има масовна и редовна употреба;
3. да му се признава, при тоа, нормативен статус.

Зошто не се од голема помош овие услови? Прво, затоа што се работи за блиски, сродни јазици; понекогаш се случува елементот не само да одговара на структурата на јазикот туку и да постои во него, а разликите да се однесуваат на начинот на нивната употреба, односно на нивната дистрибуција (ова се однесува, на пример на *ga*-конструкцијата и на можниот начин во македонскиот и во српскиот јазик).

Освен ова, масовната и редовна употреба не може да биде препорака зашто со ваква употреба се одликува, на пример, именскиот зборообразувачки суфикс *-ара* и тоа со акцент на вториот слог од крајот: *железáра, гúмáра, билеџáра, сендвичáра* и сл., а не би можело да се рече дека треба да биде прифатен од нашата норма.

Макар што треба да се почитува општествениот карактер на нормата, што подразбира дека е заедницата таа што треба да ја потврди, се покажува дека има ситуации кога масовната и редовна употреба, односно фактот дека е нешто можно во еден јазик и покрај тоа што му е туѓо – не можат да бидат аргументи за прифаќање на некои појави.

* * *

Врз основа на сето кажано може да се заклучи каква е јазичната практика кај нас денес.

Тие што се повикани да ја пропишуваат нормата треба да ја следат практиката зашто таа претставува тест за правилноста, соодветноста и прифатливоста на секое решение.

Истовремено, треба да настојуваат да го намалат или барем да го објаснат дејството на надворешнојазични фактори што би можеле негативно да дејствуваат на усвојувањето на нормата.

Како што се потпира практиката на нормата, така и нормата, следејќи ја практиката општо земено и во подробности, треба да се приспособува на новите услови, да го следи колку што е можно побрзо развитокот на јазикот, а во нетто и да ја предвидува неговата иднина.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

ЛИТЕРАТУРА

- Блаже Конески (1966) *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. „Просветно дело“, Скопје.
- Н. Н. Семенук (1990) *Языковая норма, Лингвистический энциклопедический словарь*. „Советская энциклопедия“, Москва.
- Otto Jespersen (1970) *Љовјеџанство, народ i појединац са лингвистичког становишта*. Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
- Milorad Radovanović (1986) *Sociolingvistika*, Dnevnik, Novi Sad.

Liljana MINOVA-GJURKOVA

THE NORM AND THE PRACTICE
(Summary)

The aim of this paper is to focus the attention on some actual problems of the Macedonian Standard language, in connection with the contemporary changes in the society.

One of the most important questions is, what to do with a number of elements borrowed from Serbian or Croatian (former: Serbocroatian). The problem is complicated by the fact that they are languages of the same family and most of the borrowed elements are possible in Macedonian, and also some of these elements are widely accepted and used by the Macedonian native speakers.

Македонскиот јазик од Мисирков до денес. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1996, 23–26.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЈАВНОТО ОПШТЕЊЕ

Во ова предавање ќе се задржам на неколку прашања инспирирани од две анкети. Ги изведовме во 1994 год. со околу илјада македонски родени говорители.

Целта на овие анкети беше да се утврди какви се условите за јавна употреба на македонскиот јазик и како се ползуваат тие услови, зашто може, на пример, некој македонски роден говорител што живее во Македонија да ги следи сите средства за јавно општење (радио, телевизија, печат) а да не мора да се среќава со македонскиот јазик (се разбира, ова е краен случај).

Збор-два за анкетите: едната опфати околу 300 испитаници, всушност две генерации студенти на Филолошкиот факултет во Скопје (групи: Македонски јазик, Македонска книжевност и останатите јазични групи, како и студенти на Интердисциплинарните студии по журналистика). Со оглед на фактот дека станува збор за млади луѓе што дошле од различни страни (се покажа дека ги има од сите наши градови освен од Дебар), се обидовме да ги исползуваме нивните сознанија за јавниот живот во нивните средини, со акцент на сферата на културата. Прашањата од **Анкетата за студентите** се однесуваа на радиостаниците и телевизиските канали што се следат, како и на печатот што се продава во нивните градови, потоа на дејностите на театрите и на т.н. домови на културата (ако ги има), на библиотеките, книжарниците, видеотеките, на музиката што се слуша во јавните места. Од студентите баравме, исто така, да ја коментираат состојбата со фирмите и натписите во нивните места на постојано живеење.

Така, оваа анкета ни послужи да добиеме претстава за состојбите, но и за можностите за избор што им се на располагање на граѓаните, на пример, ако се примаат во Гевгелија програмите од грчките телевизиски канали, граѓаните на овој наш најјужен град имаат можност, како што велат, да ги следат најновите епизоди од серијата „Беверли Хилс“.

Втората анкета ја нарековме **Анкета за граѓаните** и таа опфати околу 700 случајно избрани македонски родени говорители постари од 18 години, од 30 градови во Македонија. Оваа анкета опфаќа десет групи прашања и еден тест. Прашањата од првата група се однесуваат на познатата социолингвистичка тема: предубедувања за јазиците, па ги прашувавме граѓаните: кој јазик е најубав, најнежен, најгруб... најбогат.

Со втората група прашања се обидовме да ги дознаеме ставовите на нашите сограѓани за јазиците на соседните народи: Србите, Бугарите, Грците и Албанците.

Третата, четвртата и петтата група прашања се однесуваат на средствата за јавно општење: радиото, телевизијата и печатот (кои

радиостаници или телевизиски канали се следат, кои весници и списанија се читаат, омилен е миси и водители / новинари, јазикот на овие средства).

Во рамките на шестата точка од анкетата беа вклучени прашања за лектирата на нашите сограѓани: што читаат и на кои јазици. Седмата група прашања носи наслови: театри и домови на културата, а осмата се однесува на видеотеките, до скоро многу успешна дејност кај нас. Деветтата точка ѝ е посветена на музиката, а последната, десетта, се однесува на фирмите и натписите. Тестот беше во врска со десеттата точка: на испитаниците им се даваше листа од шест странски имиња на фирми односно натписи и се бараше од нив да ги прочитаат.

Анкетарите беа задолжени да дадат и коментар за јазичниот израз на испитаниците.

Овие анкети се изведени во рамките на проектот **Македонскиот јазик од 1945 до 1995**, финансиран од Министерството за наука при Владата на Република Македонија. Проектот е вклучен во меѓународниот општословенски проект под наслов **Современи промени во словенските јазици (1945–1995)**, чија крајна цел е изработка на одделни монографии за секој словенски јазик. За проектот се грижи Координациски одбор со претставници од сите словенски јазици – со седиште во Ополе, Полска. Иницијатор на овој важен проект и истовремено – раководител на Координацискиот одбор е проф. д-р Станислав Гајда од Универзитетот во Ополе. Анкетари беа: Стојка Бојковска, Славица Велева, Катерина Велјановска, Снежана Велковска, Снежана Веновска-Антевска, Јадранка Владова, Анета Дучевска, Лилјана Минова-Ѓуркова, Виолета Николовска, Симон Саздов, Томислав Трневски и Живко Цветковски.

Одговорите на прашањата од двете анкети можеме да ги разгледуваме од различни страни: тие се богат извор за различни проучувања. Еве една подробност сврзана со Анкетата за студентите: на прашањето: „Кои партиски гласила се продаваат во Вашиот град?“, во скоро сите одговори се наведуваат „Глас“ на ВМРО ДПМНЕ и „Демократија“ на СДСМ. Далеку поретко се јавува „Демократски форум“ на Демократската партија, а во одделни одговори се наведува и „Либерал“, гласило на Либералната партија, кој се печати како подлисток во „Нова Македонија“ и тоа во рубриката „Огласи“. Во приличен број одговори, меѓутоа, како партиски гласила се наведуваат и: „Дело“, „Пулс“, „Време“, „Збор“, „Македонско сонце“. За што се работи? За незаинтересираност, неинформираност, или пак за изразување став дека и покрај себеменувањето „независни“, некои од овие публикации не оставаат таков впечаток? Кога ги набројуваме можните причини, не треба да се заборава и пропагандата, па и меѓусебното лепење етикети...

Во врска со Анкетата на граѓаните, според начинот на кој се реагира на прашањата, како и според исцрпноста на одговорите, се наметнува впечатокот дека македонските родени говорители, впрочем како и многу други, најмногу сакаат да гледаат телевизија, потоа – да слушаат радио, а

најмалку да читаат и тука спаѓа печатот, но најмногу – литературата и тоа белетристиката.

За специјалистите што се занимаваат со рекламата можеби ќе бидат интересни искажувањата дека често не е јасно што се рекламира, односно дека барем просечниот македонски телевизиски гледач не може лесно да ја согледа врската меѓу тоа што се прикажува на екранот и тоа што треба да се продаде. Многу чести се искажувањата дека рекламите на радиото и на телевизијата треба да се емитуваат во рамките на одделни програми (најмногу пречи нивното емитување за време на вестите). Во врска со рекламите во печатот – се предлага да се објавуваат во одделни публикации, а не во дневниот печат и во периодиката.

Двете анкети, земени заедно, поставуваат еден проблем важен за цела Македонија, проблемот на центрите на дејносите од областа на културата во секој град. Има, имено, градови во кои т.н. јавен живот се одвива скоро единствено по кафеаните. Во извесен, не мал број случаи, претставата што се добива се поправа со наведувањето фестивали и други периодични манифестации. Меѓутоа, како што одбележуваат одделни испитаници, сè се сведува токму на тие манифестации. Не се ретки искажувањата од типот: „Немаме театар, Домот на културата не функционира, библиотеката живурка, гостуваат пејачи на народна новокомпонирана и забавна музика и, евентуално, избори на убавици.“ Ова се однесува на: Берово, Валандово, Винаца, Гевгелија, Делчево, Крушево, Пехчево, Радовиш, Ресен и други наши градови.

На крајот на овој, општ дел, ќе наведам уште една појава што произлегува од одговорите на студентите и на граѓаните од т.н. внатрешност на државата: специфичниот однос кон Скопје и кон сè што носи скопски белег, па во тие рамки и скопскиот говор, а особено скопскиот жаргон. Во таа смисла се на особен удар т.е. подложени на остра критика водителите и особено водителките на Третиот канал на МТВ.

* * *

Преминувам сега на некои од прашањата во врска со статусот на македонскиот во јавното општење во Република Македонија, кои произлегоа од анкетите.

Прво е прашањето: **Каде е сопствениот јазик во вредносниот систем, па и во секојдневниот живот на македонските родени говорители?** Како одговор на ова прашање може да ни послужи старото сознание: јазикот е секаде и никаде. Сопствениот јазик е, по правило, нешто за што најчесто не се ни размислува многу и можеби затоа меѓу најнеуспешните особено во втората анкета се директните прашања за јазикот. Чести се одговорите: „не сум размислувал“; „не сум забележал ништо особено“; или: „добри се“. Одговорите, пак, што треба да дадат забелешки, често се обопштени и стереотипни: „има грешки“; „не се води

сметка“, „катастрофа“, или: „има многу србизми, дијалектизми, се грешни во акцентот“ итн.

Второто прашање е: **Дали има и ако има, колкави се трагите од животот во СФРЈ?** Во одговор може да се каже: забележливи, а се манифестираат на повеќе начини:

– Прво, тоа е ставот кон српскиот јазик добиен во рамките на одговорите на втората група прашања. Имено, кон овој јазик превладува позитивен однос како кон најблизок, најразбирлив, па и најубав од јазиците на соседните народи.

– Второ, на прашањата дали треба да се покриваат со македонски превод дописниците на радиото и телевизијата што зборуваат српски или хрватски, за радиот одговориле 650 испитаници, а од нив 262 со „не“, а 388 – со „да“; за телевизијата одговориле 662 и од нив 276 се за тоа да не се преведуваат исказите на овие дописници, а 368 се за превод со тоа што 13 испитаници предлагаат титлуван превод. Одделни испитаници изразуваат мислење дека искажувањата на хрватски треба да се преведуваат, а оние на српски – не треба.

– Трето, на прашањето дали треба да се преведуваат филмовите и сериите од српското / хрватското говорно подрачје, 279 испитаници изразија мислење дека не треба, а 405 се за превод. Одделни испитаници нагласуваат дека е тоа особено потребно за младите. На ова прашање одговориле 684 испитаници.

– Четврто: приватните телевизиски канали во: Гостивар, Кавадарци, Куманово, Неготино, Охрид, Струга, Струмица и Тетово во 1994 година ги преземале централните информативни емисии од ТВ Белград и од Хрватската телевизија.

Исто така, општа практика на приватните телевизиски канали (вклучувајќи ги и оние на албански јазик) претставува емитување филмови со превод на српски / хрватски јазик.

– Петто: во Битола, Куманово, Неготино, Охрид, Прилеп, Струга, Струмица и Штип – како една од најпопуларните се наведува серијата „Среќни луѓе“ на ТВ Белград, која се емитува без превод на македонски.

– Шесто, според одговорите на студентите, во Скопје, Куманово и Тетово, покрај киосците за печат на „Нова Македонија“ и на „Тутун“, како и некои приватни, има киосци на „Борба“ и на „Политика“; во Охрид има киосци на „Политика“, а во Гостивар и во Кичево – на „Борба“.

– Седмо, во Анкетата за студентите има барање да се набројат наслови на весници и списанија на македонски и на српски / хрватски јазик што се продаваат во градовите во

Македонија; скоро редовно студентите наведуваа поголем број на српски и хрватски печат и периодика отколку македонски. Студентите од Куманово, на пример, набројуваат околу 40 македонски, а околу 50 српски / хрватски наслови.

– Осмо, во врска со прашањето на кој јазик најмногу сакаат да читаат, голем број испитаници ги споменуваат паралелно македонскиот и српскиот / хрватскиот, односно српскохрватскиот јазик. Ретки се македонските родени говорители што изјавиле дека читаат само на македонски, а има и такви што читаат само на српски. Не прават разлика дали е тоа што го читаат на македонски или на српски – двајца неготинчани, а еден граѓанин на Титов Велес изјавува: „На македонски ми е понеубаво, а на српски и на бугарски – поубаво!“

– Деветто: филмовите што се земаат од видеотеките во најголем број се преведени на српски или на хрватски. Заколени за коментар во врска со овие состојби, испитаниците се залагаа пред сè за воведување ред во оваа област и за поголема застапеност на македонски преводи, но има и извесен број одговори во стилот: „не ми пречи“, „сè разбирам“, „не обрнувам внимание“, па и „српскиот превод е подобар од македонскиот“, или дури: „на македонски звучи глупаво и смешно“.

– Десетто, по кафеаните е, во голем процент, застапена новокомпонирана српска музика, како и т.н. забавна музика од бившите југословенски простори.

Трето од прашањата инспирирани од анкетите е: **Каков е односот кон англискиот јазик?** Македонските родени говорители – учесници во оваа анкета го поставија на прво место овој јазик во врска со две прашања: „Кој јазик е најубав?“ и „Кој јазик е најбогат?“ Односот кон овој јазик може да се согледа и во одговорите на други прашања, на пример на прашањето: „Што мислите за преземањето туѓа телевизиска програма без превод?“, меѓу другите, го добивме и овој одговор: „Може ако е англиски – на другите нема смисла!“

Во програмата на кој било телевизиски канал (државен или приватен) на македонски јазик превладува англискиот, кој е застапен во филмовите, во сериите и во документарните програми од различен вид. Студентите од 10 градови во Македонија ја наведуваат серијата „Беверли Хилс“ како најпопуларна или една од најпопуларните.

За популарноста на поп- и рок-музиката од англиските говорни подрачја не треба ни да се зборува. Меѓутоа, прашањето во врска со програмите на „Гласот на Америка за Европа“ и на „Би Би Си“ донесе интересни одговори. Позитивните оценки се однесуваат пред сè на музиката, а кон тоа се додава и можноста за учење на јазикот. Мислењата се поделени во врска со говорните емисии: од една страна се вели дека има богатство од

актуелни информации за настаните во светот, а од друга – дека станува збор за пропаганда, за исполитизирани програми и за наметнување на англискиот јазик. Одделни испитаници бараат да се преведуваат вестите. Интересно е дека извесен број граѓани од Прилеп, Крушево и Штип изјавија дека ги следат вестите на македонски јазик на „Радио Дојче Веле“, а оваа емисија доби и добар број поени во рамките на прашањето за најслушана емисија на радиото. Во рамките на периодиката на други јазици освен српскиот односно хрватскиот, води „Тајм“, но меѓу списанијата од соодветната област: оние македонски родени говорители што го владеат англискиот јазик во најголем број се определуваат за ова списание. Инаку, кај нас повеќе се купуваат списанија од областа на модата, на автомобилизмот, на музиката и на внатрешната архитектура, каде што преовладуваат италијански и германски списанија, но и каде што е текстот на втор план.

Англискиот јазик е премногу застапен во изразот на некои помлади новинари – водители на емисии од областа на музиката (како на радиото така и на телевизијата).

Англискиот јазик е присутен и во рекламите што се емитуваат преку средствата за јавно општење – дури и кога станува збор за домашни производи.

Англискиот јазик е присутен и во имињата на македонските фирми... А за кого се таквите фирми кога постарите македонски родени говорители не знаат ни да ги прочитаат зашто, во најголем број, не знаат англиски, како што покажа и тестот вклучен во анкетата за граѓаните.

Четвртото и последно прашање инспирирано од овие анкети е: **Дали можеме да зборуваме кај нас за претерување во ценењето на своето само затоа што е свое?** (Во случајов станува збор, јасно за сопствениот јазик.)

Одговорот е: НЕ. Анкетираните македонски родени говорители за најубав и за најбогат, како што рековме, го прогласија англискиот; потоа на прашањето: „Кој е најнежен јазик?“ најмногу се определија за францускиот, а, од друга страна, за четворица испитаници најгруб јазик е македонскиот.

Покрај наведените примери за односот спрема англискиот, како и спрема српскиот јазик, овде ќе дадам уште еден пример: одговорите на прашањето дали треба да се врши синхронизација на филмовите и драмите што се емитуваат на телевизиските програми, како што се прави во повеќе средини. Вкупно одговорија 661 испитаник, а од нив 178 се за синхронизација, често нагласувајќи дека мислат пред сè на детски филмови, а 483 се против, често категорично против и тоа со следниве аргументи: „Гласот на актерот е дел од глумата“; „Неприродна постапка што дејствува смешно: како може Џон Вејн да зборува македонски?“; „Титувањето е добро за учење јазик“ итн. Еве и неколку остри одговори и квалификации: „Катастрофа и шовинизам!“; „Голема грешка!“ и сл.

* * *

Еден наш (надворешен) пријател дали нагалено или на шега ја нарече оваа земја Унпрофорија.

Една пријателка, која нè посети по шест-седумгодишна пауза го изрази своето жалење што забележува дека се загубиле или се губат некои специфичности, навика, вредности, односи на оваа средина, дека има премногу елементи на туѓа масовна култура, како што има премногу туѓа стока не од прв квалитет, и особено таква што може да биде произведена и овде.

...А што се однесува на јазикот, една наша, како што се вели сега фолк-свезда пее:

*Да ми дадеш, мамо, **рандеву**
Да ми дадеш **либе** „**Мон амур**“
А јас ја речам: „**Ај лав ју**“
Па да видиш, мамо, каков избор сум!*

На пријателот е можеби рано да му одговориме, а на пријателката, со благодарност за нејзината добронамерна загриженост ќе ѝ кажеме дека оваа средина, сосем природно, не може да биде ниту изолирана ниту затворена за влијанија отстрана. Да се надеваме, сепак, дека ќе се задржи нешто од старото, дека ќе умее да го пренесе во создавањето нови обичаи и односи. Јазикот, пак, како придружник и одразувач на животот, во некое идно време ќе ги пренесе, меѓу другото, и трагите од она за што зборувавме овде.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Предавања на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
1996, 49–56.*

СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА АЛБАНИЈА

Во рамките на општословенскиот проект *Современи промени во словенските јазици 1945–1995*, чиј иницијатор и раководител е д-р Станислав Гајда од Универзитетот во Ополе, Полска, македонскиот проект, финансиран од Министерството за наука при Владата на Република Македонија, носи наслов *Македонскиот јазик од 1945 до 1995* и ја вклучува во својот план точката: *Статусот на македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија, и тоа: кај Македонците-староседелци (во Албанија, Грција, Бугарија), потоа кај Македонците-иселеници со државни акти и, на крајот, кај економските емигранти во Европа и надвор од неа.*

Моја задача овде е да изнесам неколку податоци во врска со статусот на македонскиот јазик во Република Албанија.

Во учебната 1994/95 година изведов мала анкета со седумтемина студенти од Албанија на завршните години на групата *Македонски јазик на Филолошкиот факултет во Скопје*. Анкетата содржеше 12 прашања, меѓу нив и едно за тоа како се декларирале во поглед на националната припадност: се покажа дека студентите од Мала Преспа се декларирале како Македонци, а оние од другите краишта на Албанија – како Албанци. Во поглед на верската припадност – петмина се православни, двајца – муслимани, макар што често нагласуваат дека, со оглед на воспитувањето, не се многу оптоварени со верските разлики.

Членови на работната група на споменатиот проект ова лето (1995 год.) изведоа две патувања во Република Албанија: во јуни во две села во областа Голо Брдо, а во јули во три села во Мала Преспа. При патувањата беа материјално помогнати од Институтот отворено општество, како и од неколку издавачки куќи и работни организации.

Ќе се обидам сега накратко да ги изнесам состојбите што се одразуваат на статусот на македонскиот јазик кај Македонците во Република Албанија.

1. Признавање на постоењето на македонско национално малцинство. По Втората светска војна се признава македонско национално малцинство во Мала Преспа.

2. Образование.

А. Мала Преспа. Во зависност од односите меѓу државите и од внатрешните состојби, македонскиот јазик бил повеќе или помалку застапен

во основното образование од прво до четврто одделение. Во последнава година има дозвола да се предава и до осмо одделение. Во врска со состојбата во училиштата во Мала Преспа ќе биде најдобро да цитираме еден напис од весникот „Преспа“ бр. 3 од август 1994 година: „...речиси во сите села во Преспа, основните, осмолетните и средното училиште не беа и не се во состојба за нормално функционирање на училишниот живот. Во сите школи, во сите одделенија, окото одма ќе ти забележи урнатини по сидовите, кршени клупи, врати, прозорци и друго. Можеш да видиш како во селото Церје, класи од години не варосани, црни како пештери, без никаква светлост пошто прозорците се без стакла а се фатени со други средства за заштита од студ и од злосторници.“ Како основен проблем, сепак, се наведува немањето учебници.

Б. Голо Брдо. Во училиштата во Голо Брдо македонскиот јазик не е воопшто застапен ниту како наставен предмет, така што децата, кои дома и меѓу себе зборуваат македонски, со образованието се оспособуваат да се служат со албанскиот јазик и во писмена и во говорна форма.

3. Партија, организација, друштва. Колку што ми е познато, Македонците во Албанија немаат своја политичка партија. Изгледа дека жителите на Мала Преспа гравитираат кон Организацијата за заштита на правата на Македонците во Албанија „Друштво Преспа“, а во Тирана е оформено политичкото друштво „Мир“, кон кое гравитираат поранешните и сегашните жители на Голо Брдо.

4. Печат.

А. Орган на „Друштво Преспа“ е весникот „Преспа“, кој излегува повремено од 1994 година и се печати во Република Македонија. Овој весник има благородна цел да ги запознава читателите со историјата на македонскиот народ, со минатото на Мала Преспа, како и со актуелните проблеми на оваа област.

Б. Орган на друштвото „Мир“ е истоимениот весник, кој излегува од 1993 година и се печати во Тирана, двојазично, со тоа што се и македонските текстови пишуваат на латиница. Ќе цитирам два текста од вториот број на „Мир“:

–**Писмо од Берат**, потпишано со: претседатело Алекс Шкемби:

„Овие дена ни падна во раците весникот на нашиот македонски јазик МИР. Македонците што живеат во Берат се веселија и ви пуште топли честитки за патот што го има кинисано весникот. Овој весник нака биди патот за нашите Македонци кој ќе го речет зборот по време, дека цело време имаме имано заборени. Со овој весник треба да биди уште повеќе здруженијето меѓу Македонците од Голобрдо, Мала Преспа и Гора. Преку страните на овој весник нака се крени по горе македонското име, дека по нашите дамари течи чиста македонска керф. Преку овој весник нака се науче нашите маки на сите страни.“

– **Текст** потпишан со: Хамлет Шевроја, студент, кој се прашува: каков народ се голобръканите: Албанци што зборуваат македонски или Македонци што живеат во Албанија, па завршува вака: „...јазикот на една националност се наследува од поколение и се губи со губење на таа националност... албанскиот јазик има преживено и помеѓу Арбрешите во Италија и кај сите Албанци каде и да се наоѓат. Тоа сознание го одржува во живот мајчиниот јазик. Кај нас, кој го држи жив мајчиниот јазик? Да не е патриотското сознание?“

5. Радио. Во 1992 година, со решение на Комисијата за информација и култура на Албанскиот парламент, беше одобрена емисија на македонски јазик на Радио Корча. Се започнало со 15-минутни емисии што оделе на програмата трипати неделно, а со време да се оформат во 30-минутни. Петнаесетминутниот термин, меѓутоа, по една година беше скратен на 5-6 минути, како што е и денес.

6. Телевизија. Нема никаква емисија на македонски јазик.

7. Културно-уметнички друштва. Во Мала Преспа има играорна група.

8. Верски објекти. Како што е познато, и црквите и џамиите во Албанија биле претворани во домови на културата или во магацини, некои – во споменици на културата, а други – уривани. Некои цркви сега се обновуваат.

9. Топоними. Многубројните словенски топоними надвор од Мала Преспа сведочат за состојбите во минатото, а од друга страна, сведоци сме на преименување на селата од Мала Преспа: од осумте села во ова област само името на селото Церје не е сменето. Официјалните имиња на останатите малопреспански села се: Ликенас за Пустец, Лајтиз за Леска, Зарошк за Зрноско, Диелас за Шулин, Голомбоч за Глобочени, Гориц е мале за Долна Горица, Гориц е вогл за Горна Горица и Каламас, односно Базмишт за Туминец.

10. Антропоними. Прашањето за личните имиња и за презимињата бара поширока разработка. Овде ќе дадам два примера од анкетата за студентите. Еден од студентите, роден во 1973 година во Тирана, се вика Аријан Цварко (семејството е по потекло од с. Гиновец, Голо Брдо); неговите родители се викаат: Цвета и Вељо, бабите: Спаса и Ружа, а дедовците: Сарафин и Секула. Една од студентките се вика Линдита Ѓеоргинај, родена во 1974 година во Тирана; нејзините родители се викаат Финка и Јордан, бабите: Наталија и Дафина, а дедовците: Блаже и Методија.

* * *

На крајот, уште неколку податоци:

1. На прашањето од анкетата: Дали има на Универзитетот во Тирана катедра или барем лекторат по македонски јазик – сите студенти одговорија одречно. Сметам дека веднаш треба да се отвори лекторат по македонски јазик и да не се потегнува прашањето за бројот на говорителите зашто кога се отвори пред педесетина години во Скопје лекторат по албански јазик, не се вршеше броење на Албанците во Македонија. Постои, имено, еден момент што треба да биде поставен во прв план: научниот интерес.

2. Во разговорите со некои членови на „Друштво Преспа“ бевме предупредени дека во последно време во јавноста не се зборува за македонското национално малцинство во Албанија. Ова може да се потврди и со извештаите на Европскиот институт за медиуми, за кој во Албанија постои само грчко малцинство.

3. Од страна на студентите се укажува на неодамнешната изјава на претседателот на Република Албанија дека има слагоговорно национално малцинство во оваа држава, но дали е тоа македонско или бугарско – тоа треба да го кажат историчарите.

4. Во петтиот број на весникот „Преспа“ читаме:

а. дека сите Македонци што биле на повидни и поодговорни функции во последно време се или деградирани или отпуштени од работа.

б. дека грчката пропаганда е поагресивна и поприсутна, а се манифестира, меѓу другото, со подарување учебници на македонските училишта, потоа – тетратки со „грчки“ симболи: ѕвездата на Вергина и Александар Македонски со печатени текстови во кои се негира македонската самобитност.

5. Во „Нова Македонија“ од 14 јули 1995 година читаме за активности во областа Голо Брдо од страна на претставници на Република Бугарија: стипендирање студенти, делење помош (трактор, автобус). При престојот во Голо Брдо членовите на работната група се сретнаа со траги од овие активности, а има знаци дека се прошируваат и на Мала Преспа.

6. Уште две појави: населување Албанци во Мала Преспа и масовно (доброволно) иселување на Македонците од Голо Брдо. Иселувањето во Тирана, Елбасан, Пешкопеја и други градови ќе биде најефикасен начин за губење на македонскиот јазик како средство за комуникација надвор од потесните семејства, па и во нив (на пример, еден студент од село Клење, Голо Брдо, кој живее во Елбасан, кажа дека другарите му се смееа кога ќе слушнеле мајка му да му се обраќа на македонски).

* * *

Од сето ова јасно произлегува дека пред нас стојат многу задачи: треба да им помогнеме на нашите сонародници во Република Албанија, кои се тука до нас, а толку далеку (како што се изрази една од студентките од Мала Преспа).

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*XXII научна дискусија на Семинарој за македонски јазик,
литература и култура. Скопје:
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 1996, 53–57.*

ОД ИСТОРИЈАТА НА РУСКАТА КУЛТУРА ВО ДИЈАСПОРАТА

РУСКИ НАУЧНИЦИ ВО СКОПЈЕ

Во врска со познатите пресвртни настани во Русија, кон крајот на втората и во третата деценија на овој век историјата ја одбележала појавата на руска емиграција и во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, а со тоа и на оваа територија што се вика сега Република Македонија.

Целта на ова соопштение е да ја одбележи дејноста на група руски научници во Скопје, и тоа од 1920/21 до 1930 година, а донекаде и да ги дополни нивните библиографии.

Извори за податоците се:

1. Двонеделното списание „Јужна Србија“ од 1922 година.

2. Првиот том на Годишникот на Скопскиот филозофски факултет од 1930 година, со кој се одбележува десетгодишнината од работата на овој факултет и во еден пригоден текст се дава хронологијата на неговите почетоци, па, меѓу другото, се наведуваат и имињата на првите негови професори. Во април 1920 година бил примен, како прв, Степан Михајлович Куљбакин, пред тоа редовен професор на Харковскиот универзитет, и тоа – за редовен професор по словенска филологија. Проф. Куљбакин, најпознат по својот учебник по староцрковнословенски јазик (кој доживеал повеќе изданија и преводи) останал на Филозофскиот факултет во Скопје до 1923 година, кога преминува на Белградскиот универзитет. Во мај 1920 година, како хонорарен професор по историја на средниот и стариот век бил избран професорот по општа историја на Новорускиот универзитет, Петар Михајлович Бицили. Проф. Бицили останува во Скопје до почетокот на 1924, кога преминува во Софија како шеф на Катедрата за нова историја на западна Европа. Во мај 1920 година, за хонорарен професор по археологија бил избран Николај Лвович Окуњев, кој бил ангажиран до март 1923 година. Подоцна се примени: д-р Владимир Розов, како лектор (во 1925 година), д-р Алексеј Јелачич (во 1925 година) како хонорарен наставник (пред тоа работел како гимназиски професор) и Евгениј Ањичков, како договорен редовен професор од 1926 година.

Списанието „Јужна Србија“ барем во броевите со кои располагаме, меѓу другото будно ги следи настаните во и околу Советска Русија и тоа преку коментарите на еден од гореспоменатите руски емигранти, Алексеј Јелачич. Има горчина во коментарите, се изразува зачуденост од фактот

дека болшевиците се одржале „цели“ пет години на власт (коментарите се пишувани во 1922 година), а се предвидува дека новата буржоазија и селанството ќе бидат силата на идна Русија, која „нема да биде ниту царско-благородничка, ниту пролетерско-болшевичка“.

Од „Јужна Србија“ дознаваме дека во пролетта 1921 година, во Скопје, седуммина руски научници-емигранти оформиле група, која во ноември истата година прераснала во отсек на Друштвото на руските научници во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. Како членови на овој отсек се јавуваат Руси – професори на Скопскиот филозофски факултет и делумно наставници во средните училишта, а за претседател е избран д-р С.М. Куљбакин.

Целта што си ја поставиле членовите на групата може да се окарактеризира како просветителска: да се држат предавања (на руски јазик) за да се збогатат знаењата на членовите на руската колонија во Скопје по прашања сврзани со рускиот јазик и со книжевноста, како и воопшто со богатството на руската национална култура.

Како предавачи се наведуваат: Степан Куљбакин, Петар Бицили, Николај Окуњев, Д.П. Ѓурович, Алексеј Јелачич, П.А. Митропан.

Најголем е бројот на предавањата од областа на историјата на книжевноста: по повод 100-годишнината од раѓањето на Достоевски биле одржани повеќе предавања во кои се зборувало за Достоевски и словенството, за неговата филозофија, како и за неговата „уметничка техника“. Едно предавање било посветено на поезијата на Пушкин, а едно носи наслов „Пророштвото на советските поети“.

Предавањата од областа на историјата, вклучувајќи и некои тогаш актуелни настани, главно, ги држел Петар Бицили. Овде доминира темата за Европа и Азија, или за Евроазија како иднина на светската историја. Предавањата под наслов: „Три империи: Рим, Велика Британија, Русија“ и „Фашизмот како предзнак“ ги среќаваме отпечатени на страниците на „Јужна Србија“. Во второто од овие предавања, откако прави анализа на факторите што доведуваат до лесната победа на Мусолини, т.е. до неговиот избор за премиер, П. Бицили заклучува: „Фашизмот е очајнички обид за спасување на современото општествено и политичко уредување од опасноста што му се заканува од страна на социјализмот, но изгледа дека ова средство за лекување на европската болест ќе стане само нов фактор за гниење и смрт.“

За нас се интересни предавањата што ги држел Николај Окуњев од областа на историјата на уметноста и на археологијата, зашто тој зборува не само за руската уметност туку и за уметничките богатства на Македонија.

Предавањата со јазична тематика ги држел Степан Куљбакин. Вниманието го привлекуваат предавањата за есперанто и за украинското прашање. За есперанто Куљбакин, меѓу другото, вели: „Вештачкиот интернационален јазик ќе може да ги истисне од секојдневна употреба

националните јазици кога интернационалната психологија ќе ја замени националната и кога ќе биде културата интернационална. Дали ќе дојде до тоа? Не знам. Но секако тоа не може да се постигне со воведување на есперанто, обратно, есперанто мора да почека на природното изедначување на психологијата на сите народи и на создавањето еднаква интернационална култура како на претходни услови за своето ширење“.

Предавањето за „Украинското прашање“ на страниците на „Јужна Србија“ го среќаваме прикажано во опширни изводи затоа што редакцијата го оценила како важно не само за Русите туку и за сите Словени. Предавачот тргнал од две основни сфаќања за украинското прашање:

- едното, според кое украинскиот (малоруски) народ е дел од рускиот,
- и второто, според кое Украинците се одделен словенски народ со свој јазик, па според тоа би требало да имаат и своја држава.

Проф. Куљбакин го критикувал вториов пристап. Еве ги неговите аргументи: нема големи разлики меѓу Малорусите и Големорусите во физичките и во психичките особености; во верски поглед тие се еден народ; во т.н. „народен карактер“ разликите се незначителни. Според тоа, од првостепена важност е овде јазичното прашање. Според Куљбакин, научното и споредбено проучување на словенските јазици докажало дека малоруските, големоруските и белоруските делови на рускиот народ повеќе векови живееле заеднички и по напуштањето на старата словенска татковина од страна на Западните и на Јужните Словени. Меѓу големоруските, малоруските и белоруските дијалекти има, според Куљбакин, трипати повеќе заеднички црти во основните јазични особини отколку што наоѓаме меѓу одделни јужнословенски или западословенски јазици.

Во споменатиот Годишник на Скопскиот филозофски факултет, пак, среќаваме прилози на тројца руски автори: Вл. Розов пишува на тема: „Прилог кон акцентуацијата на словената *и*-деклинација“, Алексеј Јелачич – за Србите и за законодавниот одбор на царицата Катарина Втора, а Евгениј Ањичков – за убавината, грдотијата и модата.

Со збор-два ќе се задржам на последниов прилог. Авторот тргнува од Кантовата дефиниција на убавото: убаво е она што задолжително и кај секого, со самата своја форма предизвикува незаинтересирано задоволство. Од оваа дефиниција Ањичков изведува соодветна за грдото: грдо е она што со самата своја форма задолжително и кај секого предизвикува беспричинска болка.

Низ овие дефиниции авторот ја посматра модата, т.е. менувањето на вкусовите, па заклучува: секоја нова мода не само што не е нова убавина туку е нова грдотија. Модата не е естетска појава зашто нема за цел нова убавина туку само привлекување внимание.

Дури кога ќе остари модата, добриот вкус од неа ќе го издели она што може да создаде естетско уживање и естетски ќе го утврди.

* * *

Овој преглед на дејноста на неколку руски емигранти – професори на Скопскиот филозофски факултет покажува дека станува збор за луѓе израснати од богата културна традиција, луѓе што се нашле во една туѓа средина и што настојувале во таа средина не само да егзистираат туку и да дејствуваат на културното издигање на своите сонародници, но и на пошироката средина, зашто некои од нив биле вклучени и во дејноста на Скопското научно друштво, основано исто така во 1922 година.

Руските научници во Скопје – некој повеќе, некој помалку – според можностите, претставуваат своевидни градители на руската култура во емиграција. Темите што ги зафаќаат во голем број се во врска со состојбите во нивната татковина и со нивниот статус. Со нивните ставови може да се дискутира. Меѓутоа, едно не може да им се одрече: големиот патриотизам, приврзаноста кон земјата што ја напуштиле.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

- Ал. Јелачиќ, „Руска хроника“. *Јужна Србија*, 1922/2, 64-67.
Редакцијата, „Украјинско питање“ – предавање Ст. Куљбакина, *Јужна Србија* 1922/3, 109-111.
Редакцијата, „Руски научници у Скопљу“. *Јужна Србија* 1922/3, 120.
Петар Бицили, „Три царства“. *Јужна Србија* 1922/8, 281-287.
Редакцијата, „Руски научници у Скопљу“. *Јужна Србија* 1922/8, 320.
Ал. Јелачиќ, „Руска хроника“. *Јужна Србија* 1922/17, 372-374.
Ст. Куљбакин, „Машта о светском језику“. *Јужна Србија* 1922/18, 377-384 и 19, 440-446.
П. Бицили, „Фашизам као предзнак“. *Јужна Србија* 1922/18, 390-394.
Првош Сланкаменац, „О Филозофском факултету у Скопљу“. *Годишњак Скојског филозофског факултета* 1930/1, 1-16.
Ал. Јелачиќ, „Срби и законодавни одбор царице Катарине Друге“. *Годишњак Скојског филозофског факултета* 1930/1, 77-86.
Е. В. Ањичков, „Лепота, ружноћа и мода“. *Годишњак Скојског филозофског факултета* 1930/1, 155-168.
Владимир Розов, „Прилог за акцентуацију словенске и-деклинације“. *Годишњак Скојског филозофског факултета* 1930/1, 207-218.

Лиљана Минова-Ѓуркова

ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ КУЛЬТУРЫ В ДИАСПОРЕ
РУССКИЕ УЧЕННЫЕ В СКОПЬЕ

(Р е з ю м е)

В статье идет речь о деятельности группы русских ученых, прежде всего, работающих преподавателями на Философском факультете в Скопье в период с 1920 до 1930 г.г. В 1921 году они организовали кружок, целью которого было в виде общедоступных лекций отмечать важные даты русской истории, а также и наиболее актуальные события в жизни русской колонии в Скопье, которая была основным носителем русской культуры в эмиграции.

В ряде тем рассматривается общее положение на их Родине. В основном, они характеризуются огромным патриотизмом и любовью к покинутой Родине.

*Македонско-руски јазични, лиџераџурни и кулџурни врски. Скопје:
Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 1998, 39–48.*

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предмет на ова предавање се резултатите од првата фаза на една анкета, спроведена во првата половина на 1997 година во рамките на проектот „Македонскиот јазик од 1945 до 1995“, на кој се работи од 1994 година. Проектот „Македонскиот јазик од 1945 до 1995“ е составен дел на меѓународниот, општословенски проект под наслов „Современи промени во словенските јазици (1945-1995)“, чија крајна цел е печатење одделни монографии за секој словенски јазик. Во центарот на проектот, Ополе, Полска, досега се излезени од печат две монографии: за српскиот и за бугарскиот јазик. Главен белег на меѓународниот и на македонскиот проект е социолингвистичкиот пристап, кој, како што е познато, вклучува и анкети од различен вид. Тимот што работи на македонскиот проект до оваа година има објавено три книги со резултати од анкети:

- „Македонскиот јазик во јавното општење во Република Македонија“;
- „Личното име кај Македонците“;
- „Ставови за литературата – ставови за животот“.

Целта на анкетава што ја претставувам овде е да се добие претстава за знаењата и за ставовите за македонскиот јазик на македонските родени говорители (но и на не-Македонци) што го изучуваат македонскиот јазик како наставен предмет: со анкетата се планира да бидат опфатени учениците од повисоките одделенија на осумгодишните училишта и учениците во средното образование од Република Македонија, како и студентите на Филолошкиот факултет во Скопје. Во оваа, прва фаза, беше извршено анкетирање на учениците од едно основно („Лазо Ангеловски“) и две средни училишта (гимназиите „Никола Карев“ и „Орце Николов“) – трите од Скопје, а одделно – дел од студентите на Филолошкиот факултет. Во втората фаза ќе бидат анкетирани и ученици од други градови во Република Македонија.

Анкетата е замислена како т.н. работа на час, како задача да се напише текст на тема „Македонскиот јазик“.

Од одговорите произлегува дека испитаниците тргнуваат од тоа што го научиле за македонскиот јазик, но и од сопствениот афинитет, од сопствените искуства и потреби сврзани со јазикот. Општо земено, се потврдува старото сознание за огромното влијание на образованието во формирањето на личноста на младиот човек, на неговите погледи за животот воопшто, па во тие рамки и за јазикот. Јасно е дека, кога се зборува за образованието, треба да се има предвид целиот комплекс, почнувајќи од плановите и програмите, преку учебниците и наставниот кадар, до условите за работа и до односот на општеството кон оваа дејност. Одговорите покажуваат, меѓу другото, како гледаат испитаниците на македонскиот јазик,

што знаат за него, за неговата историја и за сегашниот момент, но исто така покажуваат дека младите, а пред се учениците од средното образование и особено студентите, ги следат во извесна мера настаните од општествено-политичкиот живот, меѓу кои и тие тесно сврзани со јазикот. Периодот кога беше организирана оваа фаза од анкетата се совпадна со постапката околу донесувањето на Законот за употреба на јазиците на Педагошкиот факултет во Скопје, закон со кој се овозможи целокупната настава и во високото образование во Република Македонија да се изведува на јазиците на националните малцинства.

На крајот на овој воведен дел – неколку бројки:

- анкетирани се 622 испитаници, од кои најголемиот дел се македонски родени говорители;
- 285 анкетирани се ученици во основното образование, од петтите, шестите и седмите одделенија;
- 193 анкетирани се ученици во средното образование, од првите и вторите класови;
- на крајот, со оваа анкета се опфатени и 144 студенти од сите години и од сите групи на Филолошкиот факултет, но најголем е бројот на студентите од трета и четврта година на групата Македонски јазик.

Во анкетањето имав драгоцен помош од пет колешки – професорки по македонски јазик во основното и во средното образование: Мица Генева, Костадинка Поповска, Валентина Јаќоска, Матилда Саздова и Далида Цветановска.

1.

Приказот на одговорите ќе го започнам со оние на учениците од основното образование, и тоа со најмладите од нив.

Испитаниците од **петтите одделенија**, меѓу другото, го определуваат македонскиот јазик како „историски стар“, како „наследување од далечното минато“, како „семе посеано од маченици“, па и како „завет од дедовците“. Во еден одговор се нагласува дека македонскиот јазик не исчезнал ни во текот на петвековното ропство и дека претставува за Македонците „единствена разлика со другите народи“. Двајца испитаници го определуваат македонскиот јазик како богат, а двајца како значаен за Македонците, но „за другите не“. Како позитивна карактеристика, во еден одговор се наведува фактот дека во македонскиот јазик важи правилото „како што читаш така пишуваш“ (!), но најинтересни се две искажувања поврзани со дијалектите; во едното се нагласува дека „во Македонија најправилно говорат во Струга и Охрид“, а во рамките на вториот одговор читаме: „Македонскиот јазик се дели на дијалектен и литературен. Дијалектот се зборува во сите градови освен во Скопје, а литературниот во Скопје“.

Кај одделни испитаници од оваа група доаѓа до израз негативен став кон туѓите зборови. Еве што вели една ученичка: „Мојот апел кон

Македонците е: Да го негуваме македонскиот јазик и да не користиме туѓи зборови“.

Приказот на одговорите на испитаниците од оваа група го завршувам со следниов цитат: „Ако го немаме нашиот јазик, нема да имаме држава, вера, име и тогаш би нè сметале како да не постоиме“.

Во одговорите на учениците од **шестите одделенија** најмногу се зборува за македонските дијалекти – се нагласува нивниот голем број, како и односот меѓу дијалектите и стандардниот јазик. Во овој контекст заслужува внимание и поддршка искажувањето: „...подобро дијалектизми отколку туѓи зборови!“.

Во одговорите на испитаниците од оваа група се најавува една тема што доминира кај средношколците: „Литературно се зборува само на часот по македонски јазик, а младите најчесто, надвор од училиштето зборуваат на жаргон“. Загриженоста за чистотата на јазикот доаѓа до израз на различни начини. Така, еден ученик вели: „Јас мислам дека не треба да се даваат странски реклами и емисии или телевизии. Дека тоа влијае на нашиот јазик“.

Анкетираните ученици од **седмите одделенија** го карактеризираат македонскиот јазик како лесен за учење. Покрај ова, има искажувања дека е тој убав, па и „најубав на светот“, но и забелешки од типот: „звучи грубо, има долги зборови што се изговараат тешко и звучи понекогаш бавно“. Неколку испитаници од оваа група констатираат дека македонскиот јазик не е познат и не се изучува толку во светот како англискиот, а еден се залага за тоа овој јазик (македонскиот) „да се учи и во други држави“.

Во врска со засиленото интересирање за изучување странски јазици, а особено на англискиот јазик, стои искажувањето: „Ако не го знаеме својот мајчин јазик, нема да можеме да научиме друг јазик целосно“.

Во одговорите од оваа група често се разгледува прашањето за односот меѓу стандардниот јазик од една и дијалектите и жаргонот – од друга страна. Се нагласува дека стандардниот јазик многу помалку се употребува од дијалектите и жаргонот, но се забележува дека односот на овие испитаници кон дијалектите е секогаш позитивен. Овде се јавува и една друга тема, инспирирана од конкретни примери со македонски естрадни ѕвезди, а тоа е појавата македонски родени говорители да го „заборават“ својот јазик по подолг или пократок престој во странство.

Прегледот на одговорите од оваа група и споредбата со другите покажува дека овие испитаници биле на некој начин инспирирани да се искажат малку послободно, па затоа овде ќе дадам неколку цитати:

– „Во мојот мајчин јазик не ми се допаѓа акцентот со кој зборуваме. Многу повеќе ми се допаѓа американскиот јазик. Во македонскиот јазик има голем број дијалектизми кои треба да се отстранат. Сепак, македонскиот јазик го чувствувам како свој и освен со американскиот не би можела да го заменам со ниту еден ДРУГ јазик“.

– „Македонскиот јазик е cool! Најлесен и најдобар од сите јазици на светот“.

– „Јас за македонскиот јазик мислам дека е супер и дека ништо не му фали“.

– „Што мислам за македонскиот јазик? Па мислам дека не треба да го потценуваат“.

– „Јас мислам дека македонскиот литературен јазик треба повеќе да се употребува. Тој е наше богатство. Ние не го употребуваме и во тоа е грешката. На тој што зборува на литературниот јазик му се смееме. А тој е наш мајчин јазик и треба да го цениме. Како што рекол Конески: Да го цениме својот јазик ако сакаме да не се самопонижуваме!“.

2.

Средношколците масовно укажуваат на разликата меѓу стандардниот и разговорниот јазик, односно на разликите во вербалната комуникација во официјални и во неофицијални ситуации. Така, не се ретки искажувањата од типот: „Литературниот јазик се употребува само во училиште“, како и: „Младината тешко го прифаќа литературниот јазик; луѓето зборуваат на дијалекти. Во медиумите и во училиште треба литературно да се зборува, но не и да се претерува. Дијалектите се богатство на јазикот“. На ова се надоврзува предлогот: да се потрудиме да го зближиме „уличниот“ и „училишниот“ начин на употреба на македонскиот јазик.

Во одговорите на учениците од гимназијата „Никола Карев“ доаѓаат до израз и извесни забелешки на адреса на стандарднојазичната норма: во повеќе одговори се искажува негативен став спрема акцентските целисти („Неприфатливо ми е: *учел девéй-гена; Тој не-мí-гаде; шóа-село*“), но исто така и спрема третосложното акцентирање. Покрај акцентот, на ударот на критиката се наоѓа и лексиката, при што некои испитаници наведуваат и конкретни примери за зборови што „нема никогаш да ги употребуваат“ и за кои „треба да се најде соодветна замена“. Еве некои од нив: *се дойаѓа* (наспрема *се свиѓа*), *кафуле* (наспрема *кафич*), потоа: *чевел, домаи, висџина, веднаш, вџрочем, луџо, коџек, кофџе*.

Токму во врска со лексиката стојат забелешките дека македонскиот јазик е сиромашен, или, како што се изразува еден испитаник, „нема широк вокабулар“. Оваа констатација се поткрепува со тешкотиите при преводот од англиски. Негативно се карактеризира македонскиот јазик и во врска со неговата употреба во забавната и во новокомпонираната т.н. народна музика: „Зборовите во македонските песни звучат некако остро и не се слеваат“, односно „Македонскиот јазик не е добар за песни кои треба да бидат испеани, како сентиши, народни, забавни и сл.“.

Меѓу одговорите на учениците од гимназијата „Никола Карев“ има и такви во кои се изразува загриженост за чистотата на македонскиот јазик: „Со употребата на странски, посебно англиски зборови се омаловажува јазикот“. И медиумите, според некои испитаници од оваа група, придонесуваат за загрижувачките состојби, па се вели: „Мешавина (!) од

српски и македонски, освен во меѓусебните разговори, се користи и во популарните ТВ емисии и трагично е тоа што најмладите го прифаќаат овој жаргон“.

Во ваков дух се најголемиот број искажувања на учениците од гимназијата „Орце Николов“, на пример: „Во секојдневното општење не се употребува литературниот јазик туку жаргонизми, србизми, вулгаризми, дури и на радиото и на ТВ“. Неколку испитаници од оваа група укажуваат на фактот дека „повеќето од младите не го почитуваат доволно својот јазик и не прифаќаат одделни, типично литературни зборови, па употребуваат дијалектизми од македонскиот јазик или зборови од т.н. популарни јазици, каков што е англискиот“. Учениците нагласуваат дека „во неформални ситуации се зборува исклучиво скопски“, а „скопскиот говор изобилува со србизми“. Има и одговори во кои се прави обид да се расветлат причините за лошиот однос кон македонскиот јазик, на пример: „Младите луѓе, донекаде образовани, кои делумно познаваат два странски јазика, лично сметам дека ниту го негуваат ниту доволно го познаваат сопствениот мајчин македонски јазик. Иако звучи смешно, постоечките а и идните интелектуалци повеќе се трудат да ги осознаат граматиките и правописите на познатите светски јазици, особено на англискиот, германскиот и францускиот, тие повеќе се замараат (!) дури и со мртви јазици како што е латинскиот, а факт е дека мајчиниот јазик за нив е непозната област. Причината лежи на повеќе места. Мојата причина, поради која јас насилно се трудам да зборувам литературно е во времето кога сум родена, полуписмените наставнички кои ми предаваа во основното училиште и татко ми, кој не знае да состави ниту една реченица на македонски“.

3.

Одговорите на студентите на Филолошкиот факултет (освен од групата Македонски јазик) се изделуваат по неколку елементи. Прво, бидејќи се работи, главно, за идни специјалисти по странски јазици, за нив доаѓа како природна споредбата на македонскиот јазик со овие јазици и во голем број случаи резултатот е на штета на македонскиот јазик, кој се карактеризира како „сиромашен“, „оскуден во фондот на зборовите“, како јазик што „заостанува во богатството со зборови“, односно што има „дефицит на зборови“. Наспрема ваквите, широко застапени тврдења, стојат оние во кои се објаснува дека тешкотиите при преведувањето од англиски, на пример, не произлегуваат од тоа што е македонскиот јазик сиромашен, туку од фактот дека студентите не го познаваат добро лексичкиот фонд на македонскиот јазик, дека многу зборови се подзаборавени и застарени и дека специјалистите би требало да се обраќаат кон јазикот на писателите и кон дијалектниот материјал како кон извори од кои треба да се црпе. Во врска со лексичкиот фонд на македонскиот јазик, студентите од овие групи не го прифаќаат присуството на големиот број интернационализми во

македонскиот стандарден јазик, како и големиот број заемки од друг вид, а особено србизмите.

Тргувајќи од своите искуства при преведувањето, одделни студенти од овие групи го карактеризираат македонскиот како „незвучен јазик“ со образложение дека преводите (во случајов – од француски) „делуваат (!) многу сувопарно т.е. во нив се губи убавината на оригиналот“. Наспрема овие искажувања, стојат карактеристиките на македонскиот јазик како „мек и мелодичен“.

Во тесна врска со подготвувањето на студентите од овие групи за преведувачка дејност стои оправданото барање на скоро сите анкетирани, барање зад кое стои македонската јавност: изработка на толковен речник на македонскиот јазик, или, како што се изразуваат некои од студентите, македонско-македонски.

Одделни испитаници од оваа група изразуваат незадоволство од учебниците по македонски јазик, а за граматиката на македонскиот јазик забележуваат дека е „многу усложнета“. Една испитаничка вели: „Во целост, верувам дека има многу измени што би можеле да се направат во правец на симплификација и подобрување на македонскиот јазик“.

Забележливо е во овие одговори присуството на искажувања во кои се апелира за почитување на литературниот јазик и за помалку нагласена употреба на скопскиот жаргон во оригиналните и во преведените драми и филмови што се емитуваат на многубројните телевизиски канали.

Приказот на одговорите од оваа група ќе го завршам со следново искажување: „Македонскиот јазик е најубавиот, најмелодичниот и најсекси јазик на светот. Но за жал постојат околу 1.000.000 причини и извори кои му наштетуваат на развојот на јазикот, на неговата надградба и прифатеност меѓу народот. Најголем непријател на овој јазик (македонскиот) е самиот македонски народ со својата негрижа, невнимание, како и со тенденциите за влегување во новиот светски поредок. Речник на македонски немаме. Натписите на продавниците и претпријатијата се за нас непознати. Уличниот жаргон преовладува (србизмите најмногу). Градските графити се на англиски. Луѓето од провинција тежнеат да говорат на својот дијалект (што всушност и ми се допаѓа). Малите девојчиња своите споменари ги пишуваат на српски. Рокенролот е на англиски. Хомосексуалците зборат ‘београдски’. P.S. Неизградениот литературен ни јазик полека умира“.

4.

Студентите од групата Македонски јазик на неколку наврати на свој начин дале оценка на современите состојби во поглед на јазичниот израз на македонските родени говорители. За одбележување се нивните настапи на Вториот (во 1995) и на Третиот научен собир на млади македонисти (во 1997). Нивните текстови се објавени во најновото издание на прирачникот за курсот за напреднати на Семинарот, „Македонски јазик за странци“.

Во одговорите во рамките на оваа анкета голем број од студентите од оваа група ја изразуваат својата загриженост во врска со односот на македонските родени говорители кон сопствениот јазик. Во извесен број текстови доаѓа до израз незадоволството поради непризнавањето на македонскиот јазик од страна на соседните земји, па и пошироко. Студентите се обидуваат да ги пронајдат и причините за таквиот однос кон македонскиот јазик во минатото и денес и изразуваат мислења дека политиката не треба да се меша во науката. Поттикнати од неправедното непризнавање на самобитноста на македонскиот јазик, односно од навредливото толкување на овој јазик како резултат на комунистички декрет, студентите од оваа група, меѓу другото, ги наведуваат оние црти што ги сметаат за особено карактеристични за македонскиот јазик, меѓу кои: аналитизмот, постпозитив-ниот троен член, богатството на глаголски форми, удвојувањето на објектите, а особено третосложниот акцент.

Со оглед на поклопувањето на терминот на анкетата со подготовките на Законот за употреба на јазиците на Педагошкиот факултет, голем број текстови донесуваат еден ист став: дека овој закон негативно ќе се одрази на статусот на македонскиот јазик во Република Македонија. Во врска со ова, студентите ги изнесуваат своите размислувања за состојбите во кои живеат Македонците во соседните земји. Ќе си дозволам овде да го цитирам искажувањето на една студентка од оваа група, инаку Македонка од Албанија:

„Македонскиот литературен јазик го учам веќе четири години и сите луѓе со кој доаѓам во контакт ми велат дека добро го владеам овој јазик. Но сепак јас самата сум свесна дека треба уште работа.

Сето ова се однесува само за неколку Македонци од сиот тој македонски народ што живее во Албанија, кои имат шанса да дојдат да студираат во Македонија.

Но до каде го знае својот јазик тој народ? Со жалост и со болка во срцето можам да кажам дека ситуацијата е трагична. Македонскиот јазик во Албанија исчезнува. Јазикот уште се чува кај постарите генерации, а што се однесува за младите, тие не го знаат воопшто или многу слабо, албанизиран.

За тоа не ги окривувам нивните родители, но албанската држава што не дозволува да се отворат македонски школи, ако не школи барем паралелки на македонски јазик во албански школи за тие македонски деца да можат да го научат својот мајчин јазик.

Сето ова се однесува на македонскиот народ што живее во северозападниот дел на Албанија“.

5.

Се забележува дека и кај учениците и кај студентите се среќаваат одговори во кои има навраќања на минатото, на историјата на македонскиот јазик, и во нив често се споменуваат имињата на светите браќа Кирил и

Методиј, со извесни непрецизности во врска со составувањето на кирилицата, а потоа се става фокусот на 19. век и се наведуваат имињата на културно-просветните дејци од тој период, како и на собирачите на народни умотворби. Две имиња, меѓутоа, најчесто се среќаваат во овие текстови, имиња чие присуство е наполно оправдано кога се има предвид темата на анкетата; тоа се имињата на Блаже Конески и на Крсте Мисирков. Еве едно искажување на една ученичка од гимназијата „Орце Николов“: „Нашиот јазик е поставен на здрави основи благодарение на Блаже Конески, Димитрија Чуповски и Крсте Мисирков“.

6.

Првата фаза од анкетата на тема „Македонскиот јазик“ ги соочува специјалистите по македонски јазик, но и другите заинтересирани со низа проблеми за чие решавање треба да се изработи стратегија и да се вложат напори. На пример, изработката на толковен речник на македонскиот јазик е императив на денот. Освен тоа, нормата мора да се соочи со практиката и да стане пофлексибилна во врска со некои правила, како што се на пример правилата за акцентски целости. Треба да се негува позитивен однос кон дијалектите, а на лексичкото дијалектно богатство треба да му се посвети особено внимание. Треба повеќе да се зборува за историјата на македонскиот јазик. Треба, на крајот, да се оформува разговорен јазик што ќе биде прифатлив за сите македонски родени говорители.

* * *

Предавањето го завршувам со две искажувања.

Првото е од еден ученик од петто одделение, кој напишал:

„За мене македонскиот јазик претставува синцир од 31 буква кој го сврзува македонскиот народ“.

Автор на вториот текст е студентка од групата Македонски јазик – четврта година:

„Македонскиот јазик е службен јазик во државата Република Македонија и се употребува во образованието, администрацијата, медиумите и воопшто, во целокупниот општествен и јавен живот. Впрочем, тоа е и задачата и функцијата на службениот јазик во една држава.“

Македонскиот јазик ја имаше таа несреќа да биде кодифициран во 20. век, а тоа е грешка на историјата која ја кроеја други. Ние сме горди на истрајноста и упорноста со која македонскиот народ го пренесуваше од поколение на поколение својот оспоруван, понижуван и непризнаван јазик. Тоа може(ше) да го издржи само македонскиот народ.

Издржува тој и денеска, на прагот на 21. век, кој треба да биде век на толерантност, сожителство, сососедство, пацифизам, космополитизам.

Еден народ и една нација се тоа кога ги имаат јазикот и културата. Македонците во Бугарија, Грција и Албанија се сè уште Македонци иако им е во најголем број случаи забрането да го зборуваат својот јазик и да остварат едно од основните човекови права: да се декларираат по националност онака како што се чувствуваат...

Зарем не реков дека истрајноста и упорноста се всадени во генот наш македонски? Сме шепотеле во куќите навечер зад затемнетите прозорци зашто затворите ги полнеа со луѓе што зборувале македонски, но сепак се изговарал македонскиот збор.

Не сме многубројни, но сепак Гане Тодоровски убаво испеа, на македонски: *Колку сме, шолку сме, шокму сме!* “.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Предавања на XXX меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
1998, 39–48.*

ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И СТАНДАРДНИОТ ЈАЗИК

На почетокот би сакала од името на Советот за македонски јазик да ги поздравам членовите на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на Република Македонија и да му оддадам признание на неговиот Извршен одбор за организирањето на овој научен собир.

Како што е познато, Сојузот беше оформен на 25 јануари 1954 година под името Друштво за македонски јазик и литература на НРМ. Четириесет и петгодишното постоење на оваа стручно-научна асоцијација е исполнето со активности од различен вид, меѓу кои, се чини, најдолг век има уредувањето и издавањето на списанието „Литературен збор“ и организирањето натпревари по македонски јазик и литература меѓу учениците од основното и од средното образование. Овие две дејности се особено важни и Сојузот просто не може да се откаже од нив и покрај материјалните и некои други тешкотии во нивната реализација. Во активата на Сојузот можеме да ги споменеме и одбележувањето годишнини и организирањето советувања, средби и собири. Овде ќе споменам уште една активност на Сојузот поврзана со Меѓународниот славистички комитет. Познато е дека токму Друштвото за македонски јазик и литература на НРМ, чиј претседател беше Бл. Конески, во 1955 година даде иницијатива за формирање на Сојуз на славистичките друштва на Југославија, а потоа македонското друштво се пројави и како организатор на два конгреса на југословенските слависти (во 1962 година во Охрид и во 1982 година во Струга). Овие податоци ни даваат надеж дека може да се реализира идејата во 2003 година, на Меѓународниот славистички конгрес во Љубљана, Македонија да се избори за правото да ја организира следната средба на славистите од целиот свет (во 2008 година). Не треба да се нагласува од колкава важност ќе биде тоа за афирмацијата на македонскиот јазик, но и за Република Македонија како држава. Време е крајниот словенски југ, кој му ја дал писменоста на славистичкиот свет, да му докаже на тој свет дека не е на периферијата на настаните. Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература, соработувајќи со Македонскиот славистички комитет може да даде голем придонес во оваа насока.

Советот за македонски јазик е оформен во 1998 година, по донесувањето на Законот за употребата на македонскиот јазик и во својата програма на прво место ги постави науката и образованието: науката како единствено сигурна основа за сите дејности во областа на јазикот и образованието како најмасовно и потенцијално најефикасно средство за ширење на јазичната култура меѓу граѓаните на Република Македонија.

Науката е непосредно одговорна за сите состојби во образованието зашто таа треба да биде присутна во сите сегменти на образовниот процес,

тргнувајќи од составувањето на наставните планови и програми, преку оформувањето квалификуван наставен кадар, па сè до составувањето и оценувањето на учебниците. И ако не се изборила за тоа повеќе да се чувствува нејзиното присуство, како и за тоа да има поголем авторитет, вината е пак кај неа, кај науката: таа треба да биде поактивна и погласна... А дека има проблеми, дека има прашања за кои треба да се разговара – тоа е многу добро познато.

Советот за македонски јазик, во 1998 и во 1999 година оформи работни групи чија задача беше да соберат податоци (од различни извори и непосредно) за состојбите сврзани со македонскиот јазик како наставен предмет во основното и во средното образование во Република Македонија, и тоа во училиштата со македонски наставен јазик и во оние со настава на јазиците на националните малцинства. Покрај тоа, работната група оформена во 1999 година беше задолжена да се задржи и на комплексниот проблем на македонскиот јазик како јазик на наставата во наведените степени на образование, се разбира, во училиштата со македонски наставен јазик. Оваа работна група, исто така, организира анкети меѓу учениците, наставниците и советниците, а од сите ученици беше побарано и во неколку реченици да го изнесат своето мислење за македонскиот јазик. Анкета во вид на слободен состав за односот кон македонскиот јазик меѓу ученици од основното и од средното образование, како и меѓу студенти од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ беше организирана и во 1997 година, во рамките на проектот „Македонскиот јазик од 1945 до 1995“ пријавен кај Министерството за наука на Република Македонија, а работен како дел на меѓународниот проект „Современи промени во словенските јазици (1945–1995)“ со центар во Ополе, Полска.

Тоа што следува во излагањето се потпира на елаборатите од работните групи (направени врз основа на испитувањата спроведени во повеќе училишта во Република Македонија: шест во Скопје: „Браќа Миладиновци“, „Живко Брајковски“, „Ј.Х. Песталоци“, „Владо Тасевски“, „Ацо Шопов“ и „Његош“ Колонија Идризово; Битола: „Коле Канински“, Охрид: „Братство-единство“; Кавадарци: „Гоце Делчев“, Штип „Ванчо Прке“, Гостивар „Братство единство“ и Тетово „Братство Миѓени“), како и на резултатите од споменатите анкети.

Така, од искажувањата на советниците по македонски јазик и литература произлегува дека нема согласност меѓу науката, практиката и нив од една и Педагошкиот совет, односно Министерството за образование, од друга страна, во поглед на бројот на часовите предвидени за предметот македонски јазик, а во негови рамки за бројот на часовите предвидени за програмското подрачје јазик. Науката не е воопшто или не е во доволна мера вклучена во изработката на плановите и програмите по предметот македонски јазик, особено за програмското подрачје јазик. За оценка на соодветноста на определени профили секако решава работодавачот. Меѓутоа, треба да се слуша и мислењето на другите страни вклучени во

подготовката на наставниот кадар. Како Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература сметам дека треба да го искажеме и да го браниме ставот дека и во одделенската настава не е добро да бидат вклучени лица што го немаат во својата студиска група предметот македонски јазик (овде не се мисли на предметот култура на говорот, со кој се опфатени сите факултети што оформуваат наставен кадар). Повод за загриженост дава и произволноста во толкувањето на соодветноста на образованието на наставниците, како и фактот дека во определени региони и нема можност за обезбедување соодветен кадар. Од одговорите во рамките на анкетите спроведени меѓу наставниците и меѓу советниците произлегува дека практично нема редовна контрола на изведувачето на наставата, а да не зборуваме за задоволување на потребата за помош во решавањето на проблемите, во постојаното усовршување, во обезбедувањето стручна и научна литература, во размената на искуства. За сето тоа е потребна пред сè атмосфера можеби и повеќе од материјалната основа, која е, секако, неопходна.

Учебниците како еден од најважните фактори во наставниот процес претставуваат случај за себе. Би било идеално, и на тоа треба да инсистираат издавачите, во нивната изработка да се вклучи и науката и практиката. Само со нивната соработка, само со меѓусебното почитување на сознанијата и на искуствата може да се состави учебник што ќе ги содржи новите и проверените сознанија од соодветната област, но истовремено ќе одговара на возраста и на психичката зрелост на ученикот. Работните групи укажаа на тоа дека како автори на постојните учебници и помагала се јавуваат постојано едни исти имиња, дека голем број од учебниците треба да се обноват, но и дека новите учебници не им го олеснуваат учењето на учениците.

Што се однесува на реализацијата на програмските содржини, се знае дека во средното образование, по правило, предност им се дава на содржините по литература, но за основното образование важи заклучокот дека се реализира програмата од областа на јазикот. Меѓутоа, како што забележуваат советниците, наставата е „граматизирана“, се предава сувопарно и со оглед на апстрактноста на материјата, која треба да се приспособи внимателно на возраста на ученикот, може да создаде одбивност кај него, а постои и опасност од механичко учење.

Ученикот е центарот на оваа дејност. Најголемиот број идни ученици македонски родени зборуваачи доаѓаат на училиште со познавање на локалниот говор, кој ги задоволува нивните потреби за општење и со извесни познавања на стандардниот јазик, во што би требало да придонесуваат електронските средства за јавно општење. Треба да се каже, меѓутоа, дека влијанието на овие наши средства во овој поглед не може да биде силно со оглед на тоа што на нив доминира (особено во емисиите наменети за деца) англискиот јазик. Се разбира, особено ако зборуваме за Скопје, можеме да наведеме и покомпликувани случаи, на пример, кога во

фамилијата се зборува на еден локален говор (или и на два во зависност од произлезот на родителите, па и на нивните родители), а на улица на друг, што е или, можеби, беше до неодамна, релативно чест случај.

Така, училиштето (делумно и предучилишната установа) има важна задача да го запознае ученикот со стандардниот јазик, и да му обезбеди не само компетенција за кодот туку и компетенција за комуникацијата, односно, не само да го запознае со стандарднојазичната норма туку и да го оспособи да ја владее и да знае во која ситуација со кој израз да се служи. Задачата е деликатна, особено на основното образование, зашто треба да се надмине отпорот кон стандардниот јазик како неоргански идиом што треба да го учат, без исклучок, сите припадници на говорната заедница. Отпорот треба да се надвладува на различни начини, а меѓу другото и со тоа да не се жигосуваат локалните говори, туку да се укажува на сферата на нивната употреба.

Одговорите на анкетите го потврдија, меѓу другото, старото сознание за огромното влијание на образованието врз формирањето на личноста на младиот човек, на неговите погледи за животот воопшто, па во тие рамки и за јазикот. Еве неколку примери:

За македонските народни говори се вели дека се тие наше богатство, кое доаѓа до израз во народното творештво (6. одделение), но исто така и дека не треба да се зборува на дијалект, како што се прави во внатрешноста на државата (7. одделение). Еден ученик од 5. одделение вели дека најчисто се зборува во Струга и во Охрид, а друг дека на дијалект се зборува во сите градови освен во Скопје (двајцата ученици се од Скопје). Се среќава и забелешката дека литературно се зборува само на часот по македонски јазик. Во поглед на туѓите елементи има искажувања особено против србизмите и турцизмите, а овде треба да се наведе искажувањето на ученик од 6. одделение: „Подобро дијалектизми отколку туѓи зборови.“

Споредувањето на македонскиот јазик со други јазици, особено со англискиот, многу често не е во негова полза. Прилично широко е, изгледа, прифатено сфаќањето дека е македонскиот јазик сиромашен, т.е. со ограничен лексички фонд.

На крајот, покрај изјавите од типот дека е јазикот „завет од дедовците“ и „единственото што нè разликува од другите народи“, се среќаваат и резигнирани искажувања дека е македонскиот јазик важен за нас, но не и за другите, дека не е познат и не се изучува толку во светот како англискиот (ова се искажувања од ученици од 5. и 6. одделение).

* * *

Ученикот е во центарот на образованието. Тоа треба да му биде во целост подредено. Оформувајќи ги младите луѓе, ние всушност правиме проекција на својата иднина, а тоа е од особена важност за јазикот.

За дел од членовите на говорната заедница основното училиште е тоа што им го дава единственото организирано образование; за другите тоа е основа врз која доаѓа надградбата. И кај едните и кај другите основното образование остава траги во нивниот живот и во животот на заедницата.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Јазикот на учебниците за основното образование,
Литературен збор 46/5-6, 1999, 15–19.*

СОВРЕМЕНИ СОСТОЈБИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1.

Во првиот дел од предавањето ќе се задржам на надворешнојазичните фактори што влијаат, непосредно или посредно, на положбата на македонскиот јазик во Република Македонија и на состојбите во него.

– **Прво навраќање на Уставот:** Во член 7 од Уставот на Република Македонија (прогласен на 17.11.1991 година) се наведува дека службен јазик во неа е македонскиот и неговото кирилско писмо. Веднаш потоа (во истиот член) многу пошироко се зборува за правата на претставниците на другите народи и етнички групи што живеат во државата (за кои се употребува терминот *националности*) во поглед на употребата на нивните јазици и писма. Ова е и разбирливо кога ќе се земе предвид дека на Македонците во минатото не им се признавало правото на употреба на мајчиниот јазик дури ни во секојдневното, неслужбено општење (за некои Македонци ова важи и денес). Правата на националностите се разработуваат и во Законот за локална самоуправа, донесен во 1995 година, кој, меѓу другото, ги определува условите за **службена употреба** на јазиците на националностите во единиците на локалната самоуправа со мнозинство (над 50%) или со значителен број (над 20%) граѓани од соодветната националност, се разбира, како што е формулирано таму, „покрај македонскиот јазик и неговото писмо“. Треба да се каже, меѓутоа, дека она „покрај македонскиот јазик и неговото писмо“ не се почитува секаде и секогаш, а тоа дава повод за размислување во врска со правата на Македонците во тие единици на локална самоуправа. Ни во Уставот, ни во Законот за локална самоуправа не се зборува ништо за Македонците во средините каде што се тие во малцинство: условите за вработување, јазикот на кој можат да добијат образование нивните деца и сл. – треба да бидат законски регулирани.

Во врска со националностите, односно со националните малцинства, пред науката се поставува едно важно прашање, особено за нашиов случај: каков е односот меѓу **правото** на националното малцинство да го употребува својот јазик во различните видови општење – од една, и **обврската** на истото малцинство пред сè да го почитува, да го познава и да го употребува јазикот на државата во која живее и која ја смета за своја – од друга страна. Непочитувањето на службениот јазик на државата од едно национално малцинство може да се толкува како знак за тоа дека односот на малцинството се чувствува доволно силно и дека затворањето во сопствените рамки, кое некои го нарекуваат гетоизација – не му пречи, а причините и последиците многу лесно можат да се претпостават.

– **Второ навраќање на Уставот:** Уставот ја определува РМ како граѓанска држава, со што македонскиот народ, може да се каже, се откажа од правото на национална држава. Аргументи за оваа определба секако има многу, а еден од македонските специјалисти по уставно право во едно интервју изјави дека формулацијата од Уставот од 1974 година дека СРМ е држава на Македонците, Албанците и Турците што живеат во неа водела кон сигурна федерализација, дезинтеграција на Републиката. Ова може да се прифати (во секој случај, прифатено е при составувањето на Уставот), но, од друга страна, определбата на Република Македонија како повеќенационална и повеќeverоисповедна држава, мораме да признаеме дека доведе до вистински расцут на сите пројави на национална свест и на верска припадност... А Република Македонија е опкружена со три држави што се определуваат (цврсто и сигурно) себеси како еднонационални, две од нив не признаваат постоење на македонско национално малцинство во своите граници, а третата го има определено бројот од околу 4500 Македонци, кој е постојан со години и може да претставува пример за совршена рамнотежа меѓу бројот на родените и оној на починатите.

Од своја страна, со амандманите на Уставот, усвоени во јануари 1992 година, Република Македонија нагласува дека нема територијални претензии кон соседните држави и дека и покрај грижата за припадниците на македонскиот народ во соседните земји (изразена во член 49 од Уставот, во кој се вели дека ќе го помага нивниот културен развој и ќе ги унапредува врските со нив) нема да се меша во суверените права на други држави и во нивните внатрешни работи.

– **Трето навраќање на Уставот:** како разработка на делот од членот 7 со кој се определува македонскиот јазик како службен во државата, дојде Законот за употребата на македонскиот јазик, донесен во јануари 1998 година. Врз основа на овој Закон, од Владата на Република Македонија беше составен Совет за македонски јазик, кој брои девет членови. Во согласност со своите права и обврски, Советот ја почна својата работа со донесување Програма за работа, во која ги постави на прво место, од разбирливи причини, науката и образованието: **науката**, зашто е токму таа основа и насочувач во сите области, па и во областа на јазикот и **образованието**, затоа што е тоа најпристапниот и најсигурен начин на ширење на јазичната култура. Советот се определи за различни начини на дејствување, пред сè за оформување работни групи. Така, беа оформени работни групи чија задача беше да се испитаат состојбите во врска со македонскиот јазик како наставен предмет и како јазик на наставата во основното и во средното образование во Република Македонија. Сознанијата до кои дојдоа овие групи го наметнуваат заклучокот дека она што е досега постигнато не е малку и обврзува на натамошно усовршување на наставниот кадар, на засилување и на збогатување на дејствувањето на советниците, како и на составување програми посоодветни на видот на училиштето и на осовременување на

учебниците. Одделно е разгледано прашањето за наставата по македонски јазик во основното и во средното образование на јазиците на националностите (почнува од трето одделение до четврти клас со по 2 часа неделно, освен во петто и во шесто, за кои се определени по 3 часа неделно). Покрај анализата на состојбите во поглед на наставниот кадар, на бројот на часовите, на учебниците и на програмите (на пример, се укажува на деликатноста на ситуациите што се создаваат кога се разгледуваат дела како „Сердарот“ меѓу учениците од албанска и „Македонска крвава свадба“ меѓу учениците од турска националност), беше спроведена анкета за односот кон македонскиот јазик како наставен предмет во споменатите училишта, со прашања како: дали треба да се учи македонскиот јазик, дали е тежок како јазик и сл. За одбележување е фактот дека учениците од турска националност покажуваат, по правило, јасно изразена свест за потребата за изучување на македонскиот јазик како јазик на државата чии граѓани се, но ова не може да се каже во иста мера за учениците од албанска националност. Имено, и кај нив има искажувања дека треба да се изучува македонскиот јазик, но и такви во кои се изнесуваат инакви ставови, на пример: „*Јас македонскиот јазик, да го кажам висштината не сакам да го учам. Не бидејќи е тешко да се учи, туку затоа што не е мој јазик. Нашата професорка навистина многу се мачи да ни го учи јазикот, но ние не го сакаме тој јазик. Не го сакам вашиот јазик бидејќи вие, ситуациите албанци сакаат да ситуираат по македонски, а не по албански јазик; не ги даваат нашите права.*“ И уште еден пример: „*Мислам дека македонскиот јазик не би требало да се учи, затоа што сите Албанци го знаат македонскиот јазик, и освен тоа зошто да губиме време за учење за овој предмет кога имаме други предмети. Ако ние треба да учиме македонски, зошто македонските паралелки не учат албански? Кога тоа е факт дека и тие треба да учат албански, како ние што го учиме нивниот јазик.*“

Работните групи подготвија материјали во кои ги изнесоа резултатите од својата работа и кои ќе му бидат доставени на Министерството за образование на Република Македонија.

Врз основа на анализата на состојбите со фирмите во Република Македонија, друга работна група на Советот за македонски јазик изработи „Насоки и препораки за оформувањето на фирмите“, кои се доставени до Министерството за правда на Република Македонија со барање да им бидат ставени на располагање на судовите што вршат регистрација на фирмите.

Врз основа на сознанијата на македонската ономастика за изборот и за усогласеноста на личните имиња и на презимињата на македонските родени зборувачи – со нормата на македонскиот стандарден јазик, Советот донесе „Упатство за правилна употреба на македонските лични имиња и презимиња“, кое беше испратено до Министерството за внатрешни работи со молба да им биде составено на сите матични служби во државата.

Големо внимание во Законот за употребата на македонскиот јазик ѝ се посветува на лекторската дејност и се предвидува лицата што ја вршат да полагаат стручен (лекторски) испит пред Комисија и врз основа на програма предложена од Советот.

Предмет на интересирање на Советот за македонски јазик беше и именувањето на улиците, плоштадите и мостовите во Скопје, јазикот на натписите во јавниот превоз, јазикот на преводната литература за деца и јазикот на формуларите, сметките и фактурите со кои општат јавните претпријатија и установи – со граѓаните.

Меѓу дејностите на Советот спаѓа и давањето предлози за организирање научни собири. Во февруари оваа година беше одржан собирот на тема „Македонскиот јазик во јавното општење“. Овој собир, од една страна покажа дека има приличен број прашања сврзани со стандарднојазичната норма за кои треба да се разговара, а од друга – дека располагаме со релативно голем број млади научни работници оспособени не само да ги регистрираат туку и да ги анализираат отстапувањата од нормата, да ги откриваат нивните причини и да предлагаат решенија.

Во април оваа година, на предлог на Советот, беше спроведена анкета за средствата за јавно општење меѓу студенти од неколку факултети на Скопскиот универзитет. Одговорите можат да го привлечат вниманието на луѓето што се занимаваат со споменатата дејност, но и на оние што се интересираат за младите, за нивните желби и размислувања, како и за нивниот однос кон јазикот. Со оглед на времето на спроведување на анкетата, не зачудуваат одговорите со коментари во врска со војната на север од територијата на Република Македонија. Така, на прашањето каков е нивниот став во врска со емисиите на Дојче Веле, на Би-би-си и на Гласот на Америка на македонски, од 354-те испитаници добивме 28 пофални и 52 искажувања со забелешки. Еве некои од првата група: „*Даваат многу подејални информации околку нашата државна телевизија и радио*“ (студент од Велес); „*Емитираат повеќе весии и пореални се*“ (студент од Ресен); „*Нашите гласила треба да го следат нивниот пример за реално известување*“ (студент од Скопје) – и неколку кратки: „*Би-би-си – коректно*“, „*Би-би-си – одлични весии*“, „*Дојче Веле – добро е*“, „*Дојче Веле – поопширни информации*“. За илустрација на забелешките можат да ни послужат следниве одговори: „*Кога се работи за известување од нашиот регион, многу од нив се покажаа необјективни, пристрасни, со што ја губат довербата кај нас*“ (студент од Охрид); „*Сè додека известуваа за другите проблеми во својот мислев дека се реални, но не повеќе*“ (студент од Скопје); „*Мислам дека се потребни за утврдување на ‘зайаднаа’ ситрана на приказната, но се виде (при случајот ‘Блаце’) дека и тие не се секогаш објективни и се служат (понекогаш) со информации од несиѓурни и невалидни извори*“ (студент од Скопје). Кон ова ќе наведеме и една препорака; „*Можби би требало да ги регистрираат одгласителите однадвор*

ѝо ѝовод насѝаниѝе шѝо се случуваѝи кај нас“. Има и еден коментар во врска со јазикот: „Новинариѝе коишѝо работѝаѝи во ѝѝе редакѝии израснале во Македонија, ама ако се суди сѝоред јазикоѝи – како да заборавиле дека се оѝѝѝука“ (студент од Струмица).

– **Четврто навраќање на Уставот на РМ**, овојпат во врска со името на државата. Познато е дека Република Македонија влезе во Организацијата на обединетите нации под едно бесмислено и понижувачко име: *Поранешна Југословенска Република Македонија*, или: *Поранешнојугословенска Република Македонија*, а државните гости што доаѓаа пред војната на север – зборуваа: „вашата земја, вашиот народ“ или: „оваа земја, овој народ“. Со оглед на тоа што го стори „оваа држава“ за спроведување на ставовите на посилниот дел од меѓународната јавност, можеше токму тој дел да направи, како што се вели, еден гест на добра волја и да го прифати уставното име на Република Македонија. Вака, со споменатото име и со сè уште недефинираната северна граница, **оваа држава** може некому да му се пристори како територија за која може да се пазари.

Последното, **петто навраќање на Уставот на Република Македонија** ќе ни послужи да се задржиме на статусот на македонскиот јазик не само како службен – просто како јазик на овој народ. Македонскиот јазик во овие неколку години ги освои сите сфери на животот, се покажа успешен како средство за општење во сите функционални стилови. Овде ќе го наведам само примерот со забавната музика и онаа т.н. новокомпонирана во народен дух (како што се вели). Радува брзината со која се јавуваат нови пејачки и пејачи, веќе има такви (млади луѓе) што можеме да ги наречеме вистински ѕвезди, а истовремено, барем мене ми се чини, не ги забораваме постарите и, особено, најстарите, оние што ја изведуваат изворната македонска народна песна.

Се разбира, како и секој друг јазик, македонскиот има проблеми во поглед на влијанијата од други јазици. Така, не е прекинат контактот со српскохрватскиот (сега: српскиот и хрватскиот) јазик преку популарната музика и преку средствата за јавно општење, но како актуелно, особено во некои области (економијата, информатиката, филмот, музиката, спортот итн.) се јавува прашањето за односот кон англискиот јазик, што не е само македонски проблем.

На крајот од првиот дел на ова предавање ќе се задржам на една појава што не може да не не загрижува: јавното изнесување, ширењето, па и спроведувањето на ставот за бугарскиот произлез на Македонците – во нашава средина, од наши сонародници. По сето она што им е сторено на Македонците, по сето она што си го направиле Македонците едни на други застапувајќи туѓи интереси, таквото заземање една страна, таквото спроведување туѓи интереси од Македонци не може да се прифати и нема да биде прифатено од најголемиот број македонски родени зборувачи. Сум зборувала и сум пишувала против влијанието од српскохрватскиот јазик, за

односно **против** некритичкото прифаќање на сè што доаѓа(ше) од таа средина, сум го оценила како лошо тоа што немаше рамнотежа во контактите со српскохрватскиот од една и со бугарскиот јазик – од друга страна, но тоа не значи застапување за одење од една крајност во друга токму денес, кога постои можност за самостоен живот на Република Македонија и на нејзините граѓани. И на српскиот, и на хрватскиот, и на бугарскиот гледам како на блиски јазици, но различни од македонскиот стандарден јазик, јазик со своја дијалектна основа, од која природно произлегува и која ја надградува со поголем или со помал успех.

Токму за тоа надградување ќе стане збор во вториот дел од предавањето.

2.

На почетокот на овој дел чувствувам потреба да потцртам две работи:

– **Прво**: македонската наука за јазикот треба многу порешително да го нагласува фактот дека кодификацијата на македонскиот стандарден јазик започнала во средината на 19. век, со појавата на свеста за особеностите на македонските дијалекти, и тоа кај такви македонски дејци што се застапувале за заеднички јазик и дека е извршена во 1903 година во рамките на Македонското научно-литературно другарство во Петербург, нејзините основни принципи (дијалектна основа, правопис, зборовен состав) се објавени во книгата „За македонските работи“ и спроведени во истата книга, како и усовршени во списанието „Вардар“ од Крсте П. Мисирков. Треба да се каже дека со Уставот на Другарството (чл. 12) од 1903 година, овој јазик се прогласува за јазик на општење на седниците на Другарството, што значи дека принципите на кодификацијата биле ставени на проба и во говорена форма. Условите во кои живееше македонскиот народ доведоа до тоа кодификацијата на македонскиот стандарден јазик да биде завршена дури со создавањето на македонската држава, кон средината на веков, зашто дури тогаш можеше да се пристапи кон подробен опис на дијалектната основа, како и кон разработка и кон ширење на нормата преку образованието, преку средствата за јавно општење, преку литературата, преку институциите на државата.

– **Второ**, дека македонската наука за јазикот располага со добар број специјалисти за повеќе области, почнувајќи од дијалектологијата и историјата на јазикот, па сè до стилистиката, потоа со специјалисти што имаат солидни познавања на други јазици, така што со распределба на силите може поспокојно да се пристапи кон решавање на одделни прашања и проблеми.

Овде може да се каже нешто во врска со туѓите зборови, како и со односот кон нив. Како што е познато, за збогатување на зборовниот состав

на стандардниот јазик, нормата се определи од една страна за преземање соодветни зборови од дијалектите, а од друга – против бесмисленото чистотништво. Се чини, меѓутоа, дека со текот на времето се определувавме сè повеќе за онаа постапка што бара(ше) помал напор – заемањето туѓи зборови. Така добивме голем број туѓи зборови (*џуџарки* – Бл. Корубин, *џуџизми* – анонимен читател), а меѓу нив важно место заземаат оние од т.н. меѓународен зборовен состав, чиј произлез е, по правило, од грчкиот или од латинскиот јазик. Во врска со туѓите зборови, на прво место стои прашањето дали имаме или дали можеме да најдеме (од дијалектите) или да создадеме според законите на нашиот јазик – нивни (преводен) соодветник. Ова не е повик за гонење на туѓите зборови по секоја цена, зашто сметам дека истовремено треба да се размислува за нивното приспособување кон системот на македонскиот стандарден јазик: во поглед на местото на акцентот и во согласност со зборообразувачките правила. Можеме да дадеме неколку примери за тоа на каков начин би можеле да постапиме во процесот на приспособување на туѓите зборови:

а. Кај именките од типот: *асонанца*, *дисџанца*, *еквидисџанца*, *лиценца*, *секвенца*, *сенџенца*, кои, како што е познато се од латинскиот јазик, во кој завршуваат на *-u(j)a*, акцентот е на вториот слог од крајот. Приспособувањето во поглед на местото на акцентот може да се изврши со додавање на суфиксот *-ија* таму каде што е можно: *асонанџија*, *сенџенџија* и сл. Да потсетам дека именката *џоџенџија* се јавува само во оваа форма.

б. Придавките од типот: *квалификационен*, *коалиционен*, *орѓанизационен* итн., кај кои е акцентот исто така на вториот слог од крајот, во најголем број би можеле да добијат друг зборообразувачки суфикс и со тоа да се реши проблемот со акцентот: *квалификаџиски*, *коалиџиски*, *орѓанизациџиски*.

в. Глаголите на *-(из)ира* претставуваат група што се зголемува постојано (еден од поновите примери: *обландира: Прејседателот настиојува да ја обландира сџоџобџа со својте забелешки; Новинариџе на Си-ен-ен нема да ја испуџиџа шансаџа обландирано да ви џо намџнаџа своџо мислење*), како што е познато, не се приспособени ниту со местото на акцентот, ниту во поглед на видот (поради што се јавуваат случаи со префиксирање, на пример: *Не е џроблем како да се изџеманџира овој научен сџав*). Далеку сум од тоа да претпоставам дека може забележливо да се намали обемот на оваа група, но сепак може да се настојува од една страна да се врши приспособување во поглед на местото на акцентот (како кај глаголот *нџрвира*, па и *разнџрвира*), а од друга – да се прават обиди за употреба на суфиксот *-ува*, се разбира таму каде што е можно, а можно е, зашто е кај нас, на пример, прифатено *џакува* а не *џакира*, *сџарџува* а не *сџарџира* и сл. Можеме да наброиме повеќе случаи со наспoredна употреба на овие два суфикса кај некои глаголи: *квалиџикува – квалиџиџира*, *кодиџикува – кодиџиџира*, *комџликува – комџлиџира*, *мисџификува –*

Кај именките на -у, без оглед на местото на акцентот, наставката за множина се додава на целата еднинска форма: *кану – кануа; ѿабу – ѿабуа*.

Најголем проблем претставуваат туѓите именки на -и поради формалното совпаѓање на нивните еднински форми со најчестата множинска форма во македонскиот јазик. Нормата пропишува множинските форми од овие именки од среден род да завршува на -а: *лоби – лобија; хоби – хобија*. Говорителите, пак, се снаоѓаат на различни начини. Познат е случајот со именката *комби, комбија* (англ.), која се јавува како *комбе, комбиња*; исто така е познат случајот со именката *деманѿи, деманѿија* (од франц.), која се јавува во некои средства за јавно општење како *деманѿ* (едн.), *деманѿи* (множ.). Во рамките на разговорниот стил наспрема *виски* се јавува *виска*, наспрема *ѿакси – ѿакса*, наспрема *киви – кива*.

За односот кон туѓите зборови убав пример среќаваме во едно писмо од група пензионери од Охрид до редакцијата на „Нова Македонија“, во кое се нагласува дека треба да се употребува формата *Божик* (како македонска), а не *Божик’* (како туѓа). Писмото завршува со следнава реченица: „*Многу е лошо иѿо кај најмладиѿе се јавува ѿрено сѐ иѿо е ѿуѓо да им е ѿприемливо од нашиѿо.*“

...А за оние што сакаат да бидат во тек со современите трендови, ќе кажеме дека прилогот *суѿер*, кој беше многу популарен, сега му отстапува место на *дефиниѿивно*, со акцент како неговото англиско соодветство.

3.

А. Краткиот преглед на неколку особености на современата состојба во македонскиот стандарден јазик ќе го почнам со групите туѓи зборови со кои се занимавала или сѐ уште се занимава нормата:

а. Турцизми: голем број турцизми примени во македонскиот јазик се преминати во пасивна лексика како историзми или како застарени, но голем е и бројот на оние со кои именуваме предмети од секојдневниот живот, а со тоа доаѓаме до оние турцизми што се карактеристични само за разговорниот стил (*мерак, рааѿи, комѿија*). Сепак, последниве години, извесен број турцизми се јавуваат и во печатот како резултат на процесот на негова демократизација, со што се поврзува и слободата во јазичниот израз: *еснаф, есаѿи, ѿерк, урнек* (*Реаѿирање од медицинаскиоѿ еснаф; Минисѿероѿ не ѿи есаѿи долговниѿе; Демокраѿија ѿо ѿуѓ урнек / ѿерк*). Освен тоа, особено е забележлива продуктивноста на хибридниот суфикс -ѿија, кој се додава на секакви основи: *викенѿија* (‘сопственик на викендичка’), *кланѿија, косѿумѿија* (‘бирокурат’).

б. За влијанието на српскохрватскиот јазик пишувале повеќе автори. Кирил Конески, на пример, во монографијата „Македонски јазик“ во рамките на серијата „Најнова историја на словенските јазици“ дава обемен

список на србизми што се употребуваат особено во разговорниот стил (но и во други), а што имаат македонски соодветници. Сè уште има, меѓутоа, србизми за кои не се најдени соодветни зборови или изрази, како: *вештак*, *сџечај*, *ујис* и сл.

в. Последиците од контактот со англискиот јазик и од неговиот престиж го поставуваат на дневен ред прашањето за влијанието од овој јазик, кое од ден на ден се зголемува. Ова влијание не се изразува само на планот на зборовниот состав туку и на синтаксички план (збороред, согласување на временињата и сл.). На повидок се промени во составот и во структурата на именските синтагми. Еве неколку примери: место *конференција за печаш* имаме *прес конференција*; место *мал деловен центар – мини бизнис центар*; во еден ист оглас читаме дека се бара еден *системски шехничар* и еден *систем аналитичар*. Главоболки на лекторите им предизвикуваат примерите од типот: *НАТО силииџе*, *НАТО конвоиџе*, *НАТО ознакаџа*, *НАТО шруџиџе*, односно: *НБА џимови*, *НБА иџрачи*, *НБА скокачи*, *НБА џрвак*. Според овој модел се јавуваат и примерите: *Ју-носџалџија* и *Ју-носџалџичари*.

Б. Што се однесува на состојбите и на движењата во рамките на македонскиот зборообразувачки состав, можеме да одбележиме неколку особености:

а. Кај именките особена продуктивност пројавува суфиксот *-ба* (*насџојба*, *оџсџојба*, *џридџиџба*, *разџиџба*, *соџлеџба*), како и регресивната деривација (*изџив*, *оџ*, *рез*, *сек*, *сук*).

б. најпродуктивен кај глаголите е суфиксот *-ува*, кој истиснува некои други суфикси, на пример: *оџлаџа – оџложува*; *џоџсекаџа – џоџсеџува*; *џреброва – џреброџува*; *соџина – соџнува*; *сџроџина – сџроџнува*; *шеџина – шеџнува*.

В. Во областа на морфологијата се забележуваат следниве движења:

а. Меѓу наставките *-ови* и *-еви*, карактеристични за еднословни именки од машки род, доаѓа до превладување на првата наставка. Имено, покрај *клучеви*, *мразеви*, *сачеви*, почесто се јавуваат формите: *клучови*, *мразови*, *сачови*, и само: *брошови*.

б. За збирната множина на *-је* е доволно пишувано. Овде само ќе кажам дека е сè уште актуелен тој проблем, односно еднинското согласување со овие множински форми (*жолџо лисје* наспрема нормираното *жолџи лисје*).

в. Конструкциите со *имам* и форма за среден род од глаголската придавка се употребуваат сè повеќе и тоа не само како резултат на наставата по македонски јазик туку и, можеби, поткрепени со наставата по оние странски јазици во кои се јавуваат соодветни конструкции.

Г. Особености во областа на синтаксата:

а. Се шири кругот на именките или на именските синтагми во чии рамки припадноста се изразува со кратки личнозаменски форми за индиректен објект: *девојка ми* (во преводи од англиски) и: *милаша ни татаковина; почитуваниот ни претседател* (во рамките на публицистичкиот стил – со иронична нијанса во употребата).

б. Се зголемува бројот на случаи со удвоен директен објект со неопределени именски синтагми, што може да се толкува како продолжување на процесот на граматикализација на удвојувањето на директниот објект, на пример: *Некои грешки ги направивме самите ние*.

в. Кај релативната реченица, покрај разгранетоста и наврзувањето на една дел-реченица на друга, се забележува настапување на сврзувачкиот збор *кој(што)* на сметка на *што*.

г. Забележливо е зголеменото присуство на неправи целни и неправи условни реченици, на пример: *На почетокот нашата репрезентација беше импресионирана од големиот проивник, за да го надвладее комплексот во второто полувреме и да постигне одличен резултат; Ако во 1988 година на Мрежата биле приклучени 100 000 компјутери, денес ги има 36 милиони*.

Д. На крајот, една тема што ги поврзува зборобразувањето и синтаксата: збор-два за феминативите – бавно но сигурно доаѓа до нивната неутрална употреба условена од природната потреба на говорителите да го сигнализираат полот на лицето за кое зборуваат – и со општата именка. Така, среќаваме: *јавна обвиниелка, исхијатарка*, (предлог за) *ношарка*, а за инструкторка на јога – *јогина*. Меѓутоа, еве и еден инаков пример: *Ова е можеби здодевно осиварување на ситар полиички сон на амбициозен адвокат, кој сака да излезе од сенката на својот сојуз*. Се разбира, овде не станува збор за брак меѓу две лица од машки пол, туку за брачната двојка Клинтони!

* * *

Општо земено, македонскиот стандарден јазик денес има услови за поспокоен развигот, што не треба, сепак, да претставува приспивно средство за оние што одбрале како професија и како судбина да се грижат за него.

Лилјана МИНОВА-ГУРКОВА

Предавања на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, лигераиура и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2000, 69–84.

ЗА ТЕРМИНИТЕ *ЛИТЕРАТУРЕН* И *СТАНДАРДЕН* ЈАЗИК И ЗА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

За автономната и престижна разновидност на националниот јазик, свесно нормирана, многуфункционална, стабилна во просторот и еластично стабилна во времето – во нашава средина најдолго и најшироко се употребува терминот **литературен јазик**. Последниве години, пак, неговото место го зазема, полека, но се чини, сигурно – терминот **стандарден јазик**. Овде ќе изнесеме некои факти што придонесуваат или што можат да придонесат за пошироко прифаќање на вториот термин, а во врска со неговата употреба и со неговото ширење во нашава средина не можеме да не ја споменеме појавата на книгата на Далибор Брозовиќ *Standardni jezik*, објавена во 1970 година во Загреб.

– Терминот *литературен* јазик се употребува широко и во други средини, а покрај него, со исто значење (во различни средини) се среќаваат и термините: *писмен, оишии, оишиионационален, културен, нормиран* јазик.

– Терминот *литературен* јазик се поврзува со времето кога како највисок критериум за правилноста во употребата на јазикот се сметала уметничката литература. Денес, пак, можеме да кажеме дека не е многу препорачливо да се сврзува поимот за *стандарден* јазик (во смисла на дефиницијата наведена на почетокот на овој прилог) – со уметничката литература, а уште помалку – да се изедначува со нејзиниот јазичен израз. Еве зошто:

– Од една страна, уметничката литература не се служи само со стандардниот јазик; писателот има слобода или право да употребува дијалектни црти или да пишува на дијалект, да употребува жаргонизми и конструкции карактеристични за разговорниот стил, да создава нови зборови – се разбира само ако служат сите тие елементи за создавање соодветна атмосфера, или пак за карактеризирање на ликовите, т.е. ако се во согласност со духот на делото, а не се резултат на непознавање или на непочитување на стандарднојазичната норма.

– Од друга страна, стандардниот јазик не се употребува само во уметничката литература (во чија основа треба да се наоѓа), туку пред сè (како обврска) – во администрацијата, во образованието, во науката и во публицистиката. Во овие области не е прифатливо отстапување од стандарднојазичната норма како што се дозволува во уметничката литература. Се разбира, уметничката литература е многу важна за стандардниот јазик. Познато е дека големите писатели можат да придонесат многу за збогатувањето на јазикот не само во поглед на лексиката туку и во областа на граматиката, а пред сè во синтаксата. Како што е кажано, уметничката

литература е срцевината на националниот јазик. Меѓутоа, сето ова никому не му дава за право да го изедначува јазикот на уметничката литература со литературниот / стандардниот јазик, особено во денешно време, кога се води борба книгата да си го задржи заслуженото место наспрема поновите средства за јавно општење, кога настојваме да ѝ помогнеме да ја издржи, да ја преживее острата конкуренција на телевизијата.

* * *

Како што е познато (сп. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* – предговор од Марко Самарџија, Загреб 1999), стандардниот јазик е истовремено лингвистички и социополитички факт, зашто не е доволна само компактна дијалектна основа од која може да израсне тој, туку треба да бидат задоволени и низа други (социјални и политички) услови во заедницата што се служи со тие дијалекти за да дојде до негово изделување, при што меѓу особено важните надворешнојазични услови спаѓа и дејствувањето на свесниот фактор.

Стандардниот јазик има свои карактеристики и функции.

Меѓу карактеристиките спаѓаат: автономноста, нормираноста, многу-функционалноста, стилската диференцираност, еластичната стабилност, виталноста, престижноста, историчноста и писмената традиција.

Автономноста на стандардниот јазик се толкува во таа смисла дека тој се разликува од сите народни говори, па и од тие што се влезени во неговата основа. Затоа, пред секој припадник на една говорна заедница стои обврската да го изучува стандардниот јазик. Ова, се разбира, важи и за припадниците на оние македонски говори што влегоа во основата на стандардниот јазик, макар што, во педесеттите години, имаше извесни тешкотии да се убедат во тоа. Стандардниот јазик е способен да ја покрие и битовата сфера на животот, т.е. сферата во која се употребува најчесто локалниот говор, но тој ги покрива и другите сфери, каде што нема место за народните говори.

Во поглед на *нормираноста* на стандардниот јазик треба да се каже дека, како што е познато, и во народните говори, и во жаргоните, и во сленгот владее норма, но до неа се доаѓа спонтано, а во стандардниот јазик станува збор за свесно, планско нормирање и тоа на сите рамништа: гласовен систем, правоговор, графиски систем, правопис, граматика (морфологија и синтакса), лексика и стилистика. Од особена важност за стандардниот јазик е правописната норма, зашто таа дава основа за изедначување на пишуваната форма на јазикот (во печатот, во администрацијата, во литературата од различен вид). Затоа, првиот македонски правопис излезе во 1945 година (како негов колективен автор се наведува Комисијата за јазик и правопис при Министерството за народна просвета), а во 1950 година излегува од печат „Македонски правопис со правописен речник“ од Бл. Конески и Кр. Тошев.

Во 1969 година се појави „Правописот на македонскиот литературен јазик“ од: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, Кр. Тошев и Р. Угринова-Скаловска. Во 1970 година тој беше придружен со правописен речник. До 1994 година овој правопис доживеа 12 изданија; во 1998 година излезе уште едно „издание со изменет и дополнет текст“ од авторите: Б. Видоески, Т. Димитровски (редактор), К. Конески, Р. Угринова-Скаловска, а во 1999 година беше објавен „Правописен речник на македонскиот литературен јазик“ од К. Конески. Во сите овие изданија се зборува и за правоговорната норма, но не можеме да кажеме дека ѝ е досега обрнато долготното внимание на оваа област. Што се однесува на нормирањето во другите области, се чини најстабилна е состојбата во морфологијата; синтаксата, а особено лексиката и стилистиката малку потешко се потчинуваат на нормирање во сите јазици.

Многүфункционалноста на стандардниот јазик се состои во задоволувањето на барањето тој да биде застапен како средство за општење во сите сфери на животот на една говорна заедница. Во врска со македонскиот стандарден јазик треба да се одбележи дека до 1990 година неговата употреба беше ограничена во една специфична сфера на општење: во војската. Не треба да се заборава и тоа дека и покрај фактот што беа во СФРЈ прогласени за рамноправни три официјални јазици (српскохрватскиот, словенечкиот и македонскиот), самиот факт што беше најголем бројот на зборувачите на првиот доведуваше до негова доминација во општествено-политичката сфера, во средствата за јавно општење, во културата, во спортот, во популарната музика. За периодот од последниве десетина години можеме да кажеме дека македонскиот стандарден јазик полека но сигурно ја зацврстува својата позиција во сите наведени сфери.

Многүфункционалноста на стандардниот јазик е поврзана со неговата *стилска диференцираност*: стандардниот јазик треба да се пројави во сите функционални стилови, со што се овозможува неговиот сестран развоток. До деведесеттите години, поради секојдневниот контакт на македонските родени зборувачи со српскиот (повеќе) и со хрватскиот јазик, македонскиот (стандарден) јазик беше под силно влијание на овие јазици, а доминацијата нивна во публицистичкиот, во научниот и во административниот стил се одразуваше негативно врз слободниот развоток на овие стилови во македонската средина. Во текот на последниве десетина години сите функционални стилови на македонскиот јазик се развиваат според способностите на нивните носители. Со општествено-политичките промени, меѓу другото, се создадоа услови и за непречен развоток на религискиот стил, или, (според некои автори), на религискиот функционалностилски комплекс.

Еластичноста на стандардниот јазик се однесува на неговата динамична природа: стандардниот јазик е стабилен, постојан, но мора да биде и еластичен, да

прифаќа промени, да одговара на новите потреби што ги поставува пред него животот на говорната заедница. Како што е познато, нормата, во согласност со својата природа, има конзервативен карактер, зашто произлегува од некоја претходна практика, се воспоставува врз основа на сознанијата од претходни фази во развитокот на јазикот. Јазикот, пак, секојдневно се менува, заедно со животот; секојдневната практика е принудена да го прифаќа новото и тука е особено важен свесниот фактор (сп. Благоја Корубин, „За стихијата и свеста во развитокот на литературниот јазик“ *Македонски јазик* 16, 1965): тој треба да биде секогаш буден и не само да ја насочува практиката туку и да ја менува нормата (се разбира, не по секоја цена, туку ако утврди дека не може инаку). *Стиабилноста во ѝпросѝороѝ* на стандардниот јазик се однесува на територијата што ја опфаќа тој. За жал, можеме да кажеме дека територијата на македонскиот стандарден јазик постојано се намалува.

Виѝалноста на стандардниот јазик произлегува од судирот меѓу нормата, која, како што одбележавме погоре, по својата природа мора да биде конзервативна, и новото, кое настојува да ја урне.

Пресѝижноста на стандардниот јазик е поврзана со тоа колку е тој прифатен од страна на членовите на говорната заедница, колку се тие лојални кон него, колку се свесни за тоа дека треба да ја почитуваат неговата норма, дали и колку се гордеат со него. Кога се има предвид историјата на македонскиот јазик, но и историјата на неговата говорна заедница, се чини природно неговите родени зборувачи да му бидат лојални, па и да се гордеат со него. Така и беше особено во педесеттите години, т.е. во периодот кога дојде до промена на статусот на македонскиот јазик – од непризнаван и забрануван до официјален јазик на една од југословенските републики. За денешните млади генерации македонскиот стандарден јазик е факт, го примаат како нешто природно, како нешто за што нема потреба да се борат, па според тоа и нивниот однос кон него е инаков. Кон тоа треба да се додаде и престижот на некои други јазици во нашава средина (сп. *Македонскиот јазик во јавноѝ оѝѝѝење во Република Македонија* од група автори, Скопје 1995).

Исѝоричноста и *ѝисмената ѝтрадиција* се исто така важни карактеристики на стандардните јазици. Македонскиот јазик има долговековна писмена традиција со оглед на фактот дека токму македонски говори се влезени во основата на старословенскиот јазик. Што се однесува на македонскиот стандарден јазик, почетоците на свеста за тоа кои народни говори треба да ја дадат неговата основа ги гледаме кон средината на 19. век, во познатите искажувања на П. Зографски. Кодификацијата, пак, во основни црти е извршена на почетокот на 20. век од К.П. Мисирков (проверена во пишуванa форма во *За македонѝкиѝе работѝи* и *Варѝар* и во говорена – на заседанијата на Македонското научно-литературно другарство во Петроград), а разработена кон средината на векот, кога се создадоа

соодветни услови за нејзино непречено и организирано ширење и усовршување.

Стандардниот јазик врши низа важни функции во рамките на секоја говорна заедница: ги поврзува нејзините членови, придонесува за надминување на разликите меѓу народните говори, за изедначување на јазичниот израз на зборувачите и тоа и во пишувана и во говорена форма, како и за интелектуализација на нивниот јазичен израз. Стандардниот јазик е едно од средствата со кои се izdelува една говорна заедница наспрема другите, а од друга страна – ја вклучува таа заедница во историскиот развој на светот.

Во споменатата книга посветена на стандардните јазици, Д. Брозовиќ предлага три групи критериуми за класификација на јазиците според стандардноста, и тоа:

а. според начинот на формирање и на функционирање на стандардните јазици;

б. врз основа на карактерот на основата на стандардниот јазик и на неговиот однос кон нацијата;

в. во поглед на односот кон другите стандардни јазици.

Врз основа на критериумите групирани на горенаведениот начин, македонскиот стандарден јазик зазема солидно место во фамилијата на словенските јазици. Позитивни поени добива во врска со критериумите што се однесуваат на сопствената дијалектна основа. Кога сме кај дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик, да споменеме патем дека меѓу аргументите за негирање или барем за потценување на македонскиот стандарден јазик се јавува и тврдењето дека е тоа стандарден јазик со **ограничена** дијалектна основа. На ова може да се одговори на следниов начин: макар што се вели дека во основата на македонскиот стандарден јазик влегуваат централните македонски говори, факт е дека македонскиот стандарден јазик добил далеку поголем број црти од западномакедонското наречје, но не е мал ни бројот на јазичните особености што го врзуваат со источните македонски говори (сп. Стојка Бојковска: „Дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик“ во монографијата *Македонски јазик*, Ополе, 1998). Освен тоа, не треба да се заборава и влијанието на скопскиот градски говор врз стандарднојазичната норма (пред сè во поглед на изговорот на вокалите и во врска со акцентот), зашто со текот на времето Скопје се наметна како центар на државата со огромен прилив на жители од сите делови на Македонија.

Меѓу цртите што му обезбедуваат позитивни поени на македонскиот стандарден јазик според класификацијата на Д. Брозовиќ спаѓа и таа дека тој функционира како средство за општење во сите сфери на животот на неговите зборувачи, како и фактот дека е слободен од какви било пуристички тенденции. Меѓу цртите што му носат негативни поени најважна

е, се чини, онаа според која македонскиот стандарден јазик не спаѓа меѓу словенските јазици ослободени од влијанието на поголемите и поразвиени стандардни јазици; факт е дека е во него забележливо влијанието од еден соседен словенски јазик.

Како и да е, македонскиот стандарден јазик има сигурно место меѓу словенските јазици: има своја дијалектна основа, се докажува во сите функционални стилови и може да се каже дека, без оглед на бурните општествено-политички промени во последниве десетина години, се наоѓа во фаза на стабилизација, во фаза кога треба мирно да им се пристапува на проблемите и тие обмислено да се решаваат.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литературен збор 47/1-2, 2000, 17–22.

**ПРАШАЊЕТО НА КОДИФИКАЦИЈАТА ВО МОНОГРАФИИТЕ
ОБЈАВЕНИ ВО РАМКИТЕ НА ПРОЕКТОТ
„СОВРЕМЕНИ ПРОМЕНИ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ“**

Како резултат на првата етапа од работата над општословенскиот проект „Современи промени во словенските јазици (1945-1995)“ – со центар во Ополе, Полска, досега излегоа од печат монографии за десет словенски јазици (српскиот, бугарскиот, рускиот, лужичкосрпскиот, чешкиот, словенечкиот, словачкиот, хрватскиот, белорускиот и македонскиот). Во печат се уште украинскиот и полскиот том. Интензивните промени (и) во словенскиот свет се одразија и на планирањето на овој проект. Во почетокот (1992 год.) беа планирани два тома за лужичкосрпските јазици, а еден за српскохрватскиот/хрваткосрпскиот. Меѓутоа, реалните состојби наложија да излезе еден том посветен на лужичкосрпскиот и одделни томови за српскиот и за хрватскиот јазик. Приказната не завршува овде: раководителот на Проектот, проф. д-р Станислав Гајда во предговорот кон томот за македонскиот јазик соопштува дека се подготвуваат уште и кашупски и карпаторусински том.

Во секој том се наведени имињата на членовите на редакцискиот одбор на серијата – претставници на сите словенски јазици, но тие членови учествуваа само во составувањето на томовите посветени на сопствените јазици, така што не можат да одговараат затоа што се објавени во одделни томови неприфатливи ставови за некој друг или за некои други јазици. На раководителот на Проектот, проф. д-р Станислав Гајда треба да му се оддаде признание затоа што ја даде иницијативата и ја зеде на себе тешката задача да ја спроведе во дело убавата идеја да се претстави најновата историја на словенските јазици.

Томовите објавени досега му овозможуваат на читателот, без оглед на тоа колку е информиран за конкретниот јазик, да се запознае со начинот на кој ги гледаат и ги интерпретираат фактите на својот јазик авторите. Има во овие томови места над кои мораме да се замислиме, на пример над тоа што во испитувањата извршени во 1987 година се покажало дека само половина од Лужичаните го сметаат лужичкиот јазик како главен елемент на националната самобитност, или кога читаме за автоцензурата на хрватските лингвисти во поглед на статусот и на именувањето на нивниот јазик, или пак кога се запознаваме со загриженоста на колегите од Белорусија во врска со прогласената официјална двојазичност во нивната самостојна и суверена држава, како и со фактот дека словачките лингвисти и во 20. век и во самостојната Чехословачка Република морале да докажуваат дека се Словаците одделен народ и дека е словачкиот одделен јазик, а во една анкета

организирана во 1991/92 година во прилог на идејата за еден **чехословачки** народ се изјасниле 50% од анкетираниите Чеси.

Од друга страна, овој Проект покажа дека има разлики во пристапот и во третманот на прашањата што беа предмет на обработка. Ова ќе го илустрирам со еден пример: во рамковниот план што требаше да ги води тимовите при изработката, односно да придонесе за изедначен состав на монографиите, како прва точка се предвидуваше преглед на состојбите на секој одделен јазик до 1945 година; овој дел во некои монографии не е застапен, во некои се наведува во фусноти, а во други токму нему му е даден релативно голем простор.

Ја одбрав за разгледување реализацијата на оваа точка од рамковниот план со надеж дека токму таму најчесто ќе се среќавам со прашањето на кодификацијата. Во деловите од монографиите во кои се зборува за развитокот на одделните словенски јазици до 1945 година најчесто се наведуваат почетоците на писменоста на соодветниот јазик. Гордо звучат искажувањата во бугарскиот том дека е бугарскиот јазик најизразно историски документиран и најрано индивидуализиран словенски јазик, јазик што се одликува со забрзан развиток уште од прасловенскиот период и дека, со оглед на балканските црти во него, може да се нарече балкански јазик-еталон (образец) и дека „Со целиот свој многувековен развиток и со својата типолошка карактеристика бугарскиот јазик може да се определи не само како **класичен јазик на славистиката** (со документираната прва фаза од развитокот) туку и истовремено (со современата состојба) како **егзотичен јазик меѓу словенските**, а со некои црти и меѓу индоевропските“ (Св. Иванчев). Во овој том, инаку, како што ѝ е познато на нашата јавност, сите македонски говори се третираат како бугарски, што, ако се размисли добро, има и своја добра страна зашто го одржува единството на македонските говори „во минатото и денес“ и не им дава можност на некои други отстрана – да претендираат барем на некои од споменатите говори. Во српскиот том, пак, се вели дека автокефалната српска православна црква и по дефинитивното пропаѓање на средновековната српска држава, со векови обезбедувала постојано српско етничко распознавање и на подрачјата под турско и на оние под унгарско, австриско и венецијанско владеење. Од словенечкиот том дознаваме дека постојат две тези во поглед на почетоците на словенечкиот книжевен јазик: едната ги гледа во 16. век, а другата тргнува од 1000 година, со Брижинските споменици. Инаку, како фактори што ја условуваат целокупната историја на словенечкиот јазик се наведуваат: отсуството на наполно самостојна држава (сè до 1991 година) и релативно малиот број зборувачи, факт што се компензира на некој начин со развиеното чувство за јазична лојалност и културна солидарност. За белорускиот литературен јазик се вели дека почнал да се оформува и да се развива во 14. и 15. век врз основа на староцрковнословенскиот јазик и на живите народни говори, а самото име *белоруски* активно се употребувало од 17. век. Во хрватскиот том, пак, се врши периодизација на историјата на

хрватскиот јазик, поделена во **претстандардна фаза** составена од три етапи, од кои првата почнува со средновековната писменост од крајот на 9. век, и **стандарднојазична**, исто така поделена на три етапи, од кои првата се однесува на состојбите и движењата во втората половина на 18. и во почетокот на 19. век, итн. итн.

За кодификацијата, односно прескрипцијата или пропишувањето – како составен дел на планирањето на корпусот, односно планирањето на јазикот во потесна смисла, се зборува во врска со нормата (книжевнојазична, литературнојазична, стандарднојазична – во зависност од терминологијата усвоена во одделните монографии), а нормата се сопоставува од една страна со узусот, а од друга – со стилската и со комуникациската. Кодификацијата се третира во нејзината динамика: се зборува за стара и за нова кодификација, за етапи во кодификацијата и сл. Кодификацијата е комплексна и одговорна дејност на научните работници на полето на јазикот. Во лужичкокрпскиот том среќаваме три принципи што создаваат услови за успех на кодификацијата: теориска подготовка, одлично познавање на претходните решенија со нивните добри и лоши страни и следење на реакциите на членовите на говорната заедница. Кодификацијата, нејзината норма, зависи од повеќе фактори, меѓу кои често се споменува чувството на загрозеност од туѓото, кое доаѓа до израз во помалку или повеќе остро изразен пуризам; во повеќејазични заедници се јавува и отпор кон унитаристички тенденции, а се зборува и за т.н. „синдром на малите разлики“. Отстапувањата од нормата, или грешките, се прашање за себе. Прифатливо е толкувањето изнесено во рускиот том дека на грешките, особено ако се чести и ако опфаќаат широк круг зборувачи меѓу кои и интелектуалци, па и филолози, треба да се гледа како на симптоми за промени во јазичниот систем (ова е кажано во контекстот на грешењето во употребата на падежите кај именките, како и во употребата на предлозите, што се толкува како настапување на аналитизмот во овој јазик). Треба да се каже дека има области во јазикот во врска со кои можеме да зборуваме за непрекината кодификациска практика: станува збор пред сè за лексиката. Во бугарскиот том се зборува за два вида кодификациска практика сврзана со обновувањето на лексичкиот фонд наложено од промените во животот; тоа се: јазичните белешки (во кои, главно, се забележува негативна насоченост особено кон туѓите зборови – турцизми, русизми, западноевропеизми) и толковните речници (во кои превладува позитивна насоченост – вклучување на она што се смета за прифатливо од страна на нормата).

На кодификациската практика во областа на правописот ѝ е посветено големо внимание и таа го поставува на дневен ред прашањето за авторитетот на лицата и на институциите што ја вршат. Така, ако може да се објасни, на пример, употребата на различни правописи за српскохрватскиот/хрватскокрпскиот во Србија и во Хрватска во поранешните нивни заеднички држави, изненадува донекаде фактот дека во 1993 година, покрај Правописот

на српскиот јазик на Матица српска се јавува и друг, чии автори се неколку универзитетски професори од Белград и од Никшиќ. Еден од авторите на Правописот на Матицата нагласува дека од победата на реформата на Вук, во српската култура немало потреба за никакви правописни пресврти, туку само за разработка и доработка. Авторот (М. Пешикан) заклучува: „Целиот тек на српската јазична култура претставува пример за еволуција...“ Инаков е примерот со бугарскиот јазик. Во монографијата што му е посветена се вели дека трите правописни реформи (по онаа од 1899, во: 1921, 1923 и 1945) се непосредно зависни од дејствувањето на политички фактори и наложени со закони, а како продолжение на таа практика се јавува предлог-законот доставен до Собранието во 1992 година – за воведување историски правопис, со оглед на, како што се вели, „национално-репрезентативната функција на азбуката.“ Во монографијата исто така се соопштува дека со државно-политички акти била определена институцијата што треба да биде единствен авторитет за правописните и воопшто за јазичните прашања (Институтот за бугарски јазик). Сепак, и покрај реформите во правописот, кои, како што се вели, придонесуваат за приближување кон современиот изговор, односно за давање предност на фонетскиот (фонолошкиот) принцип, покрај морфолошкиот како основен, во монографијата се изнесуваат низа забелешки во поглед на нерешените прашања и недоследностите.

Кодификацијата е исто така во тесна врска со **селекцијата** (во повеќе области можеме да кажеме дека е дури и условена од неа). Од повеќе причини можеме да кажеме дека е селекцијата алка што ги поврзува **планирањето на корпусот и планирањето на статусот на стандардниот јазик**. Што се однесува на македонскиот јазик, на почетокот на овој век К.П. Мисирков постави здрава основа за натамошна разработка на македонската стандарднојазична норма. Кодификацијата беше спроведувана врз основа на принципот да се почитува народната основа: народните говори што влегоа во основата на стандардниот јазик и јазикот на народното творештво, кој по силата на околностите и на својот карактер, не може да биде ограничен само на еден говор; кон овие богати извори се приклучува и јазикот на македонските луѓе од перото, а од особена важност е определбата против „бесмислениот пуризам“ исказана од Бл. Конески. Во поглед на истрајноста во кодификациската практика признание заслужува Бл. Корубин.

Кој ја изврши селекцијата? Кој ја определи дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик? Дали беше тоа некоја државна институција, некое политичко тело? Дали имаше притисок, наложување при селекцијата?

Одговорот е еден: изборот на централните говори од западномакедонското наречје дојде како природно решение, а започна со појавата на свеста за карактеристичните црти на споменатите говори. Оваа свест се потпираше пред сè на познавањето на овие говори како родени, но исто така можеме да зборуваме и за научен пристап кон нив. Тринаесетте диференцијални црти наведени од Партениј Зографски се добро познати,

обработени и коментирани пред сè од Бл. Конески (станува збор за: 1. необичноста на групите *ш̄ӣ* и *ж̄о*, па *ӣ* и *о* или омекнуваат, или се изговараат тврдо; 2. *а* се изговара секогаш јасно; 3. *е* и *о* не си го менуваат изговорот – не се редуцираат во *и*, *у*; 4. темните гласови го зачувале своето полугласје – во врска со вокалните *р* и *л*, а само во едно поднаредје дале *о*; *корсӣ*, *џорков*, *ворв*, *џолн* и сл.; 5. јатот секогаш, без исклучок, се изговара како чисто *е*; 6. *х* или сосем се губи (*ога*, *убаво*, *оро*, *арно*, *џишеа*, *огеа/огее*, *сӣоеа*) или се изговара како *ф* (*џишеф*, *чӣӣаф*, *џраф*, *фала*) или како *в* (*уво*, *б̄лва*); 7. има членови од заменките: *-ов*, *-он*; 8. Повеќе се чува деklinацијата од именките; 9. Именките од среден род на *-ле*, *-ре* и сите деминутиви во множина завршуваат на *-ин̄а*; *џолин̄а*, *морин̄а*, *момчин̄а*, *книжин̄а*; 10. трето лице еднина сегашно време ја чува старата наставка *-ӣџ*. 11. трето лице множина сегашно време има различни наставки во различни говори; 12. има глаголски прилог; 13. носовката ОН во макед. наречје дава или А или О (*рака*, *мака*, *лажа*, *каде*, *маж*, *рока*, *мока*, *џоџ*, *ложа*).

Како поткрепа на тврдењето за природниот избор на централните говори може да ни послужи и статијата под наслов „Српскиот јазик наспрема бугарскиот“ објавена во две продолженија во списанието „Български преглед“ во 1895 година во Софија, а потпишана со Дримколов, псевдоним зад кој стои Христо Матов. Во оваа обемна статија авторот дискутира со обидите на српската филологија да ја докаже поголемата блискост на македонските говори до српските отколку до бугарските (во статијата: мизиски и тракиски, кои, според авторот заедно со македонските ја покриваат територијата на бугарскиот јазик). Дримколов дава преглед на разликите меѓу српскиот и бугарскиот јазик во областа на фонетиката и на морфологијата, а на крајот одбележува дека има и такви јазични појави според кои мизиските и тракиските говори се поблиски до српскиот јазик отколку македонските и дава список од осум црти, а завршува со белешката дека можат да се додадат и други. Во продолжение ги изнесувам накратко: 1. присуство на назален изговор во Солунско, Костурско, па и во извесна мера и во цела Македонија; 2. присуството на фонемата *s* (со голем број примери); 3. вметнувањето на *ӣ* или *о* меѓу *с* и *р*, односно *з* и *р* (*сӣребро*, *зрак*); 4. чување на старата промена на *-ӣ* кај глаголите во трето лице еднина сег. време; 5. отсуство на футур втор, карактеристичен за бугарскиот и за српскиот јазик (*кӯџи-ш̄џа*; *кӯџи-џеш*); 6. целосно губење на инфинитивот (во буг. има остатоци, во срп. – се чува); 7. застапеноста на акцентските целисти особено во охридско-прилепскиот регион; 8. употребата на помошниот глагол *имам* покрај *сум*: *сум койал*, *беф койал*; *имам койано*, *беф имал койано*. За оваа особеност авторот наведува дека е одбележана уште во 1846-47 год. од Виктор Григорович (Очеркь путешествіи по Европейской Турци, 1877).

Поголемиот дел од овие особености, како што е познато, си најдоа свое место во македонскиот стандарден јазик.

Лиљана МИНОВА-ЃУРКОВА

QUESTION OF CODIFICATION IN MONOGRAPHS PUBLISHED
WITHIN THE FRAMES OF THE PROJECT
“CURRENT CHANGES IN SLAVIC LANGUAGES”

(Summary)

The great sociopolitical changes that occurred in the Slavic world in 1990/91 compelled Prof. Stanislaw Gajda from the Opole University in Poland to launch and initiative for a common Slavic project entitled “Current changes in Slavic languages (1945-1995)”. The project research was conducted by the Coordinating Committee composed of representatives of all Slavic languages, and as a result of their joint work, ten monographs were published dealing with the changes that occurred in respective languages during the period mentioned.

This paper deals with the question of codification of Slavic languages or more precisely, with the treatment of this issue in these ten monographs that cover the following languages: Serbian, Bulgarian, Russian, Wendish, Czech, Slovenian, Slovak, Croatian, Belorussian and Macedonian.

Процесот на стандардизација на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазик. Скопје: МАНУ, 2000, 29–35.

ИМА(ЛО) ЛИ ПУРИЗАМ ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК?

Во својата монографија посветена на пуризмот, Џорџ Томас (1991:12) ја предлага следнава дефиниција: пуризмот (чистотништвото) е израз на желбата на дел од говорната заедница да го зачува или да го исчисти јазикот од туѓи елементи, или од такви што се сметаат за неприфатливи (од сопствените дијалекти, социолекти или функционални стилови). Пуризмот, како што е познато, може да се јави на сите рамништа, но пред сè ја зафаќа лексиката. Во основата, пуризмот е составен дел на планирањето, на кодификацијата и на култивирањето на стандардните јазици. Меѓу позитивните страни на пуризмот авторот ги приведува: подигањето на свеста за потребата за одржување на статусот и на престижот на еден јазик и изострувањето на чувството на заедницата за потребата за култивирање на јазикот, а меѓу негативните: создавањето големи разлики меѓу стандардниот јазик и разговорниот функционален стил, како и опасноста од запаѓање во културна изолација на една говорна заедница со изразен ксенофобичен пуризам, особено во поглед на интернационализмите.

Џорџ Томас на неколку места го споменува и македонскиот јазик со сопствено видување во поглед на неговата историја, а овде ги изделувам неговите искажувања за пуристичките движења во македонскиот стандарден јазик. Така, авторот наведува дека е забележана во македонскиот стандарден јазик во периодот по 1945 година јасно изразена аверзија кон турцизмите, а истовремено и тенденција за колку што е можно поголемо оддалечување од бугарскиот јазик, од една страна, како и изразен стремеж „за конвергенција со српскохрватскиот лексички систем“, во врска со што, како што одбележува авторот, „немало некоја позабележлива пуристичка реакција.“

Како што може да се забележи, Џорџ Томас поставува пред нас прашања во врска со односот на стандарднојазичната норма кон три групи туѓи зборови, па и зборообразувачки елементи: турцизми, бугаризми и србизми и на сите нив во продолжение ќе се задржиме одделно, со коментари во врска со тврдењата на авторот.

* * *

Но, да се вратиме на дефиницијата за пуризмот предложена од Џ. Томас: тој ги споменува на прво место **дијалектизмите** како цел на пуристички дејства. Што се однесува на македонската ситуација, односот меѓу стандарднојазичната норма и народните говори (без оглед на тоа колку црти му дале тие на стандардниот јазик) можеме да го окарактеризираме

како променлив: на почетокот, при објаснувањето и при образложувањето на решенијата се кажуваше од кои говори се земено определени црти, а потоа се премина кон разграничување на стандардниот јазик од народните говори (особено од централните). Со текот на времето (во 70-тите, 80-тите и до денес), како аргумент за одбрана од влијанието од еден соседен словенски јазик се наведува(ше) состојбата во оние говори „што ја дадоа основата“ на македонскиот стандарден јазик. Имаше и има јасно изразени ставови против употребата на народните или на локалните говори дури и во рамките на разговорниот функционален стил. Сепак, превладува ставот дека се народните говори богатство на јазикот и дека стандардниот јазик може уште многу нешто да добие од нив пред сè во областа на лексиката, се разбира, под услов да се зборовите приспособени кон неговата правописна и правоговорна норма.

Најголемо оддалечување на стандардниот јазик од народните говори што влегоа во неговата основа се забележува во изговорот на гласовите и во поглед на местото на акцентот, а особено во поглед на одделни видови акцентски целисти, за кои можеме да кажеме дека се во фаза на губење. Ова претставува последица на влијанието на повеќе фактори, а еден од поважните е наметнувањето, т.е. престижот на градскиот скопски говор.

Турцизмите се важен слој во лексиката на народниот јазик. Ова доведува, според зборовите на Блаже Конески (1966: 50), до нивна засилена употреба во „првото време по ослободувањето“ и во такви функционални стилови што можеме да ги окарактеризираме како строго стандарднојазични (публицистичкиот, пред сè). Авторот оваа појава ја објаснува со стремезот „да им се даде што повидно место на различните елементи од народниот јазик“. Оставајќи ги настрана зборовите што ѝ припаѓаат на битовата сфера, Бл. Конески се задржува на апстрактната лексика и со примери покажува дека е местото на ваквите турцизми во рамките на разговорниот стил (еве еден од примерите: *На Пејреџа му остјана аџер дека не го викнаа на џосџи*, наспрема: *На која било влада ѝ остјана аџер дека не ја викнаа на конференција*). Во статијата под наслов „Одживените речнички елементи во македонскиот јазик“, објавена во 1945 година, Бл. Конески дава повеќе примери за употреба на турцизми во весникот „Нова Македонија“ (*комшиискиџе држави; добриџе комшииски оџношенија меџу балканскиџе народи; Треба да се има мноџу долно мнение за македонскиџи народ за да џоверуаџи дека џој ќе кандиса да сџане објекџи на колекџивен џосеџ* и сл.), како и во преводот на „Тартиф“ (*Висџина, му даџов на Валер збор за Вас, ама слушам оџи бил меракџија на комар* итн.). Препораката гласи дека ваквите зборови треба да се заменуваат со словенски или со интернационални, а во поткрепа на ова Бл. Конески ги наведува случаите со српскиот и со бугарскиот јазик, во кои е токму такво становиште изразено и спроведено.

Турцизмите за кои стана збор, по правило, останаа во активниот речнички фонд на македонските зборуваачи, така што пред десетина години,

администрацијата и на образованието, а со оглед на неговата блискост со рускиот, се реактивираат старите и се јавуваат нови русизми, а од друга – во јазикот на периодиката од НОБ се јавуваат русизми-советизми, вклучувајќи ги и скратениците од типот: *йолийком*, *агѝиѝрој* и сл. Според зборовите на Н. Чундева, „влијанието на рускиот јазик особено се засилува во првите години по војната“, со оглед на тогашните политички состојби, но ова трае само неколку години, а причините за прекинувањето на какви било контакти се, како што е познато, исто така политички, т.е. надворешнојазични. Авторката дава низа примери за начините на кои се вршела замената на русизмите и почнува со именките на *-(н)ие*: *самоуѝравление – самоуѝрава*; *йоложение – йоложба*; *развиѝие – развиѝок*; *сѝремление – сѝремеж*; *самооѝределение – самооѝределување* итн. Интересни се забелешките на Н. Чундева во врска со русизмите застапени во *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик*. Така, според авторката, извесен број зборови преземени од рускиот, а окарактеризирани како архаизми или како книшки, функционираат само како лексикографски единици: *безмѝежен* (спокоен), *конец* (крај), *нелѝосѝ* (бесмислица, глупост), *йредел* (граница) и сл. Покрај овие, во *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик* се среќаваат и русизми што не се така обележени, но сепак „имаат минимална или никаква функционална активност“. Меѓу нив авторката ги споменува: *аѝиѝка*, *бесцвѝен*, *вдохновен*, *вдохновиѝел*, *вдохновение*, *внедри*, *јаросѝ*, *недоброкачѝвен*, *разѝор*, *разѝром*, *соѝрудниѝиво*, *целесообразен* и др. Од именките на *-ик* преземени од рускиот (*академик*, *криѝик*, *йпроѝтехник*, *физик*, *хисѝерик*) денес се употребува само првата.

Зборувајќи за **црковнословенизмите** во македонските народни приказни, М. Гилова (1977: 168-173) меѓу црковнословенските суфикси го наведува и *-(н)ие*, со примерите: *бдение*; *венчание*; *желание* и др.

Во статијата посветена на **бугаризмите** во македонскиот јазик, Р. Угринова-Скаловска (1968: 111-137) во врска со наведениот суфикс и со неколку други забележува: „црковнословенското потекло на овие суфикси помогнало да се олесни позајмувањето на готови бугарски образувања, зашто тие се потпираат и на веќе постојни именки од тој тип во нашиот јазик“: *движение*; *доверие*; *одушевление* и сл. Авторката констатира дека не можат да се прифатат одделни искажувања за бугарските заемки како за „најмал слој зборови што исчезнуваат“ во македонскиот јазик: О. Јашар Настева во статијата посветена на збогатувањето на лексиката на современиот македонски јазик (1966: 8), на тој начин ги карактеризира заемките од бугарскиот навлезени во периодот 1941-1944 година и ги наведува примерите: *блаѝонадежен*, *нарјао*, *ѝрудовак*, *йроизход*, *учасѝак* „и низа други“. Р. Угринова-Скаловска забележува дека оваа констатација може да се однесува само на т.н. ефемерни зборови, зборови што „не нашле место во писмениот јазик...а се употребувале во секојдневниот устен, повеќе градски одошто селски говор.“ Спротивно на ова, како што одбележува авторката консултирајќи го пред сѐ *Речникоѝ на македонскиоѝ јазик*,

„местото на бугарските зборообразувачки и лексички елементи во нашиот писмен јазик не е ни мало, ни безначајно.“ И Р. Угринова-Скаловска, како и Н. Чундева, ги споменува нејазичните фактори како причина за засилено влијание од бугарскиот јазик во времето на Втората светска војна. Во повоениот период авторката одбележува дека грижата за чистотата на јазикот и за стабилизирање на неговата норма довеле, меѓу другото, и до пројавување на извесни пуристички тенденции насочени кон заменување на некои бугарски зборови и форми со македонски и ова најјасно се гледа ако се споредат изданијата, а пред сè весниците од 1946, со оние од времето кога е пишувана статијата (1968). Во овој контекст, Р. Угринова-Скаловска ја споменува статијата на Бл. Конески „Белешки за речникот на нашиот јазик“, објавена во 1946 година, во која се настојува во збогатувањето на речникот на македонскиот стандарден јазик да се води сметка пред сè за македонската лексика и за македонските зборообразувачки елементи, наспрема практиката на некритичко преземање апстрактна лексика од српскиот и од бугарскиот јазик (на пример, наспрема *доџаџај* и *собитије* – се препорачува *настијан*). Наведената статија има по многу нешто програмски карактер зашто ги објаснува причините за тогашната состојба на силно влијание на српскиот и на бугарскиот јазик (преку образованието, преку книгата, преку администрацијата), но исто така го поставува јасно принципот „дека во македонскиот литературен јазик треба да најде најдоследен израз тоа што е типично за самиот народен говор, дека во него од никулците заложени во народниот говор треба да се развие стројна, самостојна структура. Македонскиот литературен јазик треба да биде навистина македонски. Треба да го бараме нашето.“ Во оваа статија Бл. Конески, меѓу другото, со конкретни примери покажува како можат да бидат заменети именките со архаичната наставка *-(н)ие*: *уїправление* – *уїрава*; *дејсївїе* – *дејсїво*; *вїечайїление* – *вїечайїок*; *їтчение* – *їтек*; *желание* – *желба*; *движение* – *движење*; *значение* – *значење*; *учение* – *учење*; *колебание* – *колебање* итн. И Бл. Корубин (1980: 239-256) искажува мислење дека е наставката *-ние* архаизирана, а „во литературниот јазик е задржана кај некои именки внесени по литературен пат – како традиционални елементи, но обично преку бугарскиот или рускиот јазик.“ Овој автор ги наведува начините на кои можеме да создаваме глаголски и одглаголски именки: *извинување* (глаголска именка); *їредлоџ*, *влоџ*, *їообив*, *леї*; *изјава*, *їресуда*, *їрижа*; *изїрабба*, *їреселба*, *делба*; *їоодришка*, *чисїйка*; *їрабеж*, *колеж* и сл. (одглаголски именки). Бл. Корубин нагласува дека на местото на многу од наведените именки во староцрковнословенскиот јазик и, денес, во рускиот и во бугарскиот ќе се сретнат именки на *-ние*. Статијата на Р. Угринова-Скаловска посветена на бугаризмите во современиот македонски јазик завршува со Регистар на заемките од бугарскиот јазик, ексцерпирани од *Речничкої на македонскиої јазик*, потоа од документите и од печатот од времето на НОБ, како и од текстови на наши автори: Ѓ. Абаџиев (*нискоїоклонсїво*, *одушевление*, *расїиска*, *лазур*), Д. Митрев

(внушиџелносџ, криџиџ, љубознаџелносџ, наличносџ), К. Рацин (библејско, се џриема, разбирање), М. Цепенков (биџоџисание, џосџоџа, ежедневно, чиновничесџфо), Бл. Конески (имено, објаснение, џоклоник, џриџеџава, џриџеџаџел), К. Чашуле (желание, наџзираџел, след џова), Ѓ. Шоптрајанов (минало, начало, часџен = приватен). Во Регистарот се вклучени и бугаризми што се окарактеризирани како ефемерни, т.е. што излегле од употреба, на пример: *винаџи, колеџи, нахакан, џерџел* и сл. Прегледот на бугаризмите вклучени во *Речникоџ на македонскиоџ јазик* го потврдува и од денешна перспектива искажувањето на Р. Угринова-Скаловска дека во приличен број се работи за „лексика и зборообразовни морфеми (овие се поправо повеќето црковнословенизми усвоени преку бугарскиот), кои се речиси во потполност вклопени во писмениот јазик бидејќи се потпираат на соодветни типови во народните говори или во постарата писмена традиција.“

Наведуваме неколку примери од Регистарот: *блаџороник, врахновение, владеџел, вошебник, восџаление, забелеџиџелен, злокачесџвен, лебед, неџрџение, обвини – обвинение – обвинеџи, обуслови – обусловеносџи, џројава, сџисание, усџројсџиво, чииџалиџиџе, чувсџиво – чувсџивиџелен, шеџобиен* итн.

Долготрајниот контакт со **српскиот** и, во помала мера – со **хрватскиот**, т.е. со **српскохрватскиот** (заедничко име на овие јазици, кое може сѐ уште да се сретне на некои места) на Македонците од Вардарска Македонија – си го направи своето. До Втората светска војна српскиот беше јазик наметнат преку администрацијата и преку образованието, а по неа – беше еден од трите рамноправни службени јазици на ФНРЈ/СФРЈ. Треба да се каже, меѓутоа, дека рамноправност не можеше да има затоа што најголемиот број граѓани на Југославија зборуваа токму српски и хрватски, а од друга страна, кај македонските родени зборувачи овој јазик имаше голем престиж, за разлика од состојбата во Словенија. Како и да е, граѓаните на НРМ/СРМ контактираа со овој јазик не само секојдневно туку и во сите сфери на општење, што доведе, природно, до забележливо влијание од него – на сите рамништа, а пред сѐ на лексичкото. Овој факт не можеше да не го привлече вниманието на луѓето што се занимаваа(т) со македонскиот јазик: тие можеби различно реагираа, но реагираа. Токму затоа и зачудува забелешката на Џорџ Томас дека приближувањето меѓу српскиот и хрватскиот од една страна и македонскиот – од друга – на лексички план не предизвикало некои позабележливи реакции. Тоа, едноставно, не е точно. Ова го демантираат повеќе статии, но и рубрики во дневниот печат и во периодиката, меѓу кои треба да се спомене најстарата и најдолготрајната – „Јазичното катче“, уредувано повеќе од триесет години од Благоја Корубин. Петте книги под заеднички наслов „Јазикот наш денешен“ (1969, 1976, 1980, 1986, 2000), кои се тесно сврзани со споменатата рубрика, содржат голем број прилози во кои се разгледува проблемот на влијанието на српскиот (кај авторот: српскохрватскиот) јазик врз македонскиот, во областа на лексиката,

на зборообразувањето, на фонологијата, на морфологијата и на синтаксата. Кај голем број прилози е јасно дека се поттикнати од читателите на „Катчето“, што сведочи не само за популарноста на рубриката туку и за ширењето на јазичната култура кај македонските родени зборувачи. Последниве десетина години се јавија голем број млади научни работници со изграден критериум за македонската стандарднојазична норма. Тие, во најголем број случаи, се занимаваат со србизмите во македонскиот јазик, ги објаснуваат причините за нивното присуство и даваат предлози за решавање на проблемите. И електронските средства за јавно општење се вклучија во акцијата за подигнување на рамништето на јазичната култура и во нивната дејност се забележува настојувањето за отстранување на србизмите. Овој однос кон заемањето од српскиот и од хрватскиот (тогаш: српскохрватскиот) се градеше бавно, а својот врв го достигна во врска со обидот да се прогласат македонските родени зборувачи за двојазични – од една страна, а од друга – во врска со масовното навлегување на зборови и зборообразувачки елементи од нив, со што дојде и до истиснување на македонските. Овде за пример ќе го наведем случајот со суфиксот *-ара*, кој навлезе заедно со именките *железара* и *жичара*, а бидејќи го прифативме со акцент на вториот слог од крајот, не се вклопува во акцентскиот систем на македонскиот јазик. Сепак, денес можеме да наброиме шеесетина именки на *-ара*, почнувајќи од *џивара*, па сè до *џечинара/џеченара*.

Последниве десетина (и повеќе) години на преден план со престижот избива **англискиот** јазик. Англиски зборови и изрази во оригинален или во приспособен вид, англиски конструкции – навлегуваат масовно и секојдневно, со што македонскиот јазик се вклопува во светските движења во поглед на односите меѓу англискиот и другите јазици. Како што е кажано за други средини, веќе не е можно некакви комисии или стручни тела да работат со таква динамика за да можат да предлагаат навреме домашни соодветници за сите англиски зборови што се прифаќаат во определени средини. Не треба да се нагласува дека не станува збор само за зборови или за конструкции: станува збор за начини на изразување, за начини на живеење, за начини на мислење. На прифаќањето на англискиот јазик многу му помагаат популарните производи за широка потрошувачка (вклучувајќи ја и храната), потоа филмот, на кој се воспитани цели генерации (барем кај нас). Денес најмалку три области се под скоро целосно владеење на англискиот: популарната музика, одделни спортови и компјутерската технологија.

Како што беше одбележано, влијанието од англискиот јазик се забележува не само на планот на зборовниот состав туку и на синтаксички план (збороред, согласување на глаголските времиња и сл.). Има навестувања за промени во составот и во структурата на именските синтагми. Еве неколку примери: место *конференција за џечай* имаме *џрес конференција*; место *мал деловен центар* – *мини бизнис центар*; во еден ист

оглас читаме дека се бара еден *системски инженер* и еден *систем аналитичар* итн.

На крајот, збор-два за зборовите од т.н. меѓународен зборовен состав, односно за **интернационализмите**: најмногу во врска со односот кон нив, македонскиот стандарден јазик е окарактеризиран како јазик без особено изразен пуризам. Во прилогот посветен на македонскиот речник (1975), Бл. Конески, меѓу другото, го зафаќа и ова прашање, па наведува дека и покрај определбата заемките да се примаат „само колку што е потребно“, условите го наложиле забележливото присуство на интернационални зборови во македонскиот јазик. Во оваа појава авторот наоѓа паралели со состојбите во српскиот и во бугарскиот јазик. Како особеност на процесот на усвојување на интернационалната лексика во македонскиот стандарден јазик, Бл. Конески го наведува „средноевропскиот филтер“, а тоа, според зборовите на авторот, „значи дека како главен посредник се јавува тука српско-хрватскиот“, додека „во бугарскиот таа лексика се пренесувала предимно преку рускиот филтер“, па оттука доаѓа до разлики во формата на одделни интернационализми меѓу македонскиот и бугарскиот (*адреса, кајџога – адрес, кајџог*), макар што некои зборови во македонскиот се примени според формите познати во рускиот и во бугарскиот (*ајџека, авиомајџ*). Споменатиот филтер и јазикот-посредник во прифаќањето на интернационализмите му дава материјал на Кристијан Фос (2000), во статијата посветена на приспособувањето на интернационализмите во македонскиот јазик да пронајде докази за македонски пуризам наспрема бугарскиот, за што стана збор погоре.

Македонската стандарднојазична норма се определи против „пресилен и често бесмислен пуризам“ (Бл. Конески 1966: 54), што се однесува пред сè на интернационализмите, но и на зборови и зборообразувачки елементи од другите јужнословенски јазици. Интернационализмите, со право, беа окарактеризирани како „придобивка на меѓународното духовно општење“ (Бл. Конески 1966: 54), а ова особено се однесува на научната терминологија.

Од друга страна, овој однос кон интернационализмите доведе до нивна широка застапеност во речникот на македонскиот стандарден јазик, па меѓу другото, ја поставуваат нормата пред низа проблеми во поглед на приспособувањето кон македонскиот јазичен систем. Време е кон туѓите зборови воопшто – да се изгради определен став (од гледна точка на нормата) и тој организирано да се спроведува.

На прво место во врска со туѓите зборови стои прашањето дали имаме или дали можеме да најдеме (од дијалектите) или да создадеме според нормата на нашиот јазик – нивни (преводни) соодветници. Се разбира, ова не е повик за гонење на туѓите зборови по секоја цена, но сепак треба да се води сметка за тоа кога и каде ги употребуваме.

Истовремено со настојувањата да се најдат соодветници за туѓите зборови, треба да тече процесот на нивно приспособување кон македонскиот јазичен систем, и тоа во поглед на местото на акцентот, како и во поглед на морфолошките особености. И за едното и за другото основен извор за размислување и за дејствување на нормата е практиката, но онаа што е резултат на спонтаната употреба на јазикот, т.е. практиката на оние родени зборувачи на македонскиот јазик што не се оптоварени од предрасуди во врска со употребата на сопствениот јазик и во врска со другите јазици.

За местото на акцентот кај туѓите зборови важи општата препорака да се охрабруваат обидите за приспособување, а таму каде што се забележани двојни начини на акцентирање – да се прифаќа оној што е во согласност со местото на акцентот во македонскиот стандарден јазик.

* * *

Неколку примери за приспособување на туѓите зборови

а. Кај туѓите именки на согласка (од машки) и на *-a* (од женски род), кај кои нема ни можност ни потреба за промена на завршоците, приспособувањето може да се сведе на поместување на акцентот. Има извесен број именки од ваков вид што се изговараат од различни зборувачи – со акцент на различни слогови, на пример: *екран* и *экрaн* (франц.); *ексѝерѝи* и *эксѝерѝи* (лат.); *елиѝса* и *элиѝса* (грч.); *рево̀лиѝ* и *рево̀лиѝ* (франц.); *режисѝер* и *рѐжисер* (франц.); *резѝерѝа* и *рѐзерѝа* (лат.); *симѝиѝом* и *сѝимѝиѝом* (грч.) итн. Може да се каже дека изговорот на ваквите именки со акцент на вториот слог од крајот (ако се двосложни) и на третиот (ако се со три слога) треба да се прифаќа, особено кога се има предвид дека во некои случаи тоа се совпаѓа со местото на акцентот во јазикот од кој се добиени (на пример: *сѝимѝиѝом(a)* во грчкиот, односно *reserva* – заповеден начин од глаголот *reservare*).

Бл. Корубин (1976: 149-160; 1990: 34-54) наведува околу триесет групи туѓи именки на согласка (*-изам*; *-исѝи*; *-аниѝи*; *-алеѝи*; *-лоѝи* итн.) и на *-a* (*-аѝа*; *-аѝа*; *-арѝа*; *-еѝа* итн.), кои претставуваат проблем во поглед на местото на акцентот. Авторот со право одбележува дека важен услов за зачувување на туѓиот акцент е фактот дека станува збор за поголеми или за помали групи зборови. Меѓу условите за приспособување на туѓите зборови воопшто (не само на именките), Бл. Корубин, покрај честотата и широчината на употребата, го наведува и бројот на слоговите: оние со помал број на слогови – два или три – полесно го прифаќаат македонскиот акцент: *маѝериѝа̀л*, *во̀кал*; *милиѝарѝѐр*, *жо̀нѝлѐр*; *ексѝло̀зиѝв*, *а̀рхив*; *ѝа̀разиѝиѝи*, *дѐфиѝиѝиѝи* итн.

б. Кај именките од типот: *асона̀нѝа*, *дисѝа̀нѝа*, *еквидисѝа̀нѝа*, *инфлуенѝа*, *лиценѝа*, *резона̀нѝа*, *секвенѝа*, *сенѝенѝа*, *суйѝа̀нѝа*, акцентот

паѓа на вториот слог од крајот и со тоа отстапува од правилото за третосложно акцентирање. Овие именки се дојдени од латинскиот јазик, во кој завршиваат на *-ia* (според нашиот правопис: *-ија*). Приспособувањето на ваквите именки во поглед на местото на акцентот може да се изврши со додавање на суфиксот *-ија* таму каде што е можно: *асонанција*, *лиценција* и сл. На ова насочува и *Речникомѝ на македонскиоѝ јазик*, каде што се наведуваат: *секвенца* и *секвенција*, потоа: *дисѝанција*, *ѝоѝенција* и сл.

в. Одделно внимание заслужуваат туѓите именки на *-o*, *-e*, *-и*, *-у*, од кои првите две групи имаат основа за вклопување во системот, со оглед на тоа што се за именките од среден род во македонскиот јазик обични завршоците *-o* и *-e*, а има и именки со природен машки род што завршуваат на овие самогласки. Бл. Конески (1966: 139-140) ја одбележа врската меѓу местото на акцентот и морфолошкото приспособување на туѓите именки на *-o* и на *-e*, наведувајќи ги примерите од типот: *решо́*, *решо́а* наспрема *решо*, *реша*, односно: *клише́*, *клише́а* наспрема *клише*, *клишиња*; понатаму: *ѝи́ре*, *ѝи́реа* наспрема *ѝи́ре*, *ѝи́риња*; *резимé*, *резимéа* наспрема *резимé*, *резимиња*. Еден од најновите примери од ваков вид е *евро*, *евра*, а овде можеме да ги наведеме и именките од италијански и од шпански произлез: *џеѝо*, *џеѝа*; *ѝанџо*, *ѝанџа*; *ѝемѝо*, *ѝемѝа*, кон кои се придружуваат неколку именки морфолошки, но не и акцентно приспособени, како: *ембарџо*, *ембарџа*; *инѝермеџо*, *инѝермеџа*; *финале*, *финалиња*; *биенале*, *биеналиња*.

Се разбира, не е мал бројот на туѓите именки што си го задржале акцентот на *-o* и на *-e* (вториве ги има повеќе). Се работи, главно, за заемки од францускиот јазик, кај кои, според нормата, множинската наставка доаѓа зад акцентираниот самогласка: *ниво́*, *ниво́а*; *сиџе́*, *сиџе́а*. Во секој случај, што и да се презема во поглед на приспособувањето на овие именки, не треба да се заборава на еден важен ограничувачки фактор: барањето да се задржи изразноста и еднозначноста на збороформата.

Именките на *-o* и на *-e* што означуваат лица (најчесто) од машки пол, се сметаат за именки од машки род и, според нормата, добиваат множински форми карактеристични за овие именки. Сепак, се забележуваат недоследности на нормата: *аѝаше* – *аѝашеи*; *конѝе* – *конѝиња*; *конферансие* – *конферансиеја*; *круѝе* – *круѝеи*; *имѝресарио* – *имѝресарија*; *макро* – *макрои*; *ѝроѝеџе* – *ѝроѝеџеи*.

Кај именките на *-у*, без оглед на местото на акцентот, наставката за множина се додава на целата еднинска форма: *кану* – *кануа*; *ѝабу* – *ѝабуа*.

Најголем проблем создаваат туѓите именки на *-и*, поради формалното совпаѓање на нивните еднински форми со најчестата множинска форма во македонскиот јазик. Нормата пропишува множинските форми од овие именки од среден род – да завршуваат на *-а* (со тоа што меѓу *-и* и *-а*, според нашиот правопис, се пишува *-ј*): *виски* – *вискија*; *геманѝи* – *геманѝија*; *киви* – *кивија*; *комби* – *комбија*; *реми* – *ремија*; *ѝакси* – *ѝаксија*. Во тесна врска со необичноста на завршокот *-и* за еднински форми, се јавуваат некои

начини на приспособување на овие именки. Именката *деманџи*, *деманџија* (од францускиот јазик) почна да се јавува како *деманџи*, со множинска форма *деманџи* (и ова е прифатено од нормата). Именката *комби*, *комбија* (од англискиот) почна масовно да се јавува како *комбе*, со множинска форма *комбиња* (и ова е прифатено од нормата покрај *комби*: сп. К. Конески, *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*). Во рамките на разговорниот функционален стил, пак, наспрема *виски* се јавува *виска*, наспрема *киви* - *кива*, а наспрема *џакси* – *џакса*.

г. Во врска со туѓите придавки во македонскиот јазик се поставува прашањето дали се примени како такви во нашиот јазик (и во вакви случаи се јавуваат и придавки без карактеристичните суфикси, неприспособени кон морфолошкиот систем: *фер*), или се изведени од именки со соодветни основи. Вториот случај создава подобри услови за приспособување, на пример: *џенеџа* – *џенеџски*; *џенеџика* – *џенеџички*; *конус* – *конусен*; *риџам* – *риџамски*; *риџмика* – *риџмичен*, *риџмички*.

Туѓите придавки во македонскиот јазик се јавуваат со суфиксите карактеристични за македонскиот јазик: *-ен* и *-ски*, но во најголем број случаи во комбинација со некој туѓ составен дел. Бл. Корубин (1976: 155-158) наведува десетина групи вакви придавки (со суфиксите: *-ален*, *-арен*, *-ивен*, *-анџен*, *-озен* и сл. И овде авторот наведува случаи на приспособување кон македонскиот акцентен систем: наспрема *комерцијален*, *официјален* – *вџрбален*, *вџџален*, *лџгален*, *рџален*; наспрема: *конзуларен* – *џленарен*; *офанзивен* – *аџивен* итн.

д. За една група туѓи придавки, се чини, може да се предложи решение: станува збор за придавките на *-онен*: *аџџационен*, *аџџационен*, *акционен*, *аморџизационен*, *аџелационен*, *венџилационен*, *вибрационен*, *џравџационен*, *џеривационен*, *џискусионен*, *џволуционен*, *џнвестиџционен*, *џоалиџционен*, *џоуникаџционен*, *џобилиџационен*, *џрџаниџационен*, *џаџификаџционен*, *џедаџционен* итн. Акцентот кај овие придавки е на вториот слог од крајот, а авторите што се занимавале со овие придавки одбележуваат настојувања за замена на овој суфикс со суфиксот *-ски*: *џнџеџџиски*, *џомисџиски*, *џомџозиџиски*, *џџенџиски*, *џџозиџиски*, *џедаџџиски* и сл. Во прилог на ова, во *Правописниот речник на македонскиот литературен јазик* (К. Конески 1999) се наведуваат, во голем број случаи, двата лика на овие придавки: *џеџроџуџционен* – *џеџроџуџџиски* и сл.

ѓ. Глаголите на *-(из)џира* се јавуваат како група што се зголемува скоро секојдневно. Овие глаголи не се вклопуваат во системот на македонскиот стандарден јазик со акцентот на вториот слог од крајот и со својата двовидност (во врска со второво, се среќаваат примери со префиксирање за да се добие глагол од свршен вид: *Не е џроблем џа се џџеџманџџира овој научен сџав*). Што се однесува на местото на акцентот, Бл. Корубин (1976: 158-159) наведува извесен број трисложни глаголи со овој

суфикс (-ира), за кои смета дека го прифатиле третосложното акцентирање: *бáзира, зрúтира, гáйтира, мáсира, мóнтира, нéтира, нérвира, йáсира, йлáсира, сéрвира, шúйтира* и др. Сепак, се чини, ваквиот начин на акцентирање не е многу широко прифатен, па останува другата можност: да се употребува македонски суфикс, т.е. суфиксот -(из)ира да се заменува со -ува. Оваа препорака има основа затоа што можеме да наведеме извесен број глаголи што се употребуваат и со едниот и со другиот суфикс, а кај некои суфиксот -ува е пообичен: *верифицира – верификува; злорифицира – злорификува; иденџифицира – иденџификува; инџересира – инџересува; квалифицира – квалификува; класифицира – класификува; кодифицира – кодификува; комџлицира – комџликува; мисџифицира – мисџификува; модифицира – модификува; џерсонифицира – џерсонификува; раџифицира – раџификува; редиџира – редиџува; фалсифицира – фалсификува* и сл.

* * *

Врз основа на сето изложено, македонскиот стандарден јазик можеме да го приклучиме кон јазиците со умерено изразен пуризам, пред сè во поглед на односот кон интернационализмите. Дури, може да се каже дека во односот кон интернационализмите има отсуство на пуризам и дека е време да се направи обид за нивно приспособување, па и за замена со сопствени соодветници.

Што се однесува на влијанието од соседните јужнословенски јазици, пуристичките реакции кон нив можеме да ги оправдаме, а денес е силно изразен и широко прифатен пуризмот кон српскиот јазик.

Турцизмите си обезбедија сигурно место во македонскиот речник: во најголем број случаи станува збор за зборови или за зборообразувачки средства што го прават изразот сликовит.

За влијанието од англискиот јазик треба повеќе да се зборува. Во секој случај, добрите преведувачи, преведувачите што го владеат добро не само англискиот туку и македонскиот јазик можат многу да сторат за ублажување на последиците од секојдневното навлегување на зборови и конструкции од овој јазик.

И на крајот, кај нас треба да превладеа ставот: на дијалектите да гледаме како на извор за збогатување на зборовниот состав. Тоа, се разбира, не значи дека може секој во јавното општење да си го употребува својот дијалект. Тоа значи дека нормата треба да води сметка за јазичното богатство на дијалектите и да ги прифати, па и да ги препорача оние зборови што се вклопуваат во правописната и во правоговорната стандарднојазична норма.

Стандардниот јазик е резултат на дејствувањето на свесниот фактор. Време е свесниот фактор да се погрижи за бројот, за видот и за местото на

туѓите елементи во македонскиот стандарден јазик. Важен составен дел на свесниот фактор се лекторите – јазични редактори: тие можат многу да сторат во организираното спроведување на насоките и на препораките наведени во овој прилог, како и во литературата посветена на овие прашања.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература

М. Гилова (1977) „Црковнословенската лексика во македонските народни приказни“. *Македонистика 1*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

О. Јашар-Настева (1966) „За некои аспекти на збогатувањето на лексиката во современиот македонски јазик“. *Македонски јазик 17*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Бл. Конески (1945) „Одживените речнички елементи во македонскиот јазик“. *Нов ден* бр. 3, препечатено во: *За македонскиот литературен јазик*, Скопје 1981.

Бл. Конески (1946) „Белешки за речникот на нашиот јазик“. *Нов ден* бр. 7-8, препечатено во: *За македонскиот литературен јазик*, Скопје 1981.

Бл. Конески (1966) *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. „Просветно дело“, Скопје.

Бл. Конески (1975) „Македонскиот речник“. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, препечатено во: *За македонскиот литературен јазик*, Скопје 1981.

К. Конески (1999) *Правилник на македонскиот литературен јазик*. „Просветно дело“, Скопје.

Бл. Корубин (1969, 1976, 1980, 1986, 2000) *Јазикот наш денешен* (пет книги). Скопје.

Бл. Корубин (1990) *На македонскограматички теми*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Б. Марков (1955) „Некои хибридни творби во македонскиот јазик“. *Македонски јазик 6/2*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Р. Угринова-Скаловска (1968) „Бугаризмите во современиот македонски јазик“. *Македонски јазик 19*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Н. Чундева (1996) „Русизмите во македонскиот јазик (од К. Мисирков до денес)“. *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

G. Thomas (1991) *Linguistic purism*. Longman, New York.

Ch. Voss (2000) “Die Integration von Internationalismen als puristischer Zug der makedonischen Standardsprache”. *Die Welt der Slaven* 45.

IS (WAS) THERE PURISM IN STANDARD MACEDONIAN?

(Summary)

The first subject of analysis in this paper is the treatment of the dialectisms, which varies in the course of years. In the 1950s the Standard distances itself from the dialectisms, and later the dialectisms functioned in the process of recognizing and removing foreign elements.

The author also analyses the status of Old Church Slavonic, Russian, Bulgarian, as well as words with Turkish origin in contemporary Macedonian. On the other hand, it should be emphasized that the Standard has showed great tolerance towards internationalisms.

A large part of this paper is dedicated to the influence from Serbian and Croatian (Serbocroatian in the Socialist Republic of Yugoslavia) and as a most current issue the author treats the problem of the influence from English.

Македонски јазик LI-LII, 2000-2001, 39–54.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ДЕНЕС

-Тези-

1. Актуелни состојби на македонската стандарднојазична норма.

– Правопис и правоговор. – Фонетско-фонолошко ниво. – Акцент. – Морфологија. – Лексикологија и зборообразување. – Синтакса.

2. Македонската наука за јазикот.

– Кодификаторите на македонскиот стандарден јазик. – Постигања и задачи на македонската наука за јазикот. – Можеме ли да зборуваме за македонска (скопска?) лингвистичка школа?

3. Статусот на македонскиот јазик во Република Македонија.

– Функцијата на македонскиот јазик како службен во Република Македонија. – Законот за употребата на македонскиот јазик. – Амандманите на Уставот на Република Македонија во врска со Рамковниот договор.

4. Статусот на македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија.

– Третманот на македонскиот јазик во соседните држави. – Изучувањето на македонскиот јазик (лекторати и катедри по македонски јазик) во странство. – Научното интересирање за македонскиот јазик во светот.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ДЕНЕС

1. Актуелни состојби на македонската стандарднојазична норма.

Меѓу основните особености на македонскиот стандарден јазик спаѓа фактот дека тој има **сопствена дијалектна основа**. Ова го кажуваме затоа што постојат одделни стандардни јазици со заедничка дијалектна основа, врз која тие самостојно се развиваат во различни правци. Како што е познато, во основата на македонскиот стандарден јазик влегоа централните *a*-говори, т.е. група говори, а не говорот на центарот, на најголемиот град. Изборот на дијалектните црти од споменатите говори во стандардниот јазик беше направен внимателно: беа земани оние црти што беа прифатливи за сите

македонски родени зборуваачи. Од одделни централни *a*-говори, но и од други говори на западномакедонското наречје беа земени следниве црти:

- завршокот *-m* во прво лице еднина сегашно време кај глаголите;
- отсуството на *-ī* во трето лице еднина сегашно време кај глаголите;
- наставката *-ai* во трето лице множина сегашно време кај глаголите;
- разликувањето три глаголски групи;
- акцентот паѓа на третиот слог од крајот на зборот.

Бл. Конески (1966: 44) укажува на фактот дека меѓу централните *a*-говори има определени разлики и дека одделни црти се преземани во стандардниот јазик од некои од овие говори, на пример: предавањето на вокалното *l* со *ol* одговара на состојбата во прилепскиот и во битолскиот говор; затврднувањето на *l* (во примери од типот: *луѓе*, *недела* и сл.) ја одразува состојбата во велешкиот и во прилепскиот говор; сонантот *њ* е обичен во велешкиот говор, во кој, исто така, нема антиципација на мекоста кај консонантите *ќ* и *џ*; за прилепскиот говор е карактеристичен глаголскиот суфикс *-ува*; разликувањето на три глаголски групи, како и употребата на предлогот *на* за изразување припадност – претставуваат особености на велешкиот говор.

Покрај тоа, беа застапени и извесен број црти од источните говори, односно црти присутни и во овие говори:

- чување на интервокалното *v*: *човек*, *глава* (застапено и во велешкиот говор);
- личната заменка: *он*, *она*, *оно*, *они*;
- личнозаменската форма *џи* (застапена и во велешкиот говор);
- аналитички начин на изразување на индиректниот објект кај заменките: *на нас*;
- избројаната множина (на *-a*).

Може да се каже дека токму велешкиот говор се јавува како сврзувач на западното и на источното наречје.

Во 50-тите години на 20-тиот век македонскиот стандарден јазик беше окарактеризиран како **најмлад словенски литературен јазик**. Со оглед на тоа како се развиваат работите во словенскиот свет, т.е. појавата и признавањето на постоењето на нови словенски стандардни јазици (кашупскиот, русинскиот и сл.) оваа определба не може да важи, ако воопшто можела да важи, со оглед на фактот дека македонските говори од околината на Солун се влезени во основата на првиот литературен јазик на сите Словени, како и со оглед на богатата книжевна дејност и на континуитетот на дијалектите на македонската етничка територија.

За македонскиот стандарден јазик исто така се вели дека е **најбалканизираниот словенски јазик**. Широката застапеност на балканските црти во македонскиот стандарден јазик се должи, како што е

познато, на почитувањето на состојбите во народните говори при разработката на нормата. Со тоа се постигна стандардниот јазик да им биде поблизок на родените зборувачи. Оттогаш наваму контактот со балканските јазици престана да има каква било важност за македонскиот стандарден јазик, а беше прекинат, од надворешнојазични причини, и контактот со вториот словенски јазик-припадник на балканскиот јазичен сојуз. Со тоа се подобруваат условите за засилување на словенскиот карактер на македонскиот стандарден јазик, за што основа даде и разработката на нормата и контактот со српскохрватскиот јазик.

Сегашната состојба на македонската стандарднојазична норма можеме да ја оцениме како **стабилна**. Инаку, за стабилност на МСЈ зборува Бл. Конески уште на почетокот на 60-тите години, означувајќи го периодот до 1950 година како **стабилизирачка фаза** во развитокот на стандардот, а во 1950 година, според неговите зборови „се почувствува една нужна стабилизација на неговите црти, кога неговиот граматички облик е конечно установен, и кога постои и може да биде оправдана само потребата да се доразработуваат и доуточнуваат извесни подробности какви што нормално налага јазичниот развиток дури и во литературни јазици со многу подолга историја.“ (1966: 38)

Во текот на последниве десетина години многу се прошири кругот на родените зборувачи што излегоа во јавноста, така што можевме да добиеме и претстава за општото ниво на јазичната култура во нашава средина. Покрај ова, се јавија и родени зборувачи што имаа да кажат нешто во врска со македонската стандарднојазична норма, и тоа во најголем број за азбуката, за правописот и за лексиката. Голем број дискусии се водеа, на пример, во врска со темниот вокал или полувокал – дека го има и во стандардниот јазик, па според тоа треба и ерот да биде застапен во македонската азбука. Еровите ги среќаваме во рускиот, потоа во украинскиот, во белорускиот и во бугарскиот јазик. Патем да кажеме дека во книгата за затврдените споредби во бугарскиот јазик издадена од БАН во 1986 година (тоа се оние од типот: *добар како леб; брз како зајак* – во македонскиот) среќаваме и една ваква споредба: *Излишен като ер голям!*

Секој роден зборувач има право да го каже своето мислење за јазичните појави, но да им оставиме на специјалистите, откако ќе ги разгледаат внимателно забелешките и прашањата – да го донесат вистинското решение.

Што се однесува на **правописот**, јасно е дека идеален правопис нема и дека може и треба да се усовршува, а во поглед на стабилноста, можеме да кажеме дека и грешките, односно отстапувањата од нормата се исто така стабилни (да се потсетиме само на слеаното пишување на *сè уишѝе*, како и на разделеното пишување на *којишѝо*, кои имаат долга традиција).

Во поглед на **правоговорот**, во изговорот на вокалите се наметна скопскиот говор, а сè уште сме сведоци на големите разлики во изговорот на *ќ* и *џ*.

Акцентот е приказна за себе: прво, голем број родени зборувачи, од различни причини, ги напуштаат акцентските целости, макар што се тие една важна карактеристика на македонскиот стандарден јазик; второ, уште Бл. Конески го одбележа грешењето во поглед на местото на акцентот во таа смисла што не се врши поместување со зголемувањето на бројот на слоговите, па акцентот се јавува на четвртиот слог од крајот: *инӣтервѐнција – инӣтервѐнција̄а*.

Во областа на **морфологијата** продолжуваат процесите на губење на падежните форми кај именските зборови, но исто така може да се следи и процес на упростување на системот на глаголските форми под влијание на глаголскиот вид, т.е. поврзувањето на категоријата вид со категоријата време.

Како особеност на **синтаксата** на простата реченица може да се наведе напредувањето на процесот на граматикализација на удвојувањето на објектите. Во рамките на сложената реченица стануваат сè пообични неправите условни и оние релативни што имаат основа во народниот јазик, но и релативни за кои нема таква основа (релативното надоврзување), како и за неправите целни, дојдени кај нас по литературен пат.

Голем број специјалисти и неспецијалисти се задржале на туѓите влијанија во областа на **лексиката**. За современата состојба можеме да одбележаме присуство на широко застапена свест за големиот број **србизми**, но кога ќе се чуе исказ од типот: *Многу ми сметтаат србизмиите*, станува јасно дека треба уште многу да се работи на ова поле. За ублажување на влијанието од **англискиот** јазик, присутно во сите јазици, можат многу да помогнат добрите преведувачи, кои, верувам, ќе ги добиеме во поголем број како резултат на студиите за преведувачи и толкувачи. На проблемот со големиот број зборови од меѓународниот зборовен состав, т.е. **интернационализмите** треба да му се пристапува со постојана грижа и да се прават обиди за пронаоѓање соодветници на народна основа.

2. Македонската наука за јазикот.

а. Кодификаторите на македонскиот стандарден јазик.

На почетокот на дваесеттиот век К.П. Мисирков ги определи трите основни принципи на кои се потпира македонскиот стандарден (литературен) јазик: за дијалектната основа, за правописот и за збогатувањето на зборовниот состав. Овие принципи, како што е познато, ја покажуваат својата виталност и основаност сè до денес. Треба да се нагласи, меѓутоа, дека изборот на дијалектната основа што го направи Мисирков не беше случаен: станува збор за процес започнат кон средината на 19. век.

– **Партениј Зографски** во 1858 година објави тринаесет црти карактеристични за македонските говори од југозападните делови, и тоа:

1) необичноста на *ӣӣ*, *жр*, па *ӣӣ* и *р* или омекнуваат или се изговараат тврдо;

2) *а* се изговара секогаш јасно;

3) *е* и *о* не се редуцираат во *и* и *у*;

4) темните гласови го зачувале својот полугласен карактер во врска со вокалните *р* и *л*, а само во едно подрачје дале *о*: *корсӣӣ*, *џорков*, *ворв*, *џолн* и сл.;

5) јатот секогаш, без исклучок, се изговара како чисто *е*;

6) *х* или сосем се губи (*ога*, *убаво*, *оро*, *арно*, *џишеа*, *огеа* / *огее*, *сӣџога*) или се изговара како *ф* (*џишеф*, *чӣџаф*, *џраф*, *фала*) или како *в* (*уво*, *бџва*);

7) има членски морфемии од заменките *ов-*, *он-*;

8) повеќе се чува деклинацијата кај именките;

9) именките од среден род на *-ле*, *-ре* и сите деминутиви во множина завршуваат на *-инџа*: *џолинџа*, *моринџа*, *момчинџа*, *книжинџа*;

10) во третото лице еднина сегашно време се чува старата наставка *-ӣӣ*;

11) третото лице множина од сегашното време има различни наставки во различни говори;

12) постои глаголски прилог;

13) носовката ОН во македонското наречје дава А или О (*рака*, *мака*, *лаџа*, *каге*, *маж*, *рока*, *мока*, *џоџ*, *лоџа*).

Покрај ова, П. Зографски нагласува дека акцентот во западномакедонското наречје паѓа на третиот слог од крајот на зборот.

– Во 1869 година **К. Шапкарев** во предговорот кон еден избор од евангелски текстови соопштува дека никој во Македонија не знае да чита бугарски, па го изнесува мислењето дека како чекор кон усвојувањето на бугарскиот јазик треба прво да се пишуваат учебници на „наречје поразбирливо за македонските Бугари“.

– Во 1892 година преспанецот **Трајко Китанчев** ја објавил расправата за акцентот во ресенскиот говор, а во 1893 година велешанецот **Христо Матов** се јавува со статија посветена на акцентот на неколку македонски (како што ги определува тој „западнобугарски говори“).

– Во 1895 година, во статијата во која ги сопоставува српскиот и бугарскиот јазик, **Христо Матов** наведува список од осум јазични црти со кои се разликуваат македонските говори и од бугарскиот и од српскиот јазик:

1) присуството на назален изговор во Солунско, Костурско, а во извесна мера и во цела Македонија;

2) присуството на фомената *s* (во голем број примери: *свезга, свонец, свеп, сид*);

3) вметнувањето на *ш* или *р* меѓу *с* и *р*, односно меѓу *з* и *р*: *сшребро, зррак*;

4) чувањето на старата промена на *-ш* кај глаголите во трето лице еднина сегашно време;

5) отсуството на футур втор, карактеристичен за бугарскиот и за српскиот јазик (*кушш-шшшш; кушш-ћешш*);

6) целосното губење на инфинитивот (во бугарскиот има остатоци, а во српскиот се чува);

7) застапеноста на акцентските целости, особено во охридско-прилепскиот крај;

8) употребата на помошниот глагол *имам* покрај *сум*: *сум кошшл, беф кошшл, имам кошшано, беф имал кошшано*.

Што се однесува на **правописот**, од јануари 1892 година Младата македонска книжовна дружина го издава списанието „Лоза“ на бугарски јазик, но со реформиран, македонски правопис и со азбука што се разликува од бугарската.

– Не треба да се одмине и фактот дека на самиот почеток на 20. век беше со голем успех изведена „Македонска крвава свадба“, во која македонските ликови зборуваа на западномакедонско наречје. Како што е познато, потврдени се врските меѓу Мисирков и Черндрински.

Принципите на кодификацијата од Мисирков беа спроведени во пишувана („За македонските работи“ – 1903, „Вардар“ – 1905) и во говорена форма (на заседанијата на Македонското научно-литературно другарство во Санкт-Петербург, од 1902).

За **спроведувањето на кодификацијата** на Мисирков во Македонија се создадоа услови дури кон средината на 20 век и за поздравување е што беа прифатени трите принципи на Мисирков, па се пристапи кон тешката и одговорна дејност – разработка на стандарднојазичната норма. Во текот на една од последните средби со членовите на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, проф. Блаже Конески се потсети на почетоците: малку откако почнале предавањата на Групата за македонски јазик, бил повикан во војска и за време на едно стражарење, имајќи го предвид односот на нашите источни и северни соседи кон македонскиот јазик, решил дека треба многу брзо да се издадат: правопис со речник, граматика и речник на македонскиот стандарден јазик. Како што е познато, во 1950 година излезе од печат „Македонскиот правопис со правописен речник“ од Бл. Конески и Кр. Тошев, во 1952 првиот, а во 1953 вториот дел од „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Бл. Конески. Речникот на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања) излезе во три тома, и тоа во: 1961, 1965 и 1966. Споменатиот Правопис има важно место во процесот на

затврдувањето на соодветната норма, а Граматиката содржи низа решенија од кои се гледа информираноста на авторот за состојбите во народните говори, како што е она за збирната множина.

Во 1946 година излезе од печат „Македонската граматика“ од Круме Кепески како учебник за средните училишта, но многу повеќе од тоа, затоа што беше првата граматика преку која се сретнаа со македонскиот стандарден јазик некои странски слависти (како Фринта, Лант и Де Бреј).

б. Задачи на македонската наука за јазикот.

Меѓу задачите на македонската наука за јазикот на прво место стои изработката на толковниот речник на македонскиот јазик, но исто така треба да бидат напишани учебници за сите курсови по македонски јазик што се изведуваат на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, почнувајќи од предметот култура на говорот. Кога сме кај образованието, да кажеме и дека македонската наука за јазикот треба да се избори за соодветен однос кон подрачјето *јазик* во средното, а како што се развиваат работите во последно време – и во основното образование. Се разбира, секогаш ќе важи задачата за монографска обработка на делови од граматиката на современиот јазик, на одделни народни говори, но и историско проследување на определени црти, што ќе резултира со историска граматика на македонскиот јазик.

в. Можеме ли да зборуваме за македонска лингвистичка школа?

Сметам дека може да се зборува за македонска лингвистичка школа чиј основен принцип е **почитување на народната основа**, зашто токму таа им дава сила, основаност на нашите аргументи за самобитноста на македонскиот јазик. На Бл. Конески му се забележува за големиот број илустративни примери земени од народното творештво (особено од Цепенков и тоа во „Граматиката на македонскиот литературен јазик“), а токму тие примери докажуваат дека нормата на македонскиот стандарден јазик не е измислена, дека не е наложена, туку дека произлегува од својот темел, од народниот јазичен израз. Во духот на овој принцип е и следењето на македонските родени зборувачи кога го употребуваат спонтано јазикот: овој метод ни помага да изведеме заклучоци за движењата во јазикот и да добиеме материјал за јазичното планирање.

3. Статусот на македонскиот јазик во Република Македонија.

Во рамките на поранешна Југославија македонскиот јазик беше **еден од трите официјални** јазици, но, како што знаеме, српскохрватскиот беше пошироко употребуван пред сè поради бројот на неговите родени зборувачи. Српскохрватскиот беше јазик со престиж во Република Македонија, а

постојаниот контакт со овој јазик во сите сфери од животот доведе до силно влијание од него на сите рамништа на јазикот. Освен тоа, имаше и сојузни институции и организации во кои српскохрватскиот беше (барем за Македонците) јазик на општење (Армијата, Железницата, авионскиот сообраќај, Партијата, па и Собранието).

Од 1991 година македонскиот јазик влегува успешно во сите сфери, а во врска со промените во општествено-политичкото уредување и црквата влезе во јавниот живот. Се зголеми во голема мера бројот на весниците, списанијата, радиостаниците и телевизиските канали и македонскиот јазик одговори релативно успешно на предизвиците од таа проширена употреба.

Истовремено се пројави и грижата за чистотата на јазикот, имаше искажувања дека е катастрофална состојбата на јазикот (се мислеше пред сè на лексиката). Ова придонесе да се создаде атмосфера за донесување на **Законот за употребата на македонскиот јазик** (во 1998), во кој беше предвидено формирање Совет за македонски јазик и Комисија за лекторски испит. Советот за македонски јазик настојува пред сè да ги утврди фактичките состојби за да може да дејствува во насока на нивно подобрување (фирмите и јавните натписи, личните имиња, сите степени на образованието, судската практика). Советот издава Билтен со цел да ја запознае јавноста со својата дејност.

Меѓутоа, членовите на Советот за македонски јазик, како и воопшто луѓето чија специјалност е македонскиот јазик **не можат да се пофалат со некое особено ценето место во нашево општество**. Ова во многу јасен вид се покажа во текот на преговорите за Рамковниот договор, при неговото потпишување, како и во текот на јавната расправа за амандманите на Уставот на Република Македонија. Не помогна ни учеството на македонистите во јавната расправа, во чии рамки се укажуваше, меѓу другото, и на фактот дека прогласувањето втор службен јазик и тоа врз основа на процентот од 20% од граѓаните на Република Македонија создава услови за уништување на унитарниот карактер на државата.

За утеша можат да ни послужат некои примери од ваков вид и во минатото и денес. Ватрослав Јагиќ во врска со Мировната конференција во Париз во 1919 година го има истиот впечаток: дека на политичарите не им се потребни научните факти, односно дека им се потребни оние научни факти што ја поткрепуваат нивната проекција на работите. Слична забелешка дава и Виктор Фридман во својата статија посветена на пописот во Република Македонија во 1994 година. Тој вели дека научниците што се специјализирале за југоисточна Европа (а многу од нив добивале американски стипендии) не биле земени предвид кога се расправало и кога се усвоила политиката на американската влада во однос на поранешна Југославија, а такво нешто се случило и во рамките на пописот во Македонија, од што произлегле низа недоразбирања.

Сепак, како што се вели, има од лошо полошо. Лошо е кога не се земаат предвид аргументите на научните работници при донесувањето политички решенија, но уште полошо е кога ѝ служи науката на политиката. Имаме и такви примери. Така, пример за дискретно слугување од науката кон политиката можеше да се забележи на почетокот на јуни оваа (2001) година, кога беше одржана тркалезна маса на тема: „Иднината на Македонија: македонско – албански дијалог“, со поднаслов „Важноста на јазикот во процесот на образованието“. Дискусијата беше организирана од Амбасадата на САД во Скопје, од Форум – Центар за стратегиски истражувања и документација во Скопје и од Унијата на албанските интелектуалци. Најистакнати учесници на оваа тркалезна маса беа Виктор Фридман и Роберт Гринберг, професори од САД, кои им порачаа на Македонците, особено на оние од Западна Македонија, да учат албански, а препорачаа да се оформи и Совет за малцински јазици, чија задача ќе биде, меѓу другото, да ги поттикнува Македонците да го изучуваат албанскиот јазик.

Меѓутоа, многу појасен пример за вакво служење на една политика ни дава зборникот „Албанците во Македонија“ издаден во 1994 година од Старешинството на Исламската верска заедница во Македонија. Во Зборникот се објавени рефератите одржани на научниот собир одржан во с. Коңдово во 1991 година, на кој учествувале 75 референти од Македонија, од Косово и од Албанија. Во скоро сите реферати се спроведува тезата за вековното присуство, за автохтоноста на албанското население во цела Западна Македонија, а во одделни реферати читаме: дека Скопје отсекогаш било албански град, дека бројот на Албанците во Македонија изнесува еден милион, дека се ненаучни трудовите на А. М. Селишчев и на македонските ономасти, кои ги застапуваат пансловенските погледи застранувајќи од вистината за етничката автохтоност на албанскиот народ во сегашна Македонија.

Во еден реферат се дава предлог за решавање на албанското прашање во Македонија во четири фази:

– **Прво:** Албанците во Македонија да бидат третираны рамноправно на сите нивоа, како рамноправен политички субјект, како државотворен народ. За да се одбегне мајоризацијата, би требало да се практикува консензуална демократија. Ова треба да биде спроведено во Уставот на Република Македонија;

– **Второ:** Албанците, како автохтон народ со своја територија, имаат право на политичка и територијална автономија, со право на отцепување и обединување;

– **Трето:** изјаснување на сите Албанци од територијата на поранешна Југославија (Македонија, Косово, Црна Гора и Бујановац-Прешево) за обединување во Република Косово;

– **Четврто:** Албанците од Македонија заедно со сите други Албанци од поранешна Југославија да поднесат пред меѓународната јавност барање за референдум за обединување со матичната држава Албанија и тоа ќе биде единственото праведно решение на албанското прашање.

Да потсетиме: станува збор за собир одржан во Македонија во 1991 година, за зборник објавен во 1994 година и регистриран соодветно во Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“.

4. Статусот на македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија.

Во прилична мера се познати состојбите во поглед на статусот на Македонците и на македонскиот јазик во соседните земји:

– **Во Албанија** се признава македонско малцинство во Преспа, но не и во Голо Брдо и во Гора. Бројот е со години 4 500 – 5 000, што претставува идеална рамнотежа меѓу бројот на починатите и оној на родените. Македонскиот јазик е застапен во основното образование во Преспа. Со општествено-политичките промени по 1990 година доаѓа до засилени миграции во големите градови, каде што нема никакви услови за образование на македонски јазик. Петнаесетминутната емисија вести на македонски јазик на Радио Корча е укината оваа година, па потоа обновена. На Универзитетот во Тирана постои лекторат по македонски јазик во рамките на славистичките студии.

– Во Водичот за помалку употребувани јазици на Европската унија (издаден во Даблин во 1998 година) се наведува дека **во Грција** постои македонско малцинство, кое според пописот од 1951 година изнесувало околу 40 000, но се забележува дека овој број не е реален. Според Водичот, македонскиот јазик функционира само во неофицијална употреба; се споменува само двојазичното списание „Нова зора“, кое излегува во Лерин.

– **Во Бугарија**, како што е познато, на македонскиот јазик се гледа како на регионална варијанта на бугарскиот. Познати се исто така и проблемите што ги има ОМО Илинден да се регистрира како организација што ќе се застапува за правата на Македонците во Бугарија.

– **СР Југославија** го признава македонскиот јазик, макар што има и поинакви, јавно изнесени ставови, а во Војводина е регистрирано македонско малцинство, но тоа полека се асимилира во средината.

Во врска со прашањето **за лекторатите и за катедрите** по македонски јазик во странство може да се каже дека се сеќаваме на подобри денови и дека државата треба да вложи многу повеќе во оваа важна дејност.

На крајот, македонскиот јазик го привлекувал и го привлекува вниманието на научните работници во странство. Овде ќе наведам три имиња:

– **Патрик Серио**, професор на Универзитетот во Лозана, во 1997 година објавил студија за односот на нашите соседи кон Македонија, кон Македонците и кон македонскиот јазик во минатото и денес. При овој повод ќе го цитирам искажувањето на проф. Серио во врска со односот на Србите и на Бугарите кон Македонците: *Парадоксално е што од една страна и Србиите и Бугариите се свесни за меѓусебните разлики, а од друга страна и едниите и другите ги сметаат Македонците за Срби односно за Бугари.*

– **Кристијан Фос**, колега од Германија, покажува интересирање за македонскиот стандарден јазик, а особено за неговата лексика. Од друга страна, во публикацијата *Поџром – загрозувани народи* бр. 2 од 2001 година Кр. Фос зборува за Македонците во Егејска Македонија и за грубата асимилаторска политика на Грција кон нив. Во текстот посветен на македонскиот јазичен и етнички идентитет во западна Егејска Македонија, авторот, меѓу другото, вели: „Западна Егејска Македонија е чувар на прототипскиот македонски идентитет. Тој може да биде опишан како непопустлив отпор на изолирани селски области кон различните и особено агресивни обиди за (де)национализација, правени од Грците, од Бугарите и од Србите од 1870 до 1912 година.“ Во овој текст се среќава и податокот дека неписмени Македонци на возраст меѓу 70 и 80 години, како основа на името Македонија на Кр. Фос му ја наведувале именката *мака*.

– Проф. **Емил Хорак** од Словачка, во списанието *Slavica Slovaca* бр. 1 од 2001 година споредува две монографии излезени во рамките на општословенскиот проект *Најнова историја на словенските јазици* – онаа за бугарскиот и онаа за македонскиот јазик и го критикува бугарското одрекување на постоењето на македонскиот стандарден јазик. Ова одрекување се должи на неспособноста (или на отсуството на желба) да се разграничи историјата на јазикот во генетска смисла од историјата на стандардниот јазик во социолингвистичка смисла. Авторот препорачува комплексно споредбено проучување на македонскиот, бугарскиот и српскиот јазик од синхрониска и од дијахрониска гледна точка.

Верувам сите ќе се согласиме дека на македонскиот јазик му е потребен само објективен пристап.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

- Бојковска Ст. и др. 1998. *Македонски јазик*. Ополе.
 Кепески Кр. 1946. *Македонска грамајика*. Скопје.
 Конески Бл. 1966. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело, Скопје.

Корубин Бл. 1969, 1976, 1980, 1986, 2000, 2001. *Јазикот наш денешен* (во шест книги) Скопје.

Минова-Ѓуркова Л. 2000. „Прашањето на кодификацијата во монографиите објавени во рамките на проектот ‘Современи промени во словенските јазици’“. *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици*. МАНУ, Скопје. 29-35.

Мисирков Кр. 1903. *За македонските работи*. Софија.

Серио П. 2001. „Треба ли јазиците да имаат имиња? Случајот со македонскиот јазик“. *Билтен на Советот за македонски јазик 2/4* Скопје. 58-73.

Horak E. 2001. “Spisovná bulharčina a spisovna macedončina (vzájomné vzťahy a súvislost)”. *Slavica Slovaca* 36/1 Bratislava. 54-63.

Voss Ch. 2003. “Macedonian Linguistic and Ethnic Identity in Western Aegean Macedonia”. *Die Welt der Slaven* 48. 1-15.

Македонскиот јазик денес, Зборник од тркалезната маса
одржана на 18.12.2001 год. Скопје:
Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2001, 7–20.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НА КРАЈОТ НА ДВАЕСЕТТИОТ ВЕК

Сегашната состојба на македонскиот стандарден јазик можеме да ја оцениме како стабилна и тоа не само затоа што е стабилен неговиот фонолошки и граматички систем, туку и затоа што покажува дека може да служи како средство за општење во сите области на животот на тие што се служат со него, односно се докажува во сите функционални стилови. До целосно покривање на сите сфери од животот на неговата говорна заедница дојде во последниве десетина години, зашто пред тоа македонскиот јазик имаше ограничена употреба во оние државни, политички и стопански организации што дејствуваа на сојузно рамниште. Станува збор овде пред сè за Армијата, но и за Партијата, па и за такви области како авионскиот и железничкиот сообраќај. Овие проширувања на употребата на македонскиот стандарден јазик дојдоа како резултат на разединувањето на поранешните југословенски републики. Има една област, меѓутоа, што не зависи од таа промена, туку од промената на општественото уредување. Како што покажува и Програмата на нашава конференција, Македонската православна црква, иако одделена од државата, влезе на голема врата во јавниот живот и внесе во него и во свеста на македонските родени зборувачи многу старонивни поими од областа на религијата.

Инаку, за стабилност на македонскиот стандарден јазик зборува Бл. Конески уште на почетокот на 50-тите години: периодот до 1950 година авторот го определува како стабилизирачка фаза во развитокот на македонскиот стандарден јазик, а оваа година како момент кога „се почувствува една нужна стабилизација на неговите црти, кога неговиот граматички облик е конечно установен, и кога постои и може да биде оправдана само потребата да се доразработуваат и доуточнуваат извесни подробности, какви што нормално налага јазичниот развиток дури и во литературни јазици со многу подолга историја.“

За ширењето на јазичната култура придонесува мрежата од основни и средни училишта, макар што со години се провлекува забелешката дека во средното образование не се ползува целосно можноста младите луѓе да ги утврдат и да ги прошират знаењата за македонскиот стандарден јазик добиени во основното образование.

Богатството на изразните можности на македонскиот стандарден јазик, се чини, се разбира освен во македонската уметничка литература, особено доаѓа до израз во средствата за јавно општење. Последниве десетина години се појавија навистина голем број весници, списанија, радиостаници и телевизиски канали, со што се прошири во голема мера кругот на родените

зборувачи чиј јазичен израз беше ставен на т.н. јавна проба. Истовремено се прошири и кругот на оние што сметаа дека имаат што да кажат за македонскиот стандарден јазик, за азбуката, за правописот, за граматиката и, особено, за лексиката. Можеме да кажеме дека и најголемите критичари на одделни решенија на македонската стандарднојазична норма, по правило ја почитуваат. Како резултат на барањата на јавното мислење, а со залагање на Министерството за култура на Република Македонија, пред малку повеќе од две години беше донесен Закон за употребата на македонскиот јазик. Во меѓувреме во средствата за јавно општење, со помал или со поголем успех и со различно траење, се јавуваат рубрики посветени на јазични прашања, така што јазичните теми навлегоа и во секојдневните разговори (ова особено се однесува на емисијата „Говорете македонски“ на МТВ). Во рамките на разговорниот функционален стил, пак, како што е познато, македонските родени зборувачи колку што можат, се приспособуваат кон соговорникот, но најчесто ги употребуваат своите локални говори, кои полека но сигурно му се приближуваат на стандардниот јазик.

* * *

Кога се зборува за македонскиот јазик на крајот на веков, само по себе се наметнува навраќањето на трите принципи, определени на неговиот почеток, на кои се темели македонскиот стандарден јазик:

- а. за дијалектната основа;
- б. за правописот, и
- в. за зборовниот состав.

а. Во поглед на **дијалектната основа** на македонскиот стандарден јазик, К. П. Мисирков се определи, како што е познато, за централните говори или за „централномакедонското наречје“ како што го нарекува, но во него ги вклучува отпрвин велешкиот, прилепскиот, битолскиот и охридскиот говор, потоа го исклучува последниот, па зборува или за велешко-прилепско македонско наречје, или пак за прилепско-битолско „како еднакво оддалечено од српскиот и од бугарскиот јазик.“ Во спроведувањето на принципот за дијалектната основа, како што може да се види од книгата „За македонските работи“, Мисирков беше наполно доследен.

Педесетина години подоцна беше прецизиран принципот за дијалектната основа, со тоа што се определи дека станува збор за централните *а*-говори на западномакедонското наречје. Оправданиот стремеж стандарднојазичната норма да им биде прифатлива на сите македонски родени зборувачи доведе до тоа да бидат застапени најмногу црти од централните говори што се јавуваат и во источните, па и некои црти карактеристични само за нив (чувањето на интервокалното *в*, личната замена за трето лице *он, она, оно, они*, заменската форма *џи*, употребата на предлогот *на* за означување припадност, *-м* во прво лице еднина, отсуство на

наставка во трето лице еднина и *-ī* во трето лице множина од сегашното време. Така, нормата на македонскиот стандарден јазик вклучува црти од различни македонски народни говори, црти што се потврдиле, меѓу другото, и во пишувана форма во текот на првата половина на 20. век.

Во врска со една, така да се каже, строго западномакедонска црта, меѓутоа, стандарднојазичната норма има проблеми до денес: местото на акцентот и акцентните целости. За грешењето во поглед на местото на акцентот пишува Бл. Конески во „Грамастиката на МЛЈ“, а по него и извесен број други автори. Сметам дека стандарднојазичната норма не може и не смее да се повлече во врска со ова прашање, зашто станува збор за една многу важна карактеристика на македонскиот стандарден јазик. Што се однесува на акцентните целости, особено на оние со именка, може да се каже дека самата норма направи отстапки уште на почетокот. Познат е примерот со сопоставувањето на *īēīī-īari* и *īēīī noiīi*. На ова прашање се задржува Бл. Конески во предавањето под наслов „Факторот на времето во јазичните промени“ (1980: 25-26) Бл. Конески вели: „Наглото навлегување на нов јазичен материјал во употреба во даден јазик може да доведе до тоа што старите обрасци да не можат да го вклучат во себе целосно тој материјал. За тоа, така да се рече, недостига време. Тоа причинува отстапување од наследената ситуација, т.е. јазична промена“. Еден од примерите во потврда на оваа теза е случајот со акцентните целости. Бл. Конески нагласува: „Ако е обично да се акцентира: *īrvá-вечер*, *белaiīá-брага* (стари синтагми), не е никако приемливо: *силná-свейīлосīī*, *новиoīī-īoим*, место: *сīлна свейīлосīī*, *нoвиoīī īoим*.“ Образложението гласи: „Бидејќи новиот материјал навлегува во голема маса, нагло, немало време тој да биде вклучен во старите модели на акцентирање, ами се случило под негов притисок да се измени една суштествена одлика на акцентниот систем.“ Во изградувањето на односот кон акцентните целости, но и во поглед на други црти на стандарднојазичната норма, како особено важен фактор се јавува градскиот скопски говор. Кон акцентот се придружува и изговорот на гласовите, така што се случува на новинари-соработници вработени во МРТВ да не им се дозволува да настапуваат сè додека не си го поправат својот западномакедонски изговор... А дека разликувањето во изговорот може да послужи за иронично портретирање на некои личности покажува еден скорешен пример за еден млад политички функционер, кој предизвика големо незадоволство кај новинарите, па за него можевме, меѓу другото, да прочитаеме дека им припаѓа на „такви колоритно-фолклорни фаци кои место *īī* изговараат меко *ч*“ (авторот мисли на изговорот *иччо* место *иīīо*)... Тоа се оние кои се од Дебарско, на пример, ама економски се свртени кон Кичево. Или оние кои на пазар одат во Крушево, ама културно гравитираат кон Демир Хисар, на пример.“ Со оглед на состојбите кај нас, не треба да прифаќааме делби од каков било вид, па и врз основа на локалните говори. Зашто, во ситуација сме да бидеме среќни ако има Македонци во Дебарско, па и да велат *иччо* место *иīīо*.

Воопшто, односот меѓу стандарднојазичната норма и народните говори (без оглед на тоа колку свои црти му дале на стандардниот јазик) можеме да го окарактеризираме како променлив: на почетокот, при објаснувањето на решенијата, се кажуваше од кои говори се земени определени црти, а потоа се премина кон разграничување на стандардниот јазик од народните говори (особено од централните). Со текот на времето (во 70-тите, 80-тите и до денес), како аргумент за одбрана од влијанието од еден соседен словенски јазик се наведува(ше) состојбата во оние говори „што ја дадоа основата“ на македонскиот стандарден јазик. Имаше и има јасно изразени ставови против употребата на народните или на локалните говори дури и во рамките на разговорниот функционален стил. Сепак, превладува ставот дека се народните говори богатство на јазикот и дека стандардниот јазик може уште многу нешто да добие од нив пред сè во областа на лексиката.

б. Принципот дека **правописот** треба да биде фонетски, односно фонолошки, или, како што наведува еден наш автор – фонетско-фонолошки беше спроведен „со извесни отстапки“ и кај Мисирков и при стандардизацијата од 1945 до 1950 година. Дискусијата почната пред десетина години во врска со одделни решенија при претставувањето на некои гласови сè уште ги бранува духовите. Факт е дека не постои совршен правопис и дека за одделни решенија и за нивните последици се искажале повеќе специјалисти. Како најголем проблем се постави прашањето за бележењето на темниот вокал. Апострофот, како што одбележале неколку автори, не е најсреќно решение, макар што имаше едно искажување дека се употребувал во минатото и со ваква функција. Меѓутоа, бележењето на темниот вокал со голем ер е неприфатливо за најголемиот дел македонски родени зборувачи и може да се смета само како една непотребна архаизација на азбуката.

в. Што се однесува на принципот за **збогатување на лексичкиот фонд** од сите македонски народни говори, во рамките на стандардизацијата од средината на веков беше поставено разбирливо ограничување зборовите што би можел да ги прифати стандардниот јазик да не отстапуваат од усвоениот правопис и правоговор. По објавувањето на зборови од народните говори во првите броеви на списанието „Македонски јазик“ и по прифаќањето на зборови од типот на: *насиџан*, *ушока*, *бран* и *врвица*, како да загуби здив ваквата дејност, како да им беше оставено на писателите да афирмираат во своето творештво такви народни зборови (како *џошварница* на М. Фотев) и на научните работници што се занимаваат со оваа област од јазикот. Масовното прифаќање на туѓа лексика му даде повод на Бл. Конески да го окарактеризира овој однос сликовито како „јазична дембелана“. Бл. Конески објави и пет правила-насоки за збогатување на лексиката, и тоа:

1. на местото на црковнословенизмите и русизмите – да се употребуваат зборови од народниот јазик;

2. да се води сметка за можноста за развивање нови значења кај зборовите од народниот јазик;

3. да се има предвид дека некои наставки со текот на времето се архаизирале и им отстапиле место на нови (*-ние* наспрема *-ње*);

4. да се практикува калкирање;

5. да не се заборава непосредниот контакт со српскиот и со бугарскиот јазик, како резултат на што доаѓа до заеднички карактеристики, а покрај тоа овие јазици се посредници меѓу другото и во поглед на влијанието од рускиот јазик.

Бл. Конески исто така се искажа и во врска со големиот број турцизми во народниот јазик, во врска со кои одбележува и дека на почетокот бил видлив стремежот тие да се употребуваат пошироко во пишуваната форма на јазикот. Одбирајќи ги примерите *севда* и *ајџер*, Бл. Конески укажа на фактот дека не се соодветни за употреба во рамките на строгоофицијалните функционални стилови.

На крајот, Бл. Конески се искажа и во врска со интернационализмите, за нивно прифаќање тогаш кога немаме наш збор, т.е. против „пресилен а често пати и бесмислен пуризам“. Авторот со право ги карактеризира овие зборови како „придобивка на меѓународното духовно општење.“

Односот кон дијалектите, како и кон туѓите зборови или зборообразувачки елементи може да ни помогне во изведувањето заклучоци во одговор на прашањата: може ли да се зборува за македонски пуризам, и ако го има, од каков вид е тој, каде бил или е насочен и какви се неговите евентуални резултати.

Во својата монографија посветена на пуризмот, Џорџ Томас ја предлага следнава дефиниција: пуризмот е израз на желбата на дел од говорната заедница да го зачува или да го исчисти јазикот од туѓи елементи, или од такви што се сметаат за неприфатливи (од сопствените дијалекти, социолекти или функционални стилови). Пуризмот, како што е познато, може да се јави на сите рамништа, но пред сè ја зафаќа лексиката. Над сè, пуризмот е аспект на кодификацијата, култивирањето и планирањето на стандардните јазици. Меѓу позитивните страни на пуризмот авторот ги наведува: подигањето на свеста за потребата за одржување на статусот и на престижот на еден јазик и изострувањето на чувството на заедницата за потребата за култивирање на јазикот, а меѓу негативните: создавањето големи разлики меѓу стандардниот јазик и разговорниот функционален стил, како и опасноста за запаѓање во културна изолација на една говорна заедница со изразен ксенофобичен пуризам особено во поглед на интернационализмите. Џорџ Томас на неколку места го споменува и македонскиот јазик со сопствено видување за неговата историја, а за ова излагање ги izdelувам неговите искажувања за изразената силна аверзија кон турцизмите, за тенденцијата за најголемо можно оддалечување од бугарскиот и за конвергенцијата со српскохрватскиот лексички систем, во

врска со што (цитирам) „немало некоја позабележлива пуристичка реакција“ (книгата е објавена во 1991 година).

Турцизмите во македонскиот јазик како да станаа голема тема на македонистиката. Факт е дека беше направен обид на почетокот да се покаже дека се соодветни евентуално само за разговорниот функционален стил, но со тоа тие се задржаа во активниот речник на зборувачите, така што пред десетина години, со општата демократизација, се јавија природно во јазикот на некои политичари и во јазикот на средствата за јавно општење. И денес, дури и такви партиски водачи за кои е познато дека турцизмите не им спаѓаат во зборовниот фонд, кога сакаат да им се приближат на масите дури и пренагласено ги употребуваат. Инаку, суфиксот *-џија/-чија* постојано нè изненадува со својата продуктивност: и натаму се употребува како средство за карактеризирање (*министџер-џафчија; зајадниџе џексџилџи*), но и неутрално (*Фирма иџно бара бравари, лимари, алуминџии*).

За разлика од ставот кон црковнословенизмите и русизмите, изнесен, меѓу другото и во споменатите правила-упатства за збогатување на лексиката, кога зборува за бугарскиот јазик, Бл. Конески нагласува дека македонскиот пред стандардизацијата бил во тесна врска со него и со српскиот. Р. Угринова-Скаловска во својата статија посветена на бугаризмите во современиот македонски јазик (објавена во 1968 година) вели: „...местото на бугарските зборообразувачки и лексички елементи во нашиот современ писмен јазик не е ни мало, ни безначајно.“ И натаму: „Во повоениот период, меѓу другото, грижата за чистотата на јазикот и (за) стабилизирање на неговата норма се пројавува и во одредени пуристички тенденции за заменување на некои бугарски зборови и форми со македонски. Само еден бегол поглед врз литературата што е објавувана низ сиот овој период во различни списанија и дневен печат, нè уверува дека е присутна постојана грижа и за заменување на овие елементи со соодветни македонски, а и дека резултатите од таа грижа не се безначајни, па споредбата на еден број на пример од весникот *Нова Македонија* од 1946 година со еден број денеска – покажува дека нормата на македонскиот стандарден јазик се карактеризира со далеку поголема самостојност во однос на бугарскиот јазик денеска – и во поглед на речникот, и во поглед на некои граматички, зборообразувачки или синтаксички категории.“

Постојаниот контакт со српскохрватскиот јазик (денес, како што е познато, зборуваме одделно за српски и за хрватски јазик и можеме да кажеме дека е за нас основен контактот со српскиот) во сите области и на сите рамништа, но и односот кон тој јазик, доведоа до неконтролирано и непотребно преземање зборови и зборообразувачки елементи. Настојувањата да се посочуваат србизмите и да се укажува на нивните македонски соодветници (се разбира, во случаите кога има такви), како и настојувањата за пронаоѓање замена барем за некои од нив, уште траат, има изгледи донекаде да успеат, но траги од тоа влијание секако ќе има и натаму. Макар што во врска со одбраната од србизмите беше кажано дека станува збор за

манифестација на „јазична алергија“, до реакцијата кон овие туѓи елементи дојде природно, дури тогаш кога почна масовно истиснување на македонски зборови и зборообразувачки елементи.

Што се однесува на интернационализмите, правилниот став на Бл. Конески дека се тие средство за интеграција во современиот свет, како да беше сфатен во таа смисла дека не мораме да размислуваме воопшто за барање соодветници, па како последица на тоа дојде до нивно масовно примање и тоа најчесто преку јазик-посредник (најчесто беше тоа српскохрватскиот јазик, т.е. според денешната состојба на работите – главно, српскиот). Може да се каже дека постојано имало одделни искажувања за потребата за преведување или замена на интернационализмите, или: на зборовите што му припаѓаат на меѓународниот зборовен состав. Во овој момент не можеме да претпоставиме како би била прифатена една организирана акција, но и да не биде масовно прифатена, може да даде извесни резултати.

И на крајот, англиски зборови и изрази во оригинален или во приспособен вид, англиски конструкции, навлегуваат масовно и секојдневно, со што македонскиот јазик се вклопува во светските движења во поглед на односите меѓу англискиот и другите јазици. Како што е кажано за други средини, веќе не е можно некакви комисии или стручни тела да работат со таква динамика за да можат да предлагаат навреме домашни соодветници за сите англиски зборови што се прифаќаат во определени средини. Не треба да се нагласува дека не станува збор само за зборови или за конструкции: станува збор за начини на изразување, за начини на живеење, за начини на мислење. На прифаќањето на англискиот јазик му помагаат многу: популарните производи за широка потрошувачка, вклучувајќи ја и храната, потоа филмот, на кој се воспитани цели генерации (барем кај нас). Три области се, меѓутоа, под скоро целосно владеење на англискиот: популарната музика, одделни спортови и компјутерската технологија. Трудовите посветени на влијанието на англискиот врз македонскиот, како и речници од типот на „Зборовникот на компјутерски термини во македонскиот јазик“ од Боге Димитриески претставуваат обиди барем донекаде да се направи извесен ред во овој скоро несовладлив наплив.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Л и т е р а т у р а :

Блаже Конески (1966) *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. „Просветно дело“, Скопје.

Блаже Конески (1980) „Факторот на времето во јазичните промени“. *Предавања на Семинарот за македонски јазик, литература и култура*. Скопје. 25-26.

Радмила Угринова-Скаловска (1968) „Бугаризмите во современиот македонски јазик“. *Македонски јазик* год. 19. 111-137.

George Thomas (1991) *Linguistic purism*. Longman, New York.

Liljana Minova-Gjurkova

Macedonian Language at the End of the Twentieth Century

- Summary -

The present situation with the Macedonian language can be estimated as stable not only because of the stability of its phonological and grammatical system, but also because it shows that it can be used as a tool for communication in all registers.

When talking about Macedonian at the turn of the century, one cannot avoid going back to the three principles established in the beginning of the century, on which it is based:

- a. the dialectal basis;
- b. the orthography;
- c. the enriching of the vocabulary.

This brings up the issue of whether there was any kind of purism imposed in the Macedonian language, and if so, what it aimed at.

The paper deals with the problem of borrowings from Turkish, Bulgarian and Serbian, with international words, as well as the recent influence of English.

*IV македонско-северноамериканска славистичка
конференција за македонистика – Студии
за македонскиот јазик, литература и култура. Скопје:
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2002, 67–76.*

ЛЕКСИКАТА, НОРМАТА И ЈАЗИЧНОТО ПЛАНИРАЊЕ

Во своите *Тези*, објавени во 1929 година по повод Првиот конгрес на славистите, членовите на Прашкиот лингвистички круг му обрнуваат одделно внимание на прашањето на словенската лексикографија. Тие нагласуваат дека проучувањето на произлезот на одделни зборови и проследувањето на промените во нивните значења се важни за лингвистиката, за општата психологија и за историјата на културата на една средина, но тие не можат да ѝ дадат статус на наука на лексикологијата. Доследни на прифатеното сфаќање на јазикот како систем, членовите на Прашкиот круг нагласуваат дека речникот, лексичкиот фонд на еден јазик, не е збир од изолирани единици, туку сложен систем од зборови, кои, на еден или на друг начин, се наоѓаат во некаков меѓусебен однос и се противставуваат меѓу себе.

Значењето на еден збор, според Пражаните, се определува според неговите односи со другите зборови од истиот речник, т.е. преку неговото место во лексичкиот систем и не може да се определи местото на еден збор во лексичкиот систем пред да се проучи структурата на тој систем. Пражаните укажуваат на грешката што ја прават некои лингвисти сметајќи дека лексиката претставува хаос, мешаница од единици, за разлика од состојбата во морфологијата, која претставува еден добро организиран систем. Според членовите на Прашкиот круг, лексичките системи се далеку посложени од оние во морфологијата, така што на лингвистите не им успева секогаш да ги претстават со потребната јасност и исцрпност, но токму тоа може да биде предизвик за лингвистите во насока да ја гледаат лексиката како систем и да наоѓаат методи за нејзино проучување.

Може да се каже дека се прифатливи овие ставови на Пражаните зашто секој јазик располага со свој зборовен состав, кој ги задоволува потребите за именување што ги чувствуваат неговите родени зборувачи. Овие потреби се, секако, наметнати од целокупниот живот, од културниот профил на говорната заедница, но во ова време на глобализација доаѓа во голема мера до нивелирање, до губење на специфичностите на одделните култури, па и на одделните јазици – поради доминацијата на една култура (масовна, пред сè материјална) – американската, и на еден јазик – англискиот.

Во ова излагање се прави обид да се разгледаат некои појави во рамките на лексиката на македонскиот јазик од гледна точка на нормата и од гледна точка на јазичното планирање.

Како пример за **потребата за нормативен пристап** кон македонскиот лексички фонд може да ни послужи случајот со именките на *-ара*. Според едно најново проучување, во македонската јазична практика веќе постојат околу сто вакви именки. Нормата, со аргументи, меѓу кои спаѓа местото на акцентот, како и отсуството на суфиксот *-ара* во македонските народни говори, се искажа против овие именки. Од своја страна, Бл. Корубин, и покрај тоа што на почетокот (овој став го среќаваме во првата книга на „Јазикот наш денешен“, објавена во 1969 година) беше против прифаќањето и ширењето на овие именки, на крајот (во четвртата книга на „Јазикот наш денешен“, објавена во 1986 година) ѝ направи отстапки на практиката изразувајќи надеж дека со текот на времето ќе дојде до приспособување на овие именки во поглед на местото на акцентот, односно: *йшв́ара* ќе се изговара како *йш́ивара*, *билејш́ара* како *билејшара*, *блокáра* како *блóкара*, а *йч́инара* како *йечинара*! Според сегашнава состојба на работите, не можеме да предвидиме кога ќе дојде до вакво приспособување.

Именките на *-ара* ни го свртуваат вниманието и на едно друго прашање – станува збор за проблемот на авторитетот што го уживаат оние што се занимаваат со македонскиот јазик: колку се слуша и колку се почитува нивниот глас. Се чини – многу малку! Можеме да кажеме дека и по донесувањето на Законот за употребата на македонскиот јазик во 1998 година, состојбите не се многу променети, а што се однесува на именките на *-ара*, дури и оние фирми против кои беа поднесени пријави (врз основа на Законот), успеаја да си ги регистрираат токму во таква форма (на пр. „Пивара Скопје“) и тоа врз основа на Законот за индустриска сопственост, донесен во 1993 година и неприспособен кон Законот за употребата на македонскиот јазик, односно во судир со него.

Како пример за **потребата за јазично планирање** може да ни послужи една исто така позната тема: феминативите. И за нив беа искажани различни мислења. Така, во петтата книга од „Јазикот наш денешен“, објавена во 2000 година, читаме дека е претенциозно и пресилено инсистирањето на употребата на феминативите, со препорака: „...да не се залетуваме многу со некои исфорсирани интервенции во она што се создало и функционира со векови во јазикот“ (стр. 83). Од своја страна можам да кажам дека би можеле да се запознаеме со туѓите искуства: на пример, дека во Германија во секој оглас со кој се бара вработување на лица, мора да стои и именка од машки и именка од женски род, или дека во Франција, ако станува збор за лице од женски пол што уредува некое списание, се пишува соодветниот феминатив, макар што станува збор за општо именување на определена функција, а освен тоа, од личното име може да се изведе заклучок за полот на лицето што ја врши таа дејност. Со почит кон забелешките од Бл. Корубин, сепак ќе кажеме дека се вековите зад нас, а самиот живот ги наложи феминативите, па науката не би требало ниту да ја спречува нивната употреба, ниту пак да ја наложува, туку да ѝ ги стави на располагање на практиката сите реализирани и можни феминативи, за да

може таа, практиката, кога ќе се појави потреба, да ги употреби без колебање во поглед на нивната форма.

И стандарднојазичната норма со својата оценка и јазичното планирање со своите препораки, претставувајќи фактори на свесното дејствување на специјалистите, тргнуваат од она што се смета за општоприфатено, пропишано и озаконето во стандардниот јазик. Во врска со тоа, и нормирањето и јазичното планирање се занимаваат, секој од нив на свој начин, со оние појави во јазикот што се последица на различни видови отстапувања.

Во областа на лексиката вниманието го привлекуваат пред сè туѓите зборови и меѓу нив оние што не се морфолошки приспособени, како и оние кај кои има отстапувања во поглед на местото на акцентот.

Во рамките на повеќе анкети во врска со состојбите во македонскиот јазик, македонските родени зборувачи во најголем број го одбележуваат присуството на големиот број интернационализми во него. Оваа забелешка, меѓу другото, често ја изнесуваат и студентите од јазичните групи на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, т.е. оние што се занимаваат со преводи од странски јазици на македонски и обратно. Во оваа состојба, кога и широки кругови македонски родени зборувачи прават забелешки во врска со големиот број зборови од латински или од грчки произлез, инаку прифатени во повеќе европски јазици, македонската наука треба да препорачува нивна замена со домашни зборови, но и да дава конкретни предлози. Кога ќе стои во еден речник покрај интернационализмот и некој домашен збор, има изгледи тој збор полека но сигурно да си го најде местото во некој текст, па и да добие поширока употреба од интернационализмот. Значи, ова можеме да го сметаме за **прва и основна препорака** во однос на туѓите зборови и на нивното место во лексичкиот систем на македонскиот јазик. Сепак, тоа не значи дека се застапуваме за гонење на туѓите зборови, зашто особено интернационализмите нè поврзуваат со јазиците во светот. Меѓутоа, покрај интернационализмите, на македонските родени зборувачи треба да им стојат на располагање и македонски соодветници.

Втората препорака од системски карактер гласи дека секое приспособување во поглед на местото на акцентот на туѓите зборови не треба да се смета за грешка, особено кога се има предвид и можноста акцентското приспособување да доведе и до морфолошко, како во случаите со именките: *réshó*, *klíshé*, *īīré* и сл. Јазичното планирање во оваа насока ќе се пројави во обележувањето двоен акцент секаде каде што се забележани такви случаи во практиката (*ékran*, *éksīérī*, *éliīsa*, *révóliī*, *rézérva*, *sīmīshóm*).

Со местото на акцентот, барем во македонскиот јазик, се врзува и **третата општа препорака**: кога се прима збор од меѓународниот зборовен состав, подобро е да се прими според латинскиот или според грчкиот модел (поретко), а не англиската, германската или француската верзија. Овде како

пример ќе ги наведеме именките *асонанца*, *дисџанца*, *лиценца*, *секвенца*, *сенџенца*, кои не се вклопуваат во македонскиот акцентен систем и затоа е подобро да го добијат суфиксот *-ија*, како именката *йоџенџија*.

Глаголите на *-(из)ира* претставуваат проблем и од гледна точка на местото на акцентот и од гледна точка на видот, па во врска со нив може да важи препораката за замена со домашни зборови, или пак суфиксот *-(из)ира* да се замени со најпродуктивниот македонски суфикс *-ува*. Оваа препорака се потпира на случаите кога ликот на *-ува* е далеку пообичен од оној на *-ира*: *квалификува*, *компликува*, *модификува*, *раџификува*, *фалсификува* и сл. Варијантите од типот *експлодирува*, обични во соодветна форма во рускиот, во македонскиот јазик не заживеаја. Од друга страна, со замената на *-(из)ира* со *-ува* не се решава проблемот во поглед на видот на овие глаголи и затоа ќе треба да се пристапува кон нивно префиксирање.

Придавките на туѓа основа во македонскиот јазик даваат основа за уште некоја препорака од системски карактер. Бл. Корубин во една статија (1972:141-160) ги дели на две групи: изведени од веќе прифатени туѓи зборови (значи, добиени по пат на деривација) и приспособени од прифатените туѓи придавки (значи, добиени со нивна адаптација). Проблемите што ги поставуваат пред нормата придавките од втората група во поглед на местото на акцентот – тоа се придавките на *-ален* (*џенерален*), *-арен* (*елементџарен*), *-анџен* (*еклаџанџен*), *-ивен* (*инвенџивен*) и многу други – особено оние што имаат повеќе од три слога, водат кон **четвртата препорака од системски карактер**: при прифаќањето туѓи зборови да се презема само основниот збор, на пример именката, а придавката да се изведува од неа со суфикси карактеристични за јазикот-примач, а не да се создаваат хибридни суфикси како горенаведените. Ова го докажува и Бл. Корубин, зборувајќи за влијанието од грчкиот јазик: од овој јазик навлегувале, главно, именки и тоа преку црквата, но и во непосредното општење, значи во говорена форма, а од тие именки биле изведувани придавки, па од *даскал* се добила придавката *даскалски*, од *анџел* – *анџелски*, а не *даскалички*, односно *анџелички*, ликови што ќе беа можни ако се прифатеше грчкиот модел во изведувањето на придавките.

Овде ќе го наведеме примерот со придавките од типот *аџелационен*, *орџанизационен* и сл., кај кои елементот *-он-* е добиен од туѓата именска основа, а стојат наспрема именките *аџелација*, *орџанизација* и сл. – во македонскиот јазик. Бл. Корубин во споменатата статија од 1972 година наведува дека е голем бројот на ваквите придавки, но укажува и на појавата на изведување придавки од именките: како што нагласува авторот, веќе во седумдесеттите години било пообично да се каже *редакциски* отколку *редакционен одбор*. Ова ни дава за право да го насочиме јазичното планирање кон ликовите *аџелациски*, *орџанизациски* и сл.

Петтата препорака од системски карактер гласи дека е подобро зборовите што се предмет на заемање да се заемаат непосредно од нивниот

јазик, а не преку јазик-посредник, зашто и јазикот-посредник, од своја страна, може да влијае на јазикот-примач.

Статијата на Бл. Корубин за туѓите придавки заслужува внимание и затоа што укажува токму на овој важен факт во врска со примањето на туѓите зборови во македонскиот јазик. Станува збор за тоа дека придавките што му припаѓаат на меѓународниот зборовен состав или интернационализмите, односно европеизмите, како што ги нарекува авторот, не доаѓале во македонскиот јазик непосредно, туку преку јазик-посредник. Бл. Корубин овде на прво место го поставува српскохрватскиот јазик (ова, всушност, во најголем број случаи се однесува на српскиот јазик, освен во случајот со глаголите на *-(из)ира*, карактеристични за хрватскиот). Бл. Корубин како јазици-посредници ги споменува и рускиот и бугарскиот јазик, но нивното посредништво го определува на следниов начин: „во зависност од времето и од други моменти.“ Како пример за јасно влијание од српскиот јазик Бл. Корубин го наведува случајот со придавките од типот *акџуелен, визуелен, мануелен* и *џринџиџелен*. Така, наспрема придавката *акџуелен* се јавува глаголот *акџуелизира*, односно колебање и појава на ликот *акџуелизира*. И кај придавките од типот *аниџројолошки, бакџериолошки, џеолошки* итн., Бл. Корубин го гледа ефектот на влијанието од српскиот јазик, регистрирајќи и појава на придавки од типот *меџалурџиски, сџираџеџиски* и сл., изведени наспрема соодветните именки. Што се однесува на бугарското посредување во примањето туѓи зборови, Бл. Корубин го споменува случајот со придавката (*џро*)*џимназијален*, која беше многу рано заменета со *џимназиски*. Инаку, токму фактот дека бугарскиот не е многу застапен како јазик-посредник во примањето туѓи зборови во македонскиот јазик, на Кристијан Фос му дава повод да констатира присуство на пуризам во македонскиот наспрема бугарскиот јазик.

На крајот, треба да се каже дека во текот на последниве десетина години на македонските родени зборувачи им се даде можност да ги видат резултатите од непосредниот контакт на македонскиот јазик со т.н. светски јазици, а пред сè со англискиот. Може да се каже дека сме сведоци за силно влијание, па и за некритичко преземање зборови од овој јазик. Сведоци сме на преосмислување на одделни туѓи зборови влезени порано со определено значење (*аџенџи, модел, аџера, аџликаџија*). Се преземаат зборови и им се додаваат македонски наставки, на пример: *Оџкако се џриклучивме на МТ-неџи, редовно чеџуваме со нашиџие фанови*. Во текстовите посветени на популарната музика веќе е обична именката *џиџеј*, која се јавува и во членувана форма *џиџејџи*, и во множинска: *џиџеи*, а се јавува и придавка: *џиџејски*. Интересен е примерот со именката *клуб*: таа сè уште се употребува во ваков вид, но наспрема неа се јавуваат именките *клубер, клубери* и *клубинџ*, кои го одразуваат англискиот изговор на овој корен.

Наспрема овие примери, кои се карактеризираат со тоа што се барем напишани со македонска азбука, се јавуваат и примери со непосредно преземање на зборовите во нивниот оригинален вид и со соодветното писмо, на пример: *prepaid картичка*, место *прејходно илајѝена* или *прејѝлајѝна*. За некритичкиот однос во преземањето, но и за непознавање на англискиот јазик зборуваат примерите во кои се дели партиципот на два дела, како *Pre Paid*, а се среќаваат и примери со транскрипција, како *ѝри ѝејѝ картичка*. Ова значи дека наспрема трите познати и помалку или повеќе препорачливи или наметнати начини на збогатување на зборовниот состав (создавање нови зборови во духот на јазикот-примач, преосмислување на стари зборови и заемање) ние не ги заемаме туку ги преземаме туѓите зборови и тоа понекогаш дури и со соодветната азбука и ги читаме според правилата на тој јазик. Всушност, станува збор за неприспособени зборови, а разликата во писмото ја прави неприспособеноста уште позабележлива. Овде нормата, секако, ќе треба да го каже својот збор.

Лиљана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

Корубин, Бл. (1972) „Придавките на туѓа основа во македонскиот јазик (адаптација и деривација)“. *Македонски јазик* 23. 141-160.

Корубин, Бл. *Јазикот наш денешен*. кн. 1. (1969), кн. 4. (1986), кн. 5. (2000).

Travaux du Cercle linguistique de Prague. Prague, 1929.

Норма и речник. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2002, 61–68.

ЈАЗИКОТ И ЖИВОТОТ

Во предговорот кон зборникот од статии под наслов „Лингвистиката и филозофијата“, Жорж Мунен со иронија зборува за некои обиди на одделни филозофи да го толкуваат јазикот не во рамките на својата специјалност и со соодветна терминологија, туку со несоодветни интерпретации на поими и термини дефинирани во лингвистиката. И во нашава средина се случувало и се случува специјалисти од определена област да навлезат во друга, при што не само што има реакции од специјалистите од, условно речено, нападнатата област, туку се создаваат можности за наивни толкувања, за грешки, па и за создавање интересни термини, како оној во врска со *двојазичниџе*, или *билингвални зборувачи*, односно *билингви* (според О. Јашар-Настева), кои еден наш истакнат историчар на книжевноста ги нарече *билингвисти*.

Сепак, тој „поглед отстрана“, тоа гледање од друг агол, може да даде не само интересни туку и полезни податоци. Во рамките на филозофските проучувања се изделува **филозофијата на јазикот**, која дава основа да биде третирана како самостојна дисциплина и која ги вклучува сознанијата не само на филозофите туку и на одделни филолози со соодветна насоченост. Историските прегледи на филозофските размислувања за јазикот го оформуваат мозаикот на сфаќањата за оваа човекова способност и дејност.

Така, во овие прегледи можеме да го проследиме развитокот на сознанијата за знакот во човековиот живот, вклучувајќи го и јазичниот знак. Можеме, исто така, да се запознаеме со искажувањата за поврзаноста на јазикот со мислењето, со логиката, со психологијата, да се сретнеме со искажувања за важноста на јазикот во социјализацијата на единката, потоа: да го погледнеме јазикот како фактор и придружник на историјата и на културата на една говорна заедница.

Проследувањето на филозофските искажувања за јазикот нè води од интересирањето за именката, преку истакнувањето на глаголот, па сè до издигнувањето на синтаксата, чија основа, според некои проучувачи, е логиката.

Овде ќе потсетам на одделни моменти од познатата натуралистичко-еволюционистичка теорија за јазикот, чиј автор е Август Шлајхер, познат теоретичар на јазикот, компаративист, литванист и славист од втората половина на 19. век, а која имаше одглас и во нашава средина (беше прифатена и промовирана од професорот Крум Тошев). Според оваа теорија, како што е познато, јазикот е своевиден организам и, како и сите организми, се раѓа, се развива и расте, достигнува зрелост, старее и умира. Зрелоста на јазикот се однесува на неговата способност да одговара на сите задачи на

најдобар начин, а во периодот на староста се јавуваат пречки во извршувањето на неговите функции, т.е. доаѓа до постапно губење на неговата способност за продуктивно и активно учество во историските и во културните процеси на говорната заедница. Јазикот умира тогаш кога веќе не е во состојба активно да влијае и да го оформува духот на народот, да ги развива неговите способности и да ги изразува неговите духовни потреби. Смртта на јазикот доаѓа со губењето на духовното творештво на тој јазик, на творештвото во областа на културата, доаѓа со завршувањето на неговиот развиток сврзан со општиот развиток на историјата на народот. „Смртта на јазикот – умирачка на нацијата“ има напишано еден наш човек од перото. Сепак, има различни примери: има случаи кога некој народ преживува биолошки, а исчезнуваат неговата оригинална култура и неговиот јазик (за ова се наведени примерите на Инките и на Бугарите), и обратно: се случува некој јазик да преживее, а народот да го снеса од историската сцена (овде е наведен примерот со латинскиот јазик).

Прашањето за дискусија (без оглед на тоа каков е нашиот однос кон наведената теорија) гласи: што се случува со јазиците во рамките на процесот на глобализација, кој почнува со областа на економијата (како што знаеме, седумте најбогати им помагаат несебично на сиромашните или на оние што западнале во криза), а од оваа, основна област – економијата – се шири на сите други? Специфичностите на културната традиција на народите во современиот свет полека се губат, се повлекуваат пред агресивното настапување на една масовна култура, пред сè материјална, која е придружена од еден јазик. Овде ќе дадам само еден пример. Европската заедница ја прогласи оваа година за **европска година на јазиците**, нагласувајќи дека се застапува за почитување на сите јазици на овој континент, зашто тие ги одразуваат богатството и разновидноста на неговата култура. Сепак, во рамките на манифестациите што се држат по овој повод, доминираат три јазици: англискиот, германскиот и францускиот. Се вели дека иднината на Европа е во двојазичноста на нејзините граѓани, со англискиот како втор мајчин јазик. Не верувам дека Англичаните (ќе) учат уште некој јазик освен својот прв.

И така, Европската заедница се застапува за одржување на јазичната разновидност на континентот, а на изборот на песна на Евровизија, претставниците на одделните држави оваа година пееја, по правило, на еден јазик – на англиски. Тоа значи дека настојувале специфичностите на своите јазици да ги пренесат на англиски и со тоа да извршат приближување кон структурата на тој јазик (како што се приближуваат дијалектите кон стандардниот јазик, губејќи по нешто од своите специфичности).

Метафорично го дефинираме јазикот како средство, како инструмент за комуникација меѓу луѓето. Велиме исто така дека станува збор за најсовершеното средство за комуникација или за општење. Свесни сме, меѓутоа, дека еден гест или израз на лицето, па и интонацијата, можат целосно да го изменат значењето на изговорената реченица. Од основниот

вид комуникација: звучно разбирање меѓу две лица во кое едното му кажува на другото нешто за нешто или за некого, а второто лице може да реагира, се развиле голем број видови, меѓу кои Македонците, како придобивка на процесот на демократизација ги сфатија и почнаа да ги практикуваат графитите. Како знак за тоа дека дојде до промени во општествено-политичкото уредување и, во тие рамки, во односот кон религијата, кон црквата, се јавија графити како: *Исус е жив; Исус се враќа; Исус - ѝајѝоѝ кон висѝинаѝа*, но и: *Фала Боѓу иѝѝо сум аѝеисѝѝ*. Настаните што го привлекоа вниманието на јавноста, личностите од политичкиот живот – добија свое место на ѕидовите на куќите и на зградите во државава, а дојде до израз и чувството за хумор на граѓаните. Така, во врска со ветувањето на претседателот на Демократска алтернатива д-р Васил (Циле) Тупурковски дека Република Кина – Тајван ќе донесе во Македонија една милијарда долари, а самиот тој ги зачести патувањата, се појави графитот: *Полека, Циле, ќе ја ѝѝѝроѝѝѝ милијардаѝа!* Во текот на кампањата за претседателските избори, со оглед на експонираноста на партиските водачи наспрема претседателските кандидати, на ѕидот на Педагошкиот факултет во Скопје, кој е, случајно, спроти седиштето на Либерално-демократската партија, а оваа партија имаше свој кандидат, можевме (и сè уште можеме, ама не е важно) да го прочитаме графитот: *Кој е кандидаѝѝ: Љуѝчо или Борис? Бранко или Тиѝѝ?* Народот, се разбира, ги следи и настаните од областа на надворешната политика, кои се одразуваат и на внатрешните состојби: на една од најголемите сообраќајници во Скопје веќе две години стои графитот: *Од која база USA ќе ни донесе мир?*

За да не се добие впечаток дека графитите се навистина начин за изразување на сфаќањата и на волјата на граѓаните, туку дека и овде има можности за контрола, може да ни послужи примерот со графитите чија тема беше НАТО во врска со интервенцијата во Југославија: тие беа или избришани, или поправани (од *NATO go home* добивме: *NATO welcome*).

Средствата за јавно општење, односно подобро: средствата за јавно информирање, во голема мера придонесуваат за еднонасочна комуникација: читателите, слушателите и гледачите, т.е. оние поради кои постојат споменатите средства, се наоѓаат во подредена положба зашто ако реагираат на некој напис во пишуваните средства, редакцијата не мора да го објави нивното писмо, а во контактните емисии на радиото и на телевизијата, водителот може во секое време да ги прекине слушателите и гледачите што претеруваат (од негова гледна точка). Со ова се приближуваме кон проблемот на различните начини на злоупотреба на средствата за јавно информирање и на јазикот. Рекламите *Никоѓаш со ѝразни раце* и *Секоѓаш со ѝолни раце* на двата најголеми конкуренти во игрите на среќа, или рекламата за безалкохолниот пијалак *кокѝа: Оѝсекоѓаш – засекоѓаш* – зборуваат сами за себе.

Меѓу поголемите злоупотреби на јазикот во кои учествуваат помалку или повеќе сите средства за информирање спаѓаат гледањето на карти и

разговорите со видовити луѓе, како и со специјалистите за хороскоп. Телевизијата, тоа најмоќно средство за информирање, во последно време кај нас служи и за своевидно искористување на лесноверноста и на потребата за општење на луѓето – а за материјална полза – преку јазикот. Разговорите што ги водат гледачите на карти, специјалистите од областа на хороскопот, како и видовитите, заслужуваат одделно внимание, а овде ќе наведат само еден пример. Видовитиот прашува: *Имајте ли круша во дворот?* Одговорот гласи: *Да!* Видовитиот препорачува: *Исечете ја крушата зашто таа е извор на сите ваши несреќи.* Ова му даде повод на еден телевизиски коментатор да напише: *Осџана Македонија без круши!*

Можеби под влијание на Орвеловата 1984 се појави терминот **новоговор** во врска со специфичностите во употребата на јазикот од страна на државно-политичките структури во оние општества каде што се градеше социјализам или комунизам, а кои се сега преориентирани на градење пазарно општество и на демократско уредување. Се јавија многу критичари на начинот на изразување карактеристичен за тоа време и мора да се признае дека имаше поводи за тоа. Меѓутоа, се покажа дека политиката воопшто, како трајна карактеристика ја има специфичната употреба на јазикот. Придобивањето на масите, на потенцијалните гласачи не се постигнува само со партиските програми (кои, според нашето искуство имаат помалку од второстепена важност), туку, меѓу другото, и со јазичниот израз. Некаде ќе послужи фамилијаризам, некаде жаргонски елемент, некаде интернационализам – во зависност од профилот на гласачите. Политичките водачи, чија ролја е клучна, се наоѓаат под лупата на јавноста и во поглед на јазикот: некои нивни изрази се случува да бидат општоприфатени, а други – изложени на потсмев. Еден од општоприфатените изрази (барем во средствата за јавно општење) беше карактеризирањето на Република Македонија како *оаза на мирот*. Точно е дека Република Македонија ја заслужи оваа метафорична карактеристика затоа што беше единствената југословенска република што излезе од Федерацијата без воени судири на своја територија, макар што имаше Македонци што ги загубија животите во воените судири на ЈНА, како нејзини војници. Сепак, како и во многу други случаи, вистината за *оазата на мирот* има и помалку светла страна: треба да се каже дека цената на мирното одделување на Македонија од Федерацијата беше висока – беше тоа едно големо понижување за македонската полиција и за македонската војска кога единиците на Југословенската народна армија, повлекувајќи се, ги носеа со себе оружјето, возилата и целокупната опрема на оваа армија. Можеби токму имајќи ја предвид состојбата во поглед на оружјето, некои наши истакнати поети што се обидоа да се пројават во областа на политиката, предложија, во тоа време, Македонија да се прогласи за демилитаризирана зона под заштита на Организацијата на обединетите нации. Да се вратам на метафоричната карактеристика на оваа држава: откако беше прифатена синтагмата *оаза на мирот* како синоним за Република Македонија, таа (синтагмата) влезе во јавниот јазичен израз,

особено во средствата за јавно информирање, со што овозможи, во ситуации на незадоволство од состојбите, да стане основа за натамошни игри со јазикот, како: *Оаза на мирој* – *јусјина на духој*.

Метафората, оригиналната метафора, се врзува, по правило, за уметничколитературниот функционален стил. Меѓутоа, се покажува дека и луѓе од другите области на човековата дејност покажуваат наклонетост кон т.н. поетски израз. Такви, неоткриени поетски таленти изгледа се кријат во одделни воени структури. Како пример овде може да се наведе именувањето на планираната акција на разоружување на оние што ги започнаа воените судири во северозападна Македонија, кое гласи *неојходна жейџа*. (Во меѓувреме се создаде и именувањето на една друга акција: *килибарна лисица*.)

Како и секој друг јазик, македонскиот го следи и го одразува животот на сопствената говорна заедница.

Некои нови зборови се примени заедно со предметите, на пример од областа на исхраната: *хој* *доџ*, *хамбургџер*, *чизбургџер*, *чикенбургџер* (ова е препишано од рекламата пред еден угостителски објект; списокот завршува со: *јечено јиле*).

Некои модели за оформување нови зборови се покажуваат продуктивни: покрај *дискојека*, *видеојека* се јавуваат: *цедојека*, *јорнојека*, па и *иџројека*.

Природни се и колебањата во поглед на употребата на одделни нови зборови: дали да се каже *јринијер*, *јечашар* или *јечашач*; *маус*, *миш* или *џлувче*? Овде се јавува познатиот проблем при примањето нов предмет: најлесно е да се прими предметот со неговото оригинално име затоа што тоа име се сфаќа како термин. Ако се употреби соодветниот домашен збор, треба да се навикнат зборувачите дека станува збор за преосмислување: именката *џлувче*, како и во англискиот, добива ново значење.

Од друга страна, има зборови кај кои се врши, може да се каже, спонтано преосмислување. Така, именката *јројесјаниј* поретко се врзува со *јројесјанијизам* отколку со *јројесј*, па се вели: *Пред зџрадајџа на Собранието беа собрани неколку илјади јројесјанији*. Преосмислувањето на оваа именка не се должи само на непознавањето на врската со *јројесјанијизмој*; се должи на потребата да се најде економично средство со кое ќе бидат именувани луѓето што протестираат. Малку поретко, но сепак се јавува употреба на именката *мисионер* не во врска со верска служба, дејност и сл. туку со политичка задача.

Интересен е случајот со именката *дијалоџ*. Во почетокот на јуни оваа година во Скопје, во организација на Службата за односи со јавноста на Американската амбасада во Скопје, на Центарот за стратемиски истражувања „Форум“ од Скопје и на Лигата на албанските интелектуалци во Македонија, се одржа една манифестација во вид на четири тркалезни маси под заеднички наслов: *Иџнинајџа на Македонија: македонско – албански дијалоџ*.

Употребата на именката *дијалоџ* овде може да се прифати зашто имаме две страни за кои организаторите сметаат дека треба да разговараат. Не е јасно само дали треба Македонците да организираат дијалози и со претставници на сите други малцинства и етнички групи што живеат во Република Македонија. Верувам дека ќе се најдат амбасади како покровители на таквите дијалози. Именката *дијалоџ* ја среќаваме употребена многу често последниве месеци во врска со разговорите или преговорите што ги водат, надвор од институциите на државата, претседателите на четирите „релевантни партии“ кај претседателот на Републиката, на кои, одвреме-навреме присуствуваат како особено активни учесници-насочувачи, претставници на меѓународната заедница. Овде веќе не само што имаме, по правило, повеќе од двајца учесници во разговорите, туку имаме и повеќе од две страни, така што можеме да зборуваме или за грешка или за употреба на именката *дијалоџ* со значење на *разговор*, *средба за размена на ставови и мислења*, односно *дијалоџ*. Сепак, се јавија и толкувања дека станува збор за две страни, со тоа што претставникот на Европската заедница (како да) ѝ е поблизок на македонската, а претставникот на САД – како што ни е добро познато – стои цврсто зад албанската.

Со горниот пример навлеговме во македонските специфичности во поглед на односот меѓу животот и јазикот. Македонците се, на пример, збунети кога ги слушаат многубројните гости што им доаѓаат да им кажат колку големи пријатели им се, па и да им дадат и по некој совет, а при тоа велат: *оваа земја, оваа држава, вашата земја, вашата држава*. Македонците со право се прашуваат: Има ли име оваа држава? – Има, како не! Во Организацијата на обединетите нации беше примена како *Поранешна Југословенска Република Македонија*, или подобро: *Поранешнојугословенска Република Македонија*, а според азбучниот ред доаѓа по Танзанија, затоа што, како што е познато, определениот член во англискиот почнува со Т. Кратенката ПЈРМ му даде повод на еден македонски писател да ја нарече Република Македонија *Пјуремеја*, а нејзините граѓани *Пјуремејци*. Не треба да се нагласува дека бесмисленото и понижувачко описно име на оваа држава и упорното одбегнување на нашите гости да ја именуваат, може на некого да му даде идеја дека станува збор за недефинирана територија што може да биде освоена или поделена.

Македонците се најдоа пред еден јазичен проблем и во врска со именувањето на „момчињата што зеда оружје в раце затоа што не можеа понатаму да ги трпат неправдите нанесувани од страна на македонската држава врз нивниот народ“, како што се изрази еден политички водач. Се јавија и се употребуваат повеќе именувања и со позитивна и со негативна конотација, а овде ќе го изнесам именувањето што произлегува, по сè изгледа, од некој новинарски круг, а тоа гласи: *нарко-револуционери*. За да не се сфати дека овој новинарски јазичнокреативен круг застанал на едната од противставените страни, ќе кажам дека во врска со оние што кршеле излози

и прозорски стакла на определени објекти во Скопје, а во рамките на изразите на оправдано незадоволство од состојбите, беше употребено именувањето *стйаклени револуционери*. Јазичната креативност не ги одмина ни гостите што ни доаѓаат често, многу често и тоа на неколку часа, во текот на кои како да имаат време само за понекоја пријателска преградка со едни и за заканувачко подигање на показалецот – со други. За овие гости се појави именувањето *џоџинџ-џиџиломаџи*. Што се однесува на двајцата претставници на меѓународната заедница – едниот на Европската заедница, а другиот – на САД, со оглед на нивната улога во „дијалогот“ меѓу водачите на „релевантните политички партии“, би требало да бидат именувани како *џосредници*, но покрај него се јави и метафоричното именување *олеснувачи*. Ова, пак, даде повод, при неуспесите во преговорите да бидат именувани како *оџежнувачи*, со тоа што кога ѝ поднесоа, во текот на преговорите, на македонската страна предлози неприфатливи за неа, а во стилот „Прифатете или...“, посредниците беа наречени *уценувачи*.

Во секојдневниот живот влезе **стравот**, луѓето почувствуваа врз сопствената кожа што е терор, што е застрашување со оружје, што е омраза, што е неправда и што е етничко чистење. Фреквенцијата на зборовите како *џерор* и *џерорисџ*, *џеноџид*, на изразот *еџничко чистење* нагло се зголеми и тоа не само во средствата за јавно информирање. Во рамките на граѓанската акција ДОСТА Е, „започната од страна на стотина невладини организации како одговор на ситуацијата во која е доведен секој обичеен граѓанин на нашава земја“ и која „има цел да се чуе гласот на граѓанинот“, во еден од огласите-летоци глаголот (*се*) *џлаши* е употребен вкупно 55 пати.

Кои се, според иницијаторите на оваа акција, причините за стравот на граѓаните на Република Македонија? Нив можеме да ги поделиме на следниве групи:

1. местото на граѓанинот во општеството: граѓаните се карактеризираат (себеси?) како немоќни, беспомошни, непочитувани, несигурни, апатични, без верба, без иницијатива, како луѓе што имаат јазик, а се неми; граѓаните чувствуваат дека е загрозен нивниот интегритет и интегритетот на нивните семејства и се плашат од немањето можност да преземат одговорност за иднината (сопствена, на своите деца и на соседите).

Циџаџи 1: Ме џлаши факџоџи дека се џиџе ке бидам безџласна буква.

Циџаџи 2: Се џлашам од џоа џиџо не ја знам висџинаџа.

2. некои човечки особини и појави што доаѓаат до израз во актуелната состојба: лошотијата, неискреноста, безумието.

Циџаџи 1: Ме џлаши џоа џиџо џоџо и десџрукџиџа се џласни, а разумоџи е џивок.

Циџаџи 2: Ме џлаши џоа џиџо луџеџо не џи џоџребувааџи џлавџе доволно.

3. перспективите, иднината, младите генерации: принудното иселување од сопствената земја, која не гарантира подобра иднина; отсуството на перспектива; несигурната иднина за децата; фактот дека младите ќе мораат да ги платат сметките.

Циџајџај 1: Се ѝлашам дека ќе ја загубам соѝсѝвената држава.

Циџајџај 2: Се ѝлашам дека земјава ќе сѝане земја на сѝарци.

Циџајџај 3: Ме ѝлаши чувсѝвојџо на движење во слеџа улица.

4. причини од економски карактер: невработеноста, економската криза, малите плати, кои не овозможуваат опстанок, сиромаштијата.

Циџајџај 1: Се ѝлашам дека нема да имам шѝо да јадам уѝре.

Циџајџај 2: Се ѝлашам дека ѝоради немање ѝари нема да можам да оформам семејсѝво.

5. причини сврзани со начинот на раководење на државата, со односот на власта кон граѓаните: владее незаконие; власта е корумпирана и криминализирана; Владата е неспособна да реши каков било проблем.

Циџајџај 1: Ме ѝлаши ѝоа шѝо не гледам соодветни чекори за решавање на ѝроблемеѝе.

Циџајџај 2: Ме ѝлаши неученостѝа, слејџојџо водење во ѝогрешна насока.

Циџајџај 3: Ме ѝлаши нискиот сѝејен на свесностѝ за реалностѝа и за соѝсѝвената одговорностѝ.

6. причини од областа на меѓуетничките односи: сè поголемата омраза на меѓуетничка основа; отсуството на комуникација меѓу луѓето „со различен етникум“; „еднобојните“ делби.

7. причини сврзани со воени судири: проширувањето на војната; можноста за граѓанска војна; оружјето; општата несигурност, безредието, хаосот, омразата, смртта.

8. причини сврзани со мешањето однадвор:

Циџајџај 1: Ме ѝлаши факѝојџо дека некој друг одлучува за нас.

Циџајџај 2: Ме ѝлаши ѝоа шѝо можеби ќе бидеме немоќни да го решиме она шѝо го искреираа дружѝиѝе.

Циџајџај 3: Ме ѝлаши ѝоа шѝо ѝие ќе заминаѝ, а ние ќе мораме да осѝанеме.

Како што може да се види, граѓаните на Република Македонија имаат голем број причини да се плашат, да бидат загрижени за својата сегашност и за иднината своја, но и на државата, а пред сè на идните генерации.

На крајот на огласот-леток се вели: *Точкаѝа е инѝерѝуѝкѝски знак. Се корисѝи во сѝѝе јазици и во сѝѝе го има исѝѝојџо значење. Означува крај, но и ѝочешок. Почни со ѝоа шѝо ќе сѝавиш ѝочка и ќе кажеш досѝа е.*

По првата фаза, во која се зборуваше за стравот, доаѓа втората, пак под мотото ДОСТА Е, но со далеку покус текст, во кој сите реченици содржат глаголи во второ лице множина (не е множина од почит, но не се кажува кому му се обраќаат граѓаните: ова може да се утврди посредно – тие ѝ се обраќаат на актуелната власт, или на дел од неа).

Еве како гласи текстот од вториот оглас:

(1) *нè нај̄терав̄те да веруваме дека вие с̄те оние кои ѓи заслужуваме – не с̄те*

(2) *нè нај̄терав̄те да ѡверуваме дека сме мали и бедни – е ѡа не сме*

(3) *нè нај̄терав̄те да се за̄раша̄ме дали можеме заедно да живееме – е ѡа можеме*

(4) *нè нај̄терав̄те да ѡверуваме во она ш̄то ѓо ве̄ував̄те – а лажев̄те*

(5) *нè нај̄терав̄те да ѡмислиме дека немаме иднина во со̄с̄ивена̄та земја – а единс̄вено во со̄с̄ивена̄та земја иднина можеме да имаме*

(6) *нè нај̄терав̄те да бидеме мирни и ѡслушни ѓраѓани за кои вие одлучувате – е ѡа нема веќе*

(7) *нè нај̄терав̄те да молчиме и т̄р̄име за да не ос̄танеме ѓладни и исфрлени на улица – е ѡа денес сме ѡаму и навис̄ина немаме ш̄то да изгубиме*

(8) *на̄равив̄те да ѡверуваме дека Македонцӣте ни се не̄рија̄тели – а не се*

(9) *на̄равив̄те да ѡверуваме дека Албанцӣте ни се не̄рија̄тели – а не се*

(10) *нè за̄лашувате со иднина̄та и живо̄ӣте наши и на нашӣте најмили – е ѡа дос̄та е*

(11) *нè т̄рат̄е дури и да се убиваме меѓу себе за вие да бидете среќни и задоволни – не, за вашата алчност̄ не смее да згасне нӣу еден човечки живо̄и*

(12) *нè нај̄терав̄те да ѡверуваме дека за сè е виновен свей̄от̄ – а виновни с̄те само вие*

(13) *нè нај̄терав̄те да ѡверуваме дека нема ѡодобро ӯре – е ѡа ѡодобро ӯре мора да има*

(14) *нè ос̄авив̄те во домашни дӯки како ѓлуци за експеримент̄ – е ѡа дос̄та е.*

Ошсеѓа ѡна̄таму зборуваме ѓласно.

Во оваа, условно речено, втора фаза од акцијата ДОСТА Е, иницијаторите со право се откажуваат од инсистирањето на стравот, но факт е дека со некои ставови изнесени во наведениот текст може да се дискутира,

како за тврдењето за вината на светот: можеби не е светот виновен за сè, но дека се замешани прстите на меѓународната заедница – не може да се одрече. Што се однесува на лутината во врска со тоа дека владејачката гарнитура всушност го излажала гласачкото тело, меѓу другото и со лажни ветувања, може да се каже дека од една страна, гласачкото тело треба да си се лути малку и на себеси, а од друга страна – ќе видиме што ќе се случи на следните избори.

Во секој случај, акцијата ДОСТА Е е за поздравување и заслужува целосна поддршка зашто им помага на граѓаните на Република Македонија да сфатат дека и тие, ако се организираат, можат да сторат нешто за себе и за доброто на својата држава.

* * *

Република Македонија е мала држава со географска положба што може да ѝ даде извесна предност, но, како што се гледа од последниве настани, може и да им донесе несреќа на нејзините граѓани.

Граѓаните на Република Македонија, меѓутоа, и покрај тоа што не се можеби доволно информирани, не смее никој да ги потцени: тие сфаќаат дека има нешто нездраво во тоа што дел од „момчињата што се борат со оружје за правата на својот народ“ откако беа опколени од македонските безбедносни сили во скопското село Арачиново, беа извлечени – заедно со оружјето – од страна на американски воени единици.

Граѓаните гледаат и сфаќаат дека нешто не е во ред кога државата, и покрај тоа што е нападната, нема право да набавува оружје за сопствената одбрана.

Граѓаните можат да видат дека меѓународната заедница постапува различно во **слични** ситуации. Така, во Латвија (Летонија), каде што 32% од населението се Руси, а 25% од возрастното население не го познава латвискиот, т.е. официјалниот јазик на државата – Холандија, Финска, Шведска, Норвешка, потоа Европската заедница и ООН, вложуваат милионски суми за стимулирање на населението да го учи латвискиот јазик, сметајќи го за кохезивен фактор на сите граѓани во таа држава. Во Република Македонија, истата таа меѓународна заедница (претставена пред сè со Европската заедница) го поддржува предлогот јазикот на едно од малцинствата да се прогласи за „втор официјален јазик“ во државата, со што македонскиот јазик го губи статусот на кохезивно средство за сите граѓани на оваа држава.

Граѓаните полека, но сигурно го осознаваат карактерот на пријателските чувства од меѓународната заедница кон минијатурната Република Македонија.

...А оние граѓани што практикуваат да се молат, можат во своите молитви да ја вклучат и реченицата: *И сѝаси нѝ од лажни ѝријайѝели!*

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

- Muhamed Filipović (1987) *Filozofija jezika I*. Svjetlost, Sarajevo.
Michał Głowiński (1993) “Nowomowa”. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, tom 2*. Wrocław. 163-172.
Nenad Mišćević (1981) *Filozofija jezika*. Zagreb.
Nenad Mišćević (1987) *Od misli do jezika*. Rijeka.
Žorž Munen (1981) *Lingvistika i filozofija*. BIGZ, Beograd.

Предавања на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2002, 19–32.

ЕВРОПСКАТА ГОДИНА НА ЈАЗИЦИТЕ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1.

ЕВРОПСКАТА ГОДИНА НА ЈАЗИЦИТЕ

Како што е познато, 2001 година беше прогласена за Европска година на јазиците од страна на Советот на Европа и на Европската унија (заедница).

Дејностите преземени во рамките на Европската година на јазиците го свртеа вниманието на европската јавност кон јазикот како средство за општење меѓу луѓето, но истовремено и кон важноста на одделните јазици како одразувачи на културниот идентитет на говорните заедници. Во рамките на Европската година на јазиците беше нагласена потребата за изучување други јазици во функција на разбирање меѓу народите, како и во функција на оспособување на граѓаните и на државите за различни видови соработка: во областа на културата, но и во политиката, во економската сфера итн. Како централно прашање се постави следново: „Зошто е важно познавањето на повеќе од еден јазик и што може да се стори да се создаде благопријатна атмосфера за учење на други јазици?“ Токму затоа, меѓу мотивите за прогласување (европска) година на јазиците на прво место се нагласуваше потребата за учење повеќе јазици. Слоганот на Советот на Европа поврзан со ова гласеше: „Јазиците ги отвораат сите патишта“. Се разбира, овде се мисли не само на можностите за студирање во различни средини, потоа на можностите за вработување, но и за патувања – туку се нагласува и можноста преку јазикот да запознаваме други култури и други начини на живеење, инакви сфаќања.

На второ место меѓу причините за прогласување на Европската година на јазиците се наведуваше фактот дека различните јазици и различните култури што ги одразуваат тие – треба да се почитуваат. Слоганот во врска со ова гласеше: „Европа – ризница на јазици.“ Во врска со ова, иницијаторите на Европската година на јазиците изразија и надеж дека поголем број држави ќе ја ратификуваат Европската повелба за регионални или малцински јазици.

Во своето обраќање на еден од собирите во рамките на Европската година на јазиците (Кардиф, 30 септември 2001 година) Дејвид Кристал поставува друго прашање: „Зошто е прогласена Европската година на јазиците токму во 2001 година?“ Одговорот гласи дека станува збор за навремена акција зашто 2001 година доаѓа по една деценија на драматична

јазична револуција. Д. Кристал ја дефинира револуцијата како сплет од околности што доведуваат до промена на свеста или до промена во однесувањето во кус период. Според Д. Кристал, втората половина на 20 век и, особено, неговата последна деценија се револуционерни за историјата на јазикот и тоа од три причини:

1. настапувањето на англискиот како светски јазик;
2. свеста за загрозеноста на голем број јазици, како и за исчезнувањето на некои од нив;
3. интернет.

Во врска со ширењето на употребата на **англискиот јазик низ целиот свет**, Д. Кристал како причина ја наведува потребата на голем број земји да комуницираат меѓу себе на политички и на економски план, како и на планот на културата. Покрај ова, тој ги споменува уште и: воздушниот сообраќај, рекламата, науката, технологијата, електронските средства за општење. Д. Кристал нагласува и дека секое поголемо движење во областа на културата било, по правило (со мали исклучоци) иницирано во земја во која се зборува англиски. Според најновите податоци, ако се изземат оние држави каде што е прв јазик англискиот, во другите односот меѓу оние зборувачи во целиот свет што имаат познавања од англискиот и оние што немаат е 1:3. Ова, според Д. Кристал, создава извесни (внатрешни) проблеми за англискиот јазик затоа што при употребата на овој јазик во различни краишта на светот се создаваат варијанти што можат да прераснат во одделни јазици (ова се однесува на англискиот што се зборува во Сингапур, во Јапонија, во Кина, како и во шпанските говорни подрачја). Д. Кристал, меѓу другото, се застапува за преиспитување на термините како „роден зборувач“, „прв или втор јазик“, „странски јазик“ и сл. и нагласува дека е фамилијата онаа средина во која ќе се развива свеста за потребата за учење повеќе јазици.

Во врска со ширењето на англискиот јазик низ целиот свет Д. Кристал признава дека не може да наведе друг пример освен оној со народниот латински, од чии варијанти подоцна се развиле романските јазици.

Во врска со **загрозеноста и со исчезнувањето на некои јазици**, Д. Кристал наведува загрижувачки податок дека од околу 6000 јазици во светот, во овој век ќе исчезнат околу 3000. Што се однесува на Европа, според Д. Кристал, на овој континент како загрозени се сметаат околу 50 јазици, од кои 14 во Франција, како и извесен број во Скандинавија и во северна Русија. Меѓу повеќето препораки за какво-такво зачувување на загрозените јазици, како интересен начин на гледање на работите може да се прими ставот на Д. Кристал во врска со пуризмот во јазиците со помал број зборувачи: за разлика од состојбите во незагрозените (т.н. „здрави“) јазици, каде што пуризмот може само да помогне за согледувањето на вредностите на другите видови однос кон јазикот (дескриптивниот, на пример), кај загрозените

јазици, цврстиот пуристички став (најчесто во врска со влијанието од англискиот јазик) доведува до постепено редуцирање на јазикот и до негово исчезнување и напуштање од страна на новите генерации, кои не можат да ги прифатат строгите ограничувања наметнати од пуристите. Ова, во краен случај, може да се сфати како препорака да не се покажува отпор кон влијанието од англискиот јазик, без оглед на тоа колку деструктивно може да дејствува тој врз граматичкиот и врз лексичкиот систем на одделните јазици.

За **интернет** Д. Кристал вели дека претставува револуција и во областа на јазикот затоа што им дава можност на луѓето од целиот свет да општат брзо на еден начин што тој го нарекува ни зборување ни пишување, т.е. нов начин во чии рамки се јавуваат и инакви форми на општење. Она што треба да се спомене во врска со интернет е фактот дека Д. Кристал овде гледа можност за стимулирање на употребата на одделните јазици: макар што се комуницирало на почетокот на англиски, сега на интернет се претставени околу 1500 јазици. Според него, интернет е медиум што ја стимулира различноста поради отсуството на централизирана сопственост.

* * *

Да се обидеме сега да погледнеме на работите од македонски агол:

- **Прво**, во врска со настојувањето да се поттикнува учење на други јазици, не е многу сигурно дека се прави истото и во оние средини каде што се зборува англиски.

- **Второ**, во самата Европска заедница може да се забележи чувството на загрозеност од ширењето на англискиот јазик, пред сè кај застапниците на францускиот јазик. Така, испитувањата спроведени во дванаесетте држави-кандидатки за влез во Европската заедница покажуваат дека во апсолутно водство во поглед на изборот на јазик за комуникација се наоѓа англискиот со 86%, следува германскиот со 58%, а на трето место е францускиот со 17%, макар што, како што е познато, токму францускиот е јазик што доминираше во оваа Заедница од педесеттите до осумдесеттите години, кога настапи англискиот јазик, со влегувањето на Финска, Австрија и Шведска во неа во 1995 година. Во државите што треба да ѝ се приклучат на Европската заедница, 16% од граѓаните го владеат англискиот, 14% рускиот, 10% германскиот и само 4% францускиот. Станува збор за: Полска, Унгарија, Чешката Република, Словенија, Естонија, Литванија, Латвија, Словакија, Кипар и Малта, како и за Бугарија и Романија.

- **Трето**, во објаснувањата на Д. Кристал во врска со причините за ширење на англискиот јазик се наведуваат различните потреби за познавање на англискиот кај зборувачите чиј мајчин јазик не е овој јазик. Сепак, ширењето на англискиот јазик имало и има и други видови. Во својата статија објавена во 2000 година и посветена на острата дискусија што се водела во САД меѓу застапниците на принципот дека образованието треба

да се одвива само на англиски и оние што се застапуваат за двојазична настава за припадниците на малцинствата, Доналдо Маседо ("Decolonizing English Only: The Democratic Power of Bilingualism" in: *Lifting Every Voice*. Harvard Education Publishing Group. 21-42.) го оценува наметнувањето на англискиот, придружено со наметнување на американската историја, традиција и култура – како вид колонијализам. Ова, се разбира, во рамките на САД се однесува пред сè на американските Индијанци и на оние државјани на САД чиј мајчин јазик е шпанскиот, но авторот споменува и такви држави како Филипините и Порто Рико, во кои заедно со англискиот се воведува друга, туѓа култура. Доналдо Маседо зборува и за Африканските Американци, кои живеат, по правило, во полоши услови од оние со светла боја на кожата и од кои се бара еднакво владеење на стандардниот англиски. Еве едно искажување на еден таков Американец: „Не ме повредува англискиот јазик, туку тоа што го прават угнетувачите со него: како го оформуваат да стане средство што ограничува и дефинира, како го претвораат во оружје што може да засрами, да навреди, да колонизира.“

- **Четврто**, во Република Македонија се вовеле во образованието втор странски јазик, што не е нешто ново во оваа средина, зашто и порано се изучувале по два странски јазика – разликата е во изборот: како прв сега се јавува англискиот, а за статусот на втор странски јазик се борат францускиот и германскиот. Се чини дека и покрај традиционалната застапеност на францускиот јазик кај нас, и овде ќе победи германската страна со своите вложувања во многу области. Од друга страна, пак, според интересирањето за студирање на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, веднаш по англискиот изгледа настапува италијанскиот јазик.

- **Петто**, како што беше споменато, во пораките испракани од Советот на Европа се инсистираше, меѓу другото, и на ратификувањето на Европската повелба за регионални или малцински јазици (донесена во 1992 година). Со оваа Повелба се прави обид да се регулираат – врз основа на соодветни скали во кои се наведени од најмали до најголеми барања – правата на националните малцинства за употреба на сопствените јазици и тоа во образованието, во средствата за јавно општење, во дејностите сврзани со зачувувањето на сопствената култура и обичаи, во прекуграничната размена, во рамките на судската и на административната практика, како и во рамките на здравствената заштита. Во Република Македонија, како што е познато, многу од максималните барања од Повелбата се задоволени, па и надминати. Република Македонија ја потпишала Повелбата, а нејзиниот претседател пред воените дејства во Државава побара нејзина ратификација. Еве кои држави ја ратификувале Повелбата: Лихтенштајн, Норвешка, Унгарија, Финска, Холандија, Хрватска и Швајцарија. Покрај Република Македонија, Повелбата ја потпишале: Австрија, Германија, Данска, Луксембург, Малта, Романија, Словенија, Украина, Шпанија, како и Велика Британија (во 1998 година). Меѓу оние што ја ратификувале, како и меѓу оние што ја потпишале Европската повелба за регионални или малцински

јазичи не среќаваме ниеден наш сосед, а тоа може да значи дека со ратификацијата на Повелбата Република Македонија ќе се обврзе да ги почитува правата на своите национални малцинства, а нема да биде во состојба да бара реципроцитет во поглед на правата на македонското национално малцинство во соседните држави. Инаку, како што е познато, Повелбата не се однесува на правата на имигрантите (економски или политички) на употреба на нивните јазичи во државата што ги прифатила. Треба да се нагласи дека на крајот на 2001 година Италија и Франција сè уште не беа меѓу државите што ја ратификувале Повелбата.

- **Шесто**, во Малиот водич за помалку употребувани јазичи во Европската заедница, објавен во Даблин во 1998 година, во делот посветен на Грција се наведува и македонскиот (со определби: бугарски, б'лгарски, славомакедонски) како малцински јазик што се употребува во лична комуникација и нема пристап во средствата за јавно општење. Ова се однесува и на другите малцински јазичи во Грција, но и на малцинските јазичи во повеќето членки на Европската заедница.

- **Седмо**, во врска со забелешките на Д. Кристал во поглед на пуризмот во т.н. мали јазичи, можеме да кажеме дека постојат барем два начина за обезбедување на доминацијата на англискиот јазик во светот. Првиот начин доаѓа до израз во држави каде што не е прв јазик, како Јапонија, Кина и сл., а се употребува како средство за општење на различни рамништа (ефектите од таа употреба се состојат во додавање нови елементи во англискиот јазик, но не може да се занемари и влијанието на англискиот врз јапонскиот, кинескиот и сл. јазичи). Вториот начин се состои во употреба на сопствениот јазик (италијански, француски, германски, македонски итн.) со низа лексички и структурни/граматички заемки од англискиот – со што се приближува секој јазик кон англискиот и се обезличува, односно се врши извесна нивелација на сите јазичи според англискиот модел-јазик. Првиот начин можеме да го наречеме влијание еднадвор врз првиот јазик, а вториот – однатре врз истиот тој јазик. Во секој случај, и едното и другото придонесуваат за загрозување на загрозените јазичи.

2.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ТЕКОТ НА ЕВРОПСКАТА ГОДИНА НА ЈАЗИЦИТЕ

Општествените и политичките промени од почетокот на последната деценија на минатиот век овозможува македонскиот јазик да биде ставен на проба во сите области на јавното општење. Може да се каже дека дојде до вистинска експлозија во различни области, почнувајќи од популарната музика, преку средствата за јавно општење, потоа во областа на уметничката

литература, како и во науката и во администрацијата. Македонскиот јазик стана единствено средство за општење во сите поранешни сојузни организации и установи (Партијата, Армијата, Железницата, авионскиот сообраќај итн.), а Македонската православна црква влезе на голема врата во јавниот живот на Државата.

Може да се каже дека македонскиот јазик успешно одговори на сите овие задачи – како средство за општење во наведените области.

Меѓутоа, во текот на Европската година на јазиците на Република Македонија ѝ се случија воени дејства, кои изгледа не престануваат, а што е најважно, ѝ се случи Рамковниот договор. Овој договор беше потпишан од водачите на четирите т.н. релевантни партии во Република Македонија и од нејзиниот претседател, но и од двајца т.н. олеснувачи – еден од Европската заедница и еден од САД. Сметам дека овој договор е пораз за Државата, но и за нејзиниот конститутивен народ.

Овој договор, донесен под притисок на т.н. меѓународна заедница ја претвори Република Македонија во протекторат, што се докажува не само со присуството на туѓа војска во неа туку и со мешањето на претставниците на т.н. меѓународна заедница во сите клучни дејности во Државата. Можеби мешањето, ако беше искрено и ако беше со цел да ѝ се помогне на Државата, а не само на дел од нејзините граѓани, ќе можевме да го прифатиме. Меѓутоа, не можеме да ги прифатиме двојните аршини, не можеме да прифатиме едни исти лица да не смеат да патуваат во САД или во Европската заедница, а од друга страна да бидат прогласувани за политички фактори во Република Македонија. Еве што вели, меѓу другото, новинарот Александар Дамовски во текстот под наслов „Дволичност“, објавен во „Дневник“ на 6 јули 2002 година: „...не се занесуваме дека политиката на меѓународната заедница може да биде принципиелна, праведна и доследна. Јасно е дека честопати таа се креира од ден на ден, а на Балканот најчесто во зависност од распоредот на силите и прагмата. Не велиме дека Ле Роа или Батлер денес треба да ги прекинат ‘стабилизирачките’ контакти со ‘дестабилизирачите’ на Балканот. Но, барем нека не велат дека амнестијата или основањето некои политички партии, тука, на Балканот, се природна појава.“

Што се однесува на македонскиот јазик, Рамковниот договор и уставните амандмани поврзани со него се одразија лошо на неговиот статус во Државата. Ова можеме да го поткрепиме со неколку факти:

1. Во Завршните одредби на Рамковниот договор се вели: „Верзијата на англиски јазик на овој Договор е **единствената автентична верзија**“, како и дека е потпишан на 13 август 2001 година во Скопје, „**на англиски јазик**“. Значи, Договорот беше постигнат и потпишан во Република Македонија, а во неа, и според стариот, и според новиот Устав се нагласува (во член 7.): „На целата територија на Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.“ Ова е јасен пример за непочитување на уставното

уредување на државата и на нејзиниот службен јазик. Фактот дека станува збор за документ напишан на англиски јазик ѝ дава можност барем на онаа страна што можеме да ја сметаме за онеправдана – да не го прифати и да не го почитува. Сепак, такво нешто не се случи: народните избраници во Собранието на Република Македонија, и покрај искажувањата против Рамковниот договор, ги изгласаа амандманите на Уставот на Република Македонија, меѓу кои свое место имаше и амандманот на членот 7 од овој основен документ за Државата.

Членот 7 од новиот Устав на Република Македонија заслужува опстојна анализа затоа што во него, во продолжение се вели: „Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните исто така е службен јазик и неговото писмо.“ Значи, Во Република Македонија се наложува втор службен јазик и тоа врз основа на процент од 20% од граѓаните. Овде можеме да изнесеме неколку противаргументи:

- **Прво**, процентот од 20%, кој не е висок и не може да биде основа за воведување втор службен јазик на ниво на Државата, се однесува, како што е познато, на албанското малцинство во Република Македонија, што претставува знак дека токму тоа малцинство го признава токму овој процент како реален. Од друга страна, претставници на ова малцинство на различни собири што претендираат на тоа дека се научни, како и во рамките на искажувањата во Собранието на Република Македонија зборуваат дури и за постоење на еден милион Албанци во Република Македонија.

- **Второ**, да земеме една од балтичките држави, макар што се слични во поглед на процентот на руското малцинство во нив: во Латвија (Летонија) 32% од граѓаните се Руси, а 25% од возрасните не го познаваат латвискиот јазик, па сепак т.н. меѓународна заедница (претставена со соседните земји, со Организацијата на обединетите нации и со Европската заедница) вложува милионски суми долари за стимулирање на изучувањето на латвискиот јазик, официјален јазик во Државата, сметајќи го за кохезивен елемент за сите граѓани. Во Република Македонија, токму Европската заедница постапува спротивно: еден од јазиците на малцинствата во Република Македонија се прогласува за службен покрај службениот македонски јазик.

- **Трето**, во текот на преговорите во врска со Рамковниот договор, но и подоцна, па и во најново време, на Македонците им се кажува дека „јазикот не е смртоносно прашање и не може да го наруши интегритетот на Македонија.“ На ова можеме да одговориме: да, јазикот е смртоносно прашање за Македонија и може со вакво решение да се наруши интегритетот на државата. Македонците носат со генерации доволен број трауми во врска со непризнавањето и забранувањето на нивниот јазик и пратениците во Собранието на Република Македонија не смееја да дозволат во сопствената држава македонскиот јазик да биде деградиран.

- **Четврто**, на Македонците им се даваа и им се даваат примери на држави со повеќе од еден службен јазик (Израел, Финска, Нов Зеланд,

Сингапур, Белгија, Швајцарија, Луксембург, Канада, Шпанија, Јужноафриканската Република). Треба да се каже, меѓутоа, дека во случајот со Република Македонија вториот службен јазик е наложен отстрана: еден од заклучоците на светскиот конгрес за јазична политика одржан во Барселона од 16 до 20 април 2002 година, гласи: „Во Македонија имаме ситуација кога со политички договор наложен однадвор – се креира јазичната политика.“

Што се однесува на државите со повеќе од еден службен јазик, секоја од нив претставува случај за себе, а решението за службената употреба на одделни јазици е резултат на историските, политичките и културните услови во кои се развивале тие. Освен тоа, фактички, во овие држави или доминира еден јазик (Јужноафриканската Република), или имаат (кон)федеративно уредување (Швајцарија), или пак се прават обиди за федерализација, па и за конечно спроведување на федерализацијата (како што се случи со референдумот во Канада).

Меѓутоа, Членот 7 од Уставот на Република Македонија не завршува со определувањето на вториот службен јазик врз основа на 20-те проценти од граѓаните на ниво на Државата: од неговото продолжение се гледа дека во единиците на локалната самоуправа во кои има 20% граѓани што зборуваат „службен јазик различен од македонскиот“, тие можат да го употребат својот јазик во општење со подрачните единици на централната власт, но и со централната власт. Тоа значи дека во единици во кои 20% од граѓаните зборуваат јазик различен од македонскиот и од албанскиот, како службен се смета и трет, па четврт итн. јазик, зашто во Преамбулата на Уставот на Република Македонија се наведени „делови од: турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и другите“ (овде требаше да бидат споменати Египќаните). Ова значи дека во Република Македонија, теориски, можеме да сметаме на осум службени јазици на кои треба да комуницира државната управа со своите граѓани. Тоа, секако, ќе бара обезбедување компетентни преведувачи од и на тие јазици, под услов претставниците на некои од нив да се договорат за дијалектната основа на своите стандардни јазици.

Внимание заслужува и последната определба од овој член, која се однесува на правата на оние граѓани што претставуваат помалку од 20% во рамките на единиците на локалната самоуправа (ова, се разбира, важи и за Македонците во одделни општини). Еве што е тоа што заслужува внимание: во овој член се вели дека за употребата на јазиците и на писмата на граѓаните – претставници на народите застапени со помалку од 20% од населението „одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа.“ Оваа определба директно води кон давање можност за манипулации со претставниците на помалите национални групи.

* * *

Макар што нè убедуваат дека е скоро сè во ред, се чини дека имаме повеќе причини за загриженост. Тука се раселените лица, во најголем број Македонци и Срби, тука се киднапираните, тука се заканите и спречувањата на движењето на полициските патроли со поставување често скоро лични услови, тука е непрекинатата употреба на оружјето. Како да немаат македонските државјани, а особено нивните деца, право на мирен, спокоен живот.

Меѓу фактите што предизвикуваат загриженост спаѓа и прашањето за името со кое беше примена оваа држава во Организацијата на обединетите нации: Поранешна Југословенска Република Македонија или Поранешнојугословенска Република Македонија. Ова бесмислено и понижувачко име му го должиме на јужниот сосед, кој, од друга страна, се наметна како еден од нашите најважни економски партнери. Аристотел во својата „Реторика“ вели: „Поубаво е да му се одмаздиш на непријателот отколку да се смириш со него, затоа што е праведно да се врати со иста мера, а праведното е убаво; освен тоа, карактеристика на храбриот човек е да не биде поразен.“ Описното име на Република Македонија, кое содржи во себе и име на една држава што не постои повеќе, може да се толкува и како знак за тоа дека во нашиов случај не се работи за држава туку за територија што може да биде прекроена, а делови од неа присвоени од страна на заинтересираните.

Може, исто така, да нè загрижи употребата на лажниот етноним Славомакедонци, што се поврзува и со името на јазикот како славомакедонски. Макар што ова име го употребувале членовите на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902-3), подоцнежната употреба (од Грците во текот на Граѓанската војна), како и сегашната употреба од повеќе страни, вклучувајќи ги Албанците од Македонија, претставува намерна навреда за една нација што има право самата да се именува себеси, а да го именува соодветно и својот јазик.

Да беа сите други (споменати и неспоменати) работи во ред, не требаше да нè загрижува фактот дека сè уште има кругови што инсистираат на тоа дека не постои македонскиот јазик. Постојењето на македонскиот јазик, неговото функционирање во сите сфери на општење, почнувајќи од секојдневната, неформална комуникација, па сè до општењето во одделните науки, најдобро ги демантира таквите тврдења. Во друг контекст, во врска со споменатата појава на варијанти на англискиот јазик во Сингапур, во Гана, на Карибите итн., Дејвид Кристал, меѓу другото, вели: „...ако сака говорната заедница да го смета својот начин на зборување како ‘јазик’ и ако има политичка моќ да го поддржи ова решение, кој може да ја спречи во тоа?“ Да се потсетиме: станува збор за англискиот јазик што се употребува и се модификува во одделни држави во светот! Наспроти ова, македонскиот јазик се одликува со своја сопствена дијалектна основа и се докажал како средство за општење на своите родени зборувачи дури и во периодите кога бил забрануван од туѓите власти. Покрај сите често особено брутални обиди за

искоренување на македонските дијалекти, дури и во средините како што е Егејска Македонија може да се чуе македонски збор.

Нашиот северен сосед дејствува со други средства, така што „им помага“ на македонските родени зборувачи, негови граѓани, „доброволно“ да се откажуваат од сопствениот јазик. Инаку, секој што престојува барем неколку дена во Охрид може да се увери со свои уши кој јазик доминира во забавната музика во Република Македонија.

Што се однесува на нашиот источен сосед, именувањето на македонскиот јазик како регионална варијанта на бугарскиот можеме сликовито да го претставиме како ставање капа на човек што веќе ја има. Искажувањата дека има голема разлика меѓу македонскиот стандарден јазик и она што се слуша низ улиците на македонските градови и села се просто смешни и на нив може да се одговори најмалку со две прашања:

1. Нема ли разлика меѓу стандардниот бугарски или стандардниот чешки, или кој било стандарден јазик и неговата разговорна варијанта?
2. На кој стандарден јазик (македонскиот или бугарскиот) му е поблизок јазичниот израз на Македонците во неслужбеното општење?

* * *

Во овој контекст, но и без оглед на него, може да се каже дека пред македонската наука за јазикот стои задачата да го покаже и да го докаже континуитетот на македонските дијалекти од доаѓањето на Словените на Балканот до денес. Дојден е моментот кога треба Македонците сами да ја пишуваат својата историја.

...Се разбира, под услов да не мораат да се борат за голиот живот...

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

*Предавања на XXXV меѓународен семинар за македонски
јазик, литература и култура. Скопје:
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2003, 39–52.*

МАКЕДОНСКИТЕ УСТАВИ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Како резултат на општествено-политичките промени и на референдумот од 8 септември 1991 година, Собранието на Република Македонија на 17 ноември истата година го донесе Уставот на Република Македонија.

Прашањето на споменатиот референдум беше дводелно и гласеше: „Дали сте за суверена и за самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз со суверените држави на Југославија?“ Со ова прашање беа обединети и тие што беа за самостојна и за суверена држава Македонија и тие што се застапуваа за тоа Македонија да биде дел од Југославија. Меѓутоа, припадниците на едно малцинство не излегоа на овој референдум, како што не гласаа нивните претставници во Собранието – за Уставот на Република Македонија. Тие, во јануари 1992 година организираа сопствен референдум со барање за политичка и за територијална автономија.

Во секој случај, Уставот беше изгласан, а веќе во јануари 1992 година беа донесени два амандмана во таа смисла дека Република Македонија нема територијални претензии кон соседните држави и дека нема да се меша во нивните внатрешни работи. Овие амандмани се донесени во врска со пројавената грижа (во Уставот) за македонското национално малцинство во соседните држави.

Како што нè уверуваат специјалистите, Преамбулата не е обврзувачки текст: таа претставува свечено воведување на она што треба да се соопшти со јазикот на правото.

Преамбулата на Уставот од 1991 година тргнува од **државотворниот народ** во Републиката, од неговата „вековна борба за национална и социјална слобода и за создавање своја држава, а посебно од државно-правните традиции на Крушевската република и историските одлуки на АСНОМ“, а потоа се зборува за националностите со кои живее македонскиот народ „во целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство“. Во оваа Преамбула се вели и дека е Македонија „конституирана како национална држава на македонскиот народ.“ Значи, во Преамбулата на Уставот од 1991 година традициите на Крушевската република и на АСНОМ се поврзуваат со историјата на македонскиот народ.

Како резултат на повеќе фактори, меѓу кои треба да се наведат на прво место воените судири, но и притисокот од т.н. меѓународна заедница, во 2001 година беше потпишан Рамковниот договор и, во врска со него, беше изгласан нов Устав на Република Македонија.

Во Преамбулата на овој Устав се тргнува од **граѓаните** на Република Македонија, па се споменува на прво место македонскиот народ и потоа деловите од: албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ „и другите“ (овде останаа неспоменати Египќаните). Значи, Преамбулата почнува со набројување на народите што живеат во Република Македонија, а потоа се вели дека тие народи, во согласност со традицијата на Крушевската република и одлуките на АСНОМ, како и на референдумот од 8 септември 1991 година, „одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава...“ итн.

Воопшто Преамбулата на Уставот од 2001 година претставува инспирација за подробно разгледување.

Прво, бидејќи се зборува за делови од одделни народи, а некои од нив имаат свои држави, може да се каже дека и македонскиот народ во Република Македонија е дел од македонскиот народ, поделен можеби засекогаш на четири дела на почетокот на 20 век, само што другите делови од македонскиот народ немаат никакви, или пак имаат минимални права како малцинства во соседните држави. Не треба да се заборави и фактот дека е Република Македонија обиколена со држави што се прогласуваат себеси за еднонационални без оглед на процентот на застапеност на националните малцинства.

Второ, во врска со „традицијата на Крушевската република“, не е лошо да се има предвид тогашната состојба во Македонија, како и фактот дека морало да има противставени страни. Од ова произлегува заклучокот дека на Балканот, како и на многу други конфликтни места во светот, аголот на гледање на еден ист историски настан може да биде различен, а со тоа и сфаќањето на традицијата.

Трето, одлуките на АСНОМ, според историските податоци, се чини дека не беа еднакво прифатени од сите граѓани на тогашна Република Македонија.

Четврто, референдумот од 1991 година како да не важеше за сите граѓани на Република Македонија: едно малцинство, како што беше кажано погоре, го бојкотираше.

Петто, кога веќе зборуваме за минатото, макар што има некои што ни велат да го заборавиме и да мислиме на иднината, треба да се има предвид и фактот кога се појавиле во оваа средина делови од некои од народите именувани во Преамбулата.

Преамбулите на уставите на Република Македонија во голема мера ги илустрираат промените што се случиле во оваа држава по 2001 година. Рамковниот договор можеме да го сметаме само како пораз на државотворниот народ на Република Македонија и се прашувам како ќе им се предава на идните генерации Македонци современата македонска историја.

Во двата устава во седмите членови се зборува за јазиците што се практикуваат во Република Македонија. И во едниот и во другиот Устав се вели дека во Република Македонија службен јазик е македонскиот и неговото кирилско писмо. Уште повеќе, во Уставот од 2001 година се нагласува дека ова важи и за меѓународните односи на оваа држава. Од друга страна, Рамковниот договор беше напишан на англиски јазик и во неговите „Завршни одредби“ стои дека англиската верзија е единствената негова автентична верзија, а договорот беше потпишан во Република Македонија од страна на Претседателот на Републиката и од водачите на релевантните партии! На тој начин беше извршено грубо кршење на една основна определба на Уставот на Република Македонија и ова можеше да биде причина за неприфаќање на овој понижувачки договор. Сепак, Договорот не само што беше потпишан туку и се инсистира на неговото докрајно спроведување.

Во случајов нè интересира како се одрази Рамковниот договор врз статусот на македонскиот јазик во Република Македонија.

Во Уставот од 1991 година, по определбата дека е македонскиот јазик службен на целата територија на Република Македонија, се наведува дека во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик, се јавува и јазикот на националноста на начин утврден со закон. Ова важи и за случаите кога припадниците на националностите се застапени „во значителен број“ во единиците на локалната самоуправа.

Во Уставот од 2001 година се определува еден процент, 20 отсто, и врз основа на тој процент се воведува втор службен јазик на Република Македонија. Во седмиот член од Уставот од 2001 година се оди и понатаму, па се вели дека кој било граѓанин од единица на локална самоуправа во која 20% од граѓаните „зборуваат службен јазик различен од македонскиот“ во комуникацијата со подрачните единици од министерствата и со министерствата – може да општи на својот јазик, а државниот орган е должен да му одговори на македонски и на неговиот јазик. Во последниот пасус на овој член се вели дека во единиците на локалната самоуправа во кои 20% од граѓаните зборуваат друг јазик, тој „друг“ јазик е службен, а што се однесува на оние граѓани што не се застапени со 20%, а зборуваат јазик различен од македонскиот и од вториот службен – за употребата, односно за статусот на нивниот јазик решаваат, според Уставот, органите на локалната самоуправа.

На овој начин, теориски (но може да биде и практично) се создава можност за подигање на ранг на службен на секој од јазиците на кои зборуваат деловите од народите набројани во Преамбулата, зашто, на ниво на локална самоуправа, **може** да се достигне бараниот процент.

Од друга страна, фактот дека им се остава токму на единиците на локалната самоуправа да решаваат за правото на употреба на јазикот на оние

зборувачи што се застапени со помалку од 20%, може да доведе до процес на маргинализација на одделни етнички групи.

Наспрема околните еднонационални држави, Република Македонија се прогласи себеси за мултиетничко општество, со признавање на правото на употреба на сопствениот јазик на секоја етничка група, а статусот на македонскиот јазик, во единствената држава каде што може да биде службен, беше деградиран. Ова е неприфатливо за Македонците, за кои токму јазикот претставува еден од факторите што ги одржале низ вековите. Специјалистите по јазик многу добро знаат што значи воведување втор службен јазик во една држава како што е Република Македонија и со такво опкружување какво што е нашево.

Кон сето ова можеме да го споменеме и името под кое беше примена Република Македонија во Организацијата на обединетите нации: бесмисленото и понижувачко име сврзано со држава што не постои веќе, може да се прими и како факт дека на Република Македонија не се гледа како на држава туку како на територија, периферија на околните држави, која може да биде прекроена.

* * *

Рециналд де Бреј, во својот „Водич низ словенските јазици“ (1951) ја започнува главата посветена на македонскиот јазик со следниве зборови: „По иронија на историјата, народот чии претходници им го дадоа на Словените првиот литературен јазик, беше последен што го официјализира својот современ јазик како одделен словенски и го определи како различен од соседните: српскиот и бугарскиот.“

Денес можеме да кажеме дека по иронија на историјата Македонците, откако конечно се изборија за самостојна држава, се откажаа од сопствениот јазик како единствен службен јазик во македонската држава и како кохезивен елемент за сите нејзини граѓани.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Ойшћестивениће ѓромени и јазикой̄. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2004, 11–16.

СЛОВЕНСКИТЕ ТОПОНИМИ ВО АЛБАНИЈА

Во Билтенот на Советот за македонски јазик број 5 од 2002 година е објавен обемен текст под наслов *Македонциџиџе во Албанија и Албанциџиџе во Македонија*, потпишан од Советот за македонски јазик.

Пред да кажам нешто за словенските топоними во Република Албанија, ќе си дозволам да ја потсетам македонската јавност на еден собир одржан во декември 1991 година во с. Кондово, во организација на Исламската верска заедница во Македонија, како и на Друштвото на наставниците по албански јазик и литература (со центар во Тетово). На собирот учествувале над 70 референти од Албанија, од Косово и од Македонија. Насловот на собирот гласи *Албанциџиџе во Македонија*. Во 1994 година излегува од печат зборникот со рефератите од тој собир. Рефератите се објавени на албански јазик со резимеа на англиски. Зборникот е каталогизиран во Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје.

Во скоро сите реферати се спроведува тезата за вековното присуство, како и за автохтоноста на албанското население во цела Западна Македонија (Кичевско, Гостиварско, Тетовско, Порече, Прилепско, Битолско, Охридско, Струшко, Преспа, Дебарско, Река итн.).

Во одделни реферати читаме:

- Скопје е најголемиот економски, културен и политички центар на Албанците во Македонија; овој град бил основан од Албанците и останал албански. Градот Скопје бил најважен центар на албанската култура пред христијанството. Албанскиот национален дух во Скопје го одржувал социјалниот живот на Албанците во поранешните области наречени Дарданија и Стара Македонија, кои ја претставуваат лулката на албанската нација.

- Бројот на Албанците во Македонија изнесува од 800 илјади до еден милион.

- Ненаучни се трудовите на А. М. Селишчев и на македонските ономасти, кои ги застапуваат пансловенските погледи, застранувајќи од вистината за етничката автохтоност на албанскиот народ во сегашна Македонија.

Во еден реферат се дава предлог за конечно и праведно решение на албанското прашање во четири фази:

Прво, Албанците во Македонија да бидат третирали како рамноправен субјект, како државотворен народ.

Второ, Албанците, како автохтон народ во Македонија, имаат право на политичка и територијална автономија, со право на отцепување.

Трето, со оглед на распаѓањето на Југославија, Албанците од Македонија, од Црна Гора и од јужна Србија можат да се определат за обединување со Косово за создавање Албанска Република или Република Косово, која би ги опфатила сите краишта во кои е во мнозинство албанското население.

Четврто, Албанците во Македонија, како и сите Албанци останати неправедно надвор од границите на Албанија ќе можат да излезат пред меѓународната јавност со барање за обединување со Албанија и тоа би било единственото праведно и конечно решение на албанското прашање.

Определено место во рефератите зазема и ономастичката проблематика. Во еден реферат се наведува дека околу 100 топоними од албански произлез има во наведените албански краишта во Македонија. Албанскиот произлез на топонимите, според еден од авторите, претставува најдобар доказ за автохтоноста на Албанците во Македонија. Меѓу другото, овој автор наоѓа албански елементи во произлезот на топонимот *Асџибос*.

Несомнено, топонимите, како и односот кон нив (зашто има голем број примери за нивно менување и од онаа и од оваа страна на границата), можат многу да придонесат за запознавање со историјата на одделни области и земји. Можеби треба, при овој повод, да се потсетиме на студијата на А. М. Селишчев посветена на словенското население во Албанија, објавена во 1931 година. Оваа студија покажува дека низ целата територија на денешна Албанија можат да се сретнат населени места со словенски имиња. Авторот изделува околу 1200 словенски имиња на населени места, засведочени кон крајот на 19 и во почетокот на 20 век.

Далеку понова е студијата на Целал Ули, објавена во Минхен во 2000 година, посветена на словенските топоними во Албанија. Овој автор регистрира словенски месни имиња на целата територија на денешна Албанија и констатира дека 24 до 27 проценти од сите месни имиња во Албанија се словенски (тој ја наведува бројката од 830 до 941), а во периодот меѓу 15 и 16 век авторот констатира застапеност со над 35 проценти на словенските месни имиња во системот на месните имиња во Албанија. Еве неколку примери: *Бабје, Белица, Беловога, Бобошџица, Бреџ, Церје, Дебар, Душник, Герман, Главиница, Горица, Гинеец, Исџок, Каменица, Клење, Лубиње, Могила, Нивица, Пешиџан, Превал, Смолик, Туран, Влад, Војник* и др.

Наспрема ова, имињата на селата во Мала Преспа се албанизираат: најголемото село во оваа област *Пусџеџ*, официјално се вика *Ликенас*, селото *Леска* е преименувано во *Лајџиз*, *Зрноско* во *Зарошк*, *Шулин* во *Диелас*, *Глобочени* во *Голомбоч*, *Туминеџ* во *Каламас* или *Безмишиџ*. Албанските географски имиња се официјални, само тие се употребуваат во администрацијата, а патоказите и имињата на селата се јавуваат само во албанската форма. Целата администрација, сите натписи и објави се само на албански јазик. Ова покажува дека македонскиот јазик може да се употребува само на локално рамниште, како и имињата на селата: во официјално општење се употребуваат само албанските имиња.

Процес на модернизација ги зафатил и антропонимите, па родителите на *Аријан*, на пример, се викаат *Цвеџа* и *Вељо*, бабите *Сџаса* и *Ружа*, а дедовците *Сарафин* и *Секула*. Ваков процес, секако, може да се следи и кај нас.

Да им се вратиме на топонимите: Македонците во Албанија можеме да ги окарактеризираме како лојални граѓани на сопствената држава – тие зборуваат албански и ги употребуваат, официјално, албанските имиња на своите населени места. Што да се прави! Албанија не потпиша никаков рамковен договор, кој претставува пораз на државата, не воведи двојазичност врз основа на еден процент и не дозволи албанскиот јазик да не биде кохезивен елемент за сите граѓани на Република Албанија.

...А словенските топоними во Албанија? Тие, со текот на времето, полека ќе се албанизираат.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Стандардизацијата на географските имиња во Република Македонија. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2004, 43– 47.

СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Како важни за статусот на македонскиот стандарден (литературен) јазик можеме да ги определиме следниве години: 1903, 1944, 1991 и 2001.

1. Ја izdelуваме 1903 година во врска со излегувањето од печат на книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков.

2. На 2 август 1944 година Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) донесе решение според кое „Во македонската држава како службен јазик се заведуе народниот македонски јазик“.

3. На 8 септември 1991 година беше организиран референдум за изјаснување на граѓаните на Република Македонија во поглед на нејзиното осамостојување, а на 17 ноември истата година беше донесен Уставот на Република Македонија.

4. Во втората половина на 2001 година беше потпишан т.н. Рамковен договор и како последица на овој факт беше донесен нов Устав на Република Македонија.

* * *

1.

1903

Од книгата „За македонските работи“ се задржуваме на последниот прилог под наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“.

А. Во рамките на овој прилог доаѓа до израз филолошкото образование на Мисирков, и тоа пред сè на местото каде што го дефинира јазикот и таму каде што зборува за видовите правопис. Мисирков го определува јазикот како физиолошко-психолошка способност на човекот, способност зависна од факторите што влијаат и на единката и на општеството. Мисирков исто така укажува на фактот дека секој народен јазик има своја историја, а во современата состојба располага со дијалекти, поддијалекти и сл. Мисирков ги разликува следните видови правопис: етимолошки или историски, етимолошко-фонетски или историско-фонетски и фонетски правопис. Кој тип на правопис ќе биде одбран зависи од тоа како се развивал некој народ и неговиот јазик, т.е. типот на правописот се поврзува во поголема или во помала мера со старата состојба на јазикот.

Б. Пристапот на Мисирков кон јазикот (во овој прилог) можеме да го оцениме како социолингвистички. Авторот укажува на потребата, токму во тоа време, да се зборува за македонската народност, за македонската литература и за македонскиот литературен јазик. Токму македонската национална свест ќе им даде право и сила на Македонците да се борат против пропагандите (бугарската, српската и грчката) од, како што ги нарекува тој, малите држави на Балканот. Мисирков е убеден дека пропагандите се за туѓи интереси и нема да му донесат ништо добро на македонскиот народ зашто нивната крајна цел е поделбата на Македонија. Мисирков го определува јазикот како духовно богатство и наследство на еден народ зашто се во него одразени сите мисли, чувства и желби со кои живеел и живее еден народ и се предаваат од поколение на поколение како нешто свето. Да се откаже човек од својот народен јазик значи да се откаже од духот на сопствениот народ и затоа поробувачите настојуваат да ги натераат поробените да се откажат од сопствениот јазик и да го прифатат и да го учат нивниот. Токму затоа Мисирков ги повикува Македонците со иста сила да си ги сакаат и јазикот и татковината, зашто откажувањето од сопствениот јазик претставува откажување од духот на предедовците и од нивната психологија, како и од обврската да бидат нивни духовни наследници.

Често се цитирани, меѓу другите, и следниве мисли на Мисирков:

(1) *Љубовџа кон народниот јазик е наш долг и наше право.*

(2) *Народот што го загубил својот јазик погинува на човек што го загубил јазикот и не знае од каде иде и каде оди, не знае зошто оди ваму, а не шаму.*

Мисирков со право одбележува дека создавањето литературен јазик е духовна потреба за Македонците и со него (со литературниот јазик) ќе се стави крај на дејствувањето на пропагандите против македонските интереси и ќе се создаде сопствен литературен и научен центар за да не зависат Македонците од Белград или од Софија.

Во овој текст Мисирков прави и историски преглед, па вели дека христијанството и писменоста кај Македонците се јавуваат најрано во рамките на словенскиот свет. Како што вели авторот, христијанството и писменоста со векови „одеа одоздола (од југ) нагоре (кон север, североисток, северозапад)“. Мисирков исто така одбележува дека за покрстувањето на македонскиот народ не се зборува во историјата, а со покрстувањето секогаш одела писменоста. Според Мисирков, со премолчувањето на македонското покрстување се премолчува и создавањето на македонската писменост. Духовното препородување и просветување, па и ширењето на писменоста, кај Македонците се врши постепено и незабележливо, а кај другите словенски народи – брзо и со извесна тенденција. Со доаѓањето на Турците дојде до прекин со традицијата, а тоа се одрази лошо на Македонија како централна област на Балканот. И додека другите православни Словени

постепено ги градеа своите писмени јазици и правописи, Македонците сè повеќе се обезличуваа и скоро целосно се откажаа од својот јазик како орган на литературниот говор. Во текот на 19 век има обиди да се пишува на македонски, но, според Мисирков, тие обиди не се многу успешни. Така се создава состојба Македонците да останат последни во овој поглед, без литературна традиција, затоа што го забравиле своето учејќи го туѓото. Имајќи го предвид сето ова, Мисирков нагласува дека треба брзо да се разработи македонскиот литературен јазик, да се утврди правописот и да се создаде сопствена литература, која ќе ги задоволи сите потреби.

В. Во врска со основните принципи врз кои треба да се темели македонскиот литературен (стандарден) јазик (за дијалектната основа, за правописот и за лексиката), Мисирков тргнува од фактот дека во Македонија, три национални и верски пропаганди се борат една против друга и сите три заедно против Македонците и против нивните интереси. Тие пропаганди дејствуваат пред сè преку црквата и преку училиштата и настојуваат да го наметнат секоја својот јазик. Мисирков повикува на борба против пропагандите и за зачувување на македонскиот јазик, а за да се одбрани јазикот, потребно е да се постигне општа согласност во поглед на изборот на едно наречје како основа за општ литературен јазик, со тоа што согласност ќе се постигне ако се тргне од заедничките интереси.

а. За дијалектната основа. Според Мисирков, историјата на јазиците покажува дека кој било дијалект може да биде основа за литературен јазик и во тој избор не се важни естетските особености, зашто се тие субјективни. Решавачки се тука историско-културните услови. За основа на македонскиот литературен јазик Мисирков го одбира централното македонско наречје, кое, според него ги опфаќа говорите во: Велешко, Прилепско, Битолско и Охридско. Аргументите на Мисирков се состојат во тоа што се избира Битола за престолнина, а овој град не е далеку од старите престолнини (Прилеп и Преспа), како и од седиштето на Охридската архиепископија. Централното наречје, како што му кажува името, има централна положба во Македонија (станува збор за Македонија во нејзините етнички граници) и во географски и во етнографски поглед. Не треба да се заборава и фактот дека Велес, Прилеп, Битола и Охрид имале големо историско значење за Македонија, а покрај тоа, тие се оддалечени и од српскиот и од бугарскиот јазичен центар. Така, според Мисирков, велешкиот, прилепскиот, битолскиот и охридскиот говор ја претставуваат јатката на македонскиот јазик и ја зема за пример именката *рака*, па вели: на запад, во дебарскиот говор се вели *рока*, на југ, во Костурско – *ронка*, на исток, во Солунско се слуша *р'ка*, а на север, во скопскиот говор, оваа именка гласи *рука*.

б. За правописот. Како што е познато, Мисирков се застапува за фонетски правопис (според неговата терминологија), со мали отстапки на етимологијата. Во врска со азбуката, Мисирков укажува на фактот дека има

случаи на преземање туѓа азбука, а за гласовите што се покажуваат како специфични за определен јазик се создаваат соодветни знаци, односно букви.

в. За лексиката. Мисирков се застапува за збогатување на лексичкиот материјал од сите македонски говори.

На крајот, принципите што треба да ги водат Македонците во нивната национална преродба, според Мисирков, се сведуваат на следново:

- еднакво да се оддалечи Македонија и од Србија и од Бугарија;
- Македонија да се обедини на јазична основа.

Пристапот на Мисирков во овој текст го определивме како социолингвистички затоа што во него Мисирков му пристапи на јазикот – така да се каже – еднадвор, анализирајќи ги општествено-политичките услови во кои се наоѓаше Македонија во тој период. Трите принципи што се основни за македонскиот стандарден јазик, а ги определи Мисирков, претставуваат пример за јазично планирање. Во прилогот под наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“ Мисирков не се впушти во опис и во разработка на предложената норма. Меѓутоа, целата негова книга претставува непосреден доказ дека предложената дијалектна основа, предложениот правопис и предложениот принцип за збогатување на лексиката одлично функционираат.

Г. Крсте П. Мисирков (на почетокот на 20 век) постави здрава основа за натамошна обработка на македонската стандарднојазична норма. Изборот на централните А-говори од западномакедонското наречје дојде како природно решение со оглед на општествениот, црковниот, просветниот и културниот развој на областите што ги покриваат. Меѓутоа, К. П. Мисирков не е ниту единствен ниту прв што ги зема под внимание овие говори. Свеста за тоа дека токму овие говори можат и треба да бидат основа за македонскиот литературен јазик се развиваше природно во текот на 19 век. Оваа свест се потпираше пред сè на познавањето на овие говори како родени, но исто така можеме да зборуваме и за научен пристап кон нив. Ако се ограничимо само на автори со (или и со) филолошко образование, можеме да споменеме најмалку три имиња: Партениј Зографски, Христо Матов и Трајко Китанчев.

Блаже Конески (1986: 103) го карактеризира Партениј Зографски на следниов начин: „Партениј беше најистакнат претставник на онаа струја што под името ‘бугарски јазик’ замислуваше т.н. ‘среден’ јазик, заеднички за Словените што живееја во тој период во рамките на отоманската империја во Бугарија, Македонија и областа на Јужна Морава и Нишава. Според него, таквиот ‘среден’ јазик требаше да се изгради со рамномерно вклучување на бугарски и македонски особености во неговата структура.“ Во статијата под наслов „Мисли за болгарскиот јазик“, објавена во 1858 година во списанието „Булгарски книжици“, Партениј Зографски нагласува дека македонското наречје (како што го нарекува тој) не само што не треба и не може да биде

исклучено од општиот писмен јазик туку ќе беше подобро токму тоа да беше примено за негова главна основа. Причините за ова Зографски ги гледа во звучноста и во богатството на ова наречје, чии претставници се говорите во југозападните делови на Македонија. Во продолжение на статијата Зографски ги систематизира диференцијалните црти на „македонското наречје“ изделувајќи го акцентот, зашто, за разлика од бугарскиот акцент, во него акцентот паѓа на почетокот на зборовите. Понатаму Зографски изнесува тринаесет црти, меѓу кои ги среќаваме тврдењата дека А се изговара секогаш јасно, дека Е и О не се редуцираат, односно не преминуваат во И и У, дека *jaŕioŕi* се изговара секогаш како чисто Е, дека носовката *oh* преминува или во А или во О (*рака, рока*), дека има троен член (покрај -ОТ, уште и -ОВ, -ОН), дека именките на *-ле, -ре* и сите деминутиви добиваат наставка -ИЊА во множината, дека „македонското наречје“ располага со глаголски прилог итн.

Христо Матов и Трајко Китанчев се автори на трудови посветени на македонскиот акцент, а првиот, под псевдоним Дримколов објавил статија под наслов „Српскиот јазик наспрема бугарскиот“ (во две продолженија) во списанието „Български преглед“ од 1895 година. Во оваа обемна статија авторот дискутира со обидите на српската филологија да ја докаже поголемата блискост на македонските говори до српските отколку до бугарските (во статијата: мизиски и тракиски, кои, според авторот, заедно со македонските ја покриваат територијата на бугарскиот јазик). Матов дава преглед на разликите меѓу српскиот и бугарскиот јазик во областа на фонетиката и на морфологијата, а на крајот одбележува дека има и такви јазични пројави според кои мизиските и тракиските говори се поблиски до српскиот јазик отколку до македонските и дава список од осум црти, со забелешка дека кон овие можат да се додадат и други. Еве кои се осумте црти со кои се разликуват македонските говори од српските и од бугарските: 1. присуството на назален изговор во Солунско, Костурско, па во извесна мера и во цела Македонија; 2. присуството на фонемата *s* (*свезра, свер, свонец, суџ*); 3. вметнувањето на *ŕi* или *o* меѓу *c* и *p*, односно *z* и *p* (*сѝребро, зџрак*); 4. чување на старата промена на *-ŕi* во трето лице еднина сегашно време; 5. отсуство на футур втор, карактеристичен за бугарскиот и за српскиот јазик; 6. целосно губење на инфинитивот (во бугарскиот има остатоци, а во српскиот – се чува); 7. застапеноста на акцентските целисти особено во охридско-преспанскиот регион (*на-рамо*); 8. употребата на помошниот глагол *имам* покрај *сум*: *сум койал, беф койал; имам койано, беф имал койано*.

Овде треба да бидат споменати и „лозарите“ со нивните обиди (1892 г.) за графиско-правописна и морфолошка реформа во бугарскиот јазик.

На крајот, не треба да се заборава и фактот дека во 1900 година била изведена во Софија „Македонската крвава свадба“ на Војдан Чернодрински. Јазичниот израз на македонските ликови (врз основа на текстовите објавени

во 1900 и во 1928 година) претставува уште еден доказ за тоа дека Мисирков не згрешил кога ги определил токму централните говори за основа на македонскиот литературен јазик, зашто овде ги среќаваме следниве црти: третосложно акцентирање, акцентските целости (за кои добиваме информација од упатството на авторот), трите низи членски морфемии наспрема трите низи на показните заменски зборови, општите и збирномножинските форми кај именките, големиот број глаголски форми и нивните многубројни значења, начините на кои се искажува заповед, се прашува или се одрекува, удвојувањето на директниот и на индиректниот објект, изборот на сврзниците, согласувањето на времињата во сложената реченица. Состојбата во поглед на сите наведени особености сведочи за фактот дека нормата на македонскиот стандарден јазик не е наметната, ниту пак составена од измислени правила: таа имала на што да се потпре, од што да тргне и тоа го направила. За македонскиот стандарден јазик е од особена важност принципот за почитување на неговата народна основа. Народната основа, од една страна ѝ дава сигурност на стандарднојазичната норма, а од друга ѝ служи како извор за натамошно збогатување, особено во областа на лексиката.

2.

1944.

На 2 август 1944 година, на првото заседание на АСНОМ беше донесено решение како службен јазик во Федерална Македонија (како што се викаше тогаш) да се воведат македонскиот јазик. Ова не смееме да го толкуваме како наметнување, наложување од страна на државата, т.е. на политиката. Не треба да се заборава дека во трите дела на етничка Македонија (Пиринска, Вардарска и Егејска), како и во четвртиот – во Албанија, македонскиот јазик беше забрануван и сведен на јазик за домашна употреба (а во Егејска Македонија беше дури забрането да се употребува и во домашни услови). Така, во Вардарска Македонија, која стана по Втората светска војна една од шесте југословенски републики, а која пред Војната се нарекуваше Вардарска бановина, уште од формирањето на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците службен јазик беше српскохрватскиот. Патем да споменеме дека во драмата „Диво месо“ од Горан Стефановски еден гостин од Германија им забележува на членовите на семејството Македонци дека не зборуваат српски и добива одговор дека зборуваат „вардарскобановински“.

Решението на АСНОМ може да се толкува само како акт на исправање на една вековна неправда што му се нанесуваше на македонскиот народ и од страна на големите сили и, особено, од страна на соседите. Откако било донесено споменатото решение, била оформена дванаесетчлена Комисија за востановување на азбуката и правописот и таа почнала со работа на 26 ноември 1944 година, а ја завршила работата на 4 декември истата

година. Во резолуцијата составена од оваа Комисија се укажува на пет особености што го одликуваат македонскиот јазик:

1. преминувањето на носовката ОН во А во централните говори,
2. преминувањето на ЕР голем во О,
3. тројниот член (-оѝ, -ов, -он),
4. удвојувањето на објектот (наречено „дуплексна форма“),
5. третосложниот акцент.

Азбуката предложена од оваа Комисија содржи специјални нацрти за Ќ и Ѓ, а го содржи и големиот ЕР.

Меѓутоа, резолуцијата не била објавена затоа што на седницата на Президиумот на АСНОМ (7.12.1944) бил усвоен предлогот да бидат поканети двајца истакнати специјалисти од СССР (Бернштајн и Державин), со што „ќе се даде поголем научен авторитет на целата таа работа“ (Страхил Гигов). Ова може да се толкува како израз на недоверба (од власта, од политичарите) во компететноста на македонските специјалисти. Потоа доаѓа до оформување втора комисија, во чиј состав превладуваат политички профили. Предлогот на оваа комисија, поради составот, како и поради несогласувањата меѓу членовите, не можеше да биде спроведен и затоа беше оформена трета комисија, која го даде предлогот за македонската азбука на 3 мај 1945 година, а на 2 јуни истата година дава предлог за македонски правопис и овој предлог е прифатен од министерот за просвета и објавен на 7 јуни 1945 година. Правописот од 1945 година содржи основни правила во врска со самогласките и со согласките, како и преглед на формите и интерпункциски правила. Во рамките на делот за формите, се дозволуваат извесни дублети: *денои – денови; ножеи – ножеви*.

Во март 1945 година Воислав Илиевски (подоцна Илиќ) ја составува првата македонска граматичка терминологија, која е, во главни црти, задржана до денес, а овде ќе изнесеме неколку интересни предлози: *скроеница = неологизам; ударка = акценти; врзник = сврзник; ѝрозовка = хијат; исѝаѓање, ѝинење = редукција; всѝавка = инфикс; ѝрејейѝ на ѝласилкиѝе = ѝрејерење на ѝласниѝе жиѝи; бел ѝиѓер = бели ѝробови* итн. Во придружниот текст авторот одделно се задржува на терминот што го предлага за *реченица*, а гласи *изреченица*. Сепак, овој термин не нашол место во неговиот предлог на македонската граматичка терминологија.

На почетокот на 1946 година излегува од печат „Македонската граматика“ од Круме Кепески, како учебник за средните училишта во Македонија. Граматиката содржи преглед на историјата на македонскиот јазик и општи податоци за јазикот како средство за општење, а потоа следуваат деловите: фонетика, етимологија, морфологија, синтакса и интерпункција. „Македонската граматика“ од Кр. Кепески беше пречекана со интересирање и прикажана од повеќе слависти во светот и во тогашна Југославија, па и кај нас. Како учебник, таа им служеше и на децата-бегалци

од Егејска Македонија во источноевропските држави, сè до 1949 година, кога беше забранета. Со оглед на времето на појавување, оваа граматика не можеше да биде третирана само како учебник за средното образование, зашто беше голема потребата за секакви учебници и воопшто за литература во која ќе се одговара на низа прашања сврзани со нормата на македонскиот јазик.

Во 1947 година била оформена нова комисија за правопис (во состав: М. Петрушевски, Бл. Конески, Кр. Тошев) и таа предлага извесни измени наметнати од практиката, а најважна е онаа за замена на глаголскиот суфикс *-уе* со *-ува*. Образложението се состои во тоа што за суфиксот *-уе* се определила третата комисија врз основа на поетските текстови. Меѓутоа, во уметничката проза, како и во научната и во публицистичката литература се покажале како неудобни и тешкоизговорливи одделни форми (*сироведеуеја, наведуеја; сироведеуење, наведуење; сироведеуејќи, наведуејќи*). Во 1950 година излегува од печат „Македонски правопис со правописен речник“ од Бл. Конески и Кр. Тошев (речникот беше изработен од Р. Угринова и Б. Видоески).

Во 1952 година излегува од печат во Скопје „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Хорас Лант – на англиски јазик. На овој автор му припаѓа заслугата што ги наведуваме сега глаголите во македонскиот јазик во трето лице еднина сегашно време, зашто во тие форми непосредно се покажува припадноста на глаголот кон определена група.

Во август 1952 година излегува од печат првиот, а во ноември 1953 година – вториот дел од „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески. Оваа граматика е, секако, најцитираниот труд не само од опусот на Бл. Конески туку и во рамките на трудовите посветени на македонскиот стандарден јазик. Од оваа граматика се тргнувало и се тргнува скоро во сите трудови посветени на граматичката структура на македонскиот јазик. Во предговорот кон првиот дел од „Граматиката...“ авторот ја образложува својата цел: таа да послужи како основа за толку потребните учебници од оваа област наменети за образованието, но истовремено да им послужи и на сите што се заинтересирани за запознавање со македонскиот литературен јазик. Во предговорот кон вториот дел авторот одбележува дека примерите за илустрација се „земени главно од нашата проза, многу помалку од поезијата и од разговорниот јазик.“ И натаму: „Искористена е притоа во значителна мера и народната проза. Примерите од народните умотворби се дадени како што се прво запишани, само со денешен правопис. Мислам дека при читањето нема да се чувствува како пречка нивниот посебен облик, зашто се од друга страна тие примери често пати многу показателни и особено потребни за илустрација, кога знаеме дека нашата уметничка проза сè уште не е доволно разрасната.“ Факт е дека е во илустративниот материјал на вториот дел на „Граматиката...“ впечатливо присуството на примери од текстови запишани од македонските собирачи на народни умотворби и меѓу

нив – најмногу од М. Цепенков. На ова гледаме како на позитивна карактеристика на „Граматиката...“, зашто токму тој илустративен материјал (главно од 19 век) го докажува континуитетот на македонскиот јазик и сведочи за резултатите од неговиот развиток, пред сè од развитокот на централните говори од западномакедонското наречје, кои влегоа во основата на македонскиот стандарден јазик. И денес, како и во времето на пишувањето на „Граматиката...“ можеме да кажеме дека, на пример на синтаксичко ниво, не е важна (од гледна точка на стандарднојазичната норма) дијалектната форма на некој збор, туку нејзиното место во системот, нејзиното значење и нејзините функции.

Во врска со познатите фази на стандардизацијата на еден јазик (селекција или избор, дескрипција или опис, кодификација или озаконување, елаборација или разработка, акцептуација или прифаќање, имплементација или спроведување, експанзија или ширење, култивација или негување, евалуација или вреднување и реконструкција или промена), тргнувајќи од стенографските белешки од работата на првата јазична комисија, може да се каже дека сите членови се согласувале во поглед на изборот на народните говори што треба да влезат во основата на македонскиот стандарден јазик (некои членови на Комисијата основата ја нарекуваат „скелет“). Во поглед на описот на тие говори работите стојат инаку: макар што имало описи барем на одделни црти на централните *a*-говори, учесниците во дискусијата, т.е. членовите на првата комисија, во расправата, по правило, се потпираат на личното чувство како родени зборуваачи на тие говори. Студијата за прилепскиот говор од Бл. Конески беше објавена во 1949 година, со тоа што во 1993 година беше објавен трудот посветен на прилепскиот говор од Кр. Кепески, одбранет во рамките на државен стручен испит во 1941 година. Норберт Рајтер, по престојот во НРМ, на германски јазик во 1964 година, во Берлин го објави својот опис на велешкиот говор, определувајќи го како бугарски. Во 1985 година беше објавена студијата на Божидар Видоески за битолскиот говор.

Динамичноста, особено во првите две децении од овој период, за македонскиот стандарден јазик е природна карактеристика зашто требаше скоро истовремено да се опишува дијалектната основа на стандардниот јазик (макар што, како што е познато, македонските дијалекти многу порано го привлекувале вниманието на специјалистите), потоа – да се утврдува, да се образложува и да се разработува нормата, како и да се обезбедат услови за нејзино ширење и тоа во областа на образованието, во средствата за јавно општење и во институциите на општествено-политичкиот живот и во културата.

Со својата дијалектна основа, со богатата народна литература, со повеќето преводи на евангелија на народен јазик, со уметничка и стручна литература поскумна по обем, како и со обиди во областа на публицистиката, македонскиот јазик одеднаш доби задачи да ги задоволи

потребите на своите родени зборувачи во повеќе сфери на општење. Не треба да се заборава дека дотогаш ниеден Македонец не добил образование на македонски јазик, туку најчесто – на јазиците на соседните словенски народи, што повлекуваше изучување и на нивната историја, литература и култура.

Македонската стандарднојазична норма е поставена на широка народна основа, со големо уважување на тогашните состојби во сите народни говори, состојби до кои се дошло со спонтана употреба на јазикот, па според тоа и ја добила карактеристиката антитрадициска, или, подобро: нетрадициска. Во нејзината основа се влезени централните *a*-говори, но не се запоставени ни некои црти од источните. Токму почитувањето на народната основа го прави македонскиот стандарден јазик најбалканизиран (јужно)словенски. Меѓутоа, по кодификацијата престанува за македонскиот стандарден јазик важноста на контактот со другите балкански јазици, вклучувајќи го и бугарскиот.

Во разработката на нормата учествуваа повеќе научни работници, но би биле неправедни ако не го поставиме на прво место Благоја Корубин како раководител на Одделението за современ јазик во Институтот за македонски јазик, Одделение што го изработи, под негово раководство, Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи. Повеќе од триесет години Бл. Корубин беше уредник на „Јазичното катче“ во весникот „Нова Македонија“. Шесте книги под заеднички наслов „Јазикот наш денешен“, сведочат за активното следење на јазичната практика и за научно основани решенија.

Во врска со прифаќањето, спроведувањето, ширењето и негувањето на македонската стандарднојазична норма треба да се има предвид дејствувањето и на следниве фактори:

– Зголемувањето на важноста на административно-политичкиот, образовен и културен центар на Републиката – Скопје, со што се создаваат услови за престиж на скопскиот градски говор. Од друга страна, скопскиот градски говор доживува низа промени особено поради големата концентрација на жители од сите делови на Републиката, но и од другите делови на етничка Македонија, како и претставници на други народи. Со оглед на фактот дека Скопје се наоѓа надвор од областа што ја покриваат централните говори, се создаваат услови за извесен судир меѓу нормата базирана на централните говори и престижниот скопски говор (во изговорот на вокалите, во поглед на местото на акцентот и во врска со акцентските целини).

– Вклученоста во Југословенската федерација до 1991 година, лојалноста на голем број Македонци кон таа држава, што е, секако, една од причините за престижот на српскохрватскиот (како што се викаше тогаш) јазик кај нив. Со овој јазик Македонците контактираа во сите сфери од животот, почнувајќи од секојдневјето, па сè до партискиот живот и тоа

доведува до создавање услови за силно влијание врз македонскиот јазик. Се јавија дури и специјалисти-македонисти што изразија мислење дека нема ништо лошо во билингвизмот на Македонците (се разбира, како втор се споменуваше српскохрватскиот јазик). Ова мислење предизвика бурни реакции, а во полемиката беа употребени и полициски извори. Откако стана јасно дека влијанието од српскохрватскиот јазик добива големи размери и доведува до тоа да бидат истиснувани и зборови и конструкции што се карактеристични за македонскиот јазик, македонската наука за јазикот почна да се занимава со србизмите во македонскиот јазик.

– Прогласувањето на антипуристичкиот принцип во врска со интернационализмите (односно: зборовите што му припаѓаат на меѓународниот зборовен состав) доведе до висок процент на вакви зборови во областа на науката, на администрацијата, на публицистиката, па и во уметничката литература (се разбира кај оние автори што загубиле врска со народниот јазик). Интернационализмите се јавуваат како важен проблем во македонскиот стандарден јазик, со оглед на тоа дека повеќето од нив, и со завршоците, и со акцентот – не можат да се вклопат во македонскиот граматички и акцентен систем. Во едно друго време (во 1945 година) во врска со убеденоста дека ако не се најде некој соодветен збор за апстрактен поим ќе треба да се земе збор од рускиот јазик, Бл. Конески ја карактеризира оваа постапка како „јазична дембеланштина“.

3.

1991

На 8 септември 1991 година беше организиран референдум за граѓаните на Република Македонија, а прашањето гласеше: „Дали сте за суверена и за самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз со суверените држави на Југославија?“ Ваквото дводелно прашање ги обедини тие што се застапуваа за самостојна држава Македонија со тие што се застапуваа Македонија да остане како дел на Југославија. Референдумот беше бојкотиран од припадниците на едно национално малцинство, албанското, кое организира сопствен референдум (во јануари 1992 година) со барање за политичка и за територијална автономија.

Собранието на Република Македонија на 17 ноември 1991 година го донесе Уставот на Република Македонија, за кој не гласаа претставниците на албанското национално малцинство.

Преамбулата на Уставот од 1991 година, за кој беше речено дека има „фабричка грешка“ тргнува од државотворниот народ на Републиката, од неговата „вековна борба за национална и социјална слобода и за создавање своја држава, а посебно од државно-правните традиции на Крушевската република и историските одлуки на АСНОМ.“ Потоа се доаѓа до националностите (како што се нарекуваат во овој Устав), со кои живее

македонскиот народ „во целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство“. Во оваа преамбула се вели и дека е Македонија „конституирана како национална држава на македонскиот народ.“

Во Уставот од 1991 година, во членот 7 се наведува дека е македонскиот јазик службен на целата територија на Република Македонија, а во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик, се јавува и јазикот на националноста на начин утврден со закон. Ова важи и за случаите кога припадниците на националностите се застапени „во значителен број“ во единиците на локалната самоуправа.

Значи, во септември 1991 година беше организиран референдумот, во ноември истата година беше донесен Уставот на Република Македонија, а во декември таа иста година, во с. Кондово, во близина на Скопје, во организација на образовните институции на Исламската верска заедница во Република Македонија, како и на Друштвото на наставниците по албански јазик и литература (со центар во Тетово), се одржал собир на тема „Албанците на/во Македонија“ со околу 70 учесници од албанска националност од Македонија, од Косово и од Република Албанија. Во 1994 година излегува од печат зборникот со рефератите од овој собир, отпечатен во 2000 примероци и каталогизиран во Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје.

Во рефератите се изнесуваат следниве факти:

– Територијата меѓу Црн Дрим и Вардар во пред- и во протоисторискиот период била периферен илирски крај, кој го чувал основниот карактер на илирската култура, а Албанците се потомци на Илирите.

– Албанците во Македонија имаат етнички континуитет од античко време.

– Податоците од албанската историска дијалектологија и топонимија ја покажуваат автохтоноста на Албанците на Косово, во Црна Гора, во Србија и во денешна Западна Македонија. Авторот што ги изнесува овие податоци ги карактеризира како ненаучни ставовите на А.М. Селишчев и на други научници, кои ја стеснуваат областа на Албанците, тврдејќи дека Албанците дошле во овие краишта во текот на 16 и 18 век, како и во почетокот на 19 век.

– Почетоците на христијанството биле со строго илирско-албански карактер.

– Топонимијата е важен аргумент во докажувањето на автохтоноста на Албанците во албанските краишта во Македонија: Кичевско, Гостиварско, Тетовско, Порече, Прилепско, Битолско, Охридско, Струшко, Преспа, Дебарско, Река и др. Меѓу другото, еден автор наоѓа албански елементи во произлезот на топонимот *Асџибос*.

– Скопје е најголемиот економски, културен и политички центар на Албанците во Македонија. Од историска гледна точка, тоа е град основан од Албанците и останал албански по карактер. Албанскиот национален дух во Скопје го одржувал социјалниот живот на Албанците во поранешните области наречени Дарданија и Стара Македонија, кои ја претставуваат лулката на албанската нација.

– Во текот на турското владеење на Балканот, во турските пописни дефтери од 15 и 16 век имало Албанци што биле регистрирани со словенски или со грчки имиња. Сепак, Албанците се автохтоно население, потомци на Илирите и ниту се романизирале, ниту се погрчиле, ниту пак се потурчиле.

– Во текот на Втората светска војна дел од албанските територии во Македонија биле приклучени кон албанската држава и така било извршено обединување на албанската нација и било овозможено образование на мајчиниот јазик. Од друга страна, дел од албанската територија во Македонија (Скопско и Кумановско) биле под бугарска окупација и Албанците немале никакви права.

– Борбата за добивање образование на мајчин јазик од основното сè до високото трае непрекинато, со тоа што во еден реферат се нагласува дека состојбите биле многу влошени во периодот од 1981 до 1991 година. Во еден од рефератите се употребуваат изразите: „репресалии на шовинистичката македонска бирократија“ и „квазидемократската маска на македонската држава“.

– Албанците во Македонија не прифаќаат да бидат третираны како национално малцинство туку како рамноправен народ.

– Западна Македонија треба да ја игра истата ролја за Албанија, каква што играл Пијемонт за Италија.

– Во весникот „Косово“, кој излегувал во Констанца во 1932 година се разгледувало албанското прашање на Косово, во Македонија и во Црна Гора, па се вели:

а. Косово и Чамерија имаат право на самоопределување;

б. Државната администрација на Македонија треба да биде слична на швајцарската: македонските Албанци, македонските Романци, македонските Турци и македонските Грци треба да живеат во одделни кантони;

в. Трите делови на албанскиот народ: оној во окупираниите територии, оној во слободната албанска држава и Албанците што живеат во странство – треба да соработуваат во заедничката борба.

– Во рефератот под наслов „Република Косово во европски контекст“ се вели дека напорите на Албанците од Косово вложени за постигнување независност не се насочени против интересите на другите народи што живеат во тие области, туку станува збор за борба за човековите и за националните права на Албанците, а Албанците во Македонија, од своја

страна, настојуваат да се оформи албанска федерална единица во рамките на Република Македонија.

– Најинтересен е рефератот посветен на албанското прашање во Македонија. Во него се тврди дека Албанците во Македонија се автохтон народ, дека имаат континуитет од античко време, дека се потомци на Илирите, додека Јужните Словени се дојдени многу подоцна. Авторот на овој текст уште нагласува дека во Република Македонија живеат од 800000 до 1000000 Албанци и дека Република Македонија опфаќа еден дел од албанската етничка територија изделен од националното стебло, како и дека е системски работено на словенизација на албанските краишта, па се споменуваат: Битола, Охрид и Крушево. Албанците во Македонија, според авторот, треба да добијат статус на народ; Македонците треба да ги прифатат како наполно рамноправен партнер во заедничката држава Македонија: спротивно на тоа, Албанците се дискриминирани на сите нивоа: економија, здравство, образование, култура, средства за информирање, јавна употреба на мајчиниот јазик и сл. Авторот искажува и мислење дека иако се согласиле на дијалог и за демократско, мирно решавање на нерешените политички проблеми, Албанците од Македонија не можат да се откажат од своето законско право да живеат слободни и рамноправни заедно на своите територии, дури и под услов да искрварат. За решавање на албанското прашање во Македонија авторот го предлага следново:

Прво, Албанците во Македонија да бидат третирали рамноправно на сите нивоа, како рамноправен политички субјект, како државотворен народ. За да се одбегне мајоризацијата, би требало да се практикува консензуална демократија. Ова треба да биде спроведено во Уставот на Република Македонија.

Второ, Албанците, како автохтон народ со своја територија, имаат право на политичка и територијална автономија, со право на отцепување и обединување.

Трето, Албанците од Македонија, од Црна Гора и од јужна Србија можат да се определат за обединување со Косово и за формирање Република Косово, која би ги опфатила сите краишта во кои е во мнозинство албанското население.

Четврто, Албанците во Македонија, како и сите Албанци останати неправедно надвор од границите на Албанија ќе можат да излезат пред меѓународната јавност со барање за обединување со Албанија и тоа би било единственото праведно и конечно решение на албанското прашање.

Десетина години откако се изречени овие зборови и околу шест години откако се објавени за да останат за идните генерации, се покажува дека со помош на оружјето, но и со соработка и со залагање (подобро речено – притисок) на т.н. меѓународна заедница, беше потпишан Рамковниот договор и беше донесен нов Устав на Република Македонија.

Што се однесува на македонскиот стандарден јазик, уште пред 1991 година дојде до израз заинтересираноста на македонски граѓани од различни профили – за него. Македонскиот стандарден јазик, со осамостојувањето на Република Македонија навлезе во сите сфери на јавниот живот, се почувствува голема раздвиженост во определени области, на пример: во забавната музика и во музиката компонирана во народен дух, се појавија голем број весници и списанија, радиостаници и телевизиски канали. Македонскиот стандарден јазик се докажа како средство за општење во сите области, со тоа што влијанието од српскохрватскиот (српскиот и хрватскиот) јазик се замени со влијание од англискиот.

4.

2001

Во 2001 година се случија воени судири во Република Македонија, а македонските специјалисти сè уште не можат да определат за каков вид воени судири се работеше: за оружен напад однадвор, за оружен напад однадвор помогнат однатре, за оружен напад помогнат од една голема воена сила, или пак за борба за човекови права. Мора да се каже дека македонската страна не одговори соодветно на нападите, а имаше и ситуации кога беше спречена во тоа. Како и да е, како последица на воените судири, на притисокот на т.н. меѓународна заедница, на 13 август беше потпишан т.н. Рамковен договор. Како последица на обврските што ги презеде државата со потпишувањето на Рамковниот договор, беше изгласан нов Устав на Република Македонија. Во преамбулата на овој Устав се тргнува од граѓаните на Република Македонија, па се споменува на прво место македонскиот народ и потоа деловите од: албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ „и другите“ (овде останаа неспоменати Египќаните). Значи, Преамбулата почнува со набројување на народите што живеат во Република Македонија, а потоа се вели дека тие народи, во согласност со традицијата на Крушевската република и одлуките на АСНОМ, како и на референдумот од 8 септември 1991 година „одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна и суверена држава...“ итн.

Преамбулата на Уставот од 2001 година, кој, да се надеваме, нема фабричка грешка, може да инспирира за подробно разгледување. Така, може да се каже и дека македонскиот народ во Република Македонија претставува дел од македонскиот народ, поделен на почетокот на 20 век на четири дела. Што се однесува на традицијата на Крушевската република, не е лошо да се има предвид тогашната состојба во Македонија и фактот дека, секако, имало противставени страни. Во врска со референдумот од 1991 година веќе беше кажано дека едно малцинство го бојкотираше. Кон сето ова уште треба да се

додаде и фактот дека деловите од некои народи именувани во Преамбулата не биле учесници во настаните за кои станува збор во Преамбулата.

И во овој Устав, во Членот 7 станува збор за јазични прашања. И овде се вели дека службен јазик во Република Македонија е македонскиот и неговото кирилско писмо, но се нагласува и дека ова важи и за меѓународните односи на Државата. Од друга страна, Рамковниот договор беше напишан на англиски јазик и во неговите „Завршни одредби“ се нагласува дека англиската верзија е единствената автентична верзија, а Договорот беше потпишан во Република Македонија од страна на Претседателот на Републиката и од водачите на т.н. релевантни партии! На овој начин беше извршено грубо кршење на една основна определба на Уставот на Република Македонија. Во Членот 7 од Уставот од 2001 година се определува еден процент, 20 отсто, и врз основа на него се воведува втор службен јазик во Државата и се вели дека кој било граѓанин од единица на локална самоуправа во која 20% од граѓаните „зборуваат службен јазик различен од македонскиот“ во комуникацијата со подрачните единици од министерствата и со министерствата – може да општи на својот јазик, а државниот орган е должен да му одговори на македонски и на неговиот јазик. Во последниот пасус на овој член се вели дека во единиците на локалната самоуправа во кои 20% од граѓаните зборуваат друг јазик, тој „друг“ јазик е службен, а што се однесува на оние граѓани што не се застапени со 20%, а зборуваат јазик различен од македонскиот и од вториот службен – за употребата, односно за статусот на нивниот јазик решаваат органите на локалната самоуправа. На овој начин, теориски (но може да биде и практично) се создава можност за подигање на ранг на службен на секој од јазиците на кои зборуваат деловите од народите набројани во Преамбулата. Од друга страна, фактот дека им се остава на единиците на локалната самоуправа да решаваат за правото на употреба на јазикот на оние зборуваачи што не се застапени со 20%, може да доведе до маргинализација на одделни етнички групи.

Република Македонија е обиколена (најмалку од три страни) со држави што се прогласиле себеси за еднонационални, без оглед на процентната застапеност на националните малцинства. Наспрема нив, Република Македонија се прогласи себеси за мултиетничко општество, со признавање на правото на употреба на сопствениот јазик за секоја етничка група, а статусот на македонскиот јазик, во единствената држава каде што може да биде службен, беше деградиран. Ова е неприфатливо за Македонците, за кои токму јазикот е еден од факторите што ги одржале низ вековите. Специјалистите по јазик многу добро знаат што значи воведување втор службен јазик во една држава каква што е Република Македонија и со такво опкружување какво што е нејзиното.

Кон сето ова можеме да го споменеме и името под кое беше примена Република Македонија во Организацијата на обединетите нации:

бесмисленото и понижувачко име сврзано со држава што не постои веќе, може да се прими и како факт дека на Република Македонија не се гледа како на држава туку како на територија, периферија на околните држави, која може да биде прекроена.

И така, на Македонците им се случи во нивната сопствена држава нивниот јазик да биде **еден** од службените јазици, а со тоа деградиран како единствен кохезивен елемент за сите граѓани на Република Македонија.

* * *

Можеме ли ние денес, со знаењата добиени од нашите професори, но и од други извори, како и врз основа на сознанијата добиени со следење на состојбите во македонскиот стандарден јазик, можеме ли да им забележиме нешто на оние што ја определуваа и ја разработуваа македонската стандарднојазична норма? Секако, можеме да им забележиме и во врска со одделни решенија и во врска со одделни предлози, кои не биле реализирани.

Од решенијата би можеле да го споменеме случајот со буквата Љ. Во врска со оваа буква во нашите граматика и правописи се нагласува дека македонскиот глас што ѝ одговара на оваа буква се разликува од оној во српскиот јазик, па сепак дојде до промена во изговорот.

Од јасни причини можеме да им забележиме на оние што се застапувале за целосно преземање на српската кирилица, но и на оние што го вклучиле големиот ЕР во нашата азбука зашто таа буква бара едно поинакво опкружување, еден друг вид азбука, а и во тие средини каде што е застапен, на пример во бугарскиот јазик има една изрека во вид на споредба, која гласи: „Излишен като ЕР гољам“. Можеме да им забележиме и на некои што биле против нормирањето на удвојувањето на објектите, зашто ако се воведеше такво правило, ќе имаше многу грешки со оглед на напреднатиот процес на граматикализација на оваа појава во нашите говори. Можеби можеме да им забележиме на нашите претходници и за уште некои решенија, но за едно немаме право да им забележиме: тие молчеа пред решението на политичарите да не се објави нивната резолуција, со што им беше дадено на знаење дека политичарите немаат доверба во нив. Тие молчеа во едно време кога беше многу поопасно отколку денес какво било противставување на политиката, на Партијата. Ние немаме морално право да им забележиме за ова затоа што не сторивме доволно за сопствениот јазик, за неговиот статус пред потпишувањето на Рамковниот договор, немавме сила да ги убедиме нашите политичари дека на малиот народ на крајот му останува само достоинството.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

Видоески Б. 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик Том 1*. МАНУ, Скопје.

Дримколов (Христо Матов) 1895. „Србскиј езикъ спрямо българскиј“. Български преглед год. 2, кн. 3, 4, 5. София. 93-102; 140-156.

Кепески Кр. 1946. *Македонска граматика* ДКМ, Скопје.

Конески Бл., Тошев Кр. 1950. *Македонски правопис со правописен речник* ДИП, Скопје.

Конески Бл. 1966. *Грамматика на македонскиот литературен јазик* Просветно дело, Скопје.

Конески Бл. 1986. *Македонскиот 19 век* („Партениј Зографски како граматичар“), Култура, Скопје 101-110.

Корубин Бл. 1974. „Крсте Мисирков и прашањето за македонскиот литературен јазик во негово време“. *Македонски јазик* 25. 19-30.

Македонски правопис 1946. ДИП, Скопје.

Минова-Гуркова Л. 2000. „Прашањето на кодификацијата во монографиите објавени во рамките на проектот ‘Современи промени во словенските јазици’“. *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици* МАНУ, Скопје. 29-35.

Минова-Гуркова Л. 2000. „‘Македонска крвава свадба’ од јазична гледна точка“. *Македонска крвава свадба сто години подоцна*. Матица македонска, Скопје. 59-106.

Мисирков К.П. 1903. *За македонските работи* Софија.

Ристески Ст. 1986. *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*. Студентски збор, Скопје.

Ристески Ст. 2000. *Стилистички белешки од првата јазична комисија (факсимил)*. Менора, Скопје.

Чуждестранни учени за југозападните български говори. БАН, София, 1979.

Предавања на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. 2004, 65–90.

МАКЕДОНСКИТЕ (ЈАЗИЧНИ) РАБОТИ ДЕНЕС

Со оглед на рамковната тема на овој собир, излагањето го почнувам со К. П. Мисирков, кого го сметам (и мислам дека сите го сметаме) за прв кодификатор на македонскиот стандарден јазик, зашто не само што ги определи трите столба на кои стои цврсто до денес нашиот стандарден јазик туку и на практика ги спроведе своите поставки. Споменатите три столба се:

- дијалектната основа (како што е познато, Мисирков се определува за централните македонски говори);
- правописот (Мисирков се застапува за фонетски, односно за фонолошки, или пак за фонетско-фонолошки правопис, со извесни отстапки на етимологијата);
- лексиката, според Мисирков, треба да се збогатува од сите македонски говори, но во неговата книга, природно, се среќаваат русизми, бугаризми и србизми, како и соодветни конструкции.

Сепак, Мисирков не беше сам и не почна од ништо: идејата за дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик кристализираше во текот на 19 век и овде можеме да ги споменеме:

- Партениј Зографски со неговите четиринаесет црти карактеристични за овие говори, вклучувајќи го и акцентот;
- Трајко Китанчев, кој се занимавал со акцентот во ресенскиот говор;
- Христо Матов, кој, меѓу другото, под псевдонимот Дримколов, наведува осум црти со кои се приближуваат српскиот и бугарскиот, а се разликува македонскиот јазик, односно македонските говори;
- Лозарите со нивните обиди за графиско-правописна и морфолошка реформа на бугарскиот јазик;
- фактот дека на почетокот на 20 век беше изведена „Македонска крвава свадба“ од Војдан Чернодрински, а македонските ликови во неа зборуваат токму на овие говори.

Услови за спроведување на поставките на Мисирков се создадоа дури во 1944 година, а во 1945 се изврши нивна разработка и неопходна корекција, во што челно место имаше академик Блаже Конески како автор на основните трудови и како организатор на научната дејност кај нас. Во

разработката на нормата активно учествуваше научниот советник Благоја Корубин.

Во врска со спроведувањето, прифаќањето, ширењето и негувањето на нормата треба да се имаат предвид следниве фактори:

- престижот на скопскиот градски говор, кој излегува надвор од границите на централните *a*-говори;
- вклученоста во Југословенската федерација со престижот на српскохрватскиот (денес: српскиот и хрватскиот) јазик, што се должи на лојалноста на Македонците кон оваа држава;
- антипуристичкиот став кон интернационализмите, што доведе до висок процент на вакви зборови во македонскиот стандарден јазик.

Македонската стандарднојазична норма се одликува со почитување на тогашните состојби во народниот јазик, состојби што беа резултат на спонтаната употреба на јазикот од страна на македонските родени зборувачи и можам да кажам дека спонтаноста, природноста во употребата на јазикот се забележува и денес, односно не се почитува премногу мислењето на специјалистите.

По осамостојувањето во 1991 година, дојде до проширување на употребата на македонскиот стандарден јазик и во оние области во кои беше застапен српскохрватскиот, но дојде и до процут во некои дејности, како што се средствата за јавно општење (се јавија многу нови весници и списанија, многу нови радиостаници и телевизиски канали), потоа во областа на музиката – забавната и онаа компонирана во народен дух – се јавија многу нови пејачи и др. Во тие, први години по осамостојувањето, македонскиот стандарден јазик се докажа како успешно средство за општење во сите области и во сите функционални стилови, вклучувајќи го и религискиот функционалностилски комплекс. Во тој, почетен период по осамостојувањето, во средствата за јавно општење дојде до израз интересирањето на широк круг македонски родени зборувачи за состојбите во македонскиот стандарден јазик.

Што се однесува на македонската наука за јазикот, во своето излагање посветено на нејзината педесетгодишнина, академик Божидар Видоески го проследи создавањето и развитокот на институциите задолжени за проучување на македонскиот јазик. Тој, исто така, зборуваше и за големиот број домашни и меѓународни проекти, а во врска со вториве го нагласуваше рамноправното учество на македонската страна.

Овде ќе споменам само неколку институции:

– Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици можеме да ја сметаме како основна во создавањето, но и во надградувањето на македонистички кадри, со тоа што нејзини членови се вклучени и во усовршувањето на наставата по македонски јазик во основното и во средното образование.

– Институтот за македонски јазик со своите одделенија претставува институција што го опфаќа македонскиот јазик во целост, почнувајќи од неговата историја, преку дијалектите и ономастичкиот систем, сè до современите состојби.

– Во врска со Македонската академија на науките и уметностите може да се каже дека не постои научен работник што не ги цени нејзините резултати. Сепак, можеби не сум доволно информирана, но очекував оваа наша врвна научна институција да се произнесува во поголема мера во врска со некои важни прашања што се однесуваат на македонската нација и на македонскиот јазик. Се согласувам дека МАНУ не треба да се занимава со дневна политика, но сметам дека можеше со повеќе аргументи да им одговори на соседните академии во нивното служење на политиката на сопствените држави. Не е доволно да се каже дека некои идеи се одамна надминати, кога на наши очи се спроведуваат токму тие идеи. Исто така, не е доволно да се каже дека нашето постоење ја претставува нашата национална програма. Точно е дека постоиме, но нè има сè помалку.

– Од друга страна, загрижува бројната и структурната состојба во Одделението за лингвистика и литературна наука, а се чини дека Центарот за ареална лингвистика може да го проголта Одделението за дијалектологија во Институтот за македонски јазик, во кое се вложувале средства со години...

...Да му се вратиме, на крајот, на Мисирков: во статијата „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“ неговиот пристап е социолингвистички зашто тој не навлегува во разработка на нормата што ја предлага (всушност, целата негова книга претставува пример за тоа како ја замислува тој таа норма) туку го гледа јазикот, така да се каже, однадвор, пред сè во врска со потребата за обединување на сите Македонци, што ќе се постигне, меѓу другото, и со македонскиот стандарден јазик.

Сто години подоцна, денес, во самостојна Република Македонија дозволивме, врз основа на Рамковниот договор донесен под закана на оружјето и под притисок на т.н. меѓународна заедница, врз основа на еден

процент, да биде сменет Уставот на Република Македонија и да биде воведен втор службен јазик во нашава држава... Да не заборавиме: ова е единствената држава во светот каде што може да биде службен македонскиот јазик...

Имајќи ја предвид историјата, како и важноста на македонскиот јазик за овој народ, не верувам дека идните генерации Македонци ќе ни простат.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Liljana Minova-Gjurkova

On Macedonian Language Matters Today
(Summary)

Hundred years ago Krste P. Misirkov has set the three basic characteristics of Macedonian Standard Language: the dialect basis, the orthography and the lexic.

Conditions for implementation of the postulates of Krste Misirkov were created with the foundation of Republic of Macedonia in the Yugoslav federation in 1945. Most deserving for the setting of the standard norm is Blazhe Koneski, and Blagoja Korubin could not be passed by in mentioning the development of the standard Macedonian. The success of Macedonian Linguistics elaborated by Bozhidar Vidoeski in 1995 is evident.

However, in 2001 under weapon threat and the pressure of the so called international community an agreement was signed in which, among other things, a second official language is being institutionalized.

This process has already significant repercussions in the state institutions and especially in the education system. Another question arises – what would the consequences of this action be knowing that the states in the Balkan region are, with no exception, national: that is *one nation:one state*.

In any case, this constitutional change would most likely not be forgotten nor forgiven by the next generations of Macedonians.

*Делојто на Крсте Мисирков, том 2. Скопје:
МАНУ, 2005, 223–226.*

Академик Рина Павловна Ускова заслужува ѓризание за ѓаоа шѓо не само шѓо со ѓолем број ѓрудови влеѓува во кругоѓ на ѓроучувачиѓе на македонскиоѓ јазик (како словенски и како балкански) ѓуку и за ѓаоа шѓо е авѓор на „Грамаѓикаѓа на македонскиоѓ лиѓературен јазик“, во која е даден целосен оѓис на овој јазик, ѓочнувајќи од азбукаѓа, ѓравоѓсоѓ, фонетѓикаѓа и фонологијаѓа, лексикаѓа и зборообразуваѓеѓо, ѓа сѓ до морфологијаѓа и синѓаксаѓа. Покрај ова, ѓаа се јавува и како коавѓор и редакѓор на „Македонско-рускиоѓ речник“ во ѓри ѓома. Академик Рина Ускова уѓѓе од учебнаѓа 1975/76 ѓодина орѓанизира ѓеѓѓодоѓини сѓудиѓ ѓо македонски јазик и лиѓература на Московскиоѓ државен универзитѓеѓѓ „Ломоносов“. Од овие сѓудиѓ излеѓле веќе ѓеѓ ѓенераѓиѓи македонѓѓи, кои рабоѓаѓ како научни рабоѓници, како ѓрофесори или како ѓреведувачи во Руската Федерација и надвор од неа.

МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК ОД СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА ГЛЕДНА ТОЧКА

Пристапни белешки

Македонскиот стандарден јазик е, како што е познато, најјужниот јужнословенски јазик, а истовремено и член на балканскиот јазичен сојуз.

Со словенските јазици го сврзува основниот зборовен фонд, кој ѓ припаѓа на општословенската лексика (Р. Ускова 2003: 51-52), на пример: *човек, маж, жена, син, браѓ, сестѓра; ѓлава, ноѓа, рака, срце; ѓлад, бол, сѓрав, радосѓ; јаде, сѓѓе, ѓледа, слуша, дава; вода, земја, небо, сонце; ден, ноќ, уѓро, вечер; дожд, снеѓ; ѓрад, село, двор, дом; клас, ѓчениѓа, лен, јаболко; долѓ, сув, влажен, сѓар, млад; еден, два, ѓри, сѓо; ѓо, ѓред, ѓосле, ѓод, над, и, или, да, не, шѓо, ѓака и др.*

При разработката на нормата на македонскиот стандарден јазик во голема мера беше почитувана состојбата во дијалектите, како последица на

што дојде до забележливо присуство на балканизми во него. Меѓу типолошките балкански особини на македонскиот јазик се споменуваат (Р. Усикова 2003: 10-11):

а. тројниот постпозитивен член: *книџа̄ӣа, книџа̄ва, книџа̄на*.

б. образувањето компаратив и суперлатив со морфемите *ѵо-* и *нај-*: *ѵодобар, најдобар; ѵолесно, најлесно; ѵојунак, најјунак; ѵонеможе, најнеможе*.

в. губењето на инфинитивот и негова замена со *да*-конструкција или со глаголска именка: *Лесно е да се умре, ѵешко е ѵраведно да се живее; Не ѵреба седење – ѵреба рабоѵење*.

г. образувањето идни времиња со морфемата произлезена од глаголот што означува желба: *ке дојдам, ке дојдев, ке дојдел*.

д. удвојувањето на акузативниот и на дативниот објект: *Ја чиӣам книџа̄ӣа; Му ѵрисӣѵа̄ӣѵ на еден рејорѵер*.

ѓ. совпаѓањето на дативот и на генитивот: *Му дагов на Иван книџа – Му ја дагов на Иван книџа̄ӣа на Марија*.

е. употребата на кусите дативни личнозаменски форми во постпозиција – за означување посесивност; оваа употреба е ограничена на роднинските имиња: *ѵа̄ӣко му, мајка ѵ, браѵучеѵка ми*.

ж. глаголските конструкции со глаголот *има* и глаголски придавки во форма за среден род, како и конструкциите со *сум* и глаголска придавка; двете конструкции имаат резултативно значење: *имам дојдено; сум дојден*.

Одделно внимание заслужува лексиката, зашто како последица на историските услови, во македонските дијалекти се прифатени голем број грцизми, турцизми и србизми, а некои од нив, во ограничен обем, навлегоа и во стандардниот јазик.

Актуелната состојба на македонскиот стандарден јазик можеме да ја оцениме како стабилна и тоа не само затоа што е стабилен неговиот фонолошки и граматички систем, туку и затоа што покажува дека може да служи како средство за општење во сите области на животот на тие што се служат со него, односно се докажува во сите функционални стилови. До целосно покривање на сите сфери од животот на неговата говорна заедница дојде од 1991 година, зашто пред тоа македонскиот јазик имаше ограничена употреба во оние државни, политички и стопански организации што дејствуваа на сојузно рамниште. Станува збор овде пред сè за Армијата, но и за единствената партија, па и за такви области како авионскиот и железничкиот сообраќај. Овие проширувања на употребата на македонскиот стандарден јазик дојдоа како резултат на разединувањето на поранешните југословенски републики. Има една област, меѓутоа, што не зависи од таа промена, туку од промената на општественото уредување: Македонската православна црква, иако одделена од државата, влезе на голема врата во

јавниот живот и внесе во него и во свеста на македонските родени зборувачи многу старо-нови поими од областа на религијата.

Инаку, за стабилност на македонскиот стандарден јазик зборува Блаже Конески уште на почетокот на 50-тите години: периодот до 1950 година авторот го определува како стабилизирачка фаза во развитокот на македонскиот стандарден јазик, а споменатата година – како момент кога „се почувствува една нужна стабилизација на неговите црти, кога неговиот граматички облик е конечно установен, и кога постои и може да биде оправдана само потребата да се доразработуваат и доуточнуваат извесни подробности, какви што нормално налага јазичниот развиток дури и во литературни јазици со многу подолга историја.“

За ширењето на јазичната култура придонесува мрежата од основни и средни училишта, макар што со години се провлекува забелешката дека во средното образование не се ползува целосно можноста младите луѓе да ги утврдат и да ги прошират знаењата за македонскиот стандарден јазик добиени во основното образование.

Богатството на изразните можности на македонскиот стандарден јазик, се чини, се разбира освен во македонската уметничка литература, особено доаѓа до израз во средствата за јавно општење. Од 1990 година наваму се појавија навистина голем број весници, списанија, радиостаници и телевизиски канали, со што се прошири во голема мера кругот на родените зборувачи чиј јазичен израз беше ставен на т.н. јавна проба. Истовремено се прошири и кругот на оние што сметаа дека имаат што да кажат за македонскиот стандарден јазик, за азбуката, за правописот, за граматиката и, особено, за лексиката. Можеме да кажеме дека и најголемите критичари на одделни решенија на македонската стандарднојазична норма, по правило ја почитуваат. Како резултат на барањата на јавното мислење, а со залагање на Министерството за култура на Република Македонија, во 1998 година беше донесен Закон за употребата на македонскиот јазик. Во меѓувреме во средствата за јавно општење, со помал или со поголем успех и со различно траење, се јавуваат рубрики посветени на јазични прашања, така што јазичните теми навлегоа и во секојдневните разговори. Во рамките на разговорниот функционален стил, пак, како што е познато, македонските родени зборувачи колку што можат, се приспособуваат кон соговорникот, но најчесто ги употребуваат своите локални говори, кои полека но сигурно му се приближуваат на стандардниот јазик.

Клучните датуми сврзани со социолингвистичкиот пристап кон македонскиот стандарден јазик

Како решавачки за планирањето и за статусот на македонскиот стандарден јазик можеме да ги определиме:

а. **1903 година, кога беше издадена книгата „За македонските работи“ од Крсте Мисирков.** Во последната од петте статии објавени во оваа книга станува збор за македонскиот литературен јазик така како што си го замислува авторот. Всушност, во оваа статија не се навлегува во карактеристиките (фонетско-фонолошки и граматички) на македонскиот стандарден јазик, туку, со социолингвистички пристап, се определуваат: дијалектната основа, карактерот на правописот и начинот на збогатувањето на лексиката. Љ. Стефановски (2002: 222) ја карактеризира ролјата на К. Мисирков во врска со македонскиот литературен јазик на следниов начин: „Почетоците на вистинското јазично планирање во Македонија би ги врзале за првиот македонски деец во оваа област Крсте Петков Мисирков некаде во 60-тите и во 70-тите години на 19 век. Неговата работа во областа на јазичната политика добива конечен облик во делата објавени на почетокот на минатиот век.“ Од друга страна, целата книга на К. Мисирков (145 страници) претставува пример за реализација на принципите врз кои треба да се темели македонскиот стандарден јазик, а тие се доследно спроведени. Се разбира, во јазикот на К. Мисирков (во оваа книга) среќаваме низа траги од влијанија од соседните јужнословенски и од рускиот јазик, но тоа не може да ја намали големината на неговиот подвиг.

б. **1944 година, кога, на 2 август, АСНОМ го определи македонскиот јазик како службен во Република Македонија** и со тоа овозможи разработка, ширење и негување на стандарднојазичната норма. Веќе следната, 1945 година, беа усвоени македонската азбука и македонскиот правопис, а во 1946 година излезе од печат првата граматика на македонскиот јазик од Круме Кепески, наменета за средното образование. Проширениот македонски правопис беше издаден во 1950 година и потпишан од Блаже Конески и Крум Тошев. Во 1952 година (во Скопје) излезе од печат „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ (на англиски јазик) од Хорас Лант, а истата година излезе од печат и првиот дел од „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески, чиј втор дел беше отпечатен во 1953 година. Создавањето на Република Македонија во рамките на Југословенската федерација овозможи, конечно, да бидат застапени сите фази карактеристични за стандардниот јазик, почнувајќи од изборот на дијалектната основа и нејзиниот опис, па сè до спроведувањето, ширењето и негувањето на нормата, како и нејзиното вреднување, па и промените. Со следењето на состојбите во практиката и со низата преложени решенија на одделни прашања се истакнува Благоја Корубин.

в. **2001 година, кога како последица на воените дејства и на Рамковниот договор, дојде до прогласување втор службен јазик во Република Македонија.**

Принципите врз кои се темели македонскиот стандарден јазик и нивната разработка

Како што беше кажано погоре, К. Мисирков, во 1903 година, тргнувајќи од стремежот да се неутрализира влијанието од Бугарија и од Србија, како и да се обедини Македонија на јазична основа, ги формулира принципите на кои се темели македонскиот стандарден јазик, и тоа:

- а. за дијалектната основа;
- б. за правописот, и
- в. за зборовниот состав.

а. Во поглед на **дијалектната основа** на македонскиот стандарден јазик, К. П. Мисирков се определи, како што е познато, за централните говори или за „централномакедонското наречје“ како што го нарекува, но во него ги вклучува отпрвин велешкиот, прилепскиот, битолскиот и охридскиот говор, потоа го исклучува последниот, па зборува или за велешко-прилепско македонско наречје, или пак за прилепско-битолско „како еднакво оддалечено од српскиот и од бугарскиот јазик.“ Во спроведувањето на принципот за дијалектната основа, Мисирков беше наполно доследен.

Педесетина години подоцна беше прецизиран принципот за дијалектната основа, со тоа што се определи дека станува збор за централните *а*-говори на западномакедонското наречје. Оправданиот стремеж стандарднојазичната норма да им биде прифатлива на сите македонски родени зборувачи доведе до тоа да бидат застапени најмногу црти од централните говори што се јавуваат и во источните, па и некои црти карактеристични само за нив (чувањето на интервокалното *в*, личната замена за трето лице *он, она, оно, они*, заменската форма *ѝи*, употребата на предлогот *на* за означување припадност, *-м* во прво лице еднина, отсуство на наставка во трето лице еднина и *-ѝ* во трето лице множина од сегашното време. Така, нормата на македонскиот стандарден јазик вклучува црти од различни македонски народни говори, црти што се потврдиле, меѓу другото, и во пишуванa форма во текот на првата половина на 20. век.

Во врска со една, така да се каже, строго западномакедонска црта, меѓутоа, стандарднојазичната норма има проблеми до денес: местото на акцентот и акцентните целости. За грешењето во поглед на местото на акцентот пишува Бл. Конески во „Грамафиката на македонскиот литературен јазик“, а по него и извесен број други автори. Сметам дека стандарднојазичната норма не може и не смее да се повлече во врска со ова прашање, зашто станува збор за една многу важна карактеристика на македонскиот стандарден јазик. Што се однесува на акцентните целости, особено на оние со именка, може да се каже дека самата норма направи отстапки уште на почетокот. На ова прашање се задржува Бл. Конески во предавањето под наслов „Факторот на времето во јазичните промени“ (1980: 25-26) Бл.

Конески вели: „Наглото навлегување на нов јазичен материјал во употреба во даден јазик може да доведе до тоа што старите обрасци да не можат да го вклучат во себе целосно тој материјал. За тоа, така да се рече, недостига време. Тоа причинува отстапување од наследената ситуација, т.е. јазична промена“. Еден од примерите во потврда на оваа теза е случајот со акцентните целисти. Бл. Конески нагласува: „Ако е обично да се акцентира: *ѝрв́а-вечер, белѝйá-брага* (стари синтагми), не е никако приемливо: *силн́а-свеѝлосѝ, нови́оѝ-ѝоим*, место: *сил́на свеѝлосѝ, нѝвиоѝ ѝо́им*.“ Образложението гласи: „Бидејќи новиот материјал навлегува во голема маса, нагло, немало време тој да биде вклучен во старите модели на акцентирање, ами се случило под негов притисок да се измени една суштествена одлика на акцентниот систем.“ Во изградувањето на односот кон акцентните целисти, но и во поглед на други црти на стандарднојазичната норма, како особено важен фактор се јавува градскиот скопски говор. Кон акцентот се придружува и изговорот на гласовите.

Воопшто, односот меѓу стандарднојазичната норма и народните говори (без оглед на тоа колку свои црти му дале на стандардниот јазик) можеме да го окарактеризираме како променлив: на почетокот, при објаснувањето на решенијата, се кажуваше од кои говори се земени определени црти, а потоа се премина кон разграничување на стандардниот јазик од народните говори (особено од централните). Со текот на времето (во 70-тите, 80-тите и до денес), како аргумент за одбрана од влијанието од еден соседен словенски јазик се наведува(ше) состојбата во оние говори „што ја дадоа основата“ на македонскиот стандарден јазик. Имаше и има јасно изразени ставови против употребата на народните или на локалните говори дури и во рамките на разговорниот функционален стил. Сепак, превладува ставот дека се народните говори богатство на јазикот и дека стандардниот јазик може уште многу нешто да добие од нив пред сè во областа на лексиката.

б. Принципот дека **правописот** треба да биде фонетски, односно фонолошки, или, како што наведува еден наш автор – фонетско-фонолошки беше спроведен „со извесни отстапки“ и кај Мисирков и при стандардизацијата од 1945 до 1950 година. Дискусијата почната во 90-тите години во врска со одделни решенија при претставувањето на некои гласови сè уште ги бранува духовите. Факт е дека не постои совршен правопис и дека за одделни решенија и за нивните последици се искажале повеќе специјалисти. Како најголем проблем се постави прашањето за бележењето на темниот вокал. Апострофот, како што одбележале неколку автори, не е најсреќно решение, макар што имаше едно искажување дека се употребувал во минатото и со ваква функција. Меѓутоа, бележењето на темниот вокал со голем ер е неприфатливо за најголемиот дел македонски родени зборуваачи и може да се смета само како една непотребна архаизација на азбуката.

в. Што се однесува на принципот за **збогатување на лексичкиот фонд** од сите македонски народни говори, формулиран од К. Мисирков и прифатен подоцна, во рамките на стандардизацијата од средината на 20 век беше поставено разбирливо ограничување во таа смисла дека зборовите што би можел да ги прифати стандардниот јазик не треба да отстапуваат од усвоениот правопис и правоговор. По објавувањето на зборови од народните говори во првите броеви на списанието „Македонски јазик“ и по прифаќањето на зборови од типот на: *насӣан, уӣока, бран* и *врвица*, како да загуби здив ваквата дејност, како да им беше оставено на писателите да афирмираат во своето творештво такви народни зборови (како *џошварница* на М. Фотев) и на научните работници што се занимаваат со оваа област од јазикот. Масовното прифаќање на туѓа лексика му даде повод на Бл. Конески да го окарактеризира овој однос сликовито како „јазична дембелана“. Бл. Конески објави и пет правила-насоки за збогатување на лексиката, и тоа:

1. на местото на црковнословенизмите и русизмите – да се употребуваат зборови од народниот јазик;
2. да се води сметка за можноста за развивање нови значења кај зборовите од народниот јазик;
3. да се има предвид дека некои наставки со текот на времето се архаизирале и им отстапиле место на нови (*-ние* наспрема *-ње*);
4. да се практикува калкирање;
5. да не се заборава непосредниот контакт со српскиот и со бугарскиот јазик, како резултат на што доаѓа до заеднички карактеристики, а покрај тоа овие јазици се посредници меѓу другото и во поглед на влијанието од рускиот јазик.

Бл. Конески исто така се искажа и во врска со големиот број турцизми во народниот јазик, во врска со кои одбележува и дека на почетокот бил видлив стремежот тие да се употребуваат пошироко во пишуваната форма на јазикот. Одбирајќи ги примерите *севда* и *аиџер*, Бл. Конески укажа на фактот дека не се соодветни за употреба во рамките на строгоофицијалните функционални стилови.

На крајот, Бл. Конески се искажа и во врска со интернационализмите, за нивно прифаќање тогаш кога немаме наш збор, т.е. против „пресилен а често пати и бесмислен пуризам“. Авторот со право ги карактеризира овие зборови како „придобивка на меѓународното духовно општење.“

Односот кон дијалектизмите, како и кон туѓите зборови или зборообразувачки елементи може да ни помогне во изведувањето заклучоци во одговор на прашањата: може ли да се зборува за македонски пуризам, и ако го има, од каков вид е тој, каде бил или е насочен и какви се неговите евентуални резултати.

Во својата монографија посветена на пуризмот, Џорџ Томас ја предлага следнава дефиниција: пуризмот е израз на желбата на дел од

говорната заедница да го зачува или да го исчисти јазикот од туѓи елементи, или од такви што се сметаат за неприфатливи (од сопствените дијалекти, социолекти или функционални стилови). Пуризмот, како што е познато, може да се јави на сите рамништа, но пред сè ја зафаќа лексиката. Над сè, пуризмот е аспект на кодификацијата, култивирањето и планирањето на стандардните јазици. Меѓу позитивните страни на пуризмот авторот ги наведува: подигањето на свеста за потребата за одржување на статусот и на престижот на еден јазик и изострувањето на чувството на заедницата за потребата за култивирање на јазикот, а меѓу негативните: создавањето големи разлики меѓу стандардниот јазик и разговорниот функционален стил, како и опасноста за запаѓање во културна изолација на една говорна заедница со изразен ксенофобичен пуризам особено во поглед на интернационализмите. Џорџ Томас на неколку места го споменува и македонскиот јазик со сопствено видување за неговата историја, а за ова излагање ги изделувам неговите искажувања за изразената силна аверзија кон турцизмите, за тенденцијата за најголемо можно оддалечување од бугарскиот и за конвергенцијата со српскохрватскиот лексички систем, во врска со што „немало некоја позабележлива пуристичка реакција“ (книгата е објавена во 1991 година).

Турцизмите во македонскиот јазик како да станаа голема тема на македонистиката. Факт е дека беше направен обид на почетокот да се покаже дека се соодветни евентуално само за разговорниот функционален стил, но со тоа тие се задржаа во активниот речник на зборувачите, така што пред десетина години, со општата демократизација, се јавија природно во јазикот на некои политичари и во јазикот на средствата за јавно општење. И денес, дури и такви партиски водачи за кои е познато дека турцизмите не спаѓаат во нивниот зборовен фонд, кога сакаат да им се приближат на масите дури и пренагласено ги употребуваат. Инаку, суфиксот *-чија/-чија* постојано нè изненадува со својата продуктивност: и натаму се употребува како средство за карактеризирање (*министџер-џафчија; зајадниџе џексџилџи*), но и неутрално (*Фирма иџно бара бравари, лимари, алуминџи*). Најнов пример: *оуџиџи* (членови на партијата оформена во поново време и коалициски партнер во Владата на Република Македонија, која се вика: Демократска унија за интеграција – ДУИ).

За разлика од ставот кон црковнословенизмите и русизмите, изнесен, меѓу другото, и во споменатите правила-упатства за збогатување на лексиката, кога зборува за бугарскиот јазик, Бл. Конески нагласува дека македонскиот пред стандардизацијата бил во тесна врска со него и со српскиот. Р. Угринова-Скаловска во својата статија посветена на бугаризмите во современиот македонски јазик (објавена во 1968 година) вели: „...местото на бугарските зборообразувачки и лексички елементи во нашиот современ писмен јазик не е ни мало, ни безначајно.“ И натаму: „Во повоениот период, меѓу другото, грижата за чистотата на јазикот и (за) стабилизирање на неговата норма се пројавува и во одредени пуристички

тенденции за заменување на некои бугарски зборови и форми со македонски. Само еден бегол поглед врз литературата што е објавувана низ сиот овој период во различни списанија и дневен печат, нè уверува дека е присутна постојана грижа и за заменување на овие елементи со соодветни македонски, а и дека резултатите од таа грижа не се безначајни, па споредбата на еден број на пример од весникот *Нова Македонија* од 1946 година со еден број денеска – покажува дека нормата на македонскиот стандарден јазик се карактеризира со далеку поголема самостојност во однос на бугарскиот јазик денеска – и во поглед на речникот, и во поглед на некои граматички, зборообразувачки или синтаксички категории.“

Постојаниот контакт со српскохрватскиот јазик (денес, како што е познато, зборуваме одделно за српски и за хрватски јазик и можеме да кажеме дека е за нас основен контактот со српскиот) во сите области и на сите рамништа, но и односот кон тој јазик, доведоа до неконтролирано и непотребно преземање зборови и зборообразувачки елементи. Настојувањата да се посочуваат србизмите и да се укажува на нивните македонски соодветници (се разбира, во случаите кога има такви), како и настојувањата за пронаоѓање замена барем за некои од нив, уште траат, има изгледи донекаде да успеат, но траги од тоа влијание секако ќе има и натаму. Макар што во врска со одбраната од србизмите беше кажано дека станува збор за манифестација на „јазична алергија“, до реакцијата кон овие туѓи елементи дојде природно, дури тогаш кога почна масовно истиснување на македонски зборови и зборообразувачки елементи.

Што се однесува на интернационализмите, правилниот став на Бл. Конески дека се тие средство за интеграција во современиот свет, како да беше сфатен во таа смисла дека не мораме да размислуваме воопшто за барање соодветници, па како последица на тоа дојде до нивно масовно примање и тоа најчесто преку јазик-посредник (најчесто беше тоа српскохрватскиот јазик, т.е. според денешната состојба на работите – главно, српскиот). Може да се каже дека постојано имало одделни искажувања за потребата за преведување или за замена на интернационализмите, или: на зборовите што му припаѓаат на меѓународниот зборовен состав. Во овој момент не можеме да претпоставиме како би била прифатена една организирана акција, но и да не биде масовно прифатена, може да даде извесни резултати.

И на крајот, англиски зборови и изрази во оригинален или во приспособен вид, англиски конструкции, навлегуваат масовно и секојдневно, со што македонскиот јазик се вклопува во светските движења во поглед на односите меѓу англискиот и другите јазици. Како што е кажано за други средини, веќе не е можно некакви комисии или стручни тела да работат со таква динамика за да можат да предлагаат навреме домашни соодветници за сите англиски зборови што се прифаќаат во определени средини. Не треба да се нагласува дека не станува збор само за зборови или за конструкции:

станува збор за начини на изразување, за начини на живеење, за начини на мислење. На прифаќањето на англискиот јазик му помагаат многу: популарните производи за широка потрошувачка, вклучувајќи ја и храната, потоа филмот, на кој се воспитани цели генерации. Три области се, меѓутоа, под скоро целосно владеење на англискиот: популарната музика, одделни спортови и информатиката.

Рамковниот договор и статусот на македонскиот стандарден јазик во Република Македонија

Како резултат на општествено-политичките промени и на референдумот од 8 септември 1991 година, Собранието на Република Македонија на 17 ноември истата година го донесе Уставот на Република Македонија.

Прашањето на споменатиот референдум беше дводелно и гласеше: „Дали сте за суверена и за самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз со суверените држави на Југославија?“ Со ова прашање беа обединети и тие што беа за самостојна и за суверена држава Македонија и тие што се застапуваа за тоа Македонија да биде дел од Југославија. Меѓутоа, припадниците на едно национално малцинство (албанското) не излегоа на овој референдум, а ни нивните претставници во Собранието не гласаа за Уставот на Република Македонија. Тие, во јануари 1992 година организираа сопствен референдум со барање за политичка и за територијална автономија.

Во секој случај, Уставот беше изгласан, а веќе во јануари 1992 година беа донесени два амандмана во таа смисла дека Република Македонија нема територијални претензии кон соседните држави и дека нема да се меша во нивните внатрешни работи. Овие амандмани беа донесени во врска со пројавената грижа (во Уставот) за македонското национално малцинство во соседните држави.

Како што нè уверуваат специјалистите, Преамбулата не е обврзувачки текст: таа претставува свечено воведување на она што треба да се соопшти со јазикот на правото.

Преамбулата на Уставот од 1991 година тргнува од **државотворниот народ** во Републиката, од неговата „вековна борба за национална и социјална слобода и за создавање своја држава, а посебно од државно-правните традиции на Крушевската република и историските одлуки на АСНОМ“, а потоа се доаѓа до националните малцинства, или, според тогашната терминологија: националностите со кои живее македонскиот народ „во целосна граѓанска рамноправност и сожителство“. Во оваа Преамбула се вели и дека е Македонија „конституирана како национална држава на македонскиот народ“.

Како резултат на повеќе фактори, меѓу кои треба да се наведат на прво место воените судири, но и притисокот од таканаречената меѓународна заедница, во 2001 година беше потпишан Рамковниот договор и во врска со него беше донесен нов Устав на Република Македонија.

Во Преамбулата на овој Устав се тргнува од **граѓаните** на Република Македонија, па се споменува на прво место македонскиот народ и потоа деловите од: албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ „и другите“ (овде останаа неспоменати Египќаните). Значи, Преамбулата почнува со набројување на народите што живеат во Република Македонија, а потоа се вели дека тие народи, во согласност со традицијата на Крушевската република и одлуките на АСНОМ, како и на референдумот од 8 септември 1991 година „одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава...“

Воопшто, Преамбулата на Уставот од 2001 година претставува инспирација за подробно разгледување. Така, со оглед на фактот дека во времето на Крушевската република имало противставени страни, треба да се внимава кога се зборува за традициите од неа, или, во врска со референдумот од 1991 година, кој како да не важеше за сите граѓани на државата, како и во врска со тоа кога се појавиле на територијата на Македонија некои делови од народи што се наведуваат во Преамбулата.

Преамбулите на уставите на Република Македонија во голема мера ги илустрираат промените што се случиле во оваа држава по 2001 година. Рамковниот договор можеме да го сметаме само како пораз на државотворниот народ на Република Македонија.

Во двата устава, во седмите членови се зборува за јазиците што се употребуваат во Република Македонија. И во едниот и во другиот устав се вели дека во Република Македонија „службен јазик е македонскиот и неговото кирилско писмо“ (треба: кирилично). Уште повеќе, во Уставот од 2001 година се нагласува дека ова важи и за меѓународните односи на оваа држава. Од друга страна, Рамковниот договор беше напишан на англиски јазик и во неговите „Завршни одредби“ стои дека англиската верзија е единствената негова автентична верзија, а договорот беше потпишан во Република Македонија од страна на Претседателот на Републиката и од водачите на четирите таканаречени релевантни партии! На тој начин беше извршено грубо кршење на една основна определба на Уставот на Република Македонија.

Во случајов не интересира како се одрази Рамковниот договор врз статусот на македонскиот јазик во Република Македонија.

Во Уставот од 1991 година, по определбата дека е македонскиот јазик службен на целата територија на Република Македонија, се наведува дека во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај

македонскиот јазик, се јавува и јазикот на националноста на начин утврден со закон. Ова важи и за случаите кога припадниците на националностите се застапени „во значителен број“ во единиците на локалната самоуправа.

Во Уставот од 2001 година се определува еден процент, 20 отсто, и врз основа на тој процент се воведува втор службен јазик во Република Македонија. Во седмиот член од Уставот од 2001 година се оди и понатаму, па се вели дека кој било граѓанин од единица на локална самоуправа во која 20% од граѓаните „зборуваат службен јазик различен од македонскиот“, во комуникацијата со подрачните единици од министерствата – и со министерствата – може да општи на својот јазик, а државниот орган е должен да му одговори на македонски и на неговиот јазик. Во единиците на локалната самоуправа во кои 20% од граѓаните зборуваат друг јазик, тој друг јазик е службен, а што се однесува на оние граѓани што не се застапени со 20%, а зборуваат јазик различен од македонскиот и од вториот службен – за употребата, односно за статусот на нивниот јазик решаваат, според Уставот, органите на локалната самоуправа.

На овој начин, теориски (но може да биде и практично) се создава можност за подигање на ранг на службен на секој од јазиците на кои зборуваат деловите од народите набројани во Преамбулата, зашто на ниво на локална самоуправа **може** да се достигне бараниот процент.

Од друга страна, фактот дека им се остава токму на единиците на локалната самоуправа да решаваат за правото на употреба на јазикот на оние зборувачи што се застапени со помалку од 20%, може да доведе до маргинализација на одделни етнички групи.

Наспроти околните еднонационални држави (кои себеси се прогласија за вакви без оглед на процентната застапеност на националните малцинства), Република Македонија се прогласи себеси за мултиетничко општество, со признавање на правото на употреба на сопствениот јазик на секоја етничка група, а статусот на македонскиот јазик, во единствената држава каде што може да биде службен, беше деградиран. Ова е неприфатливо за Македонците, за кои токму јазикот претставува еден од факторите што ги одржале низ вековите. Специјалистите по јазик многу добро знаат што значи воведување втор службен јазик во една држава како што е Република Македонија и со такво опкружување какво што е нашево.

Кон сето ова можеме да го споменеме и името под кое беше примена Република Македонија во Организацијата на обединетите нации: бесмисленото и понижувачко име сврзано со држава што не постои веќе, може да се сфати како факт дека на Република Македонија не се гледа како на држава, туку како на територија, како на периферија на околните држави, која може да биде прекроена.

* * *

Рециналд де Бреј, во својот „Водич низ словенските јазици“ (1951:243) ја започнува главата посветена на македонскиот јазик со следниве зборови: „По иронија на историјата, народот чии претходници им го дадоа на Словените првиот литературен јазик, беше последен што го официјализира својот современ јазик како одделен словенски и го определи како различен од соседните: српскиот и бугарскиот.“

Денес можеме да кажеме дека по иронија на историјата Македонците, откако конечно се изборија за самостојна држава, се откажаа од сопствениот јазик како единствен службен јазик во македонската држава и како кохезивен елемент за **сите** нејзини граѓани.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Л и т е р а т у р а :

Блаже Конески (1966) *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело, Скопје.

Блаже Конески (1980) „Факторот на времето во јазичните промени“. *Предавања на Семинарот за македонски јазик, лингвистика и култура*. Скопје. 25-26.

Благоја Корубин (1969; 1976; 1980; 1986; 2000; 2001) *Јазикот наш денешен* (шест книги). Скопје.

Лилјана Минова-Ѓуркова (2000-2001) „Има(ло) ли пуризам во македонскиот стандарден јазик?“. *Македонски јазик 51-52*. Институт за македонски јазик, Скопје. 39-54.

Крсте П. Мисирков (1974) *За македонскиот јазик* (фототипно издание). Институт за македонски јазик, Скопје.

Љупчо Стефановски (2002) „Јазичната политика во Република Македонија“. *Македонски социолингвистички и филолошки теми*. Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје. 219-226.

Радмила Угринова-Скаловска (1968) „Бугаризмите во современиот македонски јазик“. *Македонски јазик* год. 19. 111-137.

Рина П. Ускова (2003) *Грамматика македонскогo литературногo јазика*. Мураве, Москва.

Рина П. Ускова (1997-1999) Кон 'балканскоста' на современиот македонски јазик. *Македонски јазик* 48-50, Институт за македонски јазик, Скопје. 1-8.

Устав на Република Македонија (1991) Скопје.

Устав на Република Македонија (2001) Скопје.

R.G.A. de Bray (1951) *Guide to the Slavonic Languages*. London&New York.

George Thomas (1991) *Linguistic purism*. Longman, New York.

Славистички студии бр. 12, 2006, 156–172.

ВНАТРЕШНОЈАЗИЧНИ И НАДВОРЕШНОЈАЗИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Како што кажува насловот, ова предавање го дела на два дела:

- внатрешнојазични особености
- надворешнојазични особености на македонскиот јазик.

Прв дел

Уште во 1950 година, професорот Блаже Конески изјави дека е македонскиот јазик влезен во стабилна фаза и дека можат да се предвидуваат извесни промени, какви што се јавуваат и кај други јазици со подолга традиција.

Денес може да се каже дека е македонскиот јазик сосем стабилизан и располага со сите функционални стилови: разговорен, уметничко-литературен, публицистички, административен и научен. Покрај ова, со оглед на фактот дека Црквата влезе во јавниот живот, застапен е и религискиот функционалностилски комплекс, кој содржи и разговорни елементи, има и уметничка литература посветена на оваа тематика, има весници и списанија, има администрација, како и научноосновани особености.

Кога се зборува за македонскиот стандарден јазик и за неговите внатрешнојазични особености, треба да се земат предвид следниве факти:

- македонскиот јазик е (јужно)словенски и балкански. Словенски е затоа што ѝ припаѓа на фамилијата на словенските јазици, со тоа што народните говори од околината на Солун се основа за првиот литературен јазик на сите Словени. Балкански, всушност најбалканизиран е затоа што при разработката на нормата се почитувале состојбите во македонските народни говори, па оттука се пренесле во стандардниот јазик. По разработката на нормата веќе контактот со другите балкански јазици не е особено важен, освен за периферните народни говори. Покрај ова, македонскиот јазик е дел од европската културна историја.

- Дијалектната основа на македонскиот стандарден јазик е претставена со група говори, поточно: со централните *a*-говори (битолско, демирхисарско, прилепско-кичевско, поречко-велешко, скопско (без скопскоцрногорските говори)).

- Се наметнува Скопје како административно-политички, образовен и културен центар на Република Македонија. Во поглед на јазикот, говорот на

Скопје се наметна во поглед на изговорот на гласовите, во поглед на местото на акцентот и во поглед на акцентските целисти.

- Од 1945 до 1991 година Република Македонија беше вклучена во Југословенската федерација. Македонците беа лојални кон оваа држава, а српскохрватскиот јазик беше јазик со престиж за нив.

- Беше прогласен антипуристички принцип кон интернационализмите, за што е во голема мера заслужен професорот Блаже Конески: со интернационализмите се вклопуваме во меѓународниот живот.

- Промените по 1991 година, кога дојде до напуштање на Југословенската федерација и до промена на општествено-политичкиот систем.

- Помалку се чувствува влијанието на српскохрватскиот јазик (не се учи во училиштата), но сепак е присутно преку гостувањата на театарски групи, преку забавната и народната музика, преку печатот и сл.

- На сцената стапува влијанието од англискиот јазик, со што македонскиот јазик се вклопува во светските текови.

* * *

На почетокот на 20 век, К. П. Мисирков ги определи трите принципи на кои до денес цврсто стои македонскиот јазик:

- за дијалектната основа: централните говори, кои, според него, се еднакво оддалечени и од српскиот и од бугарскиот јазик;

- за правописот, кој, според него, треба да биде фонетски (фонолошки), со мали отстапки на етимологијата;

- за лексиката, која, пак според него, треба да се збогатува од сите народни говори.

Мисирков не е случајна појава. Тој има свои претходници. Со Партениј Зографски се кристализира мислата за самостоен македонски јазик. Тој наведува 14 црти, почнувајќи од акцентот, со кој се разликува од бугарскиот акцентен систем. За акцентот во ресенскиот говор пишува Трајко Китанчев, а Христо Матов, под псевдонимот Дримколов наведува осум црти со кои македонските говори се разликуваат и од српскиот и од бугарскиот јазик. Меѓу другото, тој ја наведува и *имам*-конструкцијата.

Од друга страна, Лозарите во Софија прават обид за правописни реформи на бугарскиот јазик.

Не треба да се заборава дека на почетокот на 20 век беше изведена *Македонска крвава свадба* од Војдан Чернодрински, во која македонските ликови зборуваат токму на централните македонски говори.

На 2 август 1944 година се создадоа услови за јавна употреба на македонскиот јазик во македонската држава и во врска со тоа беше

организирана разработка на нормата: беа објавени граматика (К. Кепески, Х. Лант, Бл. Конески), правописни речници, па потоа се отпечати *Речничкој на македонској јазик со српскохрватски јолкувања* (1961, 1965, 1966).

* * *

Овде ќе изнесам неколку особености на македонскиот јазик:

1. отсуство на опозиција меѓу тврди и меки консонанти, т.е. затврднување на меките согласки.

2. Во поглед на акцентот се забележуваат извесни поместувања:

а. Се разложуваат акцентските целости и клитичките изрази: *кисела вода, суво зрозје, шито ти рече*. По правило, акцентските целости се сметаат за премногу западномакедонски. Се задржуваат оние од типот: *не- сакам, не- знам* и сл.

б. Акцент на вториот слог: *задача, малцинство, ионеделник*;

в. приспособување на туѓите зборови кон македонскиот акцентен систем: *тираж, авиобус, шамјон*;

г. акцент на четвртиот слог: *родителите, собрание, функционирањето, локалните избори* и сл. Цела една група интелектуалци (правници, економисти, политичари и др.) акцентира на ваков начин.

3. Кај именките има неколку особености:

а. Можеме да ја сметаме за напивно загубена старата генитивно-акузативна форма, освен во некои затврдени изрази од типот: *вика до Госјода* и сл. Формите како: *Раџин – Раџина, Сјале Појов – Сјалеша Појова, Марко Цејенков – Марка Цејенкова, Гоце Делчев – Гоцеша Делчева, Иван Точко – Ивана Точка*, па дури и *Пушкин – Пушкина, Онегин – Онегина* итн.

б. Македонските родени зборувачи автоматски реагираат на именките на консонант, вклучувајќи ги во машкиот род, именките на *-а* ги вклучуваат во женскиот род (со тоа што има и именки од женски род што завршуваат на консонант: *смисленост, младост* и сл.), а оние на *-о* и *-е*, на кои им се придружуваат туѓите именки на *-у* и на *-и*, ги вклучуваат во средниот род. Сепак, има извесни отстапувања: превладување на природниот род над граматичкиот, па имаме именки со различни завршоци во поглед на половите. Така, именката *мушиерија* е од машки род, а именката *роднина* може да биде и од машки и од женски род (*еден роднина, една роднина*), додека *индивидуа, ситранка, јерсона* се именки од женски род (тоа значи дека превладеаат граматичкиот род). Голем е бројот на именките на *-ија / -*

чија од машки род: *моџорџија*, *бурекчија* и сл. За превладувањето на природниот над граматичкиот род сведочат именките како: *аџаше*, *макро*, *кули*, *џуру*, кои се од машки род, макар што сега се јавува проблем во врска со тоа дека *аџаше* и *џуру* можат да бидат и лица од женски пол.

в. Како озаконето вклучување и во машкиот и во женскиот род можеме да ги сметаме именките: *жар*, *кал*, *џесок*, *џрав*. Можеме да кажеме и *жароџи* и *жарџа*, но множинските форми му припаѓаат на машкиот род: *жарови*, *калови*, *џесоџи*, *џравови*.

г. Именките *враџа*, *кола*, *усџа* во македонскиот јазик се од женски род.

д. Кај женските лични имиња вокативната форма е скоро загубена, освен кај оние зборувачи во чиј говор е сè уште жива, како и кај оние што изразуваат извесен негативен став (потценување, иронија): *Наџашо*, *Таџјано* и сл. Има и процес на генерализација на одделни наставки: -у (*џолковнику*, *волку*) за именките од машки род, како и -е (*џеџе*) за именките од женски род.

ѓ. Кај еднословните именки од машки род, кои добиваат наставки:

-ови, -еви, почесто се јавува наставката -ови: *ножови*, *кејови*, *клучови*, *бракови* и сл.

е. Кај збирната множина, -ја, -џиџа го задржуваат множественото значење, а го губат збирното, додека -је го задржува збирното, а го губи множественото значење: *класје*, *лисје*. Место *Жолџоџо* *класје* се наведнало, треба: *Жолџиџе* *класје* се наведнале.

ж. Се стеснува употребата на избројаната множина, со тоа што во врска со лица се употребува формата *двајца*, *џројца*, *чеџворица* *војници*, а се јавува и формата *два денари*. Сепак, формите за избројана множина се чуваат во примери како: *два дена*, *џеџ дена*, *сџо дена* *самоџија* и сл.

4. Кај придавките се забележуваат следниве особености:

а. Во средниот род се генерализира формата на -о: *убаво*, *добро* и сл., освен во случаите со заменските придавки: *мое*, *џвое*, *наше*, *ваше*.

б. При вокатив се задржува, по правило, основната форма: *Почџиџуван* *џосџодине* *џреџседаџеле!*

в. Присутни се два слоја придавки без обележје во врска со родот и бројот:

- стар слој: *џембе*, *џазе*, *чаџма* и сл.

- нов слој: *мини*, *миџи*, *макси*, *џорџабл*, *фер* и сл.

5. Кај заменките се забележуваат следниве особености:

а. Се забележува натамошно губење на падежните форми кај личните, лично-предметните и показните заменки. Кај показните заменки, формите *овеџа, онеџа* не се употребуваат. Кај личните заменки, според образецот *мене, ѝебе*, имаме генерализација на акузативните форми: *неџо, нив, нас, вас, нив*. Исклучок е формата *нејзе* (дативна), која се употребува и во дативна и во акузативна форма: *Нејзе ѝ реков; Нејзе ја видов; Со нејзе дојдов*.

б. Во врска со постпозитивната употреба на дативните куси личнозаменски форми се забележуваат следниве појави:

в. се загубиле формите: *женатиа му, мажои ѝ*, а се јавуваат формите: *девојка ми, дечко ѝ*. Во полемички текстови се практикува употреба на кусите личнозаменски дативни форми и со други придавки освен со роднинските имиња: *ојѝмисѝчкиој ни ѝремиер*.

б. Во врска со членот и показните заменки може да се одбележи дека кога ќе се каже: *ѝаблава, моливов* превладува именувањето, а кога ќе се каже: *оваа ѝабла, овој молив* доаѓа до израз покажувањето.

а. Во врска со членските морфеме претставени со *-ов* и показните заменки претставени со *овој*, може да се каже следново:

- станува збор за просторна и за временска обележеност, односно деиксис (предмети, лица и појави блиски до говорното лице): *замјава, оваа држава; оваа недела, оваа година*.

- блиска анафора: *Симона џо ѝозрави ѝрофесороѝ, а овој само се насмевна*.

- препаративна функција: *Сакам да Ви џо кажам ова: Вие ме одушевувате!*

- корелативна функција: *Годинава ѝѝо минува беше многу најорна*.

б. Во врска со членските морфеме претставени со *-он*, како и со показните заменки претставени со *оној*, може да се каже следново:

- се употребуваат во деиктичка функција за предмети, лица и појави оддалечени од говорното лице: *онаа книџа, книџана*;

- се употребуваат во корелативна функција: *Како се вика оној ѝѝо дојде вчера кај вас?*

в. Во врска со членските морфеме претставени со членската морфема *-оѝ*, како и со показните заменки претставени со показната заменка *ѝој*, може да се каже следново:

- се употребуваат во деиктичка служба за предмети, лица, појави што се во близина на соговорникот: *Дај ми ја ѝаа книџа*.

- во анафорска функција: *Среѝнав еден човек. Тој човек носеше калашников*.

- во корелативна функција: *Тој шито влезе последен, ја зајвори врайтаа.*

7. Во врска со глаголите, во текот на шеесеттите години дошло до промена на нормата, па суфиксот *-уе* бил заменет со *-ува*. Инаку, од една страна доаѓа до упростување на системот, а од друга - до негово збогатување со нови форми.

а. Упростувањето се случува во таа смисла што се употребуваат имперфективни форми од имперфективни глаголи и префективни форми од перфективни глаголи. Формите: *носив, сум носил* се чини дека се напуштени. Имперфективните форми од перфективните глаголи се блокирани и можат да се јават на морфолошко ниво како футур (*ќе дојдам*, како и *ќе одам*), потоа *ќе дојдеше* како и *ќе одеше*, и *ќе дојдел*, како и *ќе одел*. На синтаксичко рамниште се јавуваат со сврзниците: *ако, да, дури да /не, додека да/ не*.

б. Глаголите на *-(из)ира* се двовидни и со акцент на вториот слог од крајот, така што отстапуваат од глаголскиот систем на македонскиот јазик. Сепак, системот се брани, па имаме:

- како знак за минатост се јавува наставката за имперфект *-ше*: *дегажираше, декларираше*;

- како имперфективни глаголи се јавуваат: *иронизира, нервира*;

- со префиксирање се добиваат перфективни глаголи: *изреагира, издемонстрира, испланира*.

в. Во врска со плусквамперфектот може да се каже дека сè уште не е доволно испитан, но се покажува дека одделни македонски писатели имаат афинитет кон него.

г. За перфектот со *сум* треба да се каже дека во првото и во второто лице покажува неверување или прекажување кога самото лице не е свесно за постапките: *Сјоред овие извори, ние не сме посидоеле!!! Мршов иијан сум влегол во црквата и сум почнал да колнам*. Третото лице е резервирано за прекажување: *Двајцата претседатели се задржале во подолг иријателски разговор*.

д. Резултативното значење се јавува кај *имам-* и *сум-*конструкциите: *Имам носено вакви чевли; Дојден сум со тебе да зборувам*.

ѓ. Футурот се јавува заедно со минатите времиња и со историскиот презент за изразување настани од минатото, под услов контекстот тоа да го покажува: *Во 1903 година Гоце Делчев за последен пат ќе дојде во Кукуш*.

е. Во определени функционални стилови (публицистички, административен, научен) глаголската именка може да замени глагол во зависна дел-реченица: *По враќањето дома, дискутираа за тоа ирашање – Ой како се враќаја дома, дискутираа за тоа ирашање*. Во разговорниот функционален стил, пак, глаголската именка може да се јави место предикат:

Диѓање раце и џушиѓање; фаќање едно убрзање, санкава заринкување, ја у ѓрмушкаџа залеѓување...

8. За предлозите треба да се каже дека има некои што се излезени од употреба, како: *џоџем, џрез, каде*.

а. Најчесто употребуван предлог е *на* и тој се јавува во следниве видови употреба:

- во дативна функција: *Му џрисџаџив на едно момче*;

- за изразување припадност: *Границџџе на нашиџа држава с# ушџе не се до крај обележени*.

- со пространствено значење: *Книѓаџа лежи на масаџа*.

- со темпорално значење: *Ќе дојдам кај вас на Виџори авѓусџи*.

б. Често употребуван е и предлогот *од*:

- во одделни говори се јавува како знак за припадност: *рамкаџа од џрозореџоџи*;

- во пасивни конструкции, изразувајќи го вршителот на дејството: *Марко е џофален од Никола*.

- темпорално значење: *Во Охрид сум од 5 јуни*.

- пространствено значење: *Од Скопје до Кондово има неколку киломеџри*.

9. Во врска со сврзниците и сврзувачките зборови може да се каже следново:

- напуштено е *џиџи*;

- процес на архаизација ги зафатил повторените сврзници: *ем - ем, а - а, ај - ај, ја - ја*;

- од српскохрватскиот јазик се преземени следниве сврзници: *али, неѓо, џошџо, џака да*;

- кај постари автори, како и во публицистичкиот функционален стил се јавува *до колку / доколку*: *До колку џак, ќе среџнеме сџоредување кај некои односни џридавџи, џоа џокажува дека џше ѓо измениле своџо џрвобџџно релатџивно значење*.

- наспрема *арно ама* од Марко Цепенков, се зголемува фреквенцијата на *меѓуџоа* како кохезивно средство.

- појава на *чиј / чиџиџо*: *Го нема меѓу мас џоеџоџи чџи џесни не инсџирираа*. Во постарата фаза: *Го нема меѓу нас џоеџоџи џесниџе на коѓо не инсџирираа*. Можеме да го наведеме и следниов пример: *Повџорливџџе (ѓлаѓоли) изразувааџи џаќво несвршено дејсџиво, извршувањеџо на кое ни се џреџсџавува во една речџа од моменџи*.

- напуштена е употребата на *кој* како определба: *Во реченицаџа е сеџак сосем обично да се сврзувааџи личниџе ѓлаѓолски форми со*

соодветниите заменки, при кој случај категоријата на лицето наоѓа двоен израз.

- во врска со дилемата кој или којшто, изгледа дека превладува кусата форма;

- постои распределба меѓу кој и што: првото се јавува кога треба да се употреби со предлози, а второто во функција на подмет или на директен објект во релативната дел-реченица.

10. Во областа на синтаксата можеме да ги одбележиме следниве особености:

- натамошна граматикализација на удвојувањето на акузативниот објект: *Го прашуваат еден калуѓер, а штој им вели...; ...ишуванојо од неколку луѓе кои совршено го владеат еден исти иравојис се разликува само јо нивној индвидуален ракојис; Гладој некој гласови ги ирејворил во слики; ...македонској литературен јазик ги има ојклонето некој црсти штој јовеќе би го изделе од соседније словенски јазици...*

- повторување на предлозите за да се укаже на синтаксичката функција на соодветната именска група: *Посетја на црквата Св. Климент и Галеријата на икони, место: Посетја на црквата Св. Климент и на Галеријата на икони.* Само еден предлог не се повторува: тоа е предлогот меѓу: *Тоа го виде во возој меѓу Скопје и меѓу Куманово; Меѓу мене и меѓу шебе има голема разлика, место: Тоа го виде во возој меѓу Скопје и Куманово; Меѓу мене и шебе има голема разлика.*

- Се засилува употребата на споеви од две именки. Како стари можеме да ги наведеме: *ручек време, вејер работја*, а како современи: *лекар-специјалист, анекс-договор, заменик-прејседател, филтер-хартија* и сл.

- Местото на развиените определби од типот *превиденије со закон мерки* е зад именката-центар: *Мерките превидени со закон не се јочштуваат.*

- Декомпонираниот предикат има свое место во јазикот. Покрај старите *јрави мјани, чини рица* и сл., можеме да наведеме современи од типот: *јрави најори, врши ојерација, води преговори* и сл. Место *врши шешка ојерација*, не може да се каже *шешко ојерира*; место *води комликувани и бескрајни преговори* не може да се каже: *комликувано и бескрајно преговара.*

- Благоја Корубин одбележува (и на Семинарот за македонски јазик, литература и култура) неправилности во поглед на редот на зборовите (збороредот). Неговата реченица гласеше: *Како човекој сјанал џин?* Правилниот збороред е: *Како сјанал човекој џин?* Има голем број примери во врска со збороредот, а овде ќе изнесам само еден: *Добро го штоа најрави!* место: *Добро го најрави штоа!*

- Во одделни функционални стилови (научен, административен, публицистички) се употребуваат т.н. неправи условни зависносложени реченици: *Ако бевме во заџуба во минајќиото, сега сме многу усјешни!*

- Во наведените стилови се јавуваат и т.н. неправи целни зависносложени реченици: *Зборуваше џивко, за да го џодигне гласој на особено важнијте месја.*

- На крајот, можеме да зборуваме за синтаксичка синонимија (блискозначност и истозначност). Овде наведуваме примери со истозначност (услов): *Ќе го џојјјишеме Рамковниој догвор џоо услов да џосјјјгнеме согласносј* = *Ќе го џојјјишеме Рамковниој догвор ако џосјјјгнеме согласносј*; (причина) *Бидејќи џосјјјгнавме согласносј, го џојјјишавме Рамковниој догвор* = *Согласносја беше џрчина за џојјјишување на Рамковниој догвор.*

Втор дел

Вториот дел од ова предавање го почнувам со Законот за употребата на македонскиот јазик, донесен како резултат на пројавеното незадоволство во поглед на состојбите во јазикот. Законот беше донесен во 1998 година и во врска со него беше оформен Совет за македонски јазик, како и Комисија за лекторски испит. Во текот на првиот мандат, кој траеше четири години, Советот се состануваше најмалку еднаш месечно, при што беа разгледувани актуелни прашања сврзани со јазикот. Советот за македонски јазик, во текот на првиот мандат, ги изврши следниве дејности:

- организираше средби со лекторите по македонски јазик одделно од средствата за јавно општење, од издавачката дејност, од областа на театарската дејност и од областа на администрацијата. Потоа беше организирана средба на сите лектори и им беше одржано предавање сврзано со јазикот, а потоа беше оформена Секција на лекторите по македонски јазик во рамките на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

- даде иницијатива за организирање научни собири и тоа: *Македонскиој јазик во јавнојто ојшјенење*, кој се одржа во Институтот за македонски јазик и *Слободата на јазикој во џворешјвојто*, кој се одржа во МАНУ.

- За да ги заинтересира лекторите по македонски јазик, како и македонската јавност во врска со својата дејност, Советот за македонски јазик почна да издава Билтен, од кој се излезени 5 броја.

- По повод Европската година на јазиците, Советот издаде зборник под наслов *Македонски социолингвистички и филолошки џеми.*

- Со анкетаирање и со проучување на јазикот на учебниците, Советот организира проучување на состојбите во врска со македонскиот јазик во основното, во средното и во високото образование.

- Советот за македонски јазик направи преглед на состојбите во поглед на фирмите во Република Македонија и даде препораки за нивно оформување.

- Советот објави студија за личните имиња во Македонија.

- Во секој број на Билтенот беа објавувани подолги прилози посветени на македонскиот јазик, и тоа: претставувањето на македонскиот јазик во странските енциклопедии, македонскиот јазик на интернет, прилог на еден швајцарски професор, кој пишува за тоа треба ли јазиците да имаат имиња: *Случајот со македонскиот јазик*. Во последниот, петти број на Билтенот беше објавен прилогот под наслов *Македонциите во Албанија и Албанциите во Македонија*. Македонците во Албанија се лојални граѓани на својата држава, а Албанците во Македонија бараат рамноправен третман со Македонците.

Ќе се вратам малку наназад во времето и ќе се задржам на раздружувањето од Југословенската федерација во 1991 година. Како резултат на општествено-политичките промени и на референдумот од 8 септември 1991 година, Собранието на Република Македонија на 17 ноември истата година го донесе Уставот на Република Македонија.

Прашањето на споменатиот референдум беше дводелно и гласеше: „Дали сте за суверена и за самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз со суверените држави на Југославија?“ Со ова прашање беа обединети и тие што беа за самостојна и суверена држава Македонија и тие што се застапуваа за тоа Македонија да биде дел од Југославија. Од друга страна, припадниците на едно малцинство (албанското) не излегоа на референдумот, како што не гласаа за Уставот ни нивните претставници во Собранието. Тие, во јануари 1992 година организираа сопствен референдум со барање за политичка и за територијална автономија.

Во секој случај, Уставот беше изгласан, а веќе во јануари 1992 година беа донесени два амандмана во таа смисла дека Република Македонија нема територијални претензии кон соседните држави и дека нема да се меша во нивните внатрешни работи. Овие амандмани се донесени во врска со пројавената грижа (во Уставот) за македонското национално малцинство во соседните држави.

Како што нè уверуваат специјалистите, Преамбулата не е обврзувачки текст: таа претставува свечено воведување на она што треба да се соопшти со јазикот на правото.

Преамбулата на Уставот од 1991 година тргнува од државотворниот народ во Републиката, од неговата „вековна борба за национална и социјална

слобода и за создавање своја држава, а посебно од државно-правните традиции на Крушевската република и историските одлуки на АСНОМ“, а потоа се доаѓа до националностите со кои живее македонскиот народ „во целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство“. Во оваа Преамбула се вели и дека е Македонија „конституирана како национална држава на македонскиот народ“. Значи, во Преамбулата на Уставот од 1991 година традициите на Крушевската република и на АСНОМ се поврзуваат со историјата на македонскиот народ. Да кажам уште дека за овој Устав се вели дека има „фабричка грешка“.

Како резултат на повеќе фактори, меѓу кои треба да се наведат на прво место воените судири, киднапирањата, убиствата, измачувањата, разнесувањата со бомби, но и притисокот од т.н. меѓународна заедница, во 2001 година беше потпишан Рамковниот договор и, во врска со него, беше изгласан нов Устав на Република Македонија.

Во Преамбулата на овој Устав се тргнува од граѓаните на Република Македонија, па се споменува на прво место македонскиот народ, а потоа деловите од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ „и другите“ (овде останаа неспоменати Египќаните од Охрид). Значи, Преамбулата почнува со набројување на народите што живеат во Република Македонија, а потоа се вели дека тие народи, во согласност со традицијата на Крушевската република и со одлуките на АСНОМ, како и на референдумот од 8 септември 1991 година, „одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава“... итн.

Воопшто, Преамбулата на Уставот од 2001 година претставува инспирација за подробно разгледување.

Прво: бидејќи се зборува за делови од одделни народи, а некои од нив имаат свои држави, може да се каже дека и македонскиот народ во Република Македонија е дел од македонскиот народ, поделен можеби засекогаш на четири дела на почетокот на 20 век, само што другите делови на македонскиот народ немаат никакви, или пак имаат минимални права како малцинства во соседните држави. Не треба да се заборави и фактот дека е Република Македонија обиколена со држави што се прогласуваат себеси за еднонационални, без оглед на процентот на застапеност на националните малцинства.

Второ: во врска со „традицијата на Крушевската република“, не е лошо да се има предвид тогашната состојба во Македонија, како и фактот дека морало да има противставени страни. Од ова произлегува заклучокот дека на Балканот, како и на многу други конфликтни места во светот, аголот на гледање на еден ист историски настан може да биде различен, а со тоа и сфаќањето на традицијата.

Трето: одлуките на АСНОМ, според историските податоци, се чини дека не беа еднакво прифатени од сите граѓани на тогашна Република Македонија.

Четврто: референдумот од 1991 година како да не важеше за сите граѓани на Република Македонија: едно малцинство, албанското, го бојкотираше.

Петто: кога веќе зборуваме за минатото, макар што има некои што ни велат да го заборавиме и да мислиме на иднината, треба да се има предвид и фактот кога се појавиле во оваа средина делови од народите именувани во Преамбулата.

Преамбулите на уставите на Република Македонија во голема мера ги илустрираат промените што се случиле во оваа држава по 2001 година. Рамковниот договор можеме да го сметаме само како пораз на државотворниот народ на Република Македонија и се прашувам како ќе им се предава на идните генерации Македонци современата македонска историја: како ќе им се објасни Арачиново, како ќе се анализираат и како ќе се објаснат причините за потпишување на Рамковниот договор, како ќе се објаснат жртвите, разнесените со бомби, измачуваните, киднапираните - кога не сме биле во војна.

* * *

Во двата устава, во седмите членови се зборува за јазиците што се практикуваат во Република Македонија. И во едниот и во другиот устав се вели дека во Република Македонија службен јазик е македонскиот и неговото кирилско писмо. Уште повеќе, во Уставот од 2001 година се нагласува дека ова важи и за меѓународните односи на оваа држава. Од друга страна, Рамковниот договор беше напишан на англиски јазик и во неговите „Завршни одредби“ стои дека англиската верзија е единствената негова автентична верзија, а договорот беше потпишан во Република Македонија од страна на Претседателот на Републиката и од водачите на релевантните партии! На тој начин беше извршено грубо кршење на една основна определба на Уставот на Република Македонија и ова можеше да биде причина за неприфаќање на овој понижувачки договор. Сепак, Договорот не само што беше потпишан туку и се инсистира на негово докрајно спроведување.

Во случајов нè интересира како се одрази Рамковниот договор врз статусот на македонскиот јазик во Република Македонија, покрај понижувањето што им беше нанесено на Македонците со потпишувањето на Договорот на англиски јазик.

Во Уставот од 1991 година, по определбата дека е македонскиот јазик службен на целата територија на Република Македонија, се наведува дека во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство, или пак „во значителен број“ живеат припадниците на националностите, во службена

употреба, покрај македонскиот јазик, се јавува и јазикот на националноста, на начин утврден со закон.

Во Уставот од 2001 година се определува еден процент (20 отсто) и врз основа на тој процент се воведува втор службен јазик во Република Македонија. Во седмиот член од Уставот од 2001 година се оди и понатаму, па се вели дека кој било граѓанин од единица на локална самоуправа во која 20% од граѓаните „зборуваат службен јазик различен од македонскиот“ во комуникацијата со подрачните единици на министерствата и со министерствата – може да општи на својот јазик, а државниот орган е должен да му одговори на македонски и на неговиот јазик. На овој начин, во единиците на локалната самоуправа може да се постигне саканиот процент и да се прогласи службен јазик различен од македонскиот. Што се однесува, пак, на малцинствата што се застапени со помалку од 20%, за употребата, односно за статусот на нивниот јазик решаваат, според Уставот, органите на локалната самоуправа. Ова непосредно упатува на процес на етничко чистење. Можеби треба да се спомене и дека во одделни единици на локалната самоуправа Македонците се застапени со помалку од 20%, па можеме да претпоставиме како ќе се развиваат натаму работите ако нема можности за образование на македонски јазик. Моделот со два (или со повеќе) службени јазици поттикнува тенденции кон модел за федерација, што не е во согласност со заложбите за унитарниот карактер на Државата.

Кон ова треба да се додаде и дека Референдумот во врска со локалната самоуправа, т.е. со осамостојувањето на општините од централната власт не успеа под притисок и со застрашувања од страна на власта (*Некои ипрашања не заслужуваат одговор*), како и под притисок на т.н. меѓународна заедница: врв на сè беше еден британски дипломат, кој нагледно ни покажа вртејќи го нанзад својот часовник.

Со оглед на негирањето на македонскиот јазик, Република Македонија е единствената држава во светот во која може да биде службен македонскиот јазик. Наспрема околните еднонационални држави, Република Македонија се прогласи себеси за мултиетничко општество, со признавање на правото за употреба на сопствениот јазик на секоја етничка група, а статусот на македонскиот јазик беше деградиран. Еден од олеснувачите (Франсоа Леотар) ни се обрати со зборовите *Јазикот не е смртоносно ипрашање за Македонија*. Ова е неприфатливо за Македонците, за кои токму јазикот претставува еден од факторите што ги одржале низ вековите. Специјалистите по јазик многу добро знаат што значи воведување втор службен јазик во една држава како што е Република Македонија и со такво соседство какво што е нашево.

Рамковниот договор се спроведува до последната записка. Неодамна беше донесен Закон за употреба на знамињата на етничките заедници и со тоа беше озаконето веќењето на знамиња од туѓи држави на наша територија. Се надевам дека нема да биде донесен и закон за употреба на јазиците.

Формирањето двонационална држава ги става во маргинална положба другите етнички групи во Република Македонија и тие имаат право да го изразат своето незадоволство од оваа состојба. Би било добро во Собранието на Република Македонија припадниците на другите етнички групи да зборуваат на својот јазик, па можеби Државата ќе овозможи превод.

Кон сето ова можеме да го споменеме и името под кое беше примена Република Македонија во Организацијата на обединетите нации: бесмисленото и понижувачко име сврзано со држава што не постои веќе, може да се прими и како факт дека Република Македонија не е држава туку територија, периферија на околните држави, и дека може да биде прекроена.

Рециналд де Бреј, во својот *Водич низ словенските јазици* (1951) ја започнува главата посветена на македонскиот јазик со следниве зборови: *По иронија на историјата, народот чии претходници им го дадоа на Словениите првиот литературен јазик, беше последен што го официјализира својот современ јазик како одделен словенски и го определи како различен од соседните: српскиот и бугарскиот.*

Денес можеме да кажеме дека по иронија на историјата, Македонците, откако конечно се изборија за самостојна држава, се откажаа од сопствениот јазик како единствен службен јазик во македонската држава и како кохезивен елемент за сите нејзини граѓани.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Предавања на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2006, 77–81.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТАП КОН БЕЛОРУСКИОТ, УКРАИНСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Како и српскохрватскиот јазик во Југословенската федерација (особено за Македонците, зашто Словенците си го ценеа своето), така и рускиот јазик во Советскиот Сојуз бил јазик што доминира не само со оглед на големиот број зборувачи туку и како средство за општење меѓу различните народи.

Збор-два за белорускиот јазик

Новобелорускиот јазик се оформил со прекин на старите традиции во 19 век и се базирал на народните говори од централниот дел на Белорусија. Станува збор за одделен словенски јазик. Отпрвин пишуваниот јазик се изразил преку уметничката литература. Дури по 1917 година, по создавањето на белоруската држава, овој јазик добил статус на официјален и почнал да се употребува во сите важни сфери на дејностите на белорускиот народ. Во време на репресиите од 30-тите години била ограничена употребата на белорускиот јазик. Се практикувала двојазичност, при што превладувал рускиот јазик. Главна тенденција во развитокот на јазичната ситуација во повоените години е ограничувањето на употребата на белорускиот во полза на рускиот јазик. Оваа тенденција била условена од членувањето на Белорусија во Советскиот Сојуз. Влијанието на рускиот јазик врз белорускиот е силно. Процесот на ограничување на употребата на белорускиот јазик трае до половината на 90-тите години.

По осамостојувањето во 1990 година има вистински промени во белоруската јазична ситуација: белорускиот јазик е прогласен за официјален јазик во државата, а во 1998 година се донесува Закон за белорускиот јазик. Со настојувањата на интелегенцијата, на институциите на културата, на образованието, на писателите и на уметниците, ролјата на белорускиот јазик во животот на државата многу пораснала.

Од друга страна, на референдумот од 1995 година со прашањето: *Дали се согласувате рускиот јазик да има еднаков статус со белорускиот?*, одговорот на мнозинството гласачи бил: *Да!* Така, во самостојната белоруска држава била воведена двојазичност (белоруско-руски) и ова доведува до оштетување на промените.

Во Белорусија јазикот, нацијата и државата се сè уште тесно поврзани, зашто официјалното признавање на белорускиот јазик доведе до признавање на нацијата и на државата.

Според пописот од 1999 година, за првпат по Втората светска војна процентот на тие што се изјасниле за белорускиот е поголем. Родителите настојуваат нивните деца да учат во белоруски училишта и така младите ќе го освојуваат јазикот подобро од своите родители.

Белорусите го сметаат својот јазик за народен симбол и за основа на народната самостојност. Ситуацијата со белорускиот јазик е тешка, но тој јазик нема да исчезне, со оглед на фактот дека има над 8 милиони Белоруси. Независноста на државата и националното чувство создаваат услови за позитивен развиток на белорускиот јазик, сметајќи ја тука и секојдневната употреба.

Збор-два за украинскиот јазик

Излагањето за украинскиот јазик ќе го почнам со раскажувањето на една случка:

Неколку души си пиеле кафе во една кафеана и одеднаш се појавило едно Ромче, кое просело и им се обратило на руски. Бидејќи не биле многу расположени, тие му одговориле дека не разбираат руски и Ромчето веднаш преминало на украински повторувајќи ја приказната за тоа дека дома нема никаква храна, така што кафепијачите биле принудени да му дадат пари.

Оваа случка покажува каков е односот кон рускиот јазик барем кај некои Украинци.

Во времето на пишувањето на монографијата за украинскиот јазик (пред 1999), јазичната ситуација во Украина се одликувала со:

1. постоење нееднородни јазично-културни региони;
2. широко функционирање на рускиот јазик во различни сфери на јавниот живот и поделба на населението на украинско- и рускојазично.
3. јазичната политика во новосоздадената држава.

Според пописот од 1989 година има над 51 милион жители во Украина; од нив над 33 милиони го сметаат украинскиот за мајчин јазик, а 17 милиони го сметаат рускиот. Украинскиот јазик го владееле 78% од граѓаните, а рускиот 78,4%. Според тоа, владее колективна и индивидуална украинско-руска двојазичност.

Со осамостојувањето на украинската држава, се шири употребата на украинскиот јазик во научната, правната, спортската и воената сфера. Рускиот јазик влегува во неофицијално општење. Се правеле обиди украинскиот јазик да се воведи во високото образование.

Од почетокот на 90-тите години се зголемува бројот на украински весници и списанија, а во сферата на информацијата и на културата има конкуренција меѓу двата јазика.

Со Уставот од 1996 година (во членот 10) се зборува за украинскиот како за единствен официјален јазик во Украина.

Природно е што контактот со рускиот јазик донесува силно влијание од овој јазик врз украинскиот.

Во една статија објавена во 2002 година се вели дека рускиот и украинскиот (во Украина) коегзистираат. Украинскиот јазик го засилува својот престиж, особено во администрацијата и во образованието, рускиот има престиж како урбан јазик, а англискиот се јавува во реклами. Не е необично да се чуе разговор во кој еден зборува на руски, а соговорникот – на украински, но нема преминување од еден јазик на друг. Тие што разговараат се разбираат меѓу себе.

Статијата објавена во *Украинска ѝрвада* во 2005 година, од која е преземена случката со Ромчето, се застапува за еднаков третман на јазиците на малцинствата: не руски и други, туку треба да се именуваат: бугарски, унгарски, гагауски.

Како што се вели во статијата, украинскиот јазик, официјалниот јазик на државата, претставува граница на државата, како и географската граница. Јазикот треба да биде јасно разграничен и заштитен.

Според монографијата за *Украинскиот јазик*, во новите општествени услови расте интересирањето за владеење на украинскиот како еден самостоен светски јазик.

И на крајот: збор-два за македонскиот јазик

Македонците беа лојални граѓани на Југословенската федерација и затоа сега нивната самостојна држава се вика Поранешна Југословенска Република Македонија, макар што во ова извесен, не мал придонес имаше Грција.

За Македонците српскохрватскиот јазик беше јазик со престиж и тој, како и рускиот врз белорускиот и врз украинскиот јазик, изврши силно влијание врз македонскиот. Се преземаа дури и такви зборови за кои имавме соодветства (*сукња* наспрема *золнишице*, *куйашило* наспрема *бања* и сл.). Цели низи од интернационализми беа прифакани со посредство на српскохрватскиот јазик, па сега имаме забелешки од младите генерации дека има премногу зборови што ѝ припаѓаат на меѓународната лексика.

За Македонците македонскиот јазик нема голем престиж, а и не го почитуваат мислењето на оние што се занимаваат со македонскиот јазик. Се сеќавам да една исказ на колегата Волф Ошлис, кога разбрал еден постар

човек дека тој дошол да учи македонски, па му се обратил со зборовите: *А, бе, дејше, шито мака ше најтера да учии македонски?*

По референдумот од 8 септември 1991 година, дојде до осамостојување на македонската држава и покрај настојувањата на одделни политичари тоа да не се случи. Во тоа време во Македонија немаше воени дејства и убивања како во другите делови од Југословенската федерација, но затоа пак, во 2001 година едно малцинство го зеде оружјето в раце и почна со воени дејства, киднапирања, измачувања, разнесувања со бомби и сл. Две жетви на оружје имаше во нашава држава (едната се викаше: *неојходна жейва*, а другата *амнесиџија за оружјејшо*), а сепак, сè уште се пука, се напаѓаат и се измачуваат полицајци, се напаѓаат полициски станици, одделни делови од државата се самостојни држави и сл.

Да му се вратиме на јазичното прашање: Рамковиот договор, напишан на англиски јазик и потпишан на 13 август 2001 година, доведе до големи промени во Македонската држава. Врз основа на еден процент беше прогласен втор службен јазик (албанскиот), јазик за кој нашите американски пријатели ни кажуваат да го учиме. Ако е македонскиот јазик службен јазик на целата територија на Република Македонија, тогаш треба да биде обезбеден превод на македонски на рекламните паноа со натписи единствено на албански.

Што треба да прават другите етнички групи што живеат во Република Македонија? Дали е за нив прифатливо Република Македонија да биде двонационална држава? Одговорот е: Не! Тие треба да настојуваат да го достигнат бараниот процент и да почнат да зборуваат на својот мајчин јазик.

Македонскиот јазик може да биде службен само во Република Македонија. Тој може да се употребува во домашни услови во други средини, но во Канада, Австралија, САД, младите генерации Македонци, ако сакаат да се вклопат во средината учат англиски и го забораваат македонскиот јазик. За соседните држави и да не зборуваме: од негирање на јазикот, преку негирање на националноста, сè до тивко претопување.

Ќе повторам: единствената држава во светот каде што може да биде службен македонскиот јазик е Република Македонија. Ќе видиме каква ќе биде нејзината иднина.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литература:

Беларуская мова (redaktor naukowy: Aljaksandr Lukashanec, Mikalaj Prigodzich, Lidija Sjameshka) Opole 1998.

Українська мова (redaktor naukowy: Svitlana Jermolenko) Opole 1999.

Jean-Pierre Jeantheau: *Belarus: de la langue a l'Etat*. Glottopol, n. 1 - Janvier 2003.

Syarhey Zaprudski: *Language policy in the Republic of Belarus in the 1990s*. (First published in the book *Belarus - the third sector people, culture, language*. East European Democratic Centre. Warsaw-Minsk 2002).

Laada Bilaniuk: *Discourses of Gender and Power in post-Soviet Ukraine*. IARO 2001-2002.

Ukrainian Language is not that small Beer! (Ukrainska Pravda) 31.3.2005.

XXXII научна дискусија на Меѓународнои семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2006, 77–81.

ЈАЗИКОТ ВО ВРЕМЕТО

Овој реферат им се посветува на *гемциите*

Воените дејства во северозападните делови на Република Македонија поставија пред оваа држава низа проблеми од витален карактер, а покрај нив се постави и прашањето за начинот на именување на оние што ги почнаа тие дејства, како и на оние што им помагаа(т) и што ги поддржуваа(т). Така, за првите беа употребувани именувањата: *терористи, бунтовници, војаници, борци за човекови права, герици, екстремисти, балисти, качаци*, па и *нарко-револуционери*. За вторите, пак, беше употребено именувањето *логистичари*, но во најголем број случаи се вели дека *локалното население им дава на терористите логистичка поддршка*.

Македонскиот народ има во својата традиција неколку именувања во врска со лица што земале оружје в раце надвор од регуларната војска, како и во врска со оние што им помогале со храна и со сместување.

На почетокот ги наведувам *ајдуците* (од *ајдук*) односно *ајдуците* (од *ајдуци*). Толкувањата на ова именување зависат во голема мера од тоа која страна ги карактеризира: за едната тие се ‘отпадници, одметници од власта, друмски разбојници, крадци’, а за другата – ‘борци за ослободување на народот од турска власт’. Борбата на ајдуците била стихийна, а често добивала и форми на разбојништво. Во РМЈ како прво значење на именката *ајдук* се наведува ‘одметник од турската власт’, а како второ – ‘разбојник’. Како што е познато од историјата, ајдуците биле организирани во дружини од 20 до 100 души (меѓу нив имало и жени); се собирале околу Ѓурѓовден, а се растураше околу Митровден. Ајдуците биле јадро на сите народни бунтови и востанија, но со појавата на ВМРО нивното дејствување го губи значењето.

Ајдуците презимувале кај *јајтаци* и во манастирите, каде што се лекувале болните и ранетите. Познат е изразот: *без јајтаци нема ајдуци*.

Под влијание на руските и на ерменските анархисти, кон крајот на 19. век во Македонија се појавил *Гемцискиот кружок*. *Гемциите* биле млади луѓе на возраст од 18 до 22 години, главно од Велес, потоа од Кратово и од Охрид, а раководител им бил Јордан Попјорданов. Формирајќи се како македонски револуционери, гемциите настојувале да ја заинтересираат европската јавност за состојбата во Македонија и преку индивидуални акции (солунските атентати) да ги предизвикаат големите сили да интервенираат за ослободување на нивната татковина од турското владеење.

Значењето на именувањето *комити* е ‘припадник на вооружени формации надвор од составот на регуларна војска’. Во македонската

историја комитите се борци во четите на ВМРО, кои учествувале активно и во Илинденското востание.

Населението во Западна Македонија било често напаѓано од *качаџи*. Качаџите биле одметници од власта, по правило од албанска националност.

Основното значење на именката *партизан* е, како што е познато, ‘лице што зема страна на некого или цврсто поддржува некого’, партизанот често се смета за ирационален, емотивен поддржувач на некое лице, на некоја идеја, на некоја партија. Во воени дејства, пак, партизан е ‘член на нерегуларни трупи ангажирани во мали војни, често во заднината на непријателот’. Во Македонија и во Југославија партизаните се сметаат и се сметаат за борци на силите на народноослободителното движење (НОБ), со задачи: политичко дејствување кај сопствените народни маси и кај непријателот, заштита на народот од насилство, уништување на непријателот и дезорганизација на неговата команда и заднина, соработка со единиците на фронтот (извидување, ненадејни напади на изолирани единици на непријателот, на комуникациите, на аеродромите и сл.). Крајна цел на партизаните: да се уништи непријателот и да се протера од окупираната територија.

Со партизаните се поврзани, на извесен начин, *балистичките*. Тие биле припадници на албанската националистичка (политичка) организација *Balli Kombetar* (Национален фронт), формирана во 1942 година со италијанска помош, а раководена од големопоседници од северна Албанија. Целта на оваа организација била формирање Голема Албанија со: Косово, Западна Македонија, делови од Црна Гора и делови од Грција. Балистите го претставувале вооружениот дел на Националниот фронт и биле испраќани во директни судири со партизанските единици во Македонија, Србија и Црна Гора. Особено жестоко балистите се пресметувале со припадниците на НОБ во Западна Македонија, вршејќи убиства, терор и пљачкосување врз македонското и другото неалбанско население.

Доаѓаме до современите состојби и се навраќаме на именувањата споменати на почетокот на овој реферат. Може да се каже дека именувањето *воспаници* не беше пошироко прифатено пред сè затоа што има за Македонците позитивна конотација. Именувањето *бунтовници*, пак, како да е премногу неутрално, како и именувањето *борци*: и бунтовник и борец може да биде човек што не мора да земе оружје в раце и почесто овие именувања ги употребуваме во метафорична смисла.

Остануваат именувањата: *терористи* и *герилци*.

Интересен е односот на албанскиот фактор кај нас, како и на некои наши американски колеги – кон инаку широкоупотребуваното именување *терористи*. Беше искажано мислење дека ова именување не треба да се употребува затоа што акциите на вооружените лица од албанска националност не се упатени кон цивили. Развитокот на настаните го демантира ова тврдење, но и пред акциите непосредно упатени против цивилното население, овие лица го заслужуваат ова именување. Зашто

именувањето *ѿтерористи* се однесува на лице што се служи со најсурови средства за застрашување и за уништување на противникот – со прогонување, со насилство и со убивање.

Во толкувањата на именувањето *џерилец* во различни речници, меѓу другите, се среќава и соодветникот ‘шпански партизан’. Најчесто, меѓутоа, се зборува за членови на мала одбранбена (вооружена) сила составена од нерегуларни војници, пред сè – доброволци, кои вршат ненадејни напади во заднината на непријателска армија. Со оглед на поврзаноста со шпанското говорно подрачје и со оглед на отсуството на поширока застапеност во врска со македонските состојби, ова именување не изгледа дека има некаква перспектива.

Што се однесува на логистичката поддршка, ако почнеме да ја употребуваме во врска со цивилното население, т.е. во врска со *модерниѿе јайѿаци*, ќе имаме работа со преосмислување на поимот, чие основно значење е, како што е познато, ‘воена наука што се занимава со движењето, снабдувањето и сместувањето на трупите’. Според тоа, најдобро е во врска со доброволната, односно со изнудената соработка на локалното цивилно население да зборуваме за *ѿоддршка*.

* * *

За вооружените лица што се борат против руската армија во Чеченија, во македонските средства за јавно општење се употребуваат именувањата: *бунѿовници*, *ѿтерористи* или *џерилци*. Овие три именувања се среќаваат и заедно, употребени во еден ист прилог.

По неуспешниот обид да дојдам до примероци од руски весници, со помош на една колешка од Катедрата за источнословенски и западнорсловенски јазици и книжевности на Филолошкиот факултет, преку руската електронска мрежа „Лист“ се сретнав со именувањето *боевик*, со кое се означуваат чеченските терористи. Во постарите речници (1960) за оваа именка стои: 1. дека ѿ припаѓа на предреволюционерната лексика и означува член на вооружена група во револуционерна партија; 2. дека се однесува на најпопуларниот филм во сезоната и 3. дека се употребува за именување воен авион. Во Руско-македонскиот речник од 1997 година именката *боевик* се карактеризира како разговорна и се толкува како именка што означува ‘филм, претстава и сл. што има голем успех’. Од ова може да се заклучи дека во меѓувреме (од 1997) дошло до преосмислување на споменатата именка.

* * *

Што се однесува, пак, на оние Албанци што зеда оружје в раце за да се изборат на таков начин за веќе одамна добиените права на албанското малцинство во Република Македонија, можеби најсоодветно би било именувањето *нови балисѿи*, односно *необалисѿи*. Заднината на актуелните настани во Република Македонија е далеку од јасна: премногу актери и интереси се измешани, а не може да се каже ни дека македонската држава

има голема поддршка. Во секој случај се знае кој е жртвата, а вооружените Албанци и покрај тоа што нивните политички претставници тврдат дека (ќе) го почитуваат суверенитетот и територијалниот интегритет на Република Македонија, со освојувањето на територии и со етничкото чистење во северозападниот дел на Република Македонија, како и со навлегувањето и во централна Македонија, покажуваат на дело кои се нивните цели.

* * *

Овој реферат е напишан пред дваесетина дена, а во меѓувреме, скоро секојдневно ни пристигнуваат сè поцрни вести. Макар што се обидуваме да се однесуваме како да не се случува ништо, како да е сè нормално, веќе не можеме да се лажеме: ништо не е нормално, а најненормални се маратонските преговори што се водат во понижувачка атмосфера за државата Република Македонија. Не може да се преговара кога се пука. Тоа значи дека некој го брани, а можеби и го поттикнува тој што пука, што убива, што поставува заседи, што застрашува. Не можам да верувам дека сме сите уплашени. Не можам да верувам дека секој од нас мисли само на себе, зашто ако им е лошо на неалбанските граѓани на Тетово, би требало да им биде лошо и на албанските граѓани на Тетово. Ако им се загрозени животите на неалбанските граѓани на Тетово, загрозени се животите на сите неалбански граѓани во Република Македонија. Не верувам дека треба да се помириме и да се предадеме, само за да добиеме уште еден комплимент дека сме разумни.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Извори:

Стојан Киселиновски (ред.) (2000) *Македонски историски речник*. ИНИ, Скопје.

Блаже Конески (ред.) (1961-1965-1966) *Речник на македонскиот јазик*. ИМЈ, Скопје.

Н. Чундева, М. Најческа-Сидоровска, Сп. Накев (1997) *Руско-македонски речник*. Филолошки факултет, Скопје.

Bratoljub Klaić (1988) *Rječnik stranih riječi*. МН, Zagreb.

Abdulah Škaljić (1989) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost, Sarajevo.

J. L. McKechnie (red.) (1979) *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language*. Simon and Schuster. USA.

Руско-македонски јазични, литературни и културни врски, третта македонско-руска научна славистичка конференција, 2001. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2006.

ВОЈНАТА И ЈАЗИКОТ

Во литературата посветена на прашањето на метафората се споменува и поимската метафора: *Полемикаџа е војна*, зашто во полемиката се употребуваат воинствени зборови од типот: *Тој ѓи најадна моџие сџавови, а јас се одбранив со арџументџи*; или: *Иронијаџа е неџовоџо најсилно оружје* и сл. Сепак, полемиката не е вистинска војна, туку – може да се каже – војна со јазични средства.

Во ова излагање ќе стане збор за вистинските војни; тоа се настани како последица на кои се менуваат животните судбини на луѓето, а некои животи и се прекинуваат. За војната е кажано дека е таа најстариот од сите спектакли, но би можеле да додадеме кон ова и дека е таа трагично-вистински спектакл, спектакл во кој се гине. Во театарот, како што е познато и јасно, актерот што умира на сцената, по завршувањето на претставата ѝ се поклонува, жив и здрав, на публиката. Гледачите се свесни дека не станува збор за вистинска смрт. Војната, од друга страна, со оружјето што се употребува во неа, убива во буквална смисла на зборот.

И пред, и во текот, и по завршувањето на војната, придружник на сите дејства е јазикот: тој треба да создаде атмосфера, да ја оправда војната, но и да го одржува моралот на непосредните учесници во неа. За таа цел влегуваат во игра политиката и воените структури, а зад нив, по сè изгледа, специјалистите за масовна и за индивидуална психологија.

Јазикот не убива во буквалната смисла на зборот, како што убива оружјето, но, како што рекол нашиот народ *Јазикот коски нема, ама коски криши*. Специфичната употреба на јазикот (на пример употребата на агресивни изрази) довела до прекин на пријателски или друг вид односи меѓу луѓето и меѓу народите, односно меѓу државите. Јазикот во вакви услови е поврзан со војната и со моќта. Иако не убива во буквална смисла на зборот, тој може да доведе до убивање, но за тоа е потребно (барем извесно) време, како и отсуство на одговорност за туѓите судбини и за туѓите животи, се разбира, кај оној што го употребува јазикот во таа смисла.

Временски најблиска ни е војната во Ирак. Како и другите војни, таа доведе до извесни промени во употребата на зборовите, промени условени од актуелните состојби, сфаќања и емоции. Така, во врска со одбивањето на Франција да влезе во оваа војна, *францускиот џомфриџ* стана во САД *џомфриџ на слободаџа*...

Јасно е дека во војната има противставени страни и тие имаат противставени интереси и тргнуваат од нив. Така, кога се зборува за сопствените загуби, се употребуваат изразите од типот: *џраџичен настџан*

или *насиан* за жалење, а кога се зборува за загубите на противникот, не без извесна гордост се зборува за победа на правдата.

Во војната со зборови, која ја придружува вистинската војна, важно место има религијата:

- од едната страна се зборуваше за *крстиносна војна* *iproiv* *iterorizmoi* (како што е познато, крстоносците биле христијани од Запад, кои од 11 до 13 век се бореле против муслиманите во Светата земја)
- од другата страна, пак, се зборуваше за *свџта војна* *iproiv* *nevernicij*, односно *iproiv* *naigacij* *iprokolnaji* *og* *Gosjog*.

Навредите, особено на истакнатите учесници во војната, се јавуваат како составен дел на војната со зборови. Среќаваме изрази од типот: *воени криминалци*, но и: *несреќа за човештвото*, *касај*, *ипиранин*, *убиец*, *целат*, *чудовишт*, *ипумор*, *ипаразит*, *вирус*, *крешен*, *црв*, *малиот манџу* и сл.

Важно место во јазикот на политиката, а тоа се пренесува и на состојбите кога има војна, имаат еуфемизмите, зборовите и изразите со кои се заобиколува вистината и кои се употребуваат, од различни причини, со цел да се одбегне соодветниот збор или израз за предметите или за појавите. Еуфемизмите во период на војна се употребуваат не само за придобивање на јавното мислење (значи: нанадвор) туку и за тоа да им помогнат на непосредните учесници во воените судири полесно да го поднесат ужасот што го носи непосредната опасност.

Еве неколку примери:

- воената акција во Ирак имаше име *Слобода за Ирак*;
- за проектилите се употребува изразот *одржувачи на мирот*;
- именската група *хирушки удар* се употребува за војнички напади што овозможуваат – теориски – да бидат поштедени цивилите со прецизно стрелање во воени цели;
- именската група *чиста војна* се употребува во врска со таква војна што не доведува до цивилни жртви.

Меѓу бомбите има *инертни*, т.е. такви што не експлодираат зашто се наменети за вежбање и *интелигентни*, водени компјутерски за да ја погодат целта со најголема прецизност.

Воинствениот речник употребен за оправдување на воените дејства вклучува и карактеризирање на некои држави како *хулигански* (Северна Кореја, Куба, Ирак, Иран, Либија, Судан и Сирија) или како членки на *оскајта на зло* (Ирак, Иран, Северна Кореја).

Особено место меѓу еуфемизмите имаат изразите *колаџерална шпџта* и *ипријателски оѓан* односно *ипријателска сирелба*. Именската група

кола̀терална (или: *̀приоружна, с̀поредна, с̀пранична*) *ш̀иџеџа* се однесува на жртви што не биле цел на нападот, на пример на цивилни, но и на сопствени, т.е. на војници што ѝ припаѓаат на страната што го извршила нападот. За второво постои и изразот *̀пријателски о̀ган* или *̀пријателска с̀пирелба*, кога поради грешка или поради непознавање се пука во припадници на сопствената армија, или пак на војници од сојузничката.

Во 2001 година ние во Република Македонија бевме сведоци на земање оружје в раце и негова соодветна употреба. Нашите специјалисти, како што е познато, сè уште не успеале да ја дефинираат оваа појава наречена *борба за човекови ̀права* и добро е што е така наречена зашто убиените, измачуваните, застрашуваните и киднапираните, по сè изгледа имаа премногу човекови права. Во рамките на споменатата борба дојде и до една специфична појава наречена *дис̀трибуција на населението*, што е второ име за *еџничко чис̀ење*. Како резултат на борбата за човекови права, но и на некои други појави и постапки дојде до потпишување на *Рамковен до̀говор*, уште еден еуфемизам, со кој некој смета дека ќе се скрие фактот дека во Република Македонија имаше војна, противставени страни и дека станува збор за мировен договор во кој е поразена државата. Во меѓувреме во Република Македонија пречекавме неколку мировни мисии или миротворци: УНПРОФОР, УНПРЕДЕП, *килибарни лисџи* и *Конкордија*. *Конкордија*, како што е познато, значи *со̀ласнос̀т, еднодушнос̀т, сло̀жа*, а патем кажано, во Речникот на туѓи зборови од Братољуб Клаиќ може да се прочита дека овој латински збор (особено во Србија) се употребувал за означување *̀реџиријатие за свечени ̀о̀реби*. Се зборува и за *Проксима*, која треба да дојде кај нас по 15 декември.

Сега, во врска со актуелните случувања, слушаме дека е Република Македонија токму во врска со настаните од 2001 година оспособена како држава за *менаџирање на кризис̀е*.

Неодамна Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија им забележа на претставниците за печатот на Министерството за внатрешни работи и на Министерството за одбрана дека употребуваат *воена реџорика*, наведувајќи ги следниве изрази: *цивилни жрџиви, разбивање на ̀терорисџиите, елиминирање, неутрализирање, заробување, безбедносни сили*. Комитетот потсетува на фактот дека главна задача на полицијата е „заштита на животот, личната сигурност и имотот на граѓаните“ и „заштита на слободите и правата на човекот и граѓанинот“, а истовремено нагласува дека осомничените, обвинетите и осудените лица се исто така граѓани.

Меѓу поинтересните изрази употребени за заобиколување на вистината спаѓа и името на акцијата за собирање оружје, а тоа гласеше, како што е познато, *нео̀ходна жеш̀ва*. Фактот дека и понатаму се пука во оваа држава нè уверува дека не сме го прочитале правилно овој израз, ниту во буквална, ниту во метафорична смисла. Во тек е уште една акција за собирање на оружјето, а еден од слоганите што се употребуваат во врска со

неа гласи: *Амнестија за оружјеѝо*. На овој начин добиваме уште едно значење на именката *амнестија*, која досега значеше целосно или делумно ослободување од издржување казна и тоа на лица што извршиле некаков престап.

Горекажаново за Република Македонија наведува на заклучокот дека нашата средина, нашата држава, нашата политика не останале надвор од процесите на глобализација на еден јазик, на еден начин на однесување, како и на еден начин на мислење – и тоа како пасивен примач.

Како заклучок можам да кажам дека во врска со едно веќе разнебитено општествено-политичко уредување и во врска со начинот на кој беше употребуван јазикот во него се појави терминот *новоговор*. Овој термин се однесува на еден начин на употреба на јазикот, кој, според одделни автори претставуваше соголена пропаганда на еднопартискиот систем: клишеа, фрази, еуфемизми, неинвентивни метафори, осиромашување на јазичниот израз. Новогорот, можеби токму од некои од оние што живеела добро во времето на владеелето на споменатото уредување, се прогласува за средство за пресија и за застрашување на оние што не мислеле така како што сакало раководството на Партијата. Како што знаеме сите, еднопартискиот систем пропадна, се јавија голем број партии со свои програми и со свои раководства. Меѓутоа, се покажа дека политиката не може без т.н. *новоговор*, па се измислија нови термини, меѓу кои и *нов новоговор*. Политиката, особено кога си зацртала да постигне нешто (на пример пред избори или пред и во текот на војни) не може без еуфемизми, без напади на противникот и без навреди, а со многу ветувања (особено пред изборите). Во сегашнава состојба кај нас, но и во сите други поранешни социјалистички држави имаме нов новогор во толку варијанти колку што има партии во секоја од нив. Со ова не сакам да кажам дека има новогор само во поранешните социјалистички земји: ние имавме среќа да се увериме во фактот дека не се работи само за тоа дека сме имале еднопартиски систем, туку дека е новогорот, односно специфичниот начин на употреба на јазикот карактеристика на политиката воопшто. Ова излагање, се надевам, го покажа тоа.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

Литературен збор 53/1-3, 2007, 3–6.

БИОГРАФИЈА НА ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА (1939-2008)

Родена е во Прилеп, на 9 август 1939 година. Основното и средното образование го завршува во Скопје. Во 1963 година дипломира на Групата за македонски јазик при тогашниот Филозофски факултет. Од јули 1963 година до ноември 1977 година работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, како асистент и како научен соработник во Одделението за современ јазик. Во јуни 1976 година ја одбранила докторската дисертација под наслов „Релативната реченица во македонскиот јазик во 19 и 20 век“. Од декември 1977 година работи како доцент по предметот Современ македонски јазик при Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет. Во учебните 1977/78 и 1979/80 држела општи курсеви по Современ македонски јазик (1 и 2) за групите: Новинарство, Историја на книжевностите на народите на СФРЈ, Албански јазик и Турски јазик. Во учебната 1978/79 година е ангажирана како лектор по македонски јазик на Московскиот државен универзитет. По враќањето од Москва почнала да држи предавања по предметот Синтакса на македонскиот стандарден јазик, како и Современ македонски јазик 1 и 2 за групите Историја на книжевностите на народите на СФРЈ, како и предавања по Општа лингвистика за студентите од матичната група - Македонски јазик. Во текот на зимскиот распуст во учебната 1982/83 изведува настава по граматика на

Педагошката академија во Малме (Шведска). Во учебната 1985/86, како Фулбрајтов стипендист престојува во САД, на Универзитетот Североисточен Илиноис во Чикаго.

Предавала: Синтакса на македонскиот стандарден јазик, Стилистика на современиот македонски јазик, општи курсеви за групите: Новинарство, Македонска книжевност и јужнословенски книжевности.

Гостувала на следниве универзитети: Тирана (Албанија), Хале (Германија), Чикаго, Сиракуза и Чапел Хил (САД), Братислава (Словачка), Вороњеж и Москва (Русија), Краков, Катовице (Полска), Сиднеј (Австралија).

Со Семинарот за македонски јазик, литература и култура соработува од 1969 година и тоа како лектор, почнувајќи од почетниот и завршувајќи со Курсот за напреднати, потоа како координатор на научната конференција, како координатор на дебетен курс и редовно одржува предавања на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, а учествува и во научните конференции на Семинарот. Објавени се повеќе изданија на нејзиниот „Прирачник за македонски јазик за странци - Курс за напреднати“ од 1977 до 2000 година.

Редовно учествувала на руско-македонските, северно-американско-македонските и турско-македонските конференции.

Во два мандата била заменик-шеф на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, а била и шеф на истата Катедра, во два мандата. Била претседател на Претседателството на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на Република Македонија, била и претседател на Одборот за постдипломски студии по македонски јазик. Била член на редакциските одбори на списанијата Македонски јазик, Литературен збор, Годишен зборник на Филолошкиот факултет. Во меѓународни рамки била член на Меѓународната комисија за проучување на граматичката структура на словенските јазици, како и на Македонскиот национален славистички комитет.

Организирила собири на млади македонисти на Филолошкиот факултет во 1993 и во 1995 година.

Во рамките на работата на македонскиот дел од општословенскиот проект „Најнова историја на словенските јазици (1945-1995)“ со центар во Ополе, Полска, редовно патува во овој славистички центар и настапува со реферати посветени на македонскиот стандарден јазик. Раководи со група од 15 македонисти и реализира патувања во Албанија (одделно во Голо Брдо и во Мала Преспа), како и во Германија. Организира анкети меѓу македонските

родени зборувачи низ цела Македонија и учествува во анкетаирањето. Резултатите од анкетите се објавени во неколку одделни изданија. Истовремено се работеше и на монографијата за македонскиот јазик, која беше објавена во 1998 година.

Од 1998 до 2002 година била претседател на Советот за македонски јазик врз основа на Законот за употребата на македонскиот јазик (1998). Во рамките на ова тело беа организирани неколку научни собири, беа организирани испитувања за состојбите на македонскиот јазик во основното, во средното и во високото образование, беше издаден зборник под наслов „Македонски социолингвистички и филолошки теми“ и беа објавени 5 броја на Билтенот на Советот за македонски јазик.

Има објавено над 300 библиографски единици, од кои неколку книги: „Сврзувачки средства во македонскиот јазик“, 1997, Детска радост, Скопје; „Стилистика на современиот македонски јазик“, 2003, МАГОР, Скопје; „Граматика на македонскиот стандарден јазик“ (со француски превод) 2006, (со англиски превод) 2007, Скопје. Се јавува како коавтор и редактор на: „Македонски јазик“, Ополе, 1998 (*Најнова историја на словенските јазици*); „Македонскиот јазик во јавното општење“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Филолошки факултет, Скопје 1995; „Ставови за литературата - ставови за животот“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Филолошки факултет, Скопје 1996; „Македонски јазик за средното образование“, Просветно дело, Скопје: 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, „Општа граматика на македонскиот јазик“, Скопје 2008, како и на учебници по македонски јазик и литература за средното образование.

За книгата „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ во 1995 година ја доби наградата „Гоце Делчев“.

Автор е и уредник на повеќе рубрики за јазикот: Збор-два за зборовите во „Наш свет“ од 1967 до 1972, Мала јазична школа на Развигор во „Развигор“ од 1967 до 1970, прилози за јазикот во „Нова Македонија“ 1974/1975 и во ЛИК во периодот од 1992 до 1994 и во 2004/2005 година.

СОДРЖИНА

Предговор.....	5
Јазичните контакти и сврзниците	7
Јазичниот израз на младите во Скопје	11
Вербалната комуникација меѓу младите во Скопје	19
Македонците денес за јазикот.....	23
Именското обраќање во македонскиот јазик.....	31
Македонците за својот јазик во југословенската повеќејазична заедница.....	43
Низ страниците на лингвистичкотерминолошките речници	51
Контактите меѓу јазиците, заемањето и билингвизмот	57
Креолизацијата наспрема културното поклопување	63
Обраќањето во македонскиот јазик	69
За разговорниот јазик на македонските родени говорители	77
Странските јазици од аспектот на македонскиот јазик	91
Социолингвистички поглед на актуелните македонски состојби	95
Специфичности на македонскиот јазик (1945-1995)	103
Македонскиот јазик денес	109
Огласот како знак.....	117
Лектирата во основното и во средното образование	127
Нормата и практиката	135
Македонскиот јазик во јавното општење.....	141
Статусот на македонскиот јазик во Република Албанија.....	149

Од историјата на руската култура во дијаспората: руски научници во Скопје	155
Македонскиот јазик	161
Основното образование и стандардниот јазик.....	171
Современи состојби во македонскиот јазик.....	177
За термините <i>литературен</i> и <i>стандарден</i> и за македонскиот стандарден јазик.....	189
Прашањето на кодификацијата во монографиите објавени во рамките на проектот ‘Современи промени во словенските јазици’	195
Има(ло) ли пуризам во македонскиот стандарден јазик.....	201
Македонскиот јазик денес	215
Македонскиот јазик на крајот на дваесеттиот век.....	227
Лексиката, нормата и јазичното планирање.....	235
Јазикот и животот	241
Европската година на јазиците и македонскиот јазик	253
Македонските уставни и македонскиот јазик.....	263
Словенските топоними во Албанија.....	267
Статусот на македонскиот стандарден јазик	271
Македонските (јазични) работи денес	289
Македонскиот стандарден јазик од социолингвистичка гледна точка.....	293
Внатрешнојазични и надворешнојазични особености на македонскиот јазик.....	307
Социолингвистички пристап кон белорускиот, украинскиот и македонскиот јазик.....	321
Јазикот во времето.....	327
Војната и јазикот.....	331
Биографија на Лилјана Минова-Ѓуркова.....	335

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Дигитализација
Димитар Попоски

Компјутерска обработка,
подготовка за печат и коректура

Томислав Тренивски
Александра Ѓуркова
Бобан Карапејовски
Игор Ѓурков

Печати:
МАР – САЖ, Скопје

Тираж
150 примероци

© Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени и електронски медиуми или за друг вид јавна употреба или изведба без согласност на издавачот.